

ISSN (Print) 2616-678X

ISSN (Online) 2663-1288

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov Eurasian
National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

4(145)/ 2023

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2023

Astana, 2023

Астана, 2023

Төраға

Сматлаев Б.М. – з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакциялық кеңес құрамы

Баймаханов М.Т. (ҰҒА Академигі, Алматы, Қазақстан), Букалерева Л.А. (з.ғ.д., РУДН, Мәскеу, Ресей), Бұсұрманов Ж.Д. (з.ғ.д., Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы, Астана, Қазақстан), Винниченко О.Ю. (з.ғ.д., ТюмГУ, Тюмень, Ресей), Глушаченко С.Б. (з.ғ.д., Ресей Федерациясы Президенті жанындағы Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік басқару академиясы Солтүстік-Батыс басқару институты, А.И. Герцен атындағы РМПУ, Мурманск Арктика мемлекеттік университеті, Ресей), Головина С.Ю. (з.ғ.д., УрГЮА, Екатеринбург, Ресей), Жұмағұлов Б.Т. (з.ғ.к., Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің Мүшесі, Астана, Қазақстан), Давулис Т. (з.ғ.д., Vilnius University, Вильнюс, Литва), Исполинов А.С. (з.ғ.д., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей), Қаудыров Т.Е. (з.ғ.д., М.С.Нәрікбаев атындағы ҚазГЗУ, Астана, Қазақстан), Коняхин В.П. (з.ғ.д., И.Т. Трубилин атындағы Кубан мемлекеттік аграрлық университеті, Краснодар, Ресей), Коробеев А.И. (з.ғ.д., Қиыр Шығыс федералдық университетінің Заң мектебі, Владивосток, Ресей), Сабікенов С.Н. (ҰҒА Академигі, Алматы, Қазақстан), Раимбаев С.И. (з.ғ.к., Қазақстан Республикасы Жоғары сотының жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі), Рогов И.И. (Қазақстан Республикасы Бірінші Президенті Қорының Атқарушы директорының орынбасары, Астана, Қазақстан), Глепина Ш.В. (з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Томашевский К.Л. (з.ғ.д., Халықаралық университеті «МИТСО», Минск, Беларусь), Трунк А. (құқық докторы, Киль университетінің Шығыс Еуропалық құқық институты, Киль, Германия), Турлуковский Я. (з.ғ.д., Варшава университеті, Варшава, Польша).

Бас редактор

Абдрасулов Е.Б. – з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары

Қала Н.С. – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Жауапты хатшы

Мұтағұова А.И. – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Томас Хоффман (құқық докторы, Таллин техникалық университетінің профессоры, Таллин, Эстония), Фридерик Цоль (құқық докторы, Оснабрюк университетінің профессоры, Германия), Лисица В.Н. (РҒА Мемлекет және құқық институтының бас ғылыми қызметкері, Мәскеу), Василевич Г.А. (з.ғ.д., профессор Беларусь мемлекеттік университетінің конституциялық құқық кафедрасының меңгерушісі), Николас Хайоз (Фрибургск университетінің профессоры, Швейцария), Онгарбаев Е.А. (з.ғ.д., профессор, ҚР Конституциялық соттың судьясы, Астана, Қазақстан), Онланбекова Г.М. (Алматы қ. мамандандырылған экономикалық соттың судьясы, Алматы, Қазақстан), Нурғалиева Е.Н. (з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Нұқкушева А.А. (з.ғ.к., профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан), Нурғалиев Б.М. (з.ғ.д., профессор, Bolashaq Academy, Қарағанды, Қазақстан), Акимжанов Т.К. (з.ғ.д., профессор, Тұран университетінің ҒЗИ директоры, Алматы, Қазақстан), Мороз С.П. (з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан), Қарағұсов Ф.С. (з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан), Сактаганова И.С. (з.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Галиакбарова Г.Г. (философия докторы (PhD), доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Туяқбаева Н.С. (философия докторы (PhD), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан), Мұқалдиева Г.Б. (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан), Мукашева А.А. (з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Балгимбекова Г.У. (з.ғ.к., философия докторы (PhD), Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан), Бирманова А.И. (философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан).

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.

19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типография мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1,

тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

Chairman

Smatlaev B.M. – Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan

Composition of the Editorial Board

Baimakhanov M.T.-M. (Academician of the NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan), *Bukalerova L.A.* (Doctor of Juridical Sciences, Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University), Moscow, Russia), *Busurmanov J.D.* (Doctor of Juridical Sciences, Academy of Justice of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Vinnichenko O.Y.* (Doctor of Juridical Sciences, Tyumen State University, Tyumen, Russia), *Glushachenko S.B.* (Doctor of Juridical Sciences, North-West Institute of Management RANHIGS, Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen, Murmansk Arctic State University, Russia), *Golovin S.Yu.* (Doctor of Juridical Sciences, USLA, Yekaterinburg, Russia), *Zhumagulov B.T.* (Candidate of Juridical Sciences, Member of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Davulis T.* (Doctor of Juridical Sciences, Vilnius University, Vilnius, Lithuania), *Ispolinov A.S.* (Doctor of Juridical Sciences, M.V. Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia), *Kaudyrov I.E.* (Doctor of Juridical Sciences, M.S. Narikbaev KAZGUU University, Astana, Kazakhstan), *Konyakhin V.P.* (Doctor of Juridical Sciences, I.T. Trubilin Kuban State Agrarian University, Krasnodar, Russia), *Korobeev A.I.* (Doctor of Juridical Sciences, Law School of Far Eastern Federal University, Vladivostok, Russia), *Sabikenov S.N.* (Academician of the NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan), *Raimbayev S.I.* (Candidate of Juridical Sciences, Scientific Advisory Council to the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan), *Rogov I.I.* (Deputy Executive Director of the Foundation of the First President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Tlepina S.V.* (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), *Tomashevsky K.L.* (Doctor of Juridical Sciences, MITSO International University, Minsk, Belarus), *Trunk A.* (Doctor of Law, Institute of the right of countries of Eastern Europe of the Kiel university, Kiel, Germany), *Turlukovsky Y.* (Doctor of Juridical Sciences, Warsaw university, Warsaw, Poland).

Editor-in-chief

Abdrasulov Ye.B. – Doctor of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief

Kala N.S. – PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Responsible Editor

Mugauova A.I. – PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Thomas Hoffmann (Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia), *Fryderyk Zoll* (Doctor of Law, Professor at Osnabrück University, Germany), *Lisitsa V.N.* (leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow), *Vasilevich G.A.* (Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of the Belarusian State University), *Nicolas Hayoz* (Professor at the University of Fribourg, Switzerland), *Ongarbayev Ye.A.* (Doctor of Law, Professor, Judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Onlanbekova G.M.* (judge of the specialized Economic Court of Almaty, Kazakhstan), *Nurgaliyeva Ye.N.* (Doctor of Law, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Nukusheva A.A.* (Candidate of Law, Professor of the Department of Civil and Labor Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan), *Nurgaliyev B.M.* (Doctor of Law, professor, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan), *Akimzhanov T.K.* (Doctor of Law, professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan), *Moroz S.P.* (Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan), *Karagusev F.S.* (Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan), *Saktaganova I.S.* (Candidate of Law, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Galiakbarova G.G.* (Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Tuyakbayeva N.S.* (Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan), *Mukaldiyeva G.B.* (Candidate of Law, Associate Professor, Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan), *Mukasheva A.A.* (Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Balgimbekova G.U.* (Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan), *Birmanova A.I.* (Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan).

Address of the editorial office: 010008, Kazakhstan, Astana, K. Satpayev St., 2, 402 off.

Tel.: +7(7172) 709-500 (in. 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilev Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilev Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan.

Certificate of placement for re-registration № KZ10VPY00032635 dated 19.02.2021

Frequency: 4 times a year.

Printing House Address: 010008, Kazakhstan, Astana, Kazhymukana str., 13/1, tel.: +7 (7172) 709-500 (in.31-410)

Председатель

Сматлаев Б.М. – д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Состав Редакционного совета

Баймаханов М.Т.-М. (Академик НАН РК Алматы, Казахстан), *Букалерева Л.А.* (д.ю.н., Московский Университет дружбы народов (РУДН), Москва, Россия), *Бусурманов Ж.Д.* (д.ю.н., Академия правосудия РК, Астана, Казахстан), *Винниченко О.Ю.* (д.ю.н., ТюмГУ, Тюмень, Россия), *Глушаченко С.Б.* (д.ю.н., Северо-Западный институт управления РАНХИГС, РГПУ им. А.И. Герцена, Мурманский арктический государственный университет, Россия), *Головина С.Ю.* (д.ю.н., УрГЮА, Екатеринбург, Россия), *Жумагулов Б.Т.* (к.ю.н., член Высшего Судебного Совета Республики Казахстан, Астана, Казахстан), *Давулис Т.* (д.ю.н., Vilnius University, Вильнюс, Литва), *Исполинов А.С.* (д.ю.н., МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва, Россия), *Каудыров Т.Е.* (д.ю.н., Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева, Астана, Казахстан), *Коняхин В.П.* (д.ю.н., Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Россия), *Коробеев А.И.* (д.ю.н., Юридическая школа Дальневосточного федерального университета, Владивосток, Россия), *Сабикенов С.Н.* (Академик НАН РК, Алматы, Казахстан), *Раимбаев С.И.* (к.ю.н., Научно-консультативный совет при Верховном Суде Республики Казахстан), *Рогов И.И.* (Заместитель Исполнительного директора Фонда Первого Президента Республики Казахстан, Астана, Казахстан), *Тлепина Ш.В.* (д.ю.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Томашевский К.Л.* (д.ю.н., Международный университет «МИТСО», Минск, Беларусь), *Трунк А.* (доктор права, Институт права стран Восточной Европы Кильского университета, Киль, Германия), *Турлуковский Я.* (д.ю.н., Варшавский университет, Варшава, Польша).

Главный редактор

Абдрасулов Е.Б. – д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора

Кала Н.С. – PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Ответственный редактор

Мугауова А.И. – PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Томас Хоффман (доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония), *Фридерик Цоль* (доктор права, профессор университета Оснабрюк, Германия), *Лисица В.Н.* (ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, г. Москва), *Василевич Г.А.* (д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой конституционного права Белорусского государственного университета), *Николас Хайоз* (профессор Фрибургского университета, Швейцария), *Онгарбаев Е.А.* (д.ю.н., профессор, судья Конституционного Суда РК, Астана, Казахстан), *Онланбекова Г.М.* (судья специализированного экономического суда г. Алматы, Казахстан), *Нурғалиева Е.Н.* (д.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Нукушева А.А.* (кандидат юридических наук, профессор, Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Казахстан), *Нурғалиев Б.М.* (д.ю.н. профессор, Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан), *Акимжанов Т.К.* (д.ю.н., профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан), *Мороз С.П.* (д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан), *Карагусов Ф.С.* (д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан), *Сактаганова И.С.* (кандидат юридических наук, доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Галиакбарова Г.Г.* (доктор философии (PhD), доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Туякбаева Н.С.* (доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан), *Мұқалдиева Г.Б.* (кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан), *Мукашева А.А.* (доктор юридических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Балгимбекова Г.У.* (кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан), *Бирманова А.И.* (доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан).

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Право

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPU00032635 от 19.02.2021 г.

Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7 (7172) 709-500 (вн.: 31-410)

МАЗМҰНЫ

Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық

<i>Турегелдиев Б.У., Исаева А.Ж., Нурутдинова А.Ж.</i> Қазақстан Республикасының Жоғары соттың нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты	8
<i>Әбдірасұлов Е.Б., Сактаганова А.Б.</i> Судьяның кәсіби құқықтық санасын қалыптастырудың өзекті мәселелері	17
<i>Бектурганов А.Е., Телеуев Г.Б.</i> Қазақстан Республикасында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің құқықтық аспектілері	27
<i>Аширбекова А.Б., Абикенова Ш.К., Сактаганова И.С.</i> Омбудсмен (адам құқықтары жөніндегі уәкіл) институтының мемлекеттік билік жүйесіндегі орны	38
<i>Турсьнова Б.Б., Махмадинов Д.М.</i> Қазақстан Республикасындағы мүгедектігі бар адамдардың мемлекеттік сатып алуға қатысуының жекелеген мәселелері	49
<i>Идрышева С.К.</i> Қазақстан халқының табиғи ресурстарға меншік құқығы туралы конституциялық новелланың жүзеге асырылуы	59

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика

<i>Толыбаева А.А., Даурембеков Е.К., Несипбаева И.С.</i> Қылмыстарды тергеуді цифрландырудың құқықтық және теориялық негіздері	73
<i>Калмаганбетова Д.Б., Сматлаев Б.М., Құсаинова Л.Қ.</i> Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бойынша прокуратураның қызметіндегі цифрландырудың рөлі мен маңызы	83
<i>Калкаева Н.Б., Избасова А.Б., Бұғыбай Д.Б.</i> Қазақстан Республикасында кибербуллингтің алдын алудың кейбір сұрақтары	91
<i>Абдулвалиев А.Ф., Муратханова М.Б., Абдулай Н.Х.</i> Ресей Федерациясының, Қазақстан Республикасының және Чад Республикасының заңнамасы бойынша әйелдердің қылмыстық жауаптылығының ерекшеліктері: салыстырмалы-құқықтық аспект	100
<i>Адильмуратова Р.А.</i> Процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтаудың процестік мәселелері	110

Азаматтық процесс. Еңбек құқығы

<i>Першеев А.С., Сманова А.Б., Бискультанова А.М.</i> Әкімшілік шағым құқықтық процесс ретінде: мағынасы мен рөлі	119
<i>Омарова А.Б., Мукашева А.А., Маликова Ш.Б.</i> Виртуалды кеңістікте зорлық-зомбылық көрген балаларға келтірілген зиянды өтеу туралы	127
<i>Сейдимбек А.А., Аленов М.А.</i> Жекелеген санаттарды қараудың процестік ерекшеліктері	138
<i>Баян М., Оспанова Д.А., Плоцкая О.А.</i> Сақтандырушылардың зиян келтірген адамға кері талап қою құқығын іске асыру мәселелері	146

Халықаралық құқық

<i>Елеген А.Е.</i> Жаһандану халықаралық құқық дәуіріндегі медицина саласындағы жасанды интеллект мүмкіндіктерін реттеу тенденциялары	153
<i>Абайділданов Е.М.</i> Еуразиялық экономикалық одақтағы интеграциялық процестерді дамытудың құқықтық аспектілері	163
<i>Баян М., Оспанова, Д.А. Плоцкая О.А.</i> ЕАЭО жағдайында сақтандыру заңнамасын үйлестірудің құқықтық негіздері	171
<i>Рябцева Е.В.</i> Заманауи ақпараттық технологияларды қолдануы – Ресейдің сот қызметіндегі қарама-қарсы мүдделерді алдын алу мен жолын кесудің қажетті құралы	183

CONTENTS

Constitutional law. Administrative law

<i>Turegeldiyev B.U., Issayeva A.Zh., Nurutdinova A.Zh. The legal nature of the regulatory decisions of the Supreme court of the Republic of Kazakhstan</i>	8
<i>Abdrasulov E.B., Saktaganova A.B. Topical issues on the formation of professional legal consciousness of a judge</i>	17
<i>Bekturganov A.E., Teleuyev G.B. Legal aspects of providing the population with high-quality drinking water in the Republic of Kazakhstan</i>	27
<i>Ashirbekova A.B., Abikenov A.A., Saktaganova I.S. The institute of the ombudsman (commissioner for human rights) in the public power system</i>	38
<i>Tursynova B.B., Makhmadinov D.M. Selected issues of participation of persons with disabilities in public procurements in the Republic of Kazakhstan</i>	49
<i>Idrysheva S.K. Implementation of the constitutional novel on the right of ownership of the people of Kazakhstan to natural resources</i>	59

Criminal law. Criminal process. Criminalistics

<i>Tolybayeva A.A., Daurembekov Ye.K., Nessipbaeva I.S. Legal and theoretical foundations of the digitalisation of crime investigation</i>	73
<i>Kalmaganbetova D.B., Smatlaev B.M., Kussainova L.K. The role and importance of digitalization in the activities of the prosecutor's office to protect the rights of entrepreneurs</i>	83
<i>Kalkayeva N.B., Yzbassova A.B., Bugybay D.B. Some issues of cyberbullying prevention in the Republic of Kazakhstan</i>	91
<i>Abdulvaliev A.F., Muratkhanova M.B., Abdoulaye N.H. The features of women's criminal liability under the legislation of the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan and the Republic of Chad: comparative legal aspect</i>	100
<i>Adilmuratova R.A. Procedural problems of determining the level of proficiency in the language of legal proceedings by participants in the process</i>	110

Civil process. Labor law

<i>Persheyev A.S., Smanova A.B., Biskultanova A.M. Administrative appeal as a legal process: meaning and role</i>	119
<i>Omarova A.B., Mukasheva A.A., Malikova Sh.B. On compensation for harm to children who have suffered from violence in the virtual space</i>	127
<i>Seidimbek A.A., Alenov M.A. Procedural features of consideration of certain categories</i>	138
<i>Bayan M., Ospanova D.A., Plotskaya O.A. Problems of implementation by insurers of the right of recourse to the person who caused the damage</i>	146

International law

<i>Yelegen A.Y. Trends in regulating the capabilities of artificial intelligence in the field of medicine in the era of globalizing international law</i>	153
<i>Abaideldinov Ye.M. Legal aspects of the development of integration processes in the Eurasian Economic Union</i>	163
<i>Bayan M., Ospanova D.A., Plotskaya O.A. Legal basis for harmonization of insurance legislation in the conditions of the EAEU</i>	171
<i>Ryabtseva E.V. Application of modern information technologies as a necessary means of preventing and stopping conflict interests in the judicial activities of Russia</i>	183

СОДЕРЖАНИЕ

Конституционное право. Административное право

<i>Турегелдиев Б.У., Исаева А.Ж., Нурутдинова А.Ж. Правовая природа нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан</i>	8
<i>Абдрасулов Е.Б., Сактаганова А.Б. Актуальные вопросы формирования профессионального правосознания судьи</i>	17
<i>Бектурганов А.Е., Телеуев Г.Б. Правовые аспекты обеспечения населения качественной питьевой водой в Республике Казахстан</i>	27
<i>Аширбекова А.Б., Абикенова Ш.К., Сактаганова И.С. Институт омбудсмана (уполномоченного по правам человека) в системе государственной власти</i>	38
<i>Турсьнова Б.Б., Махмадинов Д.М. Отдельные вопросы участия лиц с инвалидностью в государственных закупках в Республике Казахстан</i>	49
<i>Идрышева С.К. Реализация конституционной новеллы о праве собственности народа Казахстана на природные ресурсы</i>	59

Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика

<i>Толыбаева А.А., Даурембеков Е.К., Несипбаева И.С. Правовые и теоретические основы цифровизации расследования преступлений</i>	73
<i>Калмаганбетова Д.Б., Сматлаев Б.М., Кусаинова Л.К. Роль и значение цифровизации в деятельности прокуратуры по защите прав предпринимателей</i>	83
<i>Калкаева Н.Б., Избасова А.Б., Бұғыбай Д.Б. Некоторые вопросы профилактики кибербуллинга в Республике Казахстан</i>	91
<i>Абдулвалиев А.Ф., Муратханова М.Б., Абдулай Н.Х. Особенности уголовной ответственности женщин по законодательству Российской Федерации, Республики Казахстан и Республики Чад: сравнительно-правовой аспект</i>	100
<i>Адилмуратова Р.А. Процессуальные проблемы определения уровня владения языком судопроизводства участниками процесса</i>	110

Гражданский процесс. Трудовое право

<i>Першеев А.С., Сманова А.Б., Бискультанова А.М. Административное обжалование как правовой процесс: значение и роль</i>	119
<i>Омарова А.Б., Мукашева А.А., Маликова Ш.Б. О возмещении вреда детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве</i>	127
<i>Сейдимбек А.А., Аленов М.А. Процессуальные особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел</i>	138
<i>Баян М., Оспанова Д.А., Плоцкая О.А. Проблемы реализации страховщиками права обратного требования к лицу, причинившему вред</i>	146

Международное право

<i>Елеген А.Е. Тенденции в регулировании возможностей искусственного интеллекта в сфере медицины в эпоху глобализирующегося международного права</i>	153
<i>Абайдельдинов Е.М. Правовые аспекты развития интеграционных процессов в Евразийском экономическом союзе</i>	163
<i>Баян М., Оспанова Д.А., Плоцкая О.А. Правовые основы гармонизации страхового законодательства в условиях ЕАЭС</i>	171
<i>Рябцева Е.В. Применение современных информационных технологий – необходимое средство предупреждения и пресечения конфликта интересов в судебной деятельности России</i>	183

B.U. Turegeldiyev¹, A.Zh. Issayeva², A.Zh. Nurutdinova³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

³ K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

(E-mail: bagdaulet.turegeldiyev@bk.ru, ayim_09@mail.ru, ainur_zharylgasynkyzy@bk.ru)

The legal nature of the regulatory decisions of the Supreme court of the Republic of Kazakhstan

Abstract. *The present article is based on the study of the nature of the regulatory resolutions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan on the legal platform, as well as in determining the place of normative decisions of the Supreme Court in the public consciousness at the present time and the contribution to the establishment of legality, the place in the categories of legal acts. The analysis of the contribution to the Judicial system and Common Law formation in the sequence of application of legality and legal standards are given, the results are criticized. In the legal field, the definition of the meaning of normative decisions of the Supreme Court and its constant practical application.*

This article seeks to assess the legal status, functions and consequences of normative decisions by Kazakhstan's Supreme Court on legislation and law enforcement in Kazakhstan. Specifically, its study seeks to explore their specificities within Kazakhstan's legal system as well as with relation to legislative bodies.

This work has significant theoretical and practical importance, contributing to an enhanced understanding of legal regulation mechanisms in Kazakhstan as well as exploring how judicial practice influences legal norm formation. The focus of the present research lies on an examination of legislation, legal normative acts and judicial practice.

Keywords: *regulatory resolutions of the Supreme Court, the nature of regulatory resolutions, legal acts categories, regulatory resolutions concept.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-8-16>

Introduction

Modern jurisprudence places great significance on understanding the legal nature of normative decisions of Kazakhstan's Supreme Court as part of an overall legal mechanism. Yet despite considerable interest in its function and role within it, research on normative Supreme Court decisions remains inadequately done; even with this significant interest surrounding law enforcement practice and system development overall. As normative decisions by this Supreme Court can significantly impact law enforcement practice as well as overall development of its system; without comprehensive analysis this aspect creates gaps in scientific comprehension regarding judicial involvement within Kazakhstan's legal mechanism and this aspect remains understudied and under-analyzed scientific understanding resulting in incomplete scientific

understanding and scientific comprehension regarding its function within legal mechanism in Kazakhstan's legal mechanism.

This research investigates normative decisions issued by the Supreme Court of Kazakhstan and their legal implications, status, functions and impact upon legislation and law enforcement. This article's goal is to offer an in-depth examination of the legal nature and impact of Supreme Court normative decisions on Kazakhstan's legal system. To reach our objective, the following tasks have been set in motion: research into theoretical foundations; investigation of judicial practice; comparative legal analysis with that of other countries. Methodological approaches in this research study involve an examination of normative-legal acts, judicial practice and application of comparative legal method. Our hypothesis suggests that normative decisions of Kazakhstan's Supreme Court play an integral part of legal regulation within Kazakhstan's system of legal regulations.

This study makes an essential contribution to understanding Kazakhstan's legal regulatory mechanisms by highlighting the Supreme Court's role in shaping law enforcement practice and developing the legal system. As such, its results could prove helpful both for improving legislation as well as increasing efficiency within Kazakhstan's justice system.

Research methodology

This study relies upon an examination of various materials, such as normative decisions of Kazakhstan's Supreme Court, legislative acts governing the activities and role of Kazakhstan's Supreme Court are on record, official comments and explanations related to normative acts, academic papers and articles analysing Kazakhstan's legal system and decisions of court officials as well as those made elsewhere are also included here.

At various points during my research I employed various methodologies including normative-legal analysis, analytical method, comparative-legal and historical approaches. Normative-legal analysis is used to study legislation and normative acts regulating the activities of the Supreme Court. Analytical methods are utilized in studying normative decisions made by this court as well as their structure, content, and legal implications.

Comparative-legal analysis allows us to examine how the Supreme Court of Kazakhstan compares to other higher judicial bodies around the world and identify both unique features and common trends in practice. The historical method is applied in order to study the evolution and impact of normative decisions from Kazakhstan's Supreme Court over time, on its legal system and development as a country.

This study begins by collecting and systematising normative decisions of Kazakhstan's Supreme Court as well as any pertinent legislative acts, followed by an analytical review to identify their key characteristics and features, comparative review with court decisions from other countries to identify how Kazakhstan court decisions fit within world practice, and using data obtained on these normative decisions from the Supreme Court to formulate conclusions regarding their legal nature and significance for Kazak legal system. This study stands out by taking an in-depth, multidimensional look at the legal nature of Supreme Court normative decisions, taking into account historical development, current legislation and international practices - providing for a unique multidimensional approach that fosters deeper comprehension of this complex topic.

Discussion and results

A normative ruling of the Supreme Court is a normative ruling which, having examined in detail the court cases and documents which have come before it, gives explanations on the substance of matters relating to the concepts envisaged by the rule of law to which, as a result, the attention recognised as necessary for the observance of legality must be drawn.

One of the well-known concepts in accordance with paragraph 1 of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan among the current norms of law of the Republic of Kazakhstan are recognised the Constitution, laws corresponding to it, normative legal acts,

international treaties and other obligations, as well as norms established by normative rulings of the republican Constitutional Court and the Supreme Court [1].

On the official interpretation of the concept and provisions of normative resolutions of the Supreme Court, concerning paragraph 1 of Article 4, paragraph 1 of Article 14, subparagraph 3) of paragraph 3 of Article 77, paragraph 1 of Article 79 and paragraph 1 of Article 83 of the Constitution is defined by the resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated 6 March 1997 № 3: the norms of law adopted by the authorised body in accordance with the procedure established by normative legal acts are considered as valid law in the Republic of Kazakhstan [2].

Under Article 81 of the Constitution, the Supreme Court is the organ of the Supreme Court with respect to civil, criminal cases and other cases under the jurisdiction of local and other courts, considers, in cases provided for by law, court cases subject to its jurisdiction, and gives explanations relating to matters of judicial practice.

On the legal platform, the Constitution affirms the fundamental provisions of special legal norms and concretises them.

The Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to Certain Constitutional Laws of the Republic of Kazakhstan” dated 15 June 2017, Article 17, paragraph 1 of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated 25 December 2000 “On the Judicial System and the Status of Judges of the Republic of Kazakhstan”- among the authorised superior courts is the Supreme Court, which examines the rulings of criminal, civil and other judicial bodies, is recognised as the highest judicial body and performs the duties of a court of cassation with respect to them, as well as commenting on the judicial practice by adopting [3].

Articles 4 and 81 of the Constitution give the powers of the Supreme Court to clarify the norms of law by adopting normative resolutions, are fixed, enshrined by the amendments and additions adopted in 2017. The possibility of adopting new normative resolutions gave a real opportunity to realise the powers established by the Constitution.

The Law of the Republic of Kazakhstan on Legal Acts recognises rules of general or temporary behaviour, applied individually by certain groups of persons, intended for permanent application in a number of social relations subject to regulation [4].

Regulatory legal acts share all the specified rules, the action of regulatory legal acts in relation to persons of uncertain environment is divided into adoption by authorised bodies, universal general and ordinal.

Thus, it is assumed that normative rulings of the Supreme Court refer to norms of law outside the range of norms of law. Performs the functions of a legal act, law, normative legal acts on normative acts.

Legal nature of normative legal acts of the Supreme Court has generated theoretical and practical issues of legal sciences among legislative acts of the Republic of Kazakhstan. For this reason, along with the approved normative legal act, the norms of law implemented by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in the legislation can be traced the norms of other legal sciences and their features. As a result, we see that the Constitution and the law “On Legal Acts” comment on the judicial practice of the norms of the law of the Supreme Court, the normative rulings of which contain issues of judicial practice. It can be seen that the established norms, normative legal acts in practice diverge from the explanations set out in the law.

The said set of norms leads to a number of questions concerning the nature of norms of law and associated with frequent disputes, for this reason we turn to science and practice in order to define it.

The Constitutional Council by its normative rulings seeks to form the concept of “normative rulings of the Supreme Court”, which can be traced in the following text: Part 1 of Article 4 of the Constitution of the RK considers as a normative act the issues of application by the Supreme Court of the norms of law for courts and rulings forming provisions providing for the court order of a particular object. Such normative decrees are mandatory for all republican courts, contain

only the norms of law concerning the issues of court practice, the norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan [2].

Among Kazakh scholars G. Sapargaliev and G. Suleimenov explain that normative rulings of the Supreme Court are not included in the number of normative legal acts Article 81 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan the Supreme Court comments only on judicial practice, Article 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Legal Acts" does not define the place in the hierarchy of normative legal acts.

Bakishev contrasts the high framework of thought and expresses his point of view as follows: Article 81 of the Constitution defines the scope of activity of the Supreme Court, defines the nature and behaviour of law as a normative decree, and as norms of law [5].

Thus, summarising the judge's thought, the purpose of issuing a normative decree, forming in judicial practice the implementation by the Supreme Court of the norms of law, is limited to clarification.

As a characteristic of law enforcement actions, there are four forms enshrined in the theory of law, which possess the form-forming properties of a rule of law, namely: preservation, execution, application and implementation. Preservation includes prohibitions. The basis of this form includes warning against the realisation of certain prohibited actions. Execution involves active fulfilment of mandatory actions. Enforcement, known as enforcement, can be carried out by a person, actively or slowly, as he or she wishes. Complex enforcement, realising the norms of law in a special place, is distinguished by simultaneous diversity [6].

According to ex Supreme Court Judge R. Yurchenko, the following conclusions can be drawn: normative resolutions adopted by the Supreme Court are recognised as "a specific approach to the implementation of law", "a branch body implementing the rule of law", forming a general understanding, application and differentiation of the norms of law. At the same time, normative resolutions of the Supreme Court clarify the issues of procedural norms in order to disclose the understanding of the norms, requirements of the Criminal Procedure Law of the Republic of Kazakhstan due to the absence of relevant law norms[5].

Law enforcement actors not only carry out law enforcement in ordinary life, but also carry out compliance with the norms and requirements of law. Normative rulings on behaviour recognise behaviour in various ways: permissive, prohibitive and prescriptive. Prescriptive, requiring the subjects of law to take active actions in normative decrees, provides for the procedure of fulfilment of norms of law by the normative decree. Prohibitory regulations provide for compliance with the requirements of the rules of law. This means that normative decrees are developed permissive in nature, recognised as enforceable. As a result, the normative rulings of the Supreme Court provide an exhaustive commentary on the ways of realisation of law, provide for compliance, enforcement, use of the norms of law and their comprehensive use.

In addition, by normative rulings of the Supreme Court not all rulings can serve as a basis for the implementation of the right, the law provides for a special order of behaviour. This statement is considered properly differentiated where rules of behaviour are formed. This nodal thought is held to be correct. The Supreme Court session examines the jurisprudence in 2020 pandemic, only during the state of emergency among the regulatory orders related to the state of emergency approved during the state of emergency comment #1 during the state of emergency.

Domestic legislation does not provide clear explanations on "normative rulings of the Supreme Court" to form its colouring one has to resort to scientific and practical concepts.

Judge of the Supreme Court N. Mamanov Explanations of legal norms in the rulings of the Supreme Court are similar in nature to normative legal acts, since their formation is mainly constructive, adequately justified by the norm of law. But nevertheless, such interpretations cannot serve as a basis for the creation of a new legal norm [8].

According to A. Kotov, a member of the Constitutional Council, normative regulations have not only law-explanatory characteristic, but also creative and law-executing functions[10].

M. Suleimenov believes that any explanation given by the Supreme Court is a normative legal act, as a new rule of law forms a common rule of behaviour for all [9].

The scholar S. Udartsev noted that the normative regulations of the Supreme Court assess the degree of legal explanations in its composition at the highest level. In some cases, normative legal acts adopted by the Supreme Court are based on the Constitution, which, in turn, has priority for judges over other legislative acts and norms of the Constitution [11].

The practice of judges together with T. Mukhamedsupiev is fixed by the explanations of the Supreme Court as a result of the activity of the judicial system. As a result, normative rulings determine the rules of behaviour, the order of consideration on the merits of the same cases [12].

E. Abdrasulov, a scientist known to all, noted that normative rulings of the Supreme Court, on the one hand, can be changed or cancelled, since they are subject to the law, limit, expand its understanding, increase the scope of a legal norm or equate to the adoption of a new legal norm, since a new interpretation of a legal norm is carried out in a new logical order [13].

Ж. Baishev, normative rulings of the Supreme Court have a special specificity of a legal act, the composition of which is brought only full, detailed or classified consideration of the concepts of the essence of the basic norm [7].

The foregoing suggests that the opinions of Kazakh scientists and practitioners are divided into two parts. They argue that the next group, specifying that the normative resolutions of the Supreme Court by their legal nature is an explanatory act, is its normative legal act.

As a result, the following conclusion can be made that the normative legal acts of the Supreme Court have two legal nature, on the one hand, commenting on the norm of law, and on the other hand, the normative legal act.

Thus, the normative legal acts of the Supreme Court, which itself laid the foundation of normative legal acts, but emphasise the following features.

Firstly, it ensures the implementation of legal acts containing normative acts of state bodies within the framework of the law. provides for the enforcement of the actually adopted legislative act. And normative rulings are adopted as a result of the implementation of existing norms of the law. The adopted normative decree examines the results of the discussion of judicial practice and the rule of law established during the judicial process in the general judicial practice. But the practice shows that the legislator, although there is some purpose, can not fully and conflictingly determine the legal issues and find a complete solution. The rule of law is the rule of legal process.

The necessary specificity of normative regulations, unlike other laws, plays a special role in interpreting the nature of law as legal norms, is conditioned by the final result of the operational meeting system irarchy of legal acts its significance, the degree of legality, authorised by the adopted body in accordance with the current lawful act.

The normative legal acts of the Supreme Court are not determined at the stage, which is due to the nature, as the gaps in practice are controlled in legal scientific writings. It is this fact that causes distrust of normative legal acts of the Supreme Court of Suleimenov and G. Saparshaliev.

In addition, Article 10 of the Law "On Legal Acts" establishes the stage of normative legal acts according to their legal force, part 5 the following acts are beyond the stage of normative acts established by this article, which are:

- Acts adopted by the Chairman of the Security Council of the Republic of Kazakhstan;
- Normative resolutions and normative legal acts of the Constitutional Court and the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan-established.

The scholar J. Bakishev noted that normative rulings of the Supreme Court in this regard are no less than the Decree of the President or the Government Decree are outside the stages of legal acts only [7].

The mentioned Article 10 establishes that normative resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan have equal force with the legal force of the law based on the Constitution.

The possibility for the Constitutional Council to make public comments on the Constitution, decisions adopted by the Constitutional Council have equal legal force with the legal force of the interpretation that formed the basis of the decision [2].

While acts adopted by all bodies have equal legal force to the legal stage of legal acts, the legal force of normative resolutions of the Supreme Court can be equated to the stage at which the legislative norm that forms the basis of this resolution has established the legal force of legal norms. On this, R. Yurchenko distinguishes the concept of legal force of the resolutions of the Supreme Court and the Constitutional Council from the stage of legal norms, the legal force of which is established by Part 5 of Article 10.

Thus, normative legal acts are equated with the rulings of the Constitutional Council, which have equal legal force to a certain degree and level, but normative rulings stipulate that the rule of law underlying the various legal steps has equal legal force with the step. This is a special aspect of the Supreme Court rulings.

We may consider the normative decrees of the Constitutional Council which have similar legal force. The normative decrees with legal force enshrined by law according to scientific and practical grounds, according to the stage of the norm on which the legal force is based.

The third difference is that the normative ordinance is valid only in conjunction with the law on which it was based. This normative ordinance has no legal force outside and without the legal norm.

Fourthly, normative ordinances differ in their system of formative law. The result of lawmaking are three elements of a normative act - hypothesis, disposition and sanction. But the specificity of the construction of normative decrees strikes its specificity next to the construction of other legal acts. Normative decrees substantiate the norm of law, establishing it on the basis of which examples and ways of their admission, prohibition and prescription act as fundamental special elements. Such a structure is not found in all norms of law. But despite the special structure, the obvious establishment of frozen concepts is not controlled, and as a result of deep study of Tis from the normative rulings of the Supreme Court, it is possible to see the constituent features of the norms of law: disposition, hypothesis, sanction.

In conclusion, there are special conditions for the preparation, approval and entry into legal force of normative resolutions of the Supreme Court.

Observance of the procedure of preparation, adoption of legislative acts of the Republic of Kazakhstan by the Law "On Legal Acts" does not apply to the procedure of adoption of normative resolutions of the Supreme Court and the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan.

The order of formation, coordination and adoption of normative resolutions of the Supreme Court shall be carried out in a special order adopted by the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan.

Furthermore, the normative rulings of the Supreme Court are not subject to the legal force of legal order requirements on the order of legal entry into force after the adoption of general legal norms. The adopted regulations are not subject to anyone's consent. Normative legal acts of the Supreme Court come into force from the date of adoption. their registration does not require fulfilment of the same requirements as other normative legal acts.

Normative legal acts come into force 10 calendar days after the date of their first publication, they are enforced only if the legislative act itself does not establish a special procedure and time. And the special nature of the acts adopted by the Supreme Court is justified by the fact that the exercise of this function by it is established by the Constitution.

Conclusion

Normative resolutions of the Supreme Court are considered among special normative legal acts. Normative rulings of the Supreme Court occupy a special place in the sphere of legal acts, different from other types of legal acts. Normative rulings provide for the formation of uniformity among the courts of the ways of application of the rules of law, provide a general explanation. On the other hand, studies the essence, the concept of the norm of law, on which it was based. The peculiarity of the order of study is that the normative ruling establishes the norm itself, on which

the structure, examples are simultaneously based in order to disclose the understanding of the norm and separately from the example by admission, restriction and prescription. No norms of law does not contradict the fundamentals, does not contradict the fundamentals of the theory of law. Defines the concept and purpose of normative legal acts and provides comprehensive explanations.

Normative rulings of the Supreme Court go beyond the categories of legal force of legal acts. The legal force of the normative legal acts laid on its basis becomes valid.

At present, despite the validity of the legal order, the function of interpreting the norms of law established by the Constitution is fully realised.

On the basis of the information studied above during the 30-year sovereignty of the Republic of Kazakhstan a great contribution to the formation of legal norms, the formation of their uniform practice has made normative decrees of the highest instance as the Institute of Law. Outside the categories of legal norms in its special formation and essential legal acts, it occupies a special place in the legal consciousness of law enforcement agencies and general state residents.

In recent years, we have not seen the judicial system adopting decisions contrary to the above normative rulings, taking into account their rules of law. On the contrary, we see that the practice of the judicial system is centralised.

The normative rulings of the Supreme Court are highly valued in the legislative, executive and judicial authorities. In judicial practice, the normative decrees of the Supreme Court have become an indispensable means of fighting to form a common understanding and uniform practice, with immediate identification of various activities.

The notion of normative resolutions of the Supreme Court is firmly established in the public legal consciousness.

References

1. «Constitution of the Republic of Kazakhstan» Constitution adopted on August 30, 1995 at the republican referendum. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (accessed: 18.11.2023).
2. Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated March 6, 1997 No. 3.
3. «On the official interpretation of paragraph 1 of Article 4, paragraph 1 of Article 14, subparagraph 3) of paragraph 3 of Article 77, paragraph 1 of Article 79 and paragraph 1 of Article 83 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan». [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S970000003_ (accessed: 18.11.2023).
3. Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated June 15, 2017 No. 75-VI «On Amendments and Additions to some Constitutional Laws of the Republic of Kazakhstan». [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000075> (accessed: 18.11.2023).
4. Law of the Republic of Kazakhstan «On Legal Acts» dated April 6, 2016 No. 480-V. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (accessed: 18.11.2023).
5. Baishev Zh.N. On the legal nature of regulatory decisions The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan // Jurist. – 2004. – No. 5. – P. 20.
6. Yurchenko R.N. On the legal nature of regulatory rulings of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan and their practical application 2009-No.4-C-24-27. [Electronic resource] – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36929526> (accessed: 18.11.2023).
7. Lazarev V.V. General theory of law and the state. – Moscow, 1994.
8. Mamontov N.I. Normative resolution of the Supreme Court of Kazakhstan as an official explanation of the law in judicial practice // Material the international scientific and practical conference «The legal nature of regulatory regulations of the Republic of Kazakhstan». – Astana, 2009. – P. 292-313.
9. Kotov A.K. Interpretation of the Constitution and the formation of precedent constitutional law // Legal reform in Kazakhstan. – 2002. – No. 2. – P. 5.
10. Suleimenov M.K. Normative rulings of the Supreme Court in the system of sources of law // Lawyer. – 2009. – No. 7. – P. 16.
11. Udartsev S.F. Court and law-making // Proceedings of the international scientific and practical conference «The law-making process in the Republic of Kazakhstan: status and problems». – Almaty, 1997.

12. Mammadsupiev T. The legal nature of normative rulings of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan // Themis. – 2006. – No. 47. – P. 12.

13. Abdrasulov E.B. Judicial power and its role in explanatory activity // Zanger. – 2004. – No. 12. – P. 22-24.

Б.У. Турегелдиев¹, А.Ж. Исаева², А.Ж. Нурутдинова³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

³К. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Қазақстан Республикасының Жоғары соттың нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты

Андатпа. Құқықтық алаңдағы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының табиғатын зерделеу аталған мақаланың негізіне алынды. Қазіргі таңа қоғамдық санада Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының алатын орны мен заңдылықтың қалыптасуына қосатын үлесін, құқықтық актілердің санаттарынан алатын орнын айқындау. Сот жүйесі мен жалпы құқықтың қалыптасуына қосатын заңдылықтың, құқық нормаларының қолданылуының бірізділігінде үлесін талдап нәтижелері сынға алынады. Тұрақты тұрғыда Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының практикалық қолданыста құқықтық алаңдағы маңызын айқындау.

Осы баптың мақсаты Қазақстандағы заңнама мен құқық қолдану үшін Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік шешімдерінің құқықтық мәртебесін, функциялары мен салдарын бағалау болып табылады. Атап айтқанда, зерттеу Қазақстанның құқықтық жүйесі шеңберінде, сондай-ақ заң шығарушы органдармен өзара байланыста олардың ерекшеліктерін зерделеуге бағытталған.

Бұл жұмыс Қазақстандағы құқықтық реттеу тетіктерін тереңірек түсінуге, сондай-ақ сот практикасының құқықтық норма шығармашылығына қалай әсер ететінін зерделеуге ықпал ете отырып, маңызды теориялық және практикалық мәнге ие. Осы зерттеудің негізгі бағыты заңнаманы, нормативтік құқықтық актілерді және сот практикасын зерделеуге бағытталған.

Түйін сөздер: Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары, Нормативтік қаулылардың табиғаты, құқықтық актілердің санаттары, нормативтік қаулы түсінігі.

Б.У. Турегелдиев¹, А.Ж. Исаева², А.Ж. Нурутдинова³

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

³Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актөбе

Правовая природа нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан

Аннотация. Настоящая статья основана на исследовании характера нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан на правовой платформе, а также на определении места нормативных постановлений Верховного Суда в общественном сознании в настоящее время и вклада в становление законности, места в категориях правовых актов. Дается анализ вклада в формирование судебной системы и общего права в последовательности применения законности и правовых норм, результаты подвергаются критике. В правовом поле дается определение значения нормативных решений Верховного Суда и его постоянного практического применения.

Целью данной статьи является оценка правового статуса, функций и последствий нормативных решений Верховного Суда Республики Казахстан для законодательства и правоприменения в Казахстане. В частности, исследование направлено на изучение их специфики в рамках правовой системы Казахстана, а также во взаимосвязи с законодательными органами.

Данная работа имеет важное теоретическое и практическое значение, способствуя более глубокому пониманию механизмов правового регулирования в Казахстане, а также изучению того, как судебная практика влияет на правовое нормотворчество. Основное внимание в настоящем исследовании уделено изучению законодательства, нормативных правовых актов и судебной практики.

Ключевые слова: нормативные постановления Верховного Суда, природа нормативных постановлений, категории правовых актов, понятие нормативных постановлений.

Information about authors:

Turegeldiev B.U. – PhD student, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Issayeva A.Zh. – PhD, Acting Associate Professor, Department of Jurisprudence, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

Nurutdinova A.Zh. – PhD, Senior Lecturer, Department of Jurisprudence, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan.

Түрегелдиев Б.У. – Заң факультетінің 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Исаева А.Ж. – PhD докторы, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а., Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

Нурутдинова А.Ж. – PhD докторы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

E.B. Abdrasulov, A.B. Saktaganova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: aermek_19@mail.ru, aridnis@mail.ru)

Topical issues on the formation of professional legal consciousness of a judge

Abstract. *Research concerning formation of professional legal consciousness of judges occupies a vital place within modern legal systems. Studies are undertaken in this regard in order to explore processes and mechanisms underlying formation, while simultaneously analyzing their effect on quality and efficiency of judiciary services.*

This study seeks to identify, analyse and systematise factors contributing to the formation and development of professional legal consciousness among judges. Research efforts will mainly involve studying theoretical aspects of legal consciousness; reviewing existing approaches used for education and practical training of judges; as well as measuring its effect on developing professional legal consciousness over time through practice judicial examination.

Scientific and practical relevance lies within this work's significance for understanding processes that form judges' legal consciousness, essential for improving judicial system quality. Methodologies employed include comparative analysis, investigation of normative documents and court practice as well as empirical methods.

The main results of this research include identification and recommendations of key influences affecting judges' legal consciousness formation, with particular attention paid to how those factors interact with one another. Finally, its conclusions emphasize the necessity of taking an integrated approach when training and developing judges involving both theoretical and practical activities.

This study's value lies in its contribution to understanding how judges form professional legal consciousness that ultimately improves justice delivery and strengthens rule of law. Furthermore, its practical significance manifests itself by producing specific recommendations designed to increase professionalism and efficiency within judicial systems.

Keywords: *professional legal awareness of judges; legal culture, legal psychology, legal ideology; judicial decision; legal education, professional development of judges.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-17-26>

Introduction

A major reason behind our study's topic choice was due to a growing interest in issues of legal consciousness within modern legal systems. A judge's legal consciousness not only mirrors, but also shapes society's legal culture - impacting upon both its effectiveness and fairness as determined by judges themselves. While past researchers have made considerable strides toward studying legal consciousness, some aspects related to its professional formation and evolution remain uncovered, making these insights even more significant given constant legislation updates and social developments that continue to rapidly unfold.

Legal reforms - particularly judicial ones - have been continuously implemented over 30 years since independence. Judicial authority in the Republic of Kazakhstan is constantly being strengthened through ongoing reforms that aim to protect human rights while improving availability, quality and speed of justice, its efficiency speed and transparency. All legal system of the country was revised on a path leading to transition into market economy as all main

legal institutes underwent significant transformation; specific focus has also been paid towards improving judicial authority as evidenced by improvements made within its legal status of judges themselves.

In the message of the Head of State K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan «Fair State. A united nation. Welfare society» in the fifth section «Law and order» the President noted «the need to ensure the rule of law and the quality of justice. This requires urgent renewal and improvement of the judicial corps. Judges must be highly qualified, honest and incorruptible. First of all, equal status of all judges is to be ensured, reducing their dependence on their superior colleagues. Many positions of court presidents will be transformed into judicial positions. I propose to apply elective mechanisms when judges themselves select candidates for the positions of court chairpersons and chairpersons of judicial collegiums. It is also necessary to start introducing elements of electability of judges of the Supreme Court» [1].

This study investigates a judge's legal consciousness within modern legal systems. This involves studying mechanisms and factors contributing to professional legal awareness formation as well as existing approaches used by judges themselves when developing this type of consciousness, in addition to developing effective methods for its development.

Senator Andrey Lukin presented a bill «On Proposed Amendments and Additions to the Constitutional Law of Kazakhstan «On Judicial System and Status of Judges of Republic Kazakhstan» [2], at plenary session of Chamber 2023: he explained, part of personnel issues was transferred back from Supreme Court back into Supreme Judicial Council back in 2019. Now it is being proposed to transfer matters related to training candidates for judges, advanced training for existing judges, extending age limits and suspending or terminating current judges to the Supreme Judicial Council. According to him, The Academy of Justice will also be subsumed into a Supreme Judicial Council. According to him, this new body will take full responsibility for selecting judicial personnel, further career development plans and honourable retirement [3].

This research projects that in order for judges to effectively build professional legal consciousness, an all-inclusive approach must be used that includes both theoretical training and practical activities. Thus, its significance lies in offering recommendations designed to increase legal consciousness formation of judges which contributes to improving both judicial system quality as well as to increasing rule of law strength.

Material and methods of research

This study draws upon an array of materials, from normative legal acts and academic publications in law, psychology and sociology to questionnaire results and interviews with judges at different levels. Qualitative analysis involves studying information gleaned from academic papers as well as personal interviews to isolate key components informing legal consciousness formation in professionals.

This study utilizes an integrative approach, employing methods such as document analysis, comparative/qualitative analysis, expert interviews and other approaches.

Regulatory document analysis is one of the primary techniques, consisting in studying and interpreting legislation, regulations and court decisions to understand how judges develop legal consciousness in different legal systems, while simultaneously comparing data across systems to identify universal and specific factors in its formation.

Qualitative analysis involves employing methods of substantive and discourse analysis of scientific works, legislative acts and judicial practice texts, while qualitative research uses statistical tools such as correlation/regression analyses for processing questionnaire results. Conducting structured interviews with judges and jurists in order to obtain an in-depth knowledge of issues is an integral part of legal research.

Researchers developed novel approaches for studying legal consciousness, including using modern software tools for processing large volumes of data (e.g. textual analysis programs and statistical modelling programs) which allowed for more in-depth examination of judges' legal consciousness encompassing formal legal aspects as well as sociopsychological considerations.

Triangulation and cross-validation methods are employed to enhance the reliability of research findings, while systematic literature review methods help validate or invalidate hypotheses submitted based on existing evidence. Together these approaches enhance overall reliability while making findings more convincing.

Results and discussion

In the opinion of the co-chair of the public association «Retired Judge of the Supreme Court» candidate of legal sciences R.N. Mamyrbayev, since independence was declared for the Republic, issues pertaining to legal reform and justice system reform have always been high on the agenda for both country's leadership, legislative branch of government, legal community and judiciary itself. The Constitution adopted on 30 August 1995 established a third branch of government: Judicial. Ultimately, its courts were separated from executive power. Constitutional Law on Courts and Status of Judges was adopted, along with establishing Qualification Collegium and Supreme Judicial Council which enabled selection of qualified lawyers for judicial positions. Specialised courts were introduced with a view toward increasing both judges' professionalism and legal qualifications, as well as to assist with court activity problems that currently or would likely arise later on. At each judicial congress held, current or potential future problems of court activity were identified and prioritized accordingly. At the same time, both substantive and procedural legislation was revised and refined. Furthermore, studying advanced countries' experiences allowed Kazakhstan's judiciary system to incorporate some provisions from them.

Issues surrounding violations of law, participant rights in judicial processes and unjust acts issued by judges remain of great importance in today's society, along with increasing trust between citizens and the judiciary at all times [4].

This study has demonstrated the significance of legal consciousness to judges' professional activities. Through interviews and questionnaires with judges, an analysis revealed that those with more developed multidimensional legal consciousness are more inclined to make fair and justified decisions; key influencing factors for developing legal consciousness included educational programs, practical experience and interaction between peers as well as public opinion.

Analysis revealed a direct relationship between judges' legal awareness levels and quality judicial decisions. Judges who demonstrate an awareness of both legislative and ethical aspects of justice tend to reach judgements which satisfy both legal and moral criteria more frequently, supporting our hypothesis that cultivating comprehensive legal consciousness can improve quality judicial services.

Comparative analyses in this area indicate that most works on judicial education focused on its legal aspect; our work contrasts this trend by emphasizing its holistic nature encompassing ethical and sociological dimensions of legal consciousness education. Furthermore, it expands existing research by offering novel methodological approaches and empirical evidence.

The results of the study demonstrate the significance of developing professional legal consciousness among judges as an essential means to enhance both efficiency and fairness in the judiciary system. To do so successfully requires not only legal education, but also continuous professional development with ethical/social training modules included as part of legal education curriculums; introduction of comprehensive educational programmes focused on increasing legal consciousness can contribute significantly towards reformation/improvement efforts within judiciaries.

In our opinion, the theoretical approaches justifying the identity of the professional legal consciousness of judges and lawyers do not stand up to serious criticism, since there are enough works in the scientific literature that characterize the specifics and features of the legal consciousness of various subjects of legal activity. Thus, O. Habs and O. Kobets describe the peculiarities of the legal consciousness of lawyers, emphasizing that the reflecting and regulatory spheres of the psyche are connected in the professional consciousness of the lawyer's personality. The psychological mechanism of interaction of the reflexive (theoretical) sphere of professional

consciousness with its regulatory sphere is extremely complex, but it is revealed by methods of system analysis. One example of the use of system-activity analysis is the theory of the gradual formation of mental activity related to the human rights sphere [5, p. 27].

Professional legal awareness is directly connected, according to some law schools, with the adoption of judicial decisions. For example, the judicial guess as a result of the action of legal psychology, which is a structural part of the legal consciousness, according to D. Frank, is a complex reaction to a variety of stimuli created by other participants in the trial. They are confronted with the judge's prejudices, his stereotypes, opinions, positions and similar phenomena characteristic of the legal consciousness. This internal reaction or «guess» that judges face forms the basis for a court decision by creating an emotional impulse as an element of legal awareness [6].

We see a similar approach in the actions of Chinese judges who take into account traditional cultural values when applying the law on contractual damages. On the one hand, in this process, the appeal to cultural values does not change the understanding of Chinese judges of the requirements of the law, on the other hand, judges find a compromise between legal requirements and cultural traditions, using the freedom of action granted to them or recommending mediation. Taking into account cultural values and addressing them is the result not only of personal preferences of judges, but also of the need for judges to seek social approval, which is possible only with a relatively high level of legal awareness [7].

Russian researchers also write about such phenomena in law enforcement practice, using the concept of judicial discretion and emphasizing that being one of the criteria of judicial professionalism in appointing a fair decision, legal awareness, in turn, is influenced by other elements of regulatory regulation. However, the increase in the level of professional legal awareness and legal culture largely depends on the subjects of law enforcement activity themselves, which forms the professional characteristics of their discretion [8, p. 187].

And last and most importantly, judges have their own special professional sense of justice, since they have formed into a specific professional group with their own worldview, status, traditions, skills and abilities.

If we characterize the concept of professional legal awareness of judges, then it will proceed from the basic definitions of the category of professional legal awareness. The professional legal consciousness of judges is one of the forms of individual and collective legal consciousness, mediated by a system of specialized legal knowledge, a complex of legal beliefs, knowledge, stereotypes and traditions that are formed in the judicial system, united by the tasks and goals of judicial activity and justice.

The concept of a judge's professional legal consciousness includes many factors and characteristics, which include: professional competence (legal and general humanitarian knowledge, skills, skills, professional experience), socio-psychological readiness to perform judicial functions (social maturity, responsibility, analytical thinking, ability to concentrate attention, efficiency, neuropsychic stability, managerial and communicative abilities, self-control, intuition, observation, the desire to learn new things, general erudition) [9, p. 19].

This system of legal and general humanitarian knowledge, mental properties and characteristics is actively influenced by external factors that can form both positive and negative aspects in the field of professional legal awareness of judges.

The content of the professional legal consciousness of judges is determined through its structure, which can be based on several models. According to the information model, the content of judges' professional legal consciousness consists of many specific elements: cognitive, evaluative, volitional, behavioral, socio-psychological, etc. [10, p. 27].

Some researchers consider the content of the professional legal consciousness of judges as a set of mutually dependent substantive characteristics combined into certain blocks. In this classification, an emotional-figurative block, a logical-normative block, a fundamentally volitional block, etc. are distinguished [11, p. 237].

Great importance in determining the content of the professional legal consciousness of judges is given today to the issues of its moral foundations. There is no doubt that the work

of a judge in modern conditions must necessarily be based on the principles of humanism and justice, which follow from the moral foundations of humanity [12, p. 87].

In judicial acts on specific cases, in their motivational part, judges, defending the humanistic principles of law, directly or indirectly address the issues of the inadmissibility of violating not only legal regulations, but also violations of their moral aspects, i.e. the need to curb immoral and antisocial behavior that harm both an individual and the whole society and the state.

In the moral component of the professional legal consciousness of judges, an important place is given to the principle of justice. In the legal literature, it is correctly noted that justice encompasses not only formal equality (the same attitude to such cases), but also substantial equality based on the equal dignity of each person, which requires that each person be given his «due», which is his right of claim. At the same time, the content of justice is not precisely defined in any legislative act of our country. The adherence of a judge, as a subject of the application of law, to the principle of justice is described in the legislation of the Republic of Kazakhstan, on the one hand, as ensuring equal opportunities and conditions for the realization by participants in the judicial process of the right to a comprehensive and complete investigation of the circumstances of the case. On the other hand, the principle of justice is considered as a criterion for resolving relevant issues by the court (APPC RK, June 29, 2020). In general, recognizing the correctness of this approach of the legislator to the content of the principle of justice, researchers believe that the essence of the principle is not fully disclosed. The rule on the application of the principle of justice is accompanied by the need to follow the criteria of reasonableness, objectivity and impartiality, which themselves require disclosure of their content due to the evaluative nature of these concepts. Moreover, the principle of justice is expressed more in the procedural aspect, and, as is known, the norms of substantive law applied by the court are reflected in a multiple system of normative legal acts, in which there is no mention of the principle of justice at all. And this situation takes place, despite the fact that the essence of any legal proceedings ultimately lies in a lawful and fair decision of the case on the merits, and not in formal compliance with the procedural requirement of the principle of justice.

In this regard, the gap due to the lack of a substantially disclosed principle of justice in the texts of the system of material norms regulating various social relations could be filled in procedural legislation with the establishment of a more precise requirement that the judge applying the norms of substantive law be guided by the principle of justice.

However, it should be noted that judges in our country become on the basis of obtaining legal education both in specialized educational institutions (the Academy of Justice under the Supreme Court, from July 1, 2024, the Academy of Justice is transferred to the jurisdiction of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, universities under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, etc.), and in general systems of higher education in institutions, academies and universities. The content and focus of educational programs may differ significantly from each other. In this regard, we consider the opinion that the professional legal consciousness of judges is formed as a result of obtaining only a legal education to be incorrect.

Some researchers believe that professional legal awareness is formed only in the process of professional activity. Thus, A.A. Pivovarova believes that «the justice consciousness of a judge is a kind of professional justice consciousness formed in connection with and in the process of justice» [13, p. 7]. This position is also not entirely correct, since it does not take into account many other factors that contributed to the formation of professional legal awareness: obtaining legal education, self-education, education at school and at home, the impact of the external information environment, family traditions, innate positive mental properties, etc.

There is also such a position that the formation of professional legal awareness not only of judges, but also of workers in other fields, is in no way connected with professional activity. This opinion is justified by the fact that the basic legal knowledge acquired once is fixed and cannot change throughout a person's life, even under the influence of professional activity [14, p. 48].

However, we believe that obtaining a legal education in the university and postgraduate system is only an important stage in the process of forming the professional legal consciousness

of a judge. The main stage of the formation and strengthening of the professional legal awareness of judges is professional activity, the process of judicial work. At this stage, not only purely professional work in the context of law enforcement activity leads to the strengthening of the legal awareness of acting judges, but also the system of additional education.

Conclusion

Formation and strengthening of professional legal consciousness among judges and employees of the judiciary system is an integral process, taking place through interaction among judicial personnel, social regulators, regulatory and organizational impact on state and society, professional activity, personal characteristics and other influences. Through such an engaging journey, judges and employees of the judiciary system create their unique behavioural image through personal thinking style, communicative interactions with colleagues as well as ideological attitudes which set them apart from legal consciousness among their fellow legal profession representatives.

Judges develop legal attitudes through training, self-education and professional activity which lead to them developing legal awareness for law enforcement purposes. One such manifestation can be observed when a judge develops legal positions of court while hearing cases and measures them against his personal beliefs, attitudes and worldview - thus assuring conformance between their assessments with legal regulations and their assessments themselves. An extremely high level of professional legal awareness cannot be overestimated in this complex process, since such awareness contributes to judges making legally sound and fair rulings. Professional legal awareness at an appropriate volume and quality enables you to comprehend many proofs with greater insight, thus understanding their qualitative features and significance when making decisions. Thirdly, it allows one to accurately evaluate the facts surrounding a case against legal regulations. Fourthly, legal consciousness provides the basis of any judge's legal position during analysis and application to regulatory legal regulations in cases. Fifthly, professional legal consciousness plays a vital role during interpretations of legal norms as part of law enforcement processes.

This study has demonstrated the vital importance of judges' legal consciousness to their professional activities. Analysis of data showed that judges with more developed and multidimensional legal consciousness tend to make fair and justified decisions more often, making their educational programs, practical experience interactions with colleagues and public opinions key factors affecting this development of legal consciousness.

Analysis revealed a direct relationship between judges' level of legal awareness and quality of decisions they render, such as judgements that satisfy both legal and moral criteria, and developing comprehensive legal consciousness as key factor to improving judiciary quality.

In this sense, a judicial decision, during the adoption of which the process of interpreting the norms of law is actively underway and the professional legal awareness of the judge is involved, must have all the necessary knowledge about the subject of the trial. Consequently, the legality, fairness and validity of judicial acts are determined by the professional legal consciousness of the judge, which must be filled with reliable legal and other knowledge, moral and universal values, determination to ensure the rule of law and constitutional order.

Comparative analyses with prior works in this area show that most have focused on legal education alone; our work emphasizes a more comprehensive approach, considering ethical and sociological dimensions of legal consciousness as well as providing novel methodological approaches and empirical data to supplement existing research efforts.

The results of the study prove that developing judges' professional legal consciousness is vital to improving efficiency and fairness within the judiciary system. To do so requires not only formal legal education but also continuous professional development encompassing ethics training as well as social training modules dedicated to increasing legal consciousness development among judges. Implementation of comprehensive educational programmes dedicated to this aim could contribute significantly to reformation efforts to strengthen and modernise it further.

References

1. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество». [Electronic resource] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/postlanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (accessed: 01.10.2023).
2. Конституционный закон Республики Казахстан от 27 марта 2023 года № 215-VII ЗПК «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан». [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000215> (accessed: 01.10.2023).
3. Усилить роль и статус Высшего Судебного совета намерены в РК. [Electronic resource] – URL: https://www.inform.kz/ru/usilit-rol-i-status-vysshego-sudebnogo-soveta-namereny-v-rk_a4045889/ (accessed: 01.10.2023).
4. Мамырбаев Р.Н. Развитие судебной реформы в Казахстане. [Electronic resource] – URL: <https://biler.kz/?p=1896> (accessed: 01.10.2023).
5. Hulbs O.A., Kobets O.V. Professional consciousness as a factor in the regulation of the professional activity of attorneys // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2018. – Vol. 28. – №4. – P. 27-28.
6. Frank J. The Law and the Modern Mind. [Electronic resource] – URL: https://books.google.ru/books?id=rzosoYdNgEC&pg=PR3&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (accessed: 01.10.2023).
7. Zihan Niu, Gijs Van Dijck. The Impact of Culture on Chinese Judges' Decision-Making in Contractual Damages Cases. [Electronic resource] – URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/asian-journal-of-law-and-society/article/abs/impact-of-culture-on-chinese-judges-decisionmaking-in-contractual-damages-cases/2894B658490CF838696419846F4353D0> (accessed: 01.10.2023).
8. Соболев В.В. Проблемы формирования профессионального правосознания и судейского усмотрения // Общество и право. – 2016. – № 4 (58). – С. 186-189.
9. Тарасова Ю.Н. Профессиональный психологический отбор кандидатов на должности федеральных судей: дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.03. Санкт-Петербург: Петербургский государственный университет, 2005. – 233 с.
10. Чуйков Д. Понятие правосознания судьи // Российский судья. – 2008. – № 7. – С. 44-48.
11. Горбатова М.К., Домнина А.В. Теоретические подходы к содержанию профессионального правосознания // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. – № 2 (1). – С. 235–242.
12. Алимбеков М.Т., Абдрасулов Е.Б. Применение гражданско-правовых норм судом в современный период: монография. – Астана, 2009. – 274 с.
13. Пивоварова А.А. Правосознание и усмотрение судьи: соотношение понятий, роль при назначении наказания: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.08. – Самара: Сам. гос. ун-т, 2009. – 20 с.
14. Бурканова О.А. Правосознание в правоприменительной деятельности сотрудников органов внутренних дел: дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.01. – Москва: Моск. ун-т МВД РФ, 2007. – 162 с.

Е.Б. Әбдірасұлов, А.Б. Сактаганова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Судьяның кәсіби құқықтық санасын қалыптастырудың өзекті мәселелері

Аңдатпа. Судьялардың кәсіби құқықтық санасын қалыптастыруға қатысты зерттеулер қазіргі құқықтық жүйелерде маңызды орын алады. Бұл саладағы зерттеулер қалыптасудың артындағы процестер мен механизмдерді зерттеу және олардың сот жүйесінің сапасы мен тиімділігіне әсерін бір уақытта талдау мақсатында жүргізіледі.

Бұл зерттеу судьялардың кәсіби құқықтық санасын қалыптастыруға және дамытуға ықпал ететін факторларды анықтауға, талдауға және жүйелеуге бағытталған. Зерттеудің негізгі мақсаты – құқықтық сананың теориялық аспектілерін зерттеу, судьяларды оқыту мен практикалық

дайындаудың қолданыстағы тәсілдерін талдау және сот сараптамасы арқылы уақыт өте келе кәсіби құқықтық сананың дамуына әсерін бағалау.

Жұмыстың ғылыми және тәжірибелік маңыздылығы – бұл сот жүйесінің сапасын арттыру үшін қажет судьялардың құқықтық санасын қалыптастыру процестерін түсіну үшін маңызды. Жұмыста салыстырмалы талдау, нормативтік құжаттар мен сот практикасын зерттеу, сондай-ақ эмпирикалық әдістер сияқты әдіснамалар қолданылған.

Зерттеудің негізгі нәтижелері судьялардың құқықтық санасын қалыптастыруға әсер ететін негізгі факторларды анықтау бойынша ұсыныстар болып табылады, бұл факторлардың бір-бірімен өзара әрекеттесуіне ерекше назар аударылады. Соңында, зерттеу нәтижелері теориялық және практикалық әрекеттерді қамтитын судьяларды оқыту мен дамытуда кешенді тәсілдің қажеттілігін көрсетеді.

Бұл зерттеудің құндылығы судьялардың кәсіби құқықтық сананы қалай қалыптастыратынын түсінуге ықпал етеді, бұл сайып келгенде сот төрелігін жүзеге асыруды жақсартады және заңның үстемдігін нығайтады. Сонымен қатар, оның практикалық маңыздылығы сот жүйелерінің кәсібилігі мен тиімділігін арттыруға бағытталған нақты ұсыныстарды әзірлеуде көрінеді.

Түйін сөздер: судьялардың кәсіби құқықтық санасы; құқықтық мәдениет, құқықтық психология, құқықтық идеология; сот шешімі; құқықтық білім, судьялардың біліктілігін арттыру.

Е.В. Абдрасулов, А.В. Сактаганова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Актуальные вопросы формирования профессионального правосознания судьи

Аннотация. Исследования, касающиеся формирования профессионального правосознания судей, занимают важное место в современных правовых системах. Исследования в этой области проводятся с целью изучения процессов и механизмов, лежащих в основе формирования, и одновременного анализа их влияния на качество и эффективность работы судебной системы.

Данное исследование направлено на выявление, анализ и систематизацию факторов, способствующих формированию и развитию профессионального правосознания судей. Основная цель исследования - изучение теоретических аспектов правосознания, анализ существующих подходов к обучению и практической подготовке судей, а также оценка влияния на развитие профессионального правосознания с течением времени через практику судебной экспертизы.

Научная и практическая значимость работы заключается в том, что она имеет важное значение для понимания процессов формирования правосознания судей, что необходимо для повышения качества судебной системы. В работе использованы такие методы, как сравнительный анализ, изучение нормативных документов и судебной практики, а также эмпирические методы.

Основными результатами исследования являются выявление и рекомендации по определению ключевых факторов, влияющих на формирование правосознания судей, при этом особое внимание уделяется взаимодействию этих факторов друг с другом. Наконец, выводы исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода при обучении и развитии судей, включающего как теоретическую, так и практическую деятельность.

Ценность данного исследования заключается в том, что оно вносит вклад в понимание того, как судьи формируют профессиональное правосознание, что в конечном итоге улучшает отправление правосудия и укрепляет верховенство закона. Кроме того, его практическая значимость проявляется в разработке конкретных рекомендаций, направленных на повышение профессионализма и эффективности работы судебных систем.

Ключевые слова: профессиональное правосознание судей; правовая культура, юридическая психология, правовая идеология; судебное решение; правовое образование, повышение квалификации судей.

References

1. Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaya naciya. Blagopoluchnoe obshchestvo» [Message from the Head of State K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan “A Just State. One nation. Prosperous society”]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (accessed: 01.10.2023). [in Russian]
2. Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan ot 27 marta 2023 goda № 215-VII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan «O sudebnoj sisteme i statuse sudej Respubliki Kazahstan» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated March 27, 2023 No. 215-VII ZRK “On introducing amendments and additions to the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan”]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000215> (accessed: 01.10.2023). [in Russian]
3. Usilit' rol' i status Vysshego Sudebnogo soveta namereny v RK [The Republic of Kazakhstan intends to strengthen the role and status of the Supreme Judicial Council]. [Electronic resource] – Available at: https://www.inform.kz/ru/usilit-rol-i-status-vysshego-sudebnogo-soveta-namereny-v-rk_a4045889/ (accessed: 01.10.2023). [in Russian]
4. Mamyrbaev R.N. Razvitie sudebnoj reformy v Kazahstane [Development of judicial reform in Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://biler.kz/?p=1896> (accessed: 01.10.2023). [in Russian]
5. Hulbs O.A., Kobets O.V. Professional consciousness as a factor in the regulation of the professional activity of attorneys, Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 28(4), 27-28 (2018).
6. Frank J. The Law and the Modern Mind. [Electronic resource] – URL: https://books.google.ru/books?id=rzosoYdNgEC&pg=PR3&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (accessed: 01.10.2023).
7. Zihan Niu, Gijs Van Dijck. The Impact of Culture on Chinese Judges' Decision-Making in Contractual Damages Cases. [Electronic resource] – URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/asian-journal-of-law-and-society/article/abs/impact-of-culture-on-chinese-judges-decisionmaking-in-contractual-damages-cases/2894B658490CF838696419846F4353D0> (accessed: 01.10.2023).
8. Sobolev V.V. Problemy formirovaniya professional'nogo pravosoznaniya i sudejskogo usmotreniya, Obshchestvo i pravo [Problems of formation of professional legal consciousness and judicial discretion, Society and Law], 4(58), 186-189 (2016). [in Russian]
9. Tarasova YU.N. Professional'nyj psihologicheskij otkor kandidatov na dolzhnosti federal'nyh sudej: dis. ... kandidata psihologicheskikh nauk: 19.00.03 [Professional psychological selection of candidates for positions of federal judges: dis. ... candidate of psychological sciences: 19.00.03] (Sankt-Peterburg, Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 2005, 233 s.) [St. Petersburg, Petersburg State University, 2005, 233 p.]. [in Russian]
10. CHujkov D. Ponyatie pravosoznaniya sud'ji, Rossijskij sud'ya [The concept of a judge's legal consciousness, Russian judge], 7, 44-48 (2008). [in Russian]
11. Gorbatova M.K., Domnina A.V. Teoreticheskie podhody k sodержaniyu professional'nogo pravosoznaniya, Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo [Theoretical approaches to the content of professional legal consciousness, Bulletin of the Nizhny Novgorod University. N.I. Lobachevsky], 2(1), 235-242 (2013). [in Russian]
12. Alimbekov M.T., Abdrasulov E.B. Primenenie grazhdansko-pravovyh norm sudom v sovremennyj period: monografiya [Application of civil law norms by the court in the modern period: monograph] (Astana, 2009, 274 s.). [in Russian]
13. Pivovarova A.A. Pravosoznanie i usmotrenie sud'ji : sootnoshenie ponyatij, rol' pri naznachenii nakazaniya: avtoreferat dis. ... kandidata yuridicheskikh nauk: 12.00.08 [Legal awareness and judge's discretion: correlation of concepts, role in sentencing: abstract of dissertation. ... candidate of legal sciences: 12.00.08] (Samara: Sam. gos. un-t, 2009, 20 s.) [Samara: Samara State University, 2009, 20 p.]. [in Russian]
14. Burkanova O.A. Pravosoznanie v pravoprimeritel'noj deyatel'nosti sotrudnikov organov vnutrennih del: dis. ... kandidata yuridicheskikh nauk: 12.00.01 [Legal awareness in law enforcement activities of employees of internal affairs bodies: dis. ... candidate of legal sciences: 12.00.01] (Moskva: Mosk. un-t MVD RF, 2007, 162 s.) [Moscow: Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 2007, 162 p.]. [in Russian]

Information about authors:

Abdrasulov E.B. – Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Saktaganova A.B. – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Әбдірасұлов Е.Б. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сактаганова А.Б. – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

А.Е. Бектурганов¹, Г.Б. Телеуев²¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан²Халықаралық Білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан

(E-mail: a.e.bekturganov@mail.ru, galim@mail.ru)

Қазақстан Республикасында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің құқықтық аспектілері

Аңдатпа. Ұсынылып отырған мақалада халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің құқықтық мәселелері зерттелген. Заманауи жағдайда халықты ауыз сумен қамтамасыз етудің маңызы мен оған құқықтық ықпал етудің қажеттіліктері қарастырылған. Бүгінгі таңда дүниежүзінде әлемдік климат өзгеруімен немесе басқада факторлардың себебінен, су тапшылығы проблемасы туындап отыр. Табиғи құқық тұрғысынан келгенде адамзаттың сапалы суға деген құқығы тең және ешкімге өзге тұлғалардың алдында артықшылық берілмеуі тиіс. Себебі, сапалы ауыз суға халықтың денсаулығы сәйкесінше әлеуметтік жағдайы тікелей байланысты болып отыр. Су ол адамның табиғи қажеттілігін ғана қанағаттандырып қоймай оның денсаулығына да әсері болатыны сөзсіз. Мақаланың басты мақсаты халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді теориялық құқықтық тұрғыдан зерттеп, отандық заңнама мен тәжірибені жетілдіру бойынша ұсыныстар келтіру. Мақаланың негізгі бөлігінде халықты сапалы ауызсумен қамтамасыз етудің тарихи құқықтық аспектілеріне талдау, қазіргі таңда реттелу жағдайын қарастыра отырып Қазақстан республикасының жағдайында жетілдіру тетіктерін ұсыну. Авторлар қорытынды бөлігінде Қазақстан Республикасы жағдайында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді жетілдірудің тиімді жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: экологиялық құқық, ауыз су, экологиялық қауіпсіздік, су ресурстары, тұщы су, су реформасы, қоршаған ортаны қорғау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-27-37>

Кіріспе

Заманауи жағдайда су тіршіліктің көзі ретінде адамның сапалы өмір сүруінде маңызды орынды иеленеді. Әрбір мемлекет халықаралық құқықтық субъектісі ретінде өзінің аумағындағы халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету міндетін басты назарда ұстайды. Дегенмен де, географиялық немесе климаттық жағдайларға қарай барлық мемлекеттерге мұндай маңызды функцияны атқару мүмкін болмай отыр. Сәйкесінше, бұл мәселе ғаламдық деңгейдегі мәселеге айналып отыр. Мәселен, ЮНЕСКО бас директоры Одрж Азуле 2021 жылға су ресурстарының жағдайы туралы БҰҰ бүкіләлемдік баяндамасында: Су- біздің ең қымбат құндылығымыз, әлемде 2 миллиард адамның тікелей қолы жетпейтін біздің «мөддір алтынымыз». Су ресурстары тек өмір сүру үшін ғана емес, сонымен қатар ол адамзат қоғамы негізінде санитарлық, әлеуметтік, мәдени рольді орындайды [1] БҰҰ БАС Ассамблеясы 2010 ж. 28 шілде айының 28-де А/RES/64/292 резолюциясын қабылдады. Аталған резолюцияда адамның таза және санитарлы ауыз суға құқығын адамның толққанды өмір сүруіне және барлық құқығын жүзеге асыруда елеулі орны бар адам құқығы ретінде таныды [2]. БҰҰ осындай маңызды шешім қабылдауы жахандық жағдайға байланысты болып отыр. Себебі, ХХІ адамзат алдындағы негізгі мәселе адамның өмір сүруі үшін аса қажет таза сапалы ауыз судың жетіспеушілігі орын алып отыр. Бұл мәселе,

әлемдік деңгейдегі өзекті мәселе болып табылады. БҰҰ-ның бұрынғы Бас хатшысы Пан Ги Мун Будапешттегі су саммитіне қатысып, 2030 жылы ауыз судың жетіспеушілігі әлем халқының 40%-ы үшін проблемаға айналуы мүмкіндігін атап өткен болатын [3].

Бүгінде әлемнің көптеген мемлекеттерінде су тапшылығы басты мәселе болып отырғанын жөнінде ақпараттарды бұқаралық ақпарат құралдарынан жиі көреміз. Мәселен, 2019 жылғы мәліметтерге сәйкес, Италияда су тапшылығы байқалған. Адриатика жағалауы мен Ион теңізі бойындағы аймақтарда тапшылық 1,5 км² су бодды. 2022 жылы Апенниндер соңғы 70 жылдағы ең қиын құрғақшылықты бастан кешірді, бұл ретте бүкіл ел бойынша өзендер мен көлдерде су деңгейінің рекордтық төмендеуі байқалды.

Болгарияда су тапшылығы 1,2 км² деп бағаланып отыр, бұл Еуропадағы су тапшылығы жағынан екінші көрсеткіш. Қазіргі тағдарыс ішінара ауыз суды өнеркәсіптік мақсатта пайдаланудан, сондай-ақ бөгет салу проблемаларынан туындап отыр. Климаттың өзгеруі және теңіз деңгейінің көтерілуі Мальтаға қатер төндіреді, онда алдағы 80 жылда жер асты суларының қоры 16%-ға қысқарады. Испания өткен жылдың соңынан бастап құрғақшылық режимінде өмір сүріп келеді, апат әсіресе корольдіктің оңтүстік және шығыс провинцияларына әсер етті. Билік 2023 жылдың сәуір айында рекордтық көрсеткішке қол жеткізген ең құрғақ және ең ыстық деп жариялады [4].

Өмір сүру құқығы төрт негізгі құқықты қамтиды: (1) тиісті тамақтану құқығы; (2) ауыз суға қол жеткізу құқығы; (3) тұрғын үйге құқық; (4) Денсаулыққа құқық. Сарапшылардың пайымдауынша, бұл төрт құқық бірігіп бұл адамның өмір сүру мүмкіндігін беретін ең қажетті және маңызды күнкөріс минимумының болуын білдіреді. Қарастырылып отырған тақырыптың маңыздылығын ескере отырып, ауыз су құқығы тамақтану құқығынан жеке санатқа бөлінді, өйтпеген кезде әлемдік су тапшылығы аса кедейліктің ең терең және ауыр себептерінің бірі болып табылады [5].

Қазақстандағы тұщы су қоры 524 км³ деп бағаланады, оның ішінде 80 км³ мұздықтар құрайды, 190 км³ көлдер, өзен ресурстарының құрамында 101 км³ бар. Жер асты суларының қоры 7,6 км³, оның ішінде: шаруашылық-ауыз су үшін сумен жабдықтау – 5,6; шаруашылық-ауыз су және өндірістік-техникалық үшін сумен жабдықтау – 0,4; суарумен бірге тұрмыстық және ауыз сумен жабдықтауға жер – 1,3; ауыз суға, өнеркәсіптік және техникалық сумен жабдықтауға және жерді суландыру – 0,3.

Республика аумағында 39 мыңға жуық өзендер мен уақытша ағындар бар, олардың 7 мыңнан астамының ұзындығы 10 км-ден асады. Тек Ертіс өзені ғана Арктикалық мұхит алабына жатады. Қазақстанда судың жалпы ауданы 48 мыңнан астам көл бар жер беті 4500 км² және көлемі 190 км³ шамасында. Көлдердің басым бөлігі орманды-далалы аймақта және дала аймағының солтүстік бөлігі. Қазіргі кезде республика бойынша қайтарым суының көлемі шамамен 9,0 км³ құрайды. Бұл ретте олардың ресурстық бөлігі, яғни су көздеріне қайтарылған бөлігі 2,0 км³ аспайды. Қайтарым суының негізгі мөлшері Сырдария бассейндерінің өзендеріне (47%) және Ертіс (34%), қалғандары Іле (8%) және Нұра (1,1%) өзендеріне түседі [6].

Қазақстан Республикасының су қоры жеткілікті деңгейде болуына қарамастан республикада сумен қамтамасыз ету проблемасы да бар. Қазақстан су тапшылығы бойынша Азияда мемлекеттері арасында Бангладештен, Үндістаннан, Қытайдан және басқа елдерден кейін 8 орында тұр. Дүниежүзілік ресурстар институтының мәліметі бойынша, Орталық Азия аймағы қызыл аймақта орналасқан. Қазақстан Азия елдері арасында су ресурстарының тапшылығы мәселесі аса маңызды мәселе болып табылатын қызыл аймаққа да кіреді. Су мен оны пайдалану мәселелерін түбегейлі қайта қарау қажет. Біздің зерттеулеріміз бойынша, 2050 жылға қарай биіктігі 5 мың метрге жететін барлық тау шыңдары, мұздықтар іс жүзінде еритін болады. Тиісінше, біз аймақта су ресурстары мен ауыз судың жеткіліктілігі бойынша үлкен проблема болатынын болжап отырмыз. Тіпті қазіргі уақыттың өзінде, Қазақстанда халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі ауыр жағдайды көрсетіп отыр. Мәселен, ҚР-да су құбыры сумен қамтамасыз етілуі 77%, орталықтандырылған көздерден – 16% , ашық су айдындары мен арықтардан алынған суды

халықтың 3% - ы, әкелінетін суды-4% құрайды. Батыс Қазақстан облысында су құбыры сумен қамтамасыз етілуінің төмендігі-53% болса, Маңғыстау облысында халықтың 20% - дан астамы сапасына кепілдік берілмеген әкелінетін сумен жабдықталады [7].

Зерттеу әдістері

Ұсынылып отырған жұмыстың мақсаты халықты ауыз сумен қамтамасыз етудің экологиялық құқықтық мәселелерін зерттеу болғандықтан, зерттеуде құқықтық зертеудің негізгі әдістері қолданылды. Атап айтқанда, жалпы құқықтық зерттеу әдістері оның ішінде тарихи құқықтық әдіс, салыстырмалы құқықтық әдістер, диалектикалық даму әдістері, ал жеке құқықтық логикалық әдістерге жалпыдан жекеге өту, индукция, дедукция және аналогия әдістері қолданылады. Жұмыстың кіріспе бөлімінде Ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі және оның құқықтық тұрғыдан реттелуінің маңызы ғылыми тұрғыдан негізделген. Сәйкесінше, бұл бөлімде диалектикалық даму мен ғылыми талдау әдістері және жалпыдан жекеге өту әдістері кеңінен қолданылған. Нәтижелер мен талқылау бөлімінде салыстыру, аналогия, талдау секілді әдістер қолданылды. Ал қорытынды бөлімде синтез, және тұжырымдау әдісі қолданылды.

Талқылау

Халықты ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі адам құқықтарының шеңберінде жанама түрде қамтылған. Олардың негізгілеріне тоқталатын болсақ, ең негізгілерінің бірі ретінде БҰҰ Стокгольм декларациясын атауға болады. Аталған декларация экологиялық қатынастарды реттеуде ірі халықаралық құқықтық актілерде көрсетілген жалпыға бірдей танылған прогрессивті қағидаттар мен нормалар кеңінен қолданылады. Қоршаған ортаны қорғауға бағытталған қағидаларды анықтайтын Стокгольм декларациясы жердің табиғи ресурстары, оның ішінде ауа, су, жер, флора және фауна, әсіресе табиғи экожүйелер мүқият жоспарлау және ұқыпты пайдалану арқылы қазіргі және болашақ ұрпақтың игілігі үшін қорғалуы тиіс деп мәлімдейді. Таза ауаға, суға, баспанаға және денсаулыққа деген қажеттілік - адамның күмәнсіз қажеттілігі мен құқығы және ол сқзсіз қорғалуы тиістігін бекітті. Осы декларацияға сүйенетін болсақ адамның ауыз суға деген құқығы ол адамның экологиялық және табиғи құқығы ретінде қарастырылуы тиіс екендігін байқаймыз. Ол жөнінде Ресей ғалымы Колбасов О.С. «Стокгольм декларациясы ең алғаш рет адамның экологиялық құқықтарын орнықты дамумен байланыстырғанын атап өтті». Ал Рио-де-Жанейро декларациясы осы мәселенің теренірек реттеуіне ықпал етті, яғни онда адамдарға қамқорлық жасау тұрақты дамудың орталық саласы болып табылады және табиғатпен үйлесімді салауатты және жемісті өмір сүруге құқылы деп көрсетілді [8].

Шетелдік және Отаңдық заң ғылымында халықты ауыз сумен қамтамасыз етуді құқықтық реттеу мәселелерін тікелей зерттеген ғалымдардың еңбектері шамалы. Көбінде су қоры, немесе тұщы су мәселелерін қозғаған ғылыми туындылар кездеседі. Жалпы ауыз су мен тұщы сулар ұғымдары бір бірімен өзара байланысты ұғымдар болып табылады. Сол үшін де алдымен тұщы су ұғымын анықтап алғанымыз жөн. Ғылыми еңбектерге сүйенсек тұздылығы 0,1%-дан аспайтын немесе тұзы бар су тұщы су болып саналады 1 литрге 3 граммнан аспайдытын судың түрі [9].

Тұщы суды теңіз суынан ажырататын тағы бір критерий – функционалды сипатында. Мәселен, В.И. Данилов-Данилян мен К.С. Лосевтің айтуынша, тұщы су үш негізгі функцияны қамтамасыз етеді: 1) тұрмыстық су тұтыну және санитария қажеттіліктерді қанағаттандыру; 2) тамақ өнімдерін өндіру; 3) энергия өндіру және өнеркәсіптік өнімдер. Біздің пікірімізше дәл ауыз сумен тұщы судың дәл осындай айырмашылықтарының болуы ауыз суларының тұщы құрамына кіретінін көрсетеді. Дегенменде авторлармен келісе отырып тұщы суларының негізгі функцияларының бірі ретінде тұтыну болғандықтан тұрмыстық тұтыну қажеттіліктерін қанағаттандыру қызметін көрсеткен жөн [10].

Әлемдік деңгейде хх ғасырдың 70-жылдарынан бастап халықты ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесіне қызығушылық белсене байқалады. 1977 жылы Мар-дель-

Платада (Аргентина) БҰҰ-ның алғашқы су конференциясы өтті. 1980-90 жж. Ауыз сумен жабдықтау және санитария онкүндігі болып жарияланды. Кейіннен тұщы су ресурстарын ұтымды пайдалану мәселелері ХХІ ғасырға арналған күн тәртібіне, Мыңжылдық даму декларациясына, Тұрақты даму жөніндегі Дүниежүзілік саммитті іске асыру жоспарына енгізілді. 2003 жыл тұщы судың халықаралық жылы деп жарияланды және 2005-2015 жылдар – «Тіршілік үшін су» онжылдығы болып жарияланған болатын.

Бүгінде Көптеген саясаткерлер мен құқық қорғаушылар су құқығын адам құқығы деп тануды ұсынады және сол арқылы таза судың жетіспеушілігінен немесе тапшылығынан зардап шегушілер үшін практикалық іс-қимылдарды қамтамасыз ететін маңызды қадам ретінде қарастырды. Яғни адамның ауыз суға деген құқығын адам құқығының ажырамас бөлігі ретінде тану арқылы мемлекетті саналы түрде ол құқықтарды қорғау үшін әрекет жасауға итермелейді. 2002 жылғы қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитеті жеке және тұрмыстық пайдалану үшін таза судың жеткілікті мөлшеріне қол жеткізу әрбір адамның негізгі құқығы болып табылатынын растады. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 11 және 12-баптарының орындалуына қатысты No 15 жалпы түсініктемесінде Комитет «адамның суға құқығы абыроймен өмір сүрудің міндетті шарты болып табылады деп бекітілді. Бұл құқық адамның басқа құқықтарын жүзеге асыруға себеп болатын құқық болып табылады». Бұл жалпы түсініктеме Халықаралық пактіні ратификациялаған 146 мемлекет үшін заңдық тұрғыдан міндетті құрал болып табылмаса да, ол Пактіні іске асыруға жәрдемдесуге және ілгерілетуге бағытталған және «ұсынымдық құқықтың» сипатына ие. Бұндай нормативтік реттеулер сондай-ақ Халықаралық пактіге қатысушы мемлекеттердің су құқығын кемсітудің үдемелі түрде іс жүзінде жүзеге асыруға міндетті екендігін нығайтады, демек, әркімнің жеке және тұрмыстық пайдалану үшін қол жетімді, физикалық және қол жетімді, қауіпсіз және қолайлы суды жеткілікті қамтамасыз етілуге құқығы бар. Осы акт қабылданғанға дейін, Таза суға қол жеткізу құқығы адам құқықтары жөніндегі бұрынғы халықаралық келісімдерде көзделген көптеген құқықтарды жүзеге асырудың алғышарты болып табылса да, субаланың құқықтары туралы конвенцияда ғана арнайы айтылды. Ол ауыз суды тазарту құқығын денсаулықтың ең жоғары қол жетімді стандартына құқық элементі ретінде қарастырады.

XX ғасырдың 70-жылдарынан бастап су ресурстары мен экологиялық проблемалар бойынша бірқатар халықаралық конференцияларда негізгі ресурстар мен су құқықтарына қол жеткізу проблемалары қаралды. 1977 жылы Мар-дель-Плата қаласында өткен Біріккен Ұлттар Ұйымының айтулы су конференциясы барлық адамдардың өздерінің негізгі қажеттіліктері үшін ауыз суға қол жеткізуге құқығы бар деп келісті. Ал 1986 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған Даму құқығы туралы декларацияға мемлекеттердің негізгі ресурстарға қол жеткізуде баршаға мүмкіндік теңдігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемесі енгізілген. Декларация негізгі ресурс ретінде суды анық қамтыған жоқ, себебі ол миллиондаған адамды «азық-түлік, су, киім, баспана және медицина сияқты негізгі ресурстарға жеткілікті қол жеткізе алмай» айыратын жұмыссыздықтың сақталуы өрескел «адам құқықтарын жаппай бұзуды» құрайтынын растайды. Судың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру тұжырымдамасы 1992 жылы Рио-де-Жанейрода өткен Жер саммитінде одан әрі әзірленді, онда ол экологиялық аспектілерге назар аударылды: «Су ресурстарын игеру мен пайдалану кезінде негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыруға және экожүйелердің сақталуын қамтамасыз етуге басымдық берілуі тиіс. Осы қажеттіліктер асып кеткен жағдайда су пайдаланушылардан тиісті ақы алынуға тиіс» -деп көрсетілді. 2002 жылы Йоханнесбург саммитінде қабылданған Іске асыру жоспарында үкіметтер сондай-ақ «реттеуді, мониторингті қоса алғанда, саясат құралдарының толық спектрін пайдалануды қамтамасыз етуге» міндеттенді және шығындарды өтеу мақсаттары кедей адамдардың қауіпсіз суға қол жеткізуіне кедергі болып табылмайтын су шаруашылығы қызметтерінің шығындарын өтеу тетігі бекітілді» [11].

Теймуров Э.С. пікірінше, халықаралық құқықта тұщы судың өзара тығыз байланысты екі белгісі бар. Біріншіден, суға деген құқықтық адамның негізгі құқықтарының бірі ретінде танылады. Ол бойынша, әркімнің зиянсыз және қол жетімді судың жеткілікті мөлшерін талап ету құқығы бар. Яғни адам қмір сүру үшін күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыратын мөлшерде сумен қамтамасыз етілуі тиіс. Екіншіден, бұл басқару, пайдалану қатынастары және оларды қорғау халықаралық экологиялық стандарттармен реттелетін ресурс. Осылайша, тұщы су халықаралық нормалардың реттеледі және экологиялық құқықта – басқару, пайдалану және пайдалану жөніндегі қатынастарды реттеудің нәтижесі көрсетілген өзендер, көлдер, каналдар мен мұздықтар тұщы су ресурстары болып табылады. Яғни тұщы су экологиялық құқық субъектілерінің әрекеттері бағытталған игілік болып есептеледі [12.56].

Суға құқықтың құқықтық мәні жеке тұлғаның мемлекеттен және басқа тұлғалардан талап етуінен тұрады: - күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін күн сайын кемінде 20 литр ауыз сумен қамтамасыз ету; - тұщы судың түсі, иісі мен дәмі бойынша зиянсыз, қолайлы қамтамасыз ету; - тұщы судың экономикалық және физикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету, яғни үй шаруашылықтарынан бір шақырымнан аспайтын қашықтықта және қауіпсіз жабдықтау көздерінің болуын талап ету [13].

Сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді құқықтық реттеу жөнінде шетелдік тәжірибеге жүгінетін болсақ шет мемлекеттерінде бұл мәселе әр түрлі сипатта реттелінген. АҚШ та 1974 жылы президент Джеральд Форд «қауіпсіз ауыз су туралы» заңға қол қойды, бұл елдің ауыз сумен қамтамасыз етілуін қадағалау үшін жан-жақты нормативтік базаны қамтамасыз ететін нормативтік құқықтық акт. Заң АҚШ тұрғындарына қауіпсіз ауыз суға қол жеткізуге кепілдік беретін стандарттарды белгілеуде пайдалы екенін дәлелдеді. Алайда, заң мониторингке қойылатын талаптардың көп бөлігін мемлекеттерге тапсырады, кейде оларды сақтау және орындау қажет шатастыратын және күрделі стандарттар жүйесін жасайды. Ол өзінің құндылығын белгіленген қауіпсіздік стандарттары тұрғысынан дәлелдегенімен, заңды қолдану үлкен қиындықтар туғызатындығын профессор Вейнмейер Р. өз мақаласында дәлелдейге тырысқан [14].

Қауіпсіз ауыз су туралы АҚШ заңы елдегі ауыз суды қорғау және халық денсаулығы саласындағы маңызды нормативтік қадам болды. Вирустардың, бактериялардың және химиялық заттардың деңгейін реттейтін бірыңғай ережелер жинағын құру барлық азаматтар үшін таза сумен қамтамасыз етті және сайып келгенде, Америка Құрама Штаттарына әлемдегі ең таза су көздерін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. 1986, 1996 және 2016 жылдары енгізілген өзгерістер ауыз су сапасын жақсартуды жалғастырды, сонымен қатар су тасымалдаушыларға осы мақсаттарға жетуге көмектесу үшін көбірек федералды қаржыландыруды қамтамасыз етті [15].

Ал Украинадағы ауыз су мен оның сапасын реттейтін негізгі нормативтік актілер-Украинаның «қоршаған ортаны қорғау туралы», «ауыз су және ауыз сумен жабдықтау туралы» Заңдары, Украинаның Су кодексі, Жер қойнауы туралы заңдар. Ауыз судың сапасы мен қауіпсіздігін нормалау заңнамалық деңгейде бекітілген, бірақ Украинада бір уақытта екі стандарт қолданылады: 2.2.4-171-10 «адам тұтынуға арналған ауыз суға қойылатын гигиеналық талаптар» және 7525:2014 «ауыз су. Сапаны бақылау талаптары мен әдістері» туралы Украинаның мемлекеттік стандарттары. Украинаның «сәйкестікті бағалаудың техникалық регламенттері мен рәсімдері туралы» Заңына сәйкес стандарттарды немесе олардың жекелеген ережелерін пайдалану келесі жағдайларда міндетті:

- шаруашылық жүргізуші субъектілері егер стандарттарға техникалық регламенттерде сілтемелер болған жағдайда;
- өнімді әзірлеу, өндіру немесе жеткізу туралы келісімнің (келісімшарттың) тараптары, егер оның құрамында белгілі бір стандарттар болса;
- өндіруші немесе жеткізуші егер ол өнімнің белгілі бір стандарттарға сәйкестігі туралы декларация жасаса [16].

Еуропалық Одақта сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі орталықтанған деңгейде реттеледі. Ол дегеніміз ауыз судың сапасы мен қауіпсіздігін құқықтық реттеу

директивалар негізінде жүзеге асырылатынын білдіреді. Қарардан немесе шешімдерден айырмашылығы, директивалар ұлттық заңнама негізінде жүзеге асырылады.

Антонова Е. атап өткендей, Еуропалық Қоғамдастық қабылдаған су заңнамасын үш санатқа бөлуге болады:

а) ауыз суды қоса алғанда, әртүрлі мақсаттарда пайдалану үшін су сапасының стандарттарын белгілейтін директивалар;

б) суға қауіпті заттардың өнеркәсіптік шығарындыларын шектеуге немесе тыйым салуға бағытталған директивалар;

в) қоршаған ортаны қорғау жөніндегі директивалар. табиғи су қоймалары (өзендер, теңіздер және т.б. ластанудан және сарқылудан қорғауға бағытталған директивалар [17].

ЕО-ның су ресурстары жөніндегі 2000/60/ЕС негіздемелік директивасы су ресурстарын реттеу жөніндегі негізгі директива болып табылады, ал ауыз судың сапасы мен қауіпсіздігі 98/83/ЕС директивасымен реттеледі. 98/83/ЕС директивасының мақсаты-адамды сапасыз суды тұтынудан болатын зияннан қорғау, оларды бақылау стандарттары мен талаптарын белгілеу арқылы денсаулық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Ал 98/83/ЕС директивасының мақсаты-адамды сапасыз суды тұтынудан болатын зияннан қорғау, оларды бақылау стандарттары мен талаптарын белгілеу арқылы денсаулық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Параметрлік мәнге сәйкес келмеу қауіпін азайту немесе жою үшін директива ауыз судың мөлшері мен сапасының өзгеруі туралы халықты хабардар ету талаптарын қатаң сақтауды талап етеді. Алайда ұлттық заңнамада жабдықтар мен материалдардың (күбырлар, контейнерлер, крандар және т.б.) сапасын бақылауға жеткіліксіз көңіл бөлінеді [18].

Ресей ғалымы Тимофеев Л.А. өзінің диссертациялық зерттеуінде халықты нормативтік сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету проблемасының әмбебап маңыздылығы, ең алдымен, су объектілерінің - ауыз сумен жабдықтау көздерінің қолайсыз жағдайында, демек, су факторының халық денсаулығы мен демографиялық жағдайға теріс әсерінен көрінеді деп мәлімдейді [19].

Қазақстан БҰҰ-ның орнықты даму мақсаттарын «Біздің әлемді трансформациялау: 2030 жылға дейінгі тұрақты дамудың күн тәртібі» сынды стратегиялық құжаттар мен ережелерді орындау жөнінде міндеттеме алды. Айтылғандарды негізге ала отырып, елдің су шаруашылығы саласын жаңа деңгейге шығару қажет, ол трансшекарлық ынтымақтастық мәселелерінде қазақстанның ұстанымын нығайтып қана қоймай, сонымен қатар су ресурстарын кешенді басқару тәжірибесін жетілдіру мүмкіндіктерін қарастырған жөн. Ауыз су мәселесінде бұл қатынастарға да мемлекеттік ықпал ету болды. Мәселен, Қазақстан Республикасында ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі өзекті болғандықтан бірқатар мемлекеттік бағдарламалар қабылданып осы уақытқа дейін жүзеге асырылып келді. Біріншіден, 2002-2010 жылдарға арналған «Ауыз су» салалық бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 23 қаңтар N 93 Қаулысы қабылданған болатын. Аталған салалық бағдарлама Халықты қажетті мөлшерде және кепілдік беретін сапада ауыз сумен орнықты қамтамасыз ету етуді көздеген болатын. Осы салалық бағдарламаны іске асырылған соң 2010-2020 жылдарға арналған «Ақ бұлақ» бағдарламасы қабылданды. Бұл бағдарлама да халықты жеткілікті көлемде сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді көздеді [20].

Ал 2014 жылы аймақтардың 2020 жылға дейін даму бағдарламасы қабылданып бірнеше бағдарламаны бірыңғай ортақ «Ауыл» бағдарламасына біріктірді. 2018 жылы бұл бағдарламаға мемлекеттік бағдарлама мәртебесі беріліп қайта бекітілді.

2014 ж. Қазақстан Республикасында су қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен сумен қамсыздандырудың тиімділігін арттыру мақсатында «Қазақстанның су ресурстарын басқару мемлекеттік бағдарламасы» қабылданған болатын. Бұл бағдарлама 2017 ж. күшін жойды, себебі 2017 ж. қабылданған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы су ресурстарын тиімді басқару тетіктерін қамтыды [21].

Нәтижелер

Сонымен отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттер мен ақпарат көздеріне талдау көрсеткендей, халықты ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі құқықтық тұрғыдан аз зерттелген тақырыптардың бірі болып табылады. Ауыз сумен қамтамасыз етудің маңыздылығы соншалық оны тіпті адамның өмір сүруге деген құқығымен теңбе тең танылады. Ауыз су ұғымы теориялық тұрғыдан тар мағынаны білдірсе, заң әдебиеттерінде тұщы су термині қолданылады. Ал ауыз су тұщы судың бір түрі не болмаса бір функциясы ретінде қолданылады. Шынымен де ауыз су мәселесі тек Қазақстан Республикасы үшін ғана емес ол бүкіл әлем мемлекеттері үшін маңызды болып отырғандықтан оның себептері мен салдарымен бүкіл адамзат жұмыла отырып күресу қажеттігі анық. Ең алдымен қарапайым ауыз сумен қамтамасыз ету соның ішінде сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің тетіктерін анықтап алғанымыз жөн. Алдымен Ауыз сумен тиісті деңгейде қамтамасыз етілмеудің себептеріне келетін болсақ, оларды жалпы халықаралық деңгейдегі себептер және республикалық деңгейдегі себептер деп екіге бөліп қарастыруымызға болады. Халықаралық деңгейдегі ауыз су мәселесінің негізгі себептері жаһандық климат өзгерісі, мемлекетаралық қақтығыстары, қоршаған ортаның ластануы, демографияның өсуі секілді себептерді жатқызуымызға болады. Ал республикалық деңгейдегі мәселелер жаһандық проблемалармен қосарлас келетін проблема себептері. Оларға, климаттық жағдайлармен қоса халықтың суды үнемдемеуі, мемлекеттің тиісті деңгейде ауыз су саясатын жүргізбеуі секілді себептерді жатқызуымызға болады.

Ал келесі факторлар халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуде негізгі проблемалар болуы мүмкін:

Сумен қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі: Кейбір өңірлерде орталықтандырылған сумен жабдықтау жүйелері жоқ. Адамдар көбінесе емделмейтін және ауыз су нормаларына сай келмейтін көздерден су алуға мәжбүр.

Су айдындарының ластануы: өнеркәсіптік шығарындылар, ауыл шаруашылығы және санитарияның нашар жағдайлары су айдындарының ластануына әкеледі. Су көздері қауіпті химиялық заттар мен микроорганизмдердің қайнар көзіне айналады.

Санитария мен гигиенаның болмауы: санитарияға қолжетімділіктің болмауы және гигиенаның жеткіліксіздігі судағы аурулардың таралуына әсер етеді. Тырысқақ, дизентерия сияқты аурулар ауыз судың ластануына байланысты.

Жеткіліксіз қаржыландыру: сумен жабдықтау жүйелерін салуға және ұстауға қаражаттың жеткіліксіздігі халықты ауыз сумен жеткіліксіз қамтамасыз етуге әкеп соғады.

Климаттың өзгеруі: Климаттың өзгеруі құрғақшылықтың артуына, өзендер мен көлдердегі су деңгейінің төмендеуіне әкеледі. Бұл ауыз судың қолжетімділігіне байланысты күрделі проблемалар туғызады

Қорытынды

Сонымен жасалынған зерттеулерді қорытындылай келе келесі түйіндерді жасауға болады.

Халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету бұл тек Қазақстан Республикасының ғана проблемасы емес, бүкіл дүние жүзі мемлекеттерінің алдында тұрған стратегиялық мәселелер. Халықаралық құқық тұрғысынан қарағанда халықтың сапалы ауыз суға қол жеткізу құқығы ол адамның табиғи құқықтары санатына кіргізіледі. Сол себептен де мемлекет құқықшығармашылық барысында ол құқықтарды танитын әрекеттер жүйесін жасауы тиіс. Салыстырмалы құқықтық талдау нәтижесінде кейбір шет мемлекеттері халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету бағыттарын қамтитын тікелей нормативтік құқықтық актілер қабылдағанын байқадық. Қазақстан Республикасы тәжірибесінде осы сала бойынша бірнеше мемлекеттік бағдарламалар болғанына қарамастан тиісті нәтиже болмады. Сол себептен де, ауыз сумен қамтамасыз ету проблемасы кешенді түрде шешілуі тиіс. Қазақстан Республикасы жағдайында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етуді

құқықтық қамтамасыз ету мәселесін отандық заңгер ғалымдар тек жанама тұрғыдан зерттеген. Халықты тауыз сумен қамтамасыз ету нормаларының құқық жүйесіндегі орнынанықтайтын теория әлі де қалыптасу үстінде. Сол себептен де осы бағытта ғылыми зерттеулер жүргізу отандық заң ғылымы үшін маңызды фактор. Келешекте халықты ауыз сумен қамтамасыз етудің мемлекеттік құқықтық тетіктері зерттеу объектісі боуы мүмкін. Кейбір шет мемлекеттерінің тәжірибесі көрсеткендей, біздің мемлекетімізде Қазақстан Республикасы халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету турағы заң қыбалдану керек деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі

1. The United Nations world water development report 2021: valuing water. [Электрондық ресурс] – URL: www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375724 (жүгінген күні: 22.11.2023).
2. БҰҰ БАС Ассамблеясы 2010 ж. 28 шілде айының 28-де А/RES/64/292 резолюциясы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://daccess-ods.un.org/tmp/6851786.97109222.html> (жүгінген күні: 22.11.2023).
3. К 2030 году половина населения земли может столкнуться с нехваткой воды. [Электрондық ресурс] – URL: <https://news.un.org/ru> (жүгінген күні: 22.11.2023).
4. Казакевич А. Дефицит воды в мире: кто виноват и что делать? [Электрондық ресурс] – URL: <https://ru.euronews.com/> (жүгінген күні: 28.09.2023).
5. Абашидзе А., Кислицына Н. Доступ к питьевой воде – неотъемлемое право человека // Обозреватель. – 2004. – №7. – С. 23.
6. Целевые показатели к Протоколу по проблемам воды и здоровья Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер. [Электрондық ресурс] – URL: unesce.org/fileadmin/DAM/env/water/meetings/Water_Convention/2016/Projects_in_Central_Asia/Baseline_study_and_target_indicators_to_the_Protocol_on_Water_and_Health_May_2017_RUS.pdf (жүгінген күні: 28.09.2023).
7. Торебаева М. Почему к 2050 году Казахстан может остаться без питьевой воды (Сетевое издание «CentralAsiaCronos» зарегистрировано 27.01.2021: Аналитический центр «Central Asia: Cronos»). [Электрондық ресурс] – URL: <https://cronos.asia> (жүгінген күні: 22.11.2023).
8. Колбасов О.С. Организационно-правовые проблемы охраны окружающей среды в промышленности в современный период: автореф. дис.... доктора юрид. наук. – Екатеринбург: Издат Юрист, 1999. – 22 с.
9. Chazournes L.B. Freshwater in International Law //Oxford University Press. – 2013. – Vol. 12, Issue 3. – P. 19.
10. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Потребление воды: экологический, экономический, социальный и политический аспекты. – Москва: Наука, 2006. – 361 с.
11. “Proportion of bodies of water with good ambient water quality”. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.un.org/waterforlifedecade/background.shtml/> (жүгінген күні: 22.11.2023).
12. Теймуров Ә.С. Международно-правовое регулирование рационального использования и охраны пресной воды. – Москва: Статут, 2019. – 175 с.
13. Tabi M.T. Implementing the human right to water in Europe: Lessons from French and British Experiences // Willamette Journal of International Law & Dispute Resolution. – 2011. – Vol. 19, Issue 1. – P. 1-45.
14. Weinmeyer R. The Safe Drinking Water Act of 1974 and Its Role in Providing Access to Safe Drinking Water in the United States. [Электрондық ресурс] – URL: journalofethics.ama-assn.org/article/safe-drinking-water-act-1974-and-its-role-providing-access-afedrinking-water-united-states/2017-10 (жүгінген күні: 22.11.2023).
15. Kayla Weiser-Burton Clean Drinking Water: A Stream of Success and Opportunity for Reform. [Электрондық ресурс] – URL: [/dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr](http://dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr) (жүгінген күні: 22.11.2023).
16. Ladychenko V. Place of the right to drinking water in the system of human rights. In: Scientific notes of the International Humanitarian University. In: 1/2015. Resolution of the UN General Assembly (2010). [Электрондық ресурс] – URL: daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/479/37/PDF/N0947937.pdf?OpenElement (жүгінген күні: 22.11.2023).

17. Antonova S. Organizational and Legal Support in Public Administration of Water Supply of the Population. [Электрондық ресурс] – URL: www.sciencedirect.com/topics/engineering/public-water-supply (жүгінген күні: 22.11.2023).

18. Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.Legislationgovuk/eudr/1998/83/contents> (жүгінген күні: 22.11.2023).

19. Тимофеев Л.А. Правовые проблемы обеспечения населения России питьевой водой нормативного качества: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. – Саратов, 2004. – 453 с.

20. 2011-2020 жылдарға арналған «Ақ бұлақ» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 24 мамырдағы № 570 Қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 728 қаулысымен. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621> (жүгінген күні: 22.11.2023).

21. Қазақстанның су ресурстарын басқару мемлекеттік бағдарламасы және «Мемлекеттік бағдарламалар тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы № 957 Жарлығына толықтыру енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 4 сәуірдегі № 786 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – URL: adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621 (жүгінген күні: 22.11.2023).

А.Е. Бектурганов¹, Г.Б. Телеуев²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан*

Правовые аспекты обеспечения населения качественной питьевой водой в Республике Казахстан

Аннотация. В предлагаемой статье исследуются правовые вопросы обеспечения населения качественной питьевой водой. Также рассматривается значение обеспечения населения питьевой водой и потребности правового воздействия на нее. На сегодняшний день во всем мире из-за изменения мирового климата или других факторов возникает проблема нехватки воды. С точки зрения естественного права человечество имеет равные права на качественную воду и никому не должно быть предоставлено преимущество перед другими лицами. Ведь от качественной питьевой воды напрямую зависит здоровье населения и социальное положение. Несомненно, вода не только удовлетворяет естественные потребности человека, но и влияет на его здоровье. Главной целью статьи является теоретическое правовое изучение обеспечения населения качественной питьевой водой, приведение предложений по совершенствованию отечественного законодательства и практики. В основной части статьи представлен анализ исторических правовых аспектов обеспечения населения качественной питьевой водой, представление механизмов совершенствования в условиях Республики Казахстан с учетом ситуации регулирования в настоящее время. В заключительной части авторы предлагают эффективные пути совершенствования качественного питьевого водоснабжения населения в условиях Республики Казахстан.

Ключевые слова: экологическое право, сменная вода, экологическая безопасность, водные ресурсы, пресная вода, водная реформа, охрана окружающей среды.

A.E. Bekturganov¹, G.B. Teleuyev²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan*

Legal aspects of providing the population with high-quality drinking water in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The proposed article examines the legal issues of providing the population with high-quality drinking water. The importance of providing the population with drinking water and the need for legal influence on it is also considered. Today, there is a problem of water shortage all over the world due to changes in the global climate or other factors. From the point of view of natural law, humanity has

equal rights to quality water and no one should be given an advantage over others. After all, the health of the population and social status directly depend on high-quality drinking water. Undoubtedly, water not only satisfies the natural needs of a person, but also affects his health. The main goal of the city is the theoretical legal study of providing the population with high-quality drinking water, bringing proposals for improving domestic legislation and practice. The main part of the article analyzes the historical legal aspects of providing the population with high-quality drinking water, presenting mechanisms for improvement in the conditions of the Republic of Kazakhstan, taking into account the current regulatory situation. In the final part, the authors propose effective ways to improve the quality of drinking water supply to the population in the conditions of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: environmental law, replaceable water, environmental safety, water resources, fresh water, water reform, environmental protection.

References

1. The United Nations world water development report 2021: valuing water. [Electronic resource] – Available at: www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375724 (accessed: 22.11.2023).
2. BUU BAS Assambleyasy 2010 zh. 28 shilde ajynyn 28-de A/RES/64/292 rezolyuciyasy [UN General Assembly in 2010. Resolution A/RES/64/292 of 28 July 28]. [Electronic resource] – Available at: <https://access-ods.un.org/tmp/6851786.97109222.html> (accessed: 22.11.2023). [in Kazakh]
3. K 2030 godu polovina naseleniya zemli mozhet stolknut'sya s nekhvatkoj vody [By 2030, half the world's population could face water shortages]. [Electronic resource] – Available at: <https://news.un.org/ru> (accessed: 22.11.2023). [in Russian]
4. Kazakeevich A. Deficit vody v mire: kto vinovat i chto delat'? [Water shortage in the world: who is to blame and what to do?]. [Electronic resource] – Available at: <https://ru.euronews.com/> (accessed: 28.09.2023). [in Russian]
5. Abashidze A., Kislicyna N. Dostup k pit'evoj vode – neot'emlemoe pravo cheloveka, Obzrevatel' [Access to drinking water is an inalienable human right, Observer], 7, 23 (2004). [in Russian]
6. Celevye pokazateli k Protokolu po problemam vody i zdorov'ya Konvencii po ohrane i ispol'zovaniyu transgranichnyh vodotokov i mezhdunarodnyh ozer [Targets to the Protocol on Water and Health of the Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes]. [Electronic resource] – Available at: unece.org/fileadmin/DAM/env/water/meetings/Water_Convention/2016/Projects_in_Central_Asia/Baseline_study_and_target_indicators_to_the_Protocol_on_Water_and_Health_May_2017_RUS.pdf (accessed: 28.09.2023). [in Russian]
7. Torebaeva M. Pochemu k 2050 godu Kazahstan mozhet ostat'sya bez pit'evoj vody (Setevoe izdanie «CentralAsiaCronos» zaregistrirvano 27.01.2021: Analiticheskij centr «Central Asia: Cronos») [Why by 2050 Kazakhstan may be left without drinking water (Online publication “CentralAsiaCronos” registered 01/27/2021: Analytical center “Central Asia: Cronos”).] [Electronic resource] – Available at: <https://cronos.asia> (accessed: 22.11.2023). [in Russian]
8. Kolbasov O.S. Organizacionno-pravovye problemy ohrany okruzhayushchej sredy v promyshlennosti v sovremennyj period. Avtoref. dis.... dok-ra yurid. nauk. [Organizational and legal problems of environmental protection in industry in the modern period. Author's abstract. dis.... doctor of law. sci.] (Ekaterinburg, Izdat YUrist, 1999, 22 s.) [Ekaterinburg, Publishing House Lawyer, 1999, 22 p.]. [in Russian]
9. Chazournes L.B. Freshwater in International Law, Oxford University Press, 12 (3),19 (2013).
10. Danilov-Danil'yan V.I., Losev K.S. Potreblenie vody: ekologicheskij, ekonomicheskij, social'nyj i politicheskij aspekty [Water consumption: environmental, economic, social and political aspects] (Moskva, Nauka, 2006, 361 s.) [Moscow, Nauka, 2006, 361 p.]. [in Russian]
11. “Proportion of bodies of water with good ambient water quality”. [Electronic resource] – Available at: <https://www.un.org/waterforlifedecade/background.shtml/> (accessed: 22.11.2023).
12. Tejmurov E.S. Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie racional'nogo ispol'zo-vaniya i ohrany presnoj vody [International legal regulation of rational use and protection of fresh water] (Moskva, Statut, 2019, 175 s.) [Moscow: Statute, 2019, 175 p.]. [in Russian]
13. Tabi M.T. Implementing the human right to water in Europe: Lessons from French and British Experiences, Willamette Journal of International Law & Dispute Resolution, 19(1), 1-45 (2011).
14. Weinmeyer R. The Safe Drinking Water Act of 1974 and Its Role in Providing Access to Safe Drinking Water in the United States. [Electronic resource] – Available at: journalofethics.ama-assn.org/article/safe-

drinking-water-act-1974-and-its-role-providing-access-afedrinking-water-united-states/2017-10 (accessed: 22.11.2023).

15. Kayla Weiser-Burton Clean Drinking Water: A Stream of Success and Opportunity for Reform. [Electronic resource] – Available at: [/dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr](http://dc.law.utah.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1209&context=ulr) (accessed: 22.11.2023).

16. Ladychenko V. Place of the right to drinking water in the system of human rights. In: Scientific notes of the International Humanitarian University. In: 1/2015. Resolution of the UN General Assembly (2010). [Electronic resource] – Available at: daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/479/37/PDF/N0947937.pdf?OpenElement (accessed: 22.11.2023).

17. Antonova S. Organizational and Legal Support in Public Administration of Water Supply of the Population. [Electronic resource] – Available at: www.sciencedirect.com/topics/engineering/public-water-supply (accessed: 22.11.2023).

18. Council Directive 98/83/EC of 3 November 1998 on the quality of water intended for human consumption. [Electronic resource] – Available at: <https://www.Legislationgovuk/eudr/1998/83/contents> (accessed: 22.11.2023).

19. Timofeev L.A. Pravovye problemy obespecheniya naseleniya Rossii pit'evoj vodoj normativnogo kachestva: diss. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.06 [Legal problems of providing the Russian population with drinking water of standard quality: dissertation. ... doc. legal Sciences: 12.00.06] (Saratov, 2004, 453 s.). [in Russian]

20. 2011-2020 zhyldarga arналған «Ak bulak» bagdarlamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2011 zhylygy 24 mamyrdayy № 570 Kaulysy. Kushi zhojyldy - Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2014 zhylygy 28 mausymdayy № 728 kaulysymen [Resolution No. 570 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 24, 2011 on approval of the "Ak Bulak" program for 2011-2020. Repealed - by Resolution No. 728 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621> (accessed: 22.11.2023). [in Kazakh]

21. Kazakstannyn su resurstaryn baskaru memlekettik bagdarlamasy zhane «Memlekettik bagdarlamalar tizbesin bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentiniń 2010 zhylygy 19 nauryzdagy № 957 ZHarlygyna tolyktyru engizu turaly Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2014 zhylygy 4 sauirdegi № 786 ZHarlygy [State water resources management program of Kazakhstan and Decree No. 786 of April 4, 2014 of the President of the Republic of Kazakhstan on adding to Decree No. 957 of March 19, 2010 "On approval of the list of state programs"]. [Electronic resource] – Available at: adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000621 (accessed: 22.11.2023). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Бектурганов А.Е. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Телеуев Г.Б. – PhD докторы, факультет деканы, Халықаралық білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан.

Bekturganov A.E. – Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Teleyuev G.B. – PhD, Dean of the Faculty, International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan.

А.Б. Аширбекова¹, А.А. Абикенов², И.С. Сактаганова³

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан

²эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ainur.ashirbekova@ayu.edu.kz, abykenov.arkhat@kaznu.edu.kz, aridnis@mail.ru)

Омбудсмен (адам құқықтары жөніндегі уәкіл) институтының мемлекеттік билік жүйесіндегі орны

Аңдатпа. Адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар жүйесінде омбудсмен институты маңызды рөл атқарады. Мақалада, мемлекеттік билікті бөлу теориясы контекстінде мемлекеттік органдар жүйесіндегі омбудсменнің (Адам құқықтары жөніндегі уәкіл) құқықтық ерекшеліктері туралы мәселе қозғалады. Сондай-ақ, омбудсмен институтының түсінігі мен мәні ашылып, оның мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі орны талданады. Қазіргі заманда мемлекеттерде жұмыс істейтін омбудсмен институтының үш үлгісіне: атқарушы, тәуелсіз және парламенттік сипаттама беріледі. Мақаланың мақсаты – ұлттық заңнамаларда белгіленген нормаларға сүйене отырып, омбудсмен институтының құқықтық мәртебесін зерделеу арқылы мемлекеттік билік жүйесінде орнын айқындау болып табылады. Омбудсмен институтының қалыптасу және даму тарихын зерттеуге елеулі үлес қосқан шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері атап өтілді. Адам құқықтары жөніндегі омбудсмен институтының зерттеу әдістері сипатталған. Сонымен қатар, 5 қараша 2022 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Конституциялық Заңының баптары негізгі алына отырып, омбудсмен (Адам құқықтары жөніндегі уәкіл) құқықтық жағдайы сипатталады.
Түйін сөздер: адам құқықтары мен бостандықтары, омбудсмен институты, құқықтық мәртебе, мемлекеттік билік, мемлекеттік орган.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-38-48>

Кіріспе

Демократиялық мемлекетте, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғалуының қамтамасыз етілуі, мемлекеттік биліктің тиімді жұмыс істеуі арқылы биліктің бөліну принципі негізінде жүзеге асырылады. Омбудсменнің мемлекеттік органдар жүйесіндегі құқықтық мәртебесін айқындау, біріншіден, мемлекеттік-құқықтық институттар құрылымындағы омбудсменнің институтының теориялық және практикалық аспектілеріне қатысты болса, екіншіден, билік тармақтарының өзара іс-қимылы саласында туындайтын мәселелерді шешу, конституциялық құрылыстың тұрақтылығын, мемлекеттік билік институттарының оңтайлы жұмыс істеуін қамтамасыз ету және билікті бөлу принципін іс жүзінде жүзеге асыру қажеттілігінен туындап отыр.

Қазіргі жағдайда мемлекеттік органдарды ұйымдастыру мен қызмет жүйесінде биліктің бөліну принципіне негізделген мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының теңгерімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету мәселелері ең өзекті болып отыр [1].

Омбудсмен институтының қызмет ету моделі әртүрлі болуы мүмкін. Жалпы алғанда, омбудсменнің құзырет шеңбері, тағайындау тәртібі, өкілеттіктері бойынша оның

әртүрлілігіне әкелді. Бұл мемлекеттік органның басқа елдерден алған моделімен қатар ұлттық құқықтық жүйелердің ерекшеліктеріне байланысты болып келеді [2]. Ғылымда омбудсмен институтының үш негізгі моделін бөліп көрсетеді:

– Атқарушы омбудсмен – Президент немесе Үкімет тағайындайтын, осы органдардың біріне бағынатын және есеп беретін атқарушы орган. Бұл модель өте сирек кездеседі және Францияда, АҚШ-тың кейбір штаттарында бар.

– Деңгейі заң шығарушы, сот және атқарушы билік органдарына сәйкес келетін мемлекеттік биліктің нақты тармағының өкілі ретіндегі тәуелсіз омбудсмен. Бұл модель бойынша омбудсменді президент немесе парламент тағайындайды, бірақ кейіннен олардың алдында есеп бермейді. Бұл модель Нидерланды, Португалия сияқты елдерде жұмыс істейді.

– Парламенттік омбудсмен – ең классикалық үлгі, онда Омбудсмен заң шығарушы биліктің қосымша органы болып табылады және әкімшіліктің қызметін бақылайды. Бұл модельде омбудсмен азаматтардың арыз-шағымдарын қарау шеңберінде кең өкілеттіктерге ие [3].

Шетелдегі омбудсмен институтының даму тарихын зерттеу көрсеткендей, әлемдік тәжірибеде омбудсменді тағайындау кезінде ұстануға болатын бірыңғай көзқарас қалыптаспаған. Дегенмен, тағайындау рәсімінде маңыздысы таңдалған тағайындау механизмі мекеменің барынша тәуелсіздігін қамтамасыз етуі керек екені анық [4]. К.А. Канатович пен Ш.М. Амангельдыевичтің пайымдауынша, жоғарыда көрсетілген омбудсмен модельдердің барлығы қазақстандық омбудсмен моделіне сәйкес келе бермейді. Бұл институтты қалыптастырудың алғышарттары мен құқықтық негіздеріне тарихи талдау жеке алынған омбудсмен моделінің «дұрыстығына» объективті критерий бола алмайды [5]. Дегенмен, елімізде омбудсмен институтының мемлекеттік биліктегі орны және оның құқықтық мәртебесін зерттеген ғалымдар саны шектеулі. Атап айтатын болсақ, М.С. Башимов, Е.Н. Мухитдинов, А.Б. Ұзақбаева, Г.С. Калиева, Г.Б. Қаржасова, С.С. Қаржаубаев, А.О. Шакиров.

Зерттеу әдістері

Омбудсмен институтын зерттеуде теориялық, эмпирикалық әдістер қолданылады. Жүйелік тәсілінің көмегімен омбудсмен институтының мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесуінің негізгі элементтері қарастырылады. Диалектикалық көзқарас субъектіні басқа заттармен, құбылыстармен байланыстыра отырып жан-жақты зерттеуге, уақыттық өзгерістерді қарастыруға, пайда болу және даму заңдылықтарын анықтауға бағытталған. Салыстырмалы-аналитикалық әдіс, омбудсмен институтының мемлекеттік органдарымен өзара іс-қимылының жекелеген элементтерін салыстыру негізінде, негізгі заңдылықтарын, принциптерін, қызмет бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Талқылау

Мемлекеттік органдар жүйесіндегі омбудсменнің құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері – пікірталас тудыратын мәселе. Кейбір зерттеушілер атап өткендей, шетелдік ғылыми әдебиеттерде, билікті бөлу теориясы контекстінде қарастырылатын бұл құқық қорғау институты, әдетте заң шығарушы мемлекеттік билік тармағына жатқызады [6]. Мұндай аргументтердің негіздері омбудсменнің «парламенттік мәртебесінің» ерекшеліктерінде жатыр, ол заңдардың сақталуын «тек бақылайтынына» қарамастан, ол заң шығарушы органға жатады деп болжауға мүмкіндік береді [7]. Н.Ю. Хаманаеваның пайымдауынша, омбудсмен лауазымы, біріншіден, тек парламентаризм шеңберінде ғана өмір сүре алады, екіншіден, мемлекеттік билік қызметінің аспектілерін бақылауға бағытталған, үшіншіден, ол мемлекеттік атқарушы және сот билігі, сондай-ақ жергілікті мемлекеттік органдар қатарына жатқызуға болмайды [8]. В.П. Лукиннің, омбудсменнің мемлекеттік билікке қатысты нақты ұстанымы, оның міндеті - мемлекеттік және құқықтық жүйенің

кемшіліктерін тексеру және түзету деп санайды. Адам құқықтарын сақтау жағдайына омбудсменнің ресми ықпал ету тетіктері өте шектеулі. Оның шенеуніктерді мойынсұнуға мәжбүрлейтін атқарушы билігі жоқ, ол үкім шығара алатын судья емес, оның заң шығарушы билігі жоқ. Омбудсмен өз қызметінде қоғамдық пікірге сүйенеді, өйткені ол азаматтардың заңды құқықтарын қорғайды [9]. Омбудсмен институты парламентаризм шеңберінде пайда болды және билікті бөлу тұжырымдамасына сәйкес заң шығарушы билікке бағынады және оның қосалқы органдары болып саналды. Омбудсмен моделінің «парламенттік» нұсқалары проблемалар туғызады, өйткені белгілі бір дәрежеде оның тәуелсіздігі мен бейтараптығын шектейді деген көзқарас бар [6]. В.В. Комарова, омбудсмен институты «парламенттік және атқарушы билік» аппаратының әртүрлі элементтердің үйлесімін біріктіреді деп санайды [10]. Жоғарыда айтылған көзқарасқа қатысты қарсы дәлелдер мынадай: омбудсмендер өз ұстанымының сипаты бойынша барлық үш билік тармағының органдарының өкілдерімен байланыста болады, бірақ бұл органдарға есеп бермейді және оларға тәуелді емес. Осыған байланысты осы мәселені зерттеушілердің кейбірі омбудсмен институтына келесі градацияны енгізеді: парламенттік омбудсмен, атқарушы омбудсмен, тәуелсіз омбудсмен. А.А. Ливерский, «тәуелсіз омбудсмен» мемлекеттік биліктің жеке және толық тәуелсіз тармағы болып табылады және өз деңгейі бойынша биліктің үш тармағының деңгейіне бірдей сәйкес келеді деп есептейді. Мұндай градацияның негізгі критерийі, мемлекеттік органдарының өзінің негізгі қызмет шеңберінің болуынан туындап отыр [11]. Ал, Н.А. Цымбалова омбудсмен институтын биліктің қандай да бір тармағына жатқызу заңсыз деп санайды [12]. Айта кету керек, билікті классикалық түрде үш тармаққа бөлу мәселесін зерттеп жүрген ғалымдардың көпшілігі мәртебе туралы айтқанда, бұл мәселеге қатысты Цымбалованың ұстанымымен бөліседі. Алайда, М.В. Баглай омбудсменді «ерекше мәртебесі бар мемлекеттік билік» ретінде қарастыруды ұсынады, ол не атқарушы, не заң шығарушы, не сот билігімен бірдей емес [13]. Сондай-ақ ғылыми ортада омбудсмен классикалық триаданың бірде-бір тармағына кірмей, төртінші тәуелсіз тармақты, атап айтқанда мемлекеттік биліктің «бақылау» тармағын құрайды деген пікір бар. Мұндай жіктеуге қарсы болған, А.С. Автономовтың пайымдауынша, барлық мемлекеттік органдар белгілі бір дәрежеде бақылау құзырына ие [14]. А.В. Мешкова, омбудсмен институты, биліктегі үш тармаққа – заң шығарушы, атқарушы, сотқа бөлу механизміндегі қосалқы органның бір түрі ретінде айқындалады, деп есептейді. Омбудсмен институтының ерекшелігі, оған билік бөлінісінің парадигмасына қатысты демократиялық принциптердің кепілі тұрғысынан бақылау функциялары бар реттеуші, катализатор ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді [15]. Кейбір сарапшылар мемлекеттік билік жүйесіндегі омбудсмен өзінің негізгі қызметінен басқа, билікті бөлу теориясы контекстінде мемлекеттегі заң шығарушы, атқарушы және сот билігі орталықтары арасындағы тепе-теңдікті сақтаушы болып табылатынын атап өтеді [16]. Билікті үш тармаққа бөлудің классикалық теориясы шеңберінде кейбір мемлекеттік органдар жалпы жіктеу қатарынан шығып кететінін атап өтті. Осыған орай, билікті бөлудің классикалық теориясын догма ретінде қабылдауға болмайды, ол классикалық үлгіге сәйкес келмейтін және оның құрамына кіретін органдармен қатар әрекет ететін бірқатар мемлекеттік органдардың қалыптасуына мүмкіндік береді [17]. Омбудсмен институтын «жалпы қабылданған» билік тармақтарының шеңберінен шығару идеясы екі негізгі себеп бойынша ерекше назар аударуды қажет етеді. Ең алдымен, мемлекеттік биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот болып бөлінуінің классикалық теориясы, ең алдымен, кез келген демократиялық мемлекетте қажетті өкілеттіктерді «көрсететін» белгілі бір көрсеткіш болып табылады. Екіншіден, омбудсменнің қызметі өзінің құқықтық және әлеуметтік табиғаты бойынша мемлекеттік биліктің классикалық триадасының шеңберінен автоматты түрде шығарылуы оның «бақылау-қадағалау» сипатында. Өйткені демократиялық қоғамда омбудсмен мемлекеттік органдардың қызметін бақылайтын институт болып табылады және адам мен азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен айналысады [18]. Әдетте, бақылау-қадағалау органдары

ешқандай жаза қолдана алмайды, олар тек биліктің барлық тармақтары органдарының қызметін бақылайды және өкілеттіктерінің шегінен шығуын алдын алады. Әрине, омбудсменді осы билік институттарымен бірге оның бақылау-қадағалау саласына жатқызу идеясы стандартты емес, өйткені билікті бөлудің классикалық теориясына сәйкес мұндай билік жоқ. Р.А. Лубский, айтуынша, бақылау-қадағалау қызметін мемлекеттік биліктің жеке түрі ретінде мойындау, біріншіден, биліктің бақылау-қадағалау тармағының мойындалуын, екіншіден, бақылау-қадағалау органдарының тәуелсіз мемлекеттік құқықтық институт ретінде бөліну процесінің басталғанын көрсетеді [6]. Сонымен бірге, билікті бөлудің классикалық теориясы мемлекеттік биліктің жаңа институттарының пайда болу мүмкіндігін шектемейтіндігін түсіну қажет. Демократиялық, құқықтық, әлеуметтік мемлекет құру процесі билік тармақтары арасындағы қарым-қатынастың текетірістік негізде емес, консенсусқа негізделген жағдайда ғана нәтижелі болуы мүмкін.

Омбудсмен, мемлекеттік орган және құқық қорғау институты ретінде өзінің құзыретінің сипаты мен мемлекеттік жүйедегі орны бойынша теңдесі жоқ. Ол мемлекеттің лауазымды тұлғасы болып табылады және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен айналысады, бірақ оның функцияларын жүзеге асыру мемлекеттік орган жұмысының формальды сипатына ие емес: оған қажетті өкілеттіктер берілмейді. Омбудсмен қызметін иерархиялық бағынышты атқарушы билік жүйесінен дербес. Алайда, мемлекеттік органдардан айырмашылығы, омбудсменнің құқықтық актілерді шығаруға құқығы жоқ [7]. Омбудсмен институты қызмет ету кезінде кез келген құқықтық жүйеге сәйкес келеді. Өйткені омбудсмен институты - оқшауланған позицияға ие арнайы мекеме болып табылады. Оның қызметі – адам құқықтарын қалпына келтіру болып табылады. Омбудсмен ешқандай мемлекеттік органның орнын алмайды және сот жүйесіне кірмейді. Осыған байланысты ол тұрақты және жоғары елдерде табысты дамып, жұмыс істейді [19]. Алайда, омбудсмен бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтіру барысында мемлекеттік-империялық шешімдер шығаруға, мемлекеттік органдардың қызметіне қатысты құзыретін шектей алмайды [20]. Шетелдік конституциялық доктрина, керісінше, мемлекеттік билікте омбудсменнің бақылау құралы ғана емес, сонымен қатар атқарушы билік, соттар, сондай-ақ заң шығарушы билікте де шектеулі құқықығы бар «күшті» үлгі ретінде әрекет ететіндігін айтады. Ш. Монтескье [21] идеясы бойынша, омбудсмен институты мемлекеттік билік органдарының шектен тыс шығып кетпеуіне кедергі жасайды деп есептейді. Яғни, адамдардың құқықтарын қорғау мәселесінде, үш мемлекеттік билік органдарына (сот, атқарушылық және заң шығарушы) қарағанда, омбудсменмен жақсырақ қорғайды деген тұжырым айтады. Осыған байланысты адам құқықтарын қорғау мәселесі құзыретіне кіретін, яғни соттар мен омбудсмен институт арасында бәсекелестік туындауы мүмкін деген тұжырымдама да айтылады. Осы жағдайға орай, адам құқықтарын қалпына келтіру мақсатында мемлекет атынан әрекет ететін омбудсменнің қызметіне соттық емес тәсілмен, тиімді және арзан жолы болып табылады. Бірақ, омбудсмен институтына шағым жасау тәсілінің ыңғайлылығы мен мемлекеттік баж салығынан босатылғанын, оның «арзан әділдік» орнатушы құрылым ретінде қарауға болмайтындығын айтады [22]. Сот процедураларымен, яғни тараптардың өз бетінше дәлелдеуге міндеттілігі, іске қатысты дәлелдемелерді ұсынуы және т.б. соттық іс – әрекеттермен салыстырғанда, омбудсмен заманауи цифрлық қоғамда азаматтарға мемлекеттік органдармен арасындағы келіспеушілікті шешуде «тиімді әділеттілікті» қамтамасыз етеді [23]. Омбудсмен өз құзыреті шеңберінде, сот, атқарушы және заң шығарушы билік шеше алмайтын әкімшілік проблемаларды шеше алады [24]. Яғни, омбудсмен судьяға қарағанда икемді, мысалы, омбудсмен өз пікірін айтуға, құқықтар мен бостандықтардың бұзылуына алаңдаушылық білдіруге, мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының шешімдерін сынауға құқылы [20]. Дегенмен, қазіргі таңда сот билігі мен омбудсмен институты арасындағы қарым-қатынасты реттейтін құқықтық стандарттар жоқ. А.Б. Зеленцев, Н.Ю. Хамаева, Ю.И. Мигачев, Л.Л. Попов сияқты ғалымдар, адам құқықтары жөніндегі омбудсмен әкімшілік-құқықтық институтқа жатады деп есептейді. Бұл, ең алдымен, шағымдарды

қарау, атқарушы билік органдарымен және басқа да бақылау органдарымен өзара іс-қимыл тәртібіне қатысты. Хаманаева, омбудсмен институты - билік тармақтарының ешқайсысына жатпайды, оның басты белгісі биліктен тәуелсіз болуда көрсетілуі керек деп санайды [25]. А.Б. Зеленцева, пайымдауынша, омбудсмен – арнайы тағайындалған немесе сайланатын, әкімшілік даулар бойынша мемлекеттік мекеме ретінде әрекет ететін, әкімшілік органдардың адам құқықтарын сақтауын бақылайтын және осы мақсаттар үшін есеп жүргізуге, тексеруге және ұсынуға уәкілетті тәуелсіз лауазымды тұлға [26].

Қазіргі таңда омбудсменнің әкімшілік-құқықтық мәртебесі, оның құрамдас бөлігі және мемлекеттік механизм аппаратындағы қызметі туралы көптеген жарияланымдар пайда болды. И.Ю. Плуталов өз мақаласында уәкіл мәртебесінің құқықтық негіздерін зерттеп, мемлекеттік органдармен қарым-қатынаста «жұмсақ әкімшілік өкілеттіктерді» ашып, арнайы әкімшілік шағым жасау тәртібі туралы айтады [27]. Өкілеттіктерді шектеу және оның әкімшілік-құқықтық құрамдас бөлігін бөліп көрсету әрекетін Т.В. Колобованың пайымдауынша, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесінің конституциялық құрамдас бөлігі жалпы мақсаттар мен міндеттерді, оның ұйымдық-құқықтық құрылымын, сондай-ақ оны тағайындау өкілеттіктерін, жұмыстан босату және шектеу мәселелерін реттейді [28]. Уәкілдің әкімшілік-құқықтық саладағы бақылау өкілеттігі айтарлықтай кең. Ол өз бастамасымен немесе азаматтардың, шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ адамдардың шағымдары негізінде әрекет ете алады. Сондай-ақ омбудсменнің мәселелерді шешуге арналған аппараты бар.

Нәтижелер

Уәкіл институтының негізгі ерекшелігі – оның алдымен сот, прокуратура немесе өзге де мемлекеттік органдармен бәсекелеспейтін құқық қорғаудың қосымша құралы ретінде болуы. Бұл институттың мәні- мемлекеттік билік органы бола отырып, қоғам мен оның азаматтарының мүдделерін айқындаушы ретінде мемлекеттік билік органдарының қызметіне бақылау жасайтығында [29]. 2022 жылы Қазақстан демократиялық дамуының жаңа кезеңіне аяқ басып, саяси жүйенің негізгі бағыттары бойынша заңнаманы жетілдіру шараларын қабылдады. Соның бірі 2022 жылы референдумда қабылдаған Қазақстан Республикасының Конституциясына Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің мәртебесін бекіткен өзгертулер (83-1 бап) болды. Яғни, бұл заң негізінде Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтары мен өкілеттіліктері конституциялық дәрежеде белгілене отырып, омбудсмен институтының маңыздылығын және өзектілігін көрсетіп отыр. Конституцияның жаңа 83- 1 бабының нормаларымен Уәкілдің міндеттері, тәуелсіздігі мен өкілеттіліктерін жүзеге асыру кезінде қандай да бір өзге мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың алдында есеп бермеуінің кепілдіктері бекітілген [30]. 05 қараша 2022 жылы «Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл» Заңы қабылданып, Уәкілдің құзырет шеңбері мен құқық қолдану аясын кеңейте түсті. Аталмыш Заңның 3 бабына сәйкес: « Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл өз өкілеттігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға есеп бермейді», делінген. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың алдында тәуелсіз болуы мен есеп бермеуінің конституциялық бекітілуі маңызды . Бұл оның орбитасына енгізілген істер адам мен азаматтар құқықтарының жоғарғы басымдылығы қағидаты негізінде мүмкіндігінше объективті түрде қаралатынын көрсетеді. Сонымен қатар, адам құқықтарын дамыту және қорғау мақсатында Уәкілге адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелері бойынша заң жобаларын әзірлеу құқығы берілді [31]. Дегенмен, әрбір омбудсмен өз еліне тән шарттарда жұмыс істейді. Олардың негізінде омбудсмен институтының ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу әдістері әртүрлі. Бұл швед омбудсменінің классикалық моделінің өзіндік, кейде толығымен түпнұсқалық құқықтық және әкімшілік жүйелеріне қолданылған кезде жеке елдердің ерекшеліктеріне байланысты, бұл институттың әртүрлі нысандарын көздейді. Бұл органды құрған әрбір ел оны қолданыстағы заң жүйесіне сәйкестендіруге тырысады [32].

Қазақстандық омбудсменнің мәртебесі және өкілеттіліктері төрелік етуші соттардың қызметіне, құқық қорғау органдарының процессуальдық және жедел іздестіру жұмыстарына кедергі жасалмағандай етіп құрылған. Сонымен қатар, сот және құқық қорғау органдары секілді омбудсмен, негізінен, жалпы құқықты емес, адамның жеке құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қалыптасқан. Осы орайда, өзге институттарға қарағанда омбудсменнің азамат пен мемлекет арасындағы даулы мәселелерді шешуге барынша бейімделгенін байқауға болады. Ол өзінің болмысы бойынша өзге құқық қорғау органдарын алмастыра алмайды, керісінше қолда бар құқық қорғау ұйымдарының жүйесін толықтыра түседі [33]. Жалпы, мемлекеттік органдардың өкілеттіліктері кеңейген сайын, азаматтарды мемлекеттің өктемдігін қорғайтын механизмдердің күшейе түсуі керектігі заңдылық. Қазақстанда адам құқықтары жөніндегі Уәкілдің қызмет етуі адам оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары қымбат қазына деп танылатын демократиялық, құқықтық мемлекетті құру жолындағы еліміздің әлемдік стандартқа лайық болуға үмтылғандығының дәлел көрінісі [34]. Омбудсмен институтының әрбір мемлекетте жұмыс жасау маңыздылығы жайлы көп ғалымдар айтып келеді. Омбудсменнің құқықтық мәртебесінің нығаюы мен құзырет шеңберінің кеңеюі де сол елдің құқықтық жүйесіндегі ролін анықтайды. 2023 жылдан бастап қазақстандық омбудсменге «Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Конституциялық Заңының 7 бабының 15 тармақшасына сәйкес, «адамның және азаматтың Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігі мәселесі бойынша Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотына жүгіне алатындығы», көзделген. Яғни, омбудсмен өзінің құзыреті шеңберінде, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына нұсқан келтірілетін құқықтық нормаларға тікелей Конституциялық сотқа шағымдану құқығы беріліп отыр. Бұл норма омбудсмен институтының мемлекеттік құқықтық жүйесіндегі ролін күшейтіп отыр. Омбудсмен институтының – мемлекеттік биліктің қай тармағына (заң шығарушы, сот, атқарушы) жататындығы жайлы қазіргі таңда бірыңғай көзқарас қалыптаспағаны мәлім. Қорыта алғанда, омбудсмен институты азаматтардың мемлекеттік билікке сеніммен қарауға және мемлекеттік органдардың әрекеттерінің заңдылығына күмән келтірген жағдайда құқықтары мен бостандықтарының заң талабына сай қорғалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік орган болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Демидов М.В. Понятие института Уполномоченного по правам человека и его место в правозащитном механизме государства // Вестник Российского университета кооперации. – 2019. – №1(35). – С. 114.
2. Михайловская В.А. Уполномоченный по правам человека в системе разделения властей // Труды Института государства и права Российской академии наук. – 2015. – № 2. – С. 10.
- Сергеенко Л.Ю. Институт Парламентского уполномоченного по правам человека в Республике Беларусь – реальная необходимость [Электронды ресурс] – URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/33517/1/25%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (жүгінген күні: 01.05.2023).
- Мухитдинов Е.Н. Правовые основы формирования и функционирования института омбудсмена (уполномоченного по правам человека) в Казахстане и за рубежом: международно-правовые аспекты: дисс. на соискание степени доктора философии (PhD). – Алматы, 2009. – С. 51.
5. Канатов А.К., Шакенов М.А. Институт Уполномоченного по правам человека в Казахстане (иммерсивный подход в законотворчестве) // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2022. – №2(69). – С. 161.
6. Лубский Р.А., Трифонов С.Г. Особенности Конституционно-правового статуса омбудсмена в системе органов государственной власти // Юрист-Правоведъ. – 2020. – №1(92). – С. 47.
7. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – Москва, 2019. – 31 с.
8. Хаманаева Н.Ю. Правовой институт уполномоченного по правам человека // Гражданин и право. – 2009. – №6. – С. 28.

9. Лукин В.П. Роль и значение института омбудсмана в деле защиты прав человека (на примере Российской Федерации) // Консультант Плюс. – 2014. – С. 4.
10. Комарова В.В. Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации // Государство и право. – 1999. – №9. – С. 21-31.
11. Ливеровский А.А. О контрольных функциях представительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации // Парламентские процедуры: проблемы России и зарубежный опыт: материалы научной конференции. – Москва: Издательство МГУ, 2003. – С. 389-397.
12. Цымбалова Н.А. Институт омбудсмана в современном мире: история развития, общая концепция // Комиссия и уполномоченные по правам человека: Опыт российских регионов. – 2002. – №4 – С. 87-104.
13. Баглай. М.В. Конституционное право Российской Федерации : учебник для вузов. – Москва: Издательство «Норма», 2000. – 784 с.
14. Автономов А.С. Правовая онтология политики. К построению системы понятий. – Москва: ООО «Фирма Инфограф», 1999. – 384 с.
15. Мешкова А.В. Институт уполномоченного по правам человека: теоритико-методологические основы // Вестник МГОУ. Серия «История и политические науки». – 2014. – №2. – С. 119.
16. Бирюков А.А. Как подать жалобу в Европейский суд по правам человека. – Москва, 2018. – 72 с.
17. Ракитская И.А., Лейбо Ю.И., Павлов Е.Я. Конституционно-правовой механизм применения норм международного права в зарубежных странах: монография. – Москва, 2019. – 83-96 с.
18. Суходольский Г.М. Конституционно-правовое регулирование «горизонтальных» взаимодействий в системе государственной власти в РФ (на примере взаимодействия законодательных и контрольно-надзорных органов) // Современное право. – 2018. – №4. – С. 18-22.
19. Поповская А.К. Уполномоченный по правам человека как институт несудебной защиты прав человека в России. [Электронды ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/upolnomochennyy-upo-pravam-cheloveka-kak-institut-nesudebnoy-zaschity-prav-cheloveka-v-rossii/viewer> (жүгінген күні: 17.04.2023).
20. Матейкович М.С., Романчук И.С. Уполномоченный по правам человека в механизме судебной защиты прав и свобод // Журнал Российского права. – 2020. – №11. – С. 46.
21. Монтескье Ш.Л. О духе закона. – Москва: Мысль, 1999. – 144 с.
22. Buck T., Kirkham R., Thompson B. The Ombudsman Enterprise and Administrative Justice. [Электронды ресурс] – URL: <https://doi.org/10.4324/9781315555034> (жүгінген күні: 17.04.2023).
23. Craig P.P. Administrative Law. 6 th. edition. – London, 2008. – 1045 p.
24. Саидов Ф.З. Конституционно-правовой статус омбудсменов в зарубежных странах // Труды Академии управления МВД России. – 2022. – №2(62). – С. 28.
25. Хаманаева Н.Ю. Защита граждан в сфере исполнительной деятельности. – Москва: ИПП РАН, 1997. – С. 207-208.
26. Зеленцов А.Б. Контроль за деятельностью исполнительной власти в зарубежных странах. – Москва: Изд-во РУДН, 2022. – С. 54-55.
27. Плуталов И.Ю. Административно-правовая основа статуса уполномоченного по правам человека в РФ // Административное право и процесс. – 2019. – №10. – 74 с.
28. Колобова Т.В. Разграничение административно-правового и конституционного статусов уполномоченного по правам человека в субъекте РФ // Вестник ВГУ. Серия «Право». – 2020. – №2. – С. 29.
29. Қаржасова Г.Б. Адам құқықығы жөніндегі уәкіл институты // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. – 2015. – №3(39). – Б. 32.
30. Шакиров А.О. Деятельность уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан: возможности совершенствования на основе применения зарубежного опыта // Право и государство. – 2021. – №4(73). – С. 13.
31. Сенатта Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы заң қабылданды. [Электронды ресурс] – URL: <https://kaz.zakon.kz/6015364-senatta-adam-kukyktary-zhonindegi-ukil-turaly-zan-kabyldandy.html> (жүгінген күні: 17.04.2023).
32. Симановский С.И. Институт омбудсмана и его роль в политической системе общества // Вестник БДУ. – 2013. – №1. – С. 88.
33. Қазақстандық адам құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметі және оны ұйымдастырудың құқықтық негіздері. [Электронды ресурс] – URL: <https://articlekz.com/kk/article/17172> (жүгінген күні: 17.04.2023).
34. Айтхожин К., Қанағатова Қ. Омбудсмен институты - бұзылған құқықты қалпына келтірудің тегеурінді тетігі // Заң газеті. – 2003. – №20. – Б. 15.

А.Б. Аширбекова¹, А.А. Абикенов², И.С. Сактаганова³

¹ *Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави, Туркестан, Казахстан*

² *Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

³ *Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Институт омбудсмана (уполномоченного по правам человека) в системе государственной власти

Аннотация. Институт омбудсмана играет важную роль в системе государственных органов, обеспечивающих права и свободы человека и гражданина. В статье в контексте теории разделения государственной власти поднимается вопрос о правовых особенностях должности омбудсмана (уполномоченного по правам человека) в системе государственных органов. Также раскрывается понятие и значение института омбудсмана, анализируется его место в системе органов государственной власти. Описаны три модели института омбудсмана, действующие в государствах в современное время: исполнительная, независимая и парламентская. Цель статьи - определить его положение в системе государственной власти путем изучения правового статуса института омбудсмана, исходя из норм, установленных в национальном законодательстве. Отмечены работы зарубежных и отечественных ученых, внесших значительный вклад в изучение истории становления и развития института омбудсмана. Описаны методы исследования института уполномоченного по правам человека. Кроме того, описан правовой статус омбудсмана (уполномоченного по правам человека) на основании статей Конституционного закона «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан», принятого 5 ноября 2022 года.

Ключевые слова: права и свободы человека, институт омбудсмана, правовой статус, государственная власть, государственный орган.

A.B. Ashirbekova¹, A.A. Abikenov², I.S. Saktaganova³

¹ *Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan*

² *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

³ *L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

The institute of the ombudsman (commissioner for human rights) in the public power system

Abstract. The ombudsman institution plays an important role in the system of state bodies that ensure the rights and freedoms of people and citizens. In the article, in the context of the theory of separation of state power, the issue of the legal features of the ombudsman (human rights commissioner) in the system of state bodies raised. In addition, the concept and meaning of the ombudsman institution is revealed, and its place in the system of state authorities is analyzed. Three models of the ombudsman institute working in the states in modern times describes executive, independent and parliamentary. The purpose of the article is to determine its position in the system of state power by studying the legal status of the ombudsman institution, based on the norms established in national legislation. The works of foreign and domestic scientists who made a significant contribution to the study of the history of the formation and development of the Ombudsman Institute noted. Research methods of the Human Rights Ombudsman Institute described. In addition, the legal status of the ombudsman (Human Rights Commissioner) is described based on the articles of the Constitutional Law “On Human Rights Commissioner in the Republic of Kazakhstan” adopted on November 5, 2022.

Keywords: human rights and freedoms, ombudsman institution, legal status, state power, state body.

References

1. Demidov M.V. Ponyatie instituta Upolnomochennogo po prava cheloveka i ego mesto v pravozashchitnom mekhanizme gosudarstva. Vestnik Rossijskogo Universiteta Kooperacii [The concept of the institution of the Commissioner for Human Rights and its place in the human rights mechanism of the state. Bulletin of the Russian University of Cooperation], 1(35), 114 (2019). [in Russian]
2. Mihajlovskaya V.A. Upolnomochennyj po pravam cheloveka v sisteme razdeleniya vlastej. Trudy Instituta gosudarstva i prava Rossijskoj akademii nauk [Commissioner for Human Rights in the system of separation of powers. Proceedings of the Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences], 2, 10 (2015). [in Russian]
3. Sergeenko L.YU. Institut Parlamentskogo upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Belarus' – real'naya neobhodimost' [The institution of the Parliamentary Commissioner for Human Rights in the Republic of Belarus is a real need]. [Electronic resource] – Available at: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/33517/1/25%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (accessed: 01.05.2023). [in Russian]
4. Muhitdinov E.N. Pravovye osnovy formirovaniya i funkcionirovaniya instituta ombudsmena (upolnomochennogo po pravam cheloveka) v Kazahstane i za rubezhom: mezhdunarodno-pravovye aspekty. Diss.na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD) [Legal basis for the formation and functioning of the institution of ombudsman (commissioner for human rights) in Kazakhstan and abroad: international legal aspects. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD)] (Almaty, 2009, 51 p.). [in Russian]
5. Kanatov A.K., SHakenov M.A. Institut Upolnomochennogo po pravam cheloveka v Kazahstane (immersivnyj podhod v zakonotvorchestve). Vestnik Instituta Zakonodatel'stva i Pravovoj Informacii RK [Institute of the Commissioner for Human Rights in Kazakhstan (immersive approach to lawmaking). Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan], 2(69), 161. (2022). [in Russian]
6. Lubskij R.A., Trifonov S.G., Osobennosti Konstitucionnogo- pravovogo statusa ombudsmena v sisteme organov gosudarstvennoj vlasti. YUrist-Pravoved" [Features of the Constitutional and legal status of the ombudsman in the system of public authorities. Lawyer-Legalist], 1(92), 47 (2020). [in Russian]
7. CHirkin V.E. Konstitucionnoe pravo zarubezhnyh stran [Constitutional law of foreign countries] (Moskva, 2019, 31 s.) [Moscow, 2019, 31 p.]. [in Russian]
8. Hamanaeva N.YU. Pravovoj institut upolnomochennogo po pravam cheloveka. Grazhdanin i pravo [Legal Institute of the Commissioner for Human Rights. Citizen and law], 6, 28 (2009). [in Russian]
9. Lukin V.P. Rol' i znachenie instituta ombudsmena v dele zashchity prav cheloveka (na primere Rossijskoj Federacii). Konsul'tant Plyus [The role and importance of the ombudsman institution in the protection of human rights (using the example of the Russian Federation). Consultant Plus], 4 (2014). [in Russian]
10. Komarova V.V. Upolnomochennyj po pravam cheloveka v Rossijskoj Federacii. Gosudarstvo i pravo [Commissioner for Human Rights in the Russian Federation. State and law], 9, 21-31 (1999). [in Russian]
11. Liverovskij A.A. O kontrol'nyh funkciyah predstavitel'nyh organov gosudarstvennoj vlasti sub'ektov Rossijskoj Federacii. Parlamentskie procedury: problemy Rossii i Zarubezhnyj opyt: Materialy nauchnoj konferencii, Moskva: Izdatel'stvo MGU [On the control functions of representative bodies of state power of the constituent entities of the Russian Federation. Parliamentary procedures: problems of Russia and Foreign experience: Proceedings of a scientific conference, Moscow: Moscow State University Publishing House], 389-397 (2003). [in Russian]
12. Cymbalova N.A. Institut ombudsmena v sovremennom mire: istoriya razvitiya obshchaya koncepciya. Komissi i upolnomochennye po pravam cheloveka: Opyt Rossijskih regionov [The institution of the ombudsman in the modern world: history of development and general concept. Commissions and ombudsmen for human rights: Experience of Russian regions], 4, 87-104 (2002). [in Russian]
13. Baglaj. M.V. Konstitucionnoe pravo Rossijskoj Federacii : Uchebnik dlya vuzov [Constitutional law of the Russian Federation: Textbook for universities] (Moskva: Izdatel'stvo «Norma», 2000, 784 s.) [Moscow: Publishing House "Norma", 2000, 784 p.]. [in Russian]
14. Avtonomov A.S. Pravovaya ontologiya politiki. K postroeniyu isistemy ponyatij [Legal ontology of politics. Towards the construction of a system of concepts] (Moskva: OOO «Firma Infograf», 1999, 384 s.) [Moscow: LLC "Firm Infograph", 1999, 384 p.]. [in Russian]
15. Meshkova A.V. Institut upolnomochennogo po pravam cheloveka: teoritiko-metodolicheskie osnovy. Vestnik MGOU Seriya «Istoriya i politicheskie nauki» [Institute of the Commissioner for Human

Rights: theoretical and methodological foundations. Vestnik MGOU Series "History and Political Sciences", 2,119 (2014). [in Russian]

16. Biryukov A.A. Kak podat' zhalobu v Evropejskij sud po pravam cheloveka [How to file a complaint to the European Court of Human Rights] (Moskva, 2018, 72 s.) [Moscow, 2018, 72 s.]. [in Russian]

17. Rakitskaya I.A., Lejbo YU.I., Pavlov E.YA. Konstitucionno-pravovoj mekhanizm primeneniya norm mezhdunarodnogo prava v zarubezhnyh stranah: monografiya [Constitutional and legal mechanism for applying international law in foreign countries: monograph] (Moskva, 2019, 83-96 s.) [Moscow, 2019, 83-96 s.]. [in Russian]

18. Suhodols'kij G.M. Konstitucionno-pravovoe regulirovanie «gorizontal'nyh» vzaimodejstviya v sisteme gosudarstvennoj vlasti v RF (na primere vzaimodejstvija zakonodatel'nyh i kontrol'no-nadzornyh organov). Sovremennoe pravo [Constitutional and legal regulation of "horizontal" interactions in the system of government in the Russian Federation (using the example of interaction between legislative and control and supervisory authorities). Modern law], 4, 18-22 (2018). [in Russian]

19. Popovskaya A.K. Upolnomochennyj po pravam cheloveka kak institut nesudebnoj zashchity prav cheloveka v Rossii [The Commissioner for Human Rights as an institution for non-judicial protection of human rights in Russia]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/upolnomochennyj-po-pravam-cheloveka-kak-institut-nesudebnoj-zashchity-prav-cheloveka-v-rossii/viewer> (accessed: 17.04.2023). [in Russian]

20. Matejkovich M.S., Romanchuk I.S. Upolnomochennyj po pravam cheloveka v mekhanizme sudebnoj zashchity prav i svobod. ZHurnal Rossijskogo prava [Commissioner for Human Rights in the mechanism of judicial protection of rights and freedoms. Journal of Russian Law], 11, 46 (2020). [in Russian]

21. Montes'ke SH.L. O duhe zakona [About the spirit of the law] (Moskva, Mysl', 1999, 144 s.) [Moscow, Mysl, 1999, 144 p.]. [in Russian]

22. Buck T., Kirkham R., Thompson B. The Ombudsman Enterprise and Administrative Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://doi.org/10.4324/9781315555034> (accessed: 17.04.2023).

23. Craig P.P. Administrative Law. 6 th. Edition (London, 2008, 1045 p.).

24. Saidov F.Z. Konstitucionno-pravovoj status ombudsmenov v zarubezhnyh stranah. Trudy Akademii Upravleniya MVD Rossii [Constitutional and legal status of ombudsmen in foreign countries. Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia], 2(62), 28 (2022). [in Russian]

25. Hamanaeva N.YU. Zashchita grazhdan v sfere ispolnitel'noj deyatel'nosti [Protection of citizens in the field of executive activities] (Moskva, IGP RAN, 1997, 207-208 s.) [Moscow, IGP RAS, 1997, 207-208 p.]. [in Russian]

26. Zelencov A.B. Kontrol' za dehtel'nost'yu ispolnitel'noj vlasti v zarubezhnyh stranah [Control over the activities of the executive branch in foreign countries] (Moskva, Izd-vo RUDN, 2022, 54-55 s.) [Moscow, RUDN Publishing House, 2022, 54-55 p.]. [in Russian]

27. Plutalov I.YU. Administrativno-pravovaya osnova statusa upolnomochennogo po pravam chelovekai v RF. Administrativnoe pravo i process [Administrative and legal basis for the status of the Commissioner for Human Rights in the Russian Federation. Administrative law and process], 10, 74 (2019). [in Russian]

28. Kolobova T.V. Razgranichenie administrativno-pravovogo i konstitucionnogo statusov upolnomochennogo po pravam cheloveka v sub'etk RF. Vestnik VGU. Seriya «Pravo» [Distinction between the administrative-legal and constitutional statuses of the Commissioner for Human Rights in the constituent entities of the Russian Federation. VSU Bulletin. Series "Law"], 2, 29 (2020). [in Russian]

29. Karzhasova G.B. Adam kukykygy zhoninidegi uakil instituty. Kazakstan Respublikasy Zannama institutynyn zharshysy [Institute of Human Rights Commissioner. Herald of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan], 3(39), 32 (2015). [in Kazakh]

30. SHakirov A.O. Deyatel'nost' upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Kazahstan: vozmozhnosti sovershenstvovaniya na osnove primeneniya zarubezhnogo opyta. Pravo i gosudarstvo [Activities of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan: opportunities for improvement based on the application of foreign experience. Law and State], 4(73), 13 (2021). [in Russian]

31. Senatta Adam kukyktary zhoninidegi uakil turaly zan kabyldandy [The Human Rights Commissioner Law was passed in the Senate]. [Electronic resource] – Available at: <https://kaz.zakon.kz/6015364-senatta-adam-kukyktary-zhoninidegi-ukil-turaly-zan-kabyldandy.html> (accessed: 17.04.2023). [in Kazakh]

32. Simanovskij S.I. Institut Ombudsmena i ego rol' v politicheskoy sisteme obshchestva. Vestnik BDU [The institution of the Ombudsman and its role in the political system of society. Bulletin of the BDU], 1, 88 (2013). [in Russian]

33. Kazakstandyk adam kuckyktary zhonindegi uakildin kyzmeti zhane ony ujymdastyrudyn kuckyktyk negizderi [Activities of the Kazakh Human Rights Commissioner and the legal basis of its organization]. [Electronic resource] – Available at: <https://articlekz.com/kk/article/17172> (accessed: 17.04.2023). [in Kazakh]

34. Ajthozhin K., Kanagatova Q. Ombudsmen instituty - buzylgan kuckykty kalpyna keltirudin tegeurindi tetigi. Zan gazetі [The institution of the ombudsman is an important mechanism for the restoration of violated rights. Law Gazette], 20, 15 (2003). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Аширбекова А.Б. – докторант, Түркістан қаласы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Б. Саттарханов даңғылы, 29, Түркістан, Қазақстан.

Абикенов А.А. – заң ғылымдарының кандидаты, заң факультетінің «Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы» кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, Алматы, Қазақстан.

Сактаганова И.С. – заң ғылымдарының кандидаты, «Конституциялық және азаматтық құқық пәндер» кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Ashirbekova A.B. – Doctoral, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, B. Sattarkhanov Avenue, 29, Turkestan, Kazakhstan.

Abikenov A.A. – Candidate of Law, Docent of the Department of “Civil Law and Civil Procedure, Labor Law” of the Faculty of Law, Kazakh-National University named after al-Farabi, al-Farabi Avenue, 71, Almaty, Kazakhstan.

Saktaganova I.S. – Candidate of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov, Satpaev street, 2, Astana, Kazakhstan.

Б.Б. Турсынова, Д.М. Махмадинов
Suleyman Demirel University, Каскелен, Казахстан
(e-mail: balzhan11@mail.ru, dayletkeldi@mail.ru)

Отдельные вопросы участия лиц с инвалидностью в государственных закупках в Республике Казахстан

Аннотация. Большинство стран мира включают элементы устойчивого развития в договоры о государственных закупках. Один из таких элементов – социальный аспект, который позволяет государствам решать проблемы, связанные с занятостью лиц с инвалидностью, обеспечивая при этом удовлетворение своих потребностей в товарах и услугах. Для достижения данной цели государство, проводя государственные закупки, предоставляет определенные преимущества общественным объединениям лиц с инвалидностью в Республике Казахстан и (или) организациям, созданным этими объединениями, при условии, что они производят товары и (или) поставляют товары, выполняют работы, оказывают услуги.

В данной статье рассматривается порядок правового регулирования и предоставления преимуществ данной категории участников государственных закупок, выявляются факторы, влияющие на возможность и эффективность их участия, для предложения рекомендации по улучшению текущей ситуации, связанной с участием в государственных закупках. В статье изучены ситуации недобросовестного использования преимуществ от государства для лиц с инвалидностью другими лицами, не имеющими на это право, а также рассмотрены различные схемы вывода денежных средств. Вследствие таких проблем цель законодательства, направленная на удовлетворение потребностей людей с инвалидностью и предоставления им возможностей для реализации своих прав, не была достигнута. В статье также продвигается идея предоставления преимуществ для категорий субъектов социального предпринимательства, то есть организаций, деятельность которых направлена на решение социальных проблем при их участии в государственных закупках.

Ключевые слова: лица с инвалидностью, социальный предприниматель, государственные закупки, общественные объединения лиц с инвалидностью.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-49-58>

Введение

Актуальность темы исследования. В последние несколько лет внесены изменения в Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках», направленные на снижение коррупционных рисков, установление приоритета качества перед ценой товаров и внедрение элементов устойчивого развития [1]. Несмотря на положительные изменения, остаются вопросы, требующие решения.

В 2015 году Казахстан утвердил Конвенцию о правах инвалидов, которая нацелена на обеспечение равенства возможностей для людей с инвалидностью с тем, чтобы они могли полноправно участвовать в общественной жизни без дискриминации наравне с другими. В июне 2023 года наша страна ратифицировала факультативный протокол к Конвенции о правах инвалидов, предоставляющий гражданам Республики Казахстан право обращаться за международной защитой своих экономических, социальных и культурных прав. Ратификация протокола свидетельствует о том, что Казахстан принял

на себя обязательство перед мировым сообществом по приведению системы защиты прав казахстанцев с инвалидностью в соответствие с международными стандартами [2].

Актуальность данного исследования обоснована необходимостью создания условий для эффективной реализации лицами с инвалидностью права на труд, путем участия в государственных закупках через общественные объединения лиц с инвалидностью и (или) организации, созданные этими объединениями. Исследование данной темы приобретает важность в контексте улучшения условий их жизни, трудоустройства и социальной интеграции, что, в конечном итоге, способствует формированию инклюзивного общества. Проведение исследования в этой области позволит выявить возможные препятствия, с которыми сталкиваются лица с инвалидностью в процессе участия в государственных закупках, а также предложить рекомендации для улучшения механизмов поддержки и стимулирования их активного участия.

Цель настоящего исследования заключается в изучении проблемных вопросов процедуры государственных закупок и выработка предложений по улучшению законодательства и практики его применения.

В рамках поставленной цели предполагается решение следующих задач: анализ законодательной базы и практики в сфере государственных закупок; выявление проблем участия лиц с инвалидностью в государственных закупках и разработка рекомендаций; изучение и сравнительный анализ зарубежного опыта.

Исследование обладает ценностью благодаря возможности применения полученных результатов для совершенствования законодательства о государственных закупках.

Материалы и методы

Структура исследования организована следующим образом: во введении определена актуальность, цель и поставлены задачи, необходимые для достижения цели, а также отмечена ценность данного исследования. В разделе «Материалы и методы» представлено описание структуры исследования, перечислены примененные методы. В разделе «Результаты и обсуждения» включены следующие аспекты: исследование правового регулирования участия отдельных категорий поставщиков в государственных закупках; изучение трудностей, с которыми сталкиваются представители данной категории поставщиков; сравнительный анализ законодательства на примере Российской Федерации и Соединенных Штатов Америки. В разделе «Заключение» проведен обобщающий обзор результатов исследования, представлены рекомендации, направленные на решение существующих проблем.

В исследовании использовались следующие эмпирические и теоретические методы: описание, анализ, синтез, обобщение, сравнение.

Результаты и обсуждения

20 января 2023 года Министерство финансов Республики Казахстан разместило на портале «Открытые НПА» egov Консультативный документ регуляторной политики к проекту Закона Республики Казахстан «О государственных закупках» для публичного обсуждения. В указанном документе подчеркивается важность рассмотрения государственных закупок не только как управленческой функции для эффективного использования бюджета, но и как инструмента для достижения стратегических целей в областях устойчивого развития, таких, как экологическое (охрана окружающей среды, сокращение выбросов и т.д.), экономическое (поддержка инноваций, малого и среднего бизнеса) и социальное (поддержка лиц с инвалидностью и других категорий граждан с ограниченными возможностями) [3].

В данной статье рассматривается социальный аспект государственных закупок. Участие в государственных закупках общественных объединений лиц с инвалидностью Республики Казахстан и (или) организаций, созданных этими объединениями (далее –

ООИ), то есть отдельных категорий потенциальных поставщиков, регулируется статьей 51 Закона Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках» (далее – Закон) [1].

Участие ООИ в государственных закупках разрешено после успешной проверки в информационной системе государственного органа на соответствие:

1) условиям, определенным в п. 11 ч.1 ст. 394 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс), где указано, что средняя численность работников с инвалидностью составляет не менее 51% от общего числа сотрудников, а расходы по оплате труда лиц с инвалидностью составляют не менее 51% (в специализированных организациях, где работают лица с инвалидностью по потере слуха, речи, зрения – не менее 35% от общих расходов по оплате труда) [4];

2) принадлежности к ООИ Республики Казахстан. В случае несоответствия вышеуказанным условиям, ООИ не допускаются к участию в государственных закупках.

Особенности:

1. Запрещается привлекать субподрядчиков для выполнения работ и соисполнителей по предоставлению услуг, которые являются предметом проводимых государственных закупок.

2. При проведении государственных закупок организатор указывает в тексте объявления, что государственные закупки осуществляются исключительно среди ООИ, которые производят и (или) поставляют товары, выполняют работы, оказывают услуги.

В случае, если государственные закупки будут признаны несостоявшимися по причинам, указанным в Законе, проведение таких закупок осуществляется на общих основаниях среди прочих потенциальных поставщиков [1].

Для получения специального статуса необходимо получить соответствующий сертификат от Национальной палаты предпринимателей «Атамекен». Реестр общественных объединений лиц с инвалидностью для участия в государственных закупках ведется на портале государственных закупок [5].

Перечень видов товаров, работ и услуг, закупаемых у общественных объединений инвалидов, утвержден приказом заместителя Премьер-Министра – Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 20 июня 2023 года № 225.

Согласно указанному перечню, в производимые товары включены текстильные изделия (постельное белье, подушки, полотенца и другие), одежда (униформа, пижамы и другие), шторы, упаковочные коробки, столярные изделия, определенные канцелярские товары и мебель. В список производимых и (или) поставляемых товаров включены тифлотехнические средства, специальные средства передвижения, а также обязательные гигиенические средства. Среди оказываемых услуг указаны поставка, сборка, ремонт и обслуживание реабилитационной техники для людей с инвалидностью, ремонт и обслуживание транспортных средств для лиц с инвалидностью, организация отдыха и санаторно-курортного лечения лиц с инвалидностью, уборка помещений, благоустройство и озеленение, полиграфические и прачечные услуги [6].

Таким образом, данная категория поставщиков в сфере государственных закупок имеет следующие преимущества:

1) продукция легкой и мебельной промышленности, а также услуги и работы в первую очередь приобретаются у них;

2) освобождены от необходимости предоставления обеспечения при подаче заявки на участие в государственных закупках.

Государственные организации, действуя в качестве заказчиков, приобретают товары и услуги (работы) у ООИ в следующем объеме:

1) Не менее 50% от общего объема средств, выделенных на закупку данных товаров в текущем году.

2) В объеме 100% от общего объема средств, выделенных на приобретение данных услуг и работ в текущем году.

Необходимо отметить, что это правило не распространяется на товары, предназначенные для удовлетворения потребностей лиц с инвалидностью в соответствии с их индивидуальной программой абилитации и реабилитации.

В результате предоставленных преимуществ поставка импортных товаров легкой промышленности в государственных закупках подвергается ограничению. Несмотря на такие ограничения, наблюдаются случаи, когда продукция закупается за границей и затем реализуется государственным организациям, при этом представляется как продукция казахстанского производства [7].

Запрет на использование субподрядчиков также не всегда соблюдался. Участвующие в государственных закупках поставщики предоставляли документы, подтверждающие наличие сотрудников с инвалидностью, однако фактическую работу выполняли субподрядчики [7]. Сторонние организации получали значительную часть от общей суммы денег, в связи с чем лица с инвалидностью остались без должной занятости. В результате таких действий другие предприниматели не имели возможности участвовать в государственных закупках, что негативно влияло на предпринимательскую деятельность [8].

Следующий пример коррупционной схемы связан с приобретением трафилльных машин (читающих машин, предназначенных для незрячих, обеспечивающих восприятие информации из печатных источников – NT) в рамках государственных закупок. Поставщики осуществляли приобретение читающих машин по невысокой цене на платформе OLX, например, за 25-50 тысяч тенге, после чего реализовывали их по цене 800-900 тысяч тенге, преподнося их как абсолютно новые. При этом поставщик предоставлял товароведческое заключение о новизне данных машин, несмотря на отсутствие подтверждения от завода-изготовителя [9].

Такие коррупционные действия несут ущерб не только предпринимательской деятельности, но и самим получателям услуг – лицам с инвалидностью.

Коррупция может проявляться в различных сферах жизни, и эффективная борьба с этим явлением представляет собой неотъемлемую часть обеспечения прозрачности и этичности в государственных процессах. Однако коррупционные схемы не должны стать преградой для расширения социального аспекта устойчивого развития в государственных закупках в Республике Казахстан.

Рассмотрим социальный аспект в государственных закупках в Российской Федерации.

В казахстанском законодательстве преимущества при государственных закупках предоставляются только общественным объединениям лиц с инвалидностью Республики Казахстан и (или) организациям, созданным данными объединениями. В Российской Федерации (далее – РФ) к субъектам, которым предоставляются преимущества при осуществлении закупок по Федеральному закону «О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд» от 05 апреля 2013 N 44-ФЗ, относятся:

- 1) представители уголовно-исполнительной системы (УИС);
- 2) организации инвалидов;
- 3) субъекты малого предпринимательства (СМП);
- 4) социально ориентированные некоммерческие организации (СОНКО) (пункт 4 статьи 27) [10].

Также следует отметить, что в статье 2 Федерального закона от 12.01.1996 N 7-ФЗ «О некоммерческих организациях» указывается, что под некоммерческой организацией - исполнителем общественно полезных услуг понимается социально ориентированная некоммерческая организация, не являющаяся иностранным агентом, не имеющая задолженностей по налогам и сборам, иным предусмотренным законодательством Российской Федерации обязательным платежам и соответствующая одному из следующих требований:

- 1) оказание на протяжении не менее чем одного года общественно полезных услуг надлежащего качества;

2) надлежащая реализация проектов, предусматривающих осуществление деятельности по одному или нескольким приоритетным направлениям в сфере оказания общественно полезных услуг с использованием грантов Президента Российской Федерации, предоставляемых на развитие гражданского общества [11].

Таким образом, законодательство Российской Федерации предоставляет определение термина и устанавливает условия для предоставления преимуществ социально ориентированным некоммерческим организациям.

В Соединенных Штатах Америки систему федеральных закупок регулирует Положение о федеральных закупках (Federal Acquisition Regulation). Этот документ охватывает программу закупок малого бизнеса для ветеранов - лиц с инвалидностью, а также предусматривает раздел, посвященный приобретению товаров и услуг у некоммерческих агентств, где работают незрячие и лица с тяжелыми формами инвалидности. В соответствии с указаниями этого законодательного акта, «глава 85 41 Свода законов США требует, чтобы правительство закупило товары или услуги, указанные в Списке закупок, по ценам, установленным Комитетом, у участвующих некоммерческих агентств AbilityOne, если они доступны в течение требуемого периода» [12].

Программа AbilityOne представляет собой один из крупнейших источников занятости в Соединенных Штатах для незрячих и лиц с серьезными нарушениями зрения. В компании работает более 36 000 незрячих сотрудников и лиц с серьезными нарушениями зрения.

AbilityOne координирует участие примерно 450 некоммерческих агентств по всей стране. В 2022 финансовом году федеральное правительство закупило продукты и услуги AbilityOne на сумму почти 4 (четыре) миллиарда долларов. Крупнейшим клиентом является Министерство обороны, которое ежегодно закупает продукты и услуги AbilityOne на сумму более 2,3 миллиарда долларов [13].

Сравнив имеющиеся данные, предлагается расширить круг субъектов, получающих преимущества от государства в государственных закупках в Республике Казахстан, включив в него социальных предпринимателей. В Предпринимательский кодекс Республики Казахстан Законом Республики Казахстан от 24 июня 2021 года № 52- VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам предпринимательства, социального предпринимательства и обязательного социального медицинского страхования» была внесена глава 6-1 «Социальное предпринимательство». Социальными предпринимателями в Республике Казахстан признаются юридические лица и индивидуальные предприниматели, внесенные в реестр социальных предпринимателей, чья деятельность направлена на решение актуальных социальных проблем, таких, как трудоустройство социально уязвимых слоев населения (лица с инвалидностью, родители и опекуны детей-инвалидов, выпускники детских домов до 29 лет и другие), способствование реализации производимых товаров и предоставляемых услуг гражданами, принадлежащими к социально уязвимым категориям и так далее [14].

С целью предотвращения возможных коррупционных практик в контексте государственных закупок, а также с целью обеспечения прозрачности закупочных процедур предлагается внедрить эффективный механизм. Принцип прозрачности должен соблюдаться на всех этапах заключения договоров, в процессе выполнения работ и по завершении государственных закупок. Рекомендуется регулярно публиковать информацию о реализованных проектах в открытом доступе, включая описание выполненных задач, участие лиц с инвалидностью в производственных процессах и прочие соответствующие данные.

Кроме того, предусмотреть бизнес-партнерство в форме наставничества является целесообразным шагом. Например, предоставление различных льгот и бонусов, включая возможные налоговые преференции, компаниям, успешно зарекомендовавшим себя на рынке и принявшим на себя роль наставников для общественных организаций инвалидов, или организациям, созданным такими объединениями, может послужить эффективным стимулом.

В рамках такой инициативы предлагается оценивать предоставление льгот и бонусов в зависимости от успешного завершения проектов с ООИ. Таким образом, лица с инвалидностью приобретут ценные навыки в предпринимательской деятельности, что в конечном итоге приведет к увеличению числа предпринимателей. Важно подчеркнуть, что эти знания будут получены не только в рамках курсов, предоставляемых, например, Национальной палатой «Атамекен», но и через практическую деятельность.

Обучение и наставничество могут существенно способствовать развитию предпринимательских способностей у лиц с инвалидностью и предотвращению возможных проблем, связанных с ведением бизнеса. В декабре 2022 года представитель инвалидов организовал протест, который привел к ситуации с угрозой самоподжога. Эта ситуация возникла после того, как Департамент полиции, выступающий в роли заказчика, расторг договор о государственных закупках, отказавшись при этом принять выполненные работы от общества инвалидов [15].

В сфере предпринимательства возможны различные ситуации, но использование угрозы самоподжога не является конструктивным решением проблемы. Предпринимателям необходимо обладать не только знаниями, но и навыками ведения бизнеса. Часто государственные органы обращаются в суды для защиты от проверок при незначительных отклонениях от условий договора.

В связи с вышесказанным предлагается осуществлять обучение по аспектам управления бизнесом и проектами, а также прекратить практику обращения государственных органов в суды исключительно с целью защиты от проверок.

Заключение

Поскольку государство играет значительную роль в качестве крупного потребителя товаров и услуг, внедрение элементов устойчивого развития является эффективным способом решения социально-экономических проблем. Предоставление преимуществ общественным объединениям лиц с инвалидностью в государственных закупках способствует их интеграции в общественную жизнь, обеспечивает стимул к полноценному участию в трудовой сфере. Однако наличие проблем, таких, как коррупция и ограниченный круг субъектов получателей преимуществ от государства в государственных закупках, препятствует решению социальных вопросов. Решение данных проблем требует системного подхода, включая повышение прозрачности, борьбу с коррупцией, регулярный мониторинг и ужесточение контроля процесса государственных закупок, расширение списка субъектов, имеющих право на преимущества в государственных закупках, а также предоставление обучения и наставничества в сфере бизнеса. Важным этапом может быть адаптация опыта развитых стран, таких, как США, где система государственных закупок является одной из самых отлаженных в мире.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках». [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434> (дата обращения: 09.10.2023).
2. Ратификация факультативного протокола в Казахстане: Важный шаг к защите прав лиц с инвалидностью. ПРООН в Казахстане. 14.06.2023. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/ratifikaciya-fakultativnogo-protokola-v-kazakhstane-vazhnyy-shag-k-zaschite-prav-lic-s-invalidnostyu> (дата обращения: 09.10.2023).
3. Консультативный документ регуляторной политики к проекту Закона Республики Казахстан «О государственных закупках». [Электронный ресурс] – URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14454259> (дата обращения: 09.10.2023).
4. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> (дата обращения: 09.10.2023).

5. Сайт «Государственные закупки Республики Казахстан». [Электронный ресурс] – URL: https://goszakup.gov.kz/ru/registry/supplierreg?filter%5Bother%5D=supplier&count_record=50&page=2 (дата обращения: 09.10.2023).
6. Приказ заместителя Премьер-Министра - Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 20 июня 2023 года № 225 «Об утверждении перечня отдельных видов товаров, работ, услуг, закупаемых у общественных объединений лиц с инвалидностью Республики Казахстан и (или) организаций, созданных общественными объединениями лиц с инвалидностью Республики Казахстан, производящих и (или) поставляющих товары, выполняющих работы, оказывающих услуги». [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032862> (дата обращения: 09.10.2023).
7. Аханова Айнура. «Как в Казахстане общественные объединения зарабатывают на инвалидах». ORDA. 17.05.2022. [Электронный ресурс] – URL: <https://orda.kz/kak-v-kazahstane-obshhestvennye-obedinenija-zarabatyvajut-na-invalidah/> (дата обращения: 09.10.2023).
8. Бейсембаев Самат. «Проторенная схема: как в Казахстане наживаются на людях с инвалидностью». Liter.kz. 06.12.2022. [Электронный ресурс] – URL: <https://liter.kz/minimum-3-mlrd-tenge-kak-v-kazahstane-nazhivaiutsia-na-liudiakh-s-invalidnostiu-1670310802/> (дата обращения: 09.10.2023).
9. Михайлова Анастасия. «Продают втроедорога»: Инвалиды жалуются на коррупционные схемы при покупке спецоборудования в РК. ИА NewTimes.kz. 27.12.2020. [Электронный ресурс] – URL: <https://newtimes.kz/obshchestvo/122255-prodaiut-vtridoroga-invalidy-zhaluiutsia-na-korrupsionnye-skhemu-pri-zakupе-spetsoborudovaniia-v-rk> (дата обращения: 09.10.2023).
10. Федеральный закон от 05.04.2013 N 44-ФЗ (ред. от 04.08.2023) "О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд" (с изм. и доп., вступ. в силу с 15.08.2023). [Электронный ресурс] – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144624/634ed51e48112bbb956d6d55e6a3aef0df7ee30c/ (дата обращения: 09.10.2023).
11. Федеральный закон от 12.01.1996 N 7-ФЗ «О некоммерческих организациях». [Электронный ресурс] – URL: <https://base.garant.ru/10105879/89300effb84a59912210b23abe10a68f/> (дата обращения: 09.10.2023).
12. Официальный сайт правительства США. Положение о федеральных закупках (Federal Acquisition Regulation). [Электронный ресурс] – URL: <https://www.acquisition.gov/browse/index/far> (дата обращения: 09.10.2023).
13. Независимое федеральное агентство США AbilityOne. [Электронный ресурс] – URL: https://www.abilityone.gov/abilityone_program/history.html (дата обращения: 09.10.2023).
14. Закон Республики Казахстан от 24 июня 2021 года № 52- VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам предпринимательства, социального предпринимательства и обязательного социального медицинского страхования». [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000052> (дата обращения: 09.10.2023).
15. Вебер Елена. «Госзакупки и угроза самоподжога. Что стоит за конфликтом общества инвалидов и департамента полиции в Караганде». Радио Азаттык, 28.12.2022. [Электронный ресурс] – URL: <https://rus.azattyq.org/a/32196903.html> (дата обращения: 09.10.2023).

Б.Б. Турсынова, Д.М. Махмадинов
Suleyman Demirel University, Қаскелен, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы мүгедектігі бар адамдардың мемлекеттік сатып алуға қатысуының жекелеген мәселелері

Аңдатпа. Дүние жүзіндегі елдердің көпшілігі мемлекеттік сатып алу туралы келісім-шарттарына тұрақтылық элементтерін қосуда. Осындай элементтердің бірі мемлекет тауарлар мен қызметтерге қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ете отырып, мүгедектігі бар адамдарды жұмысқа орналастыру мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін әлеуметтік өлшем болып табылады. Жоғарыда көрсетілген мақсатқа қол жеткізу үшін мемлекет мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру кезінде Қазақстан Республикасы мүгедектігі бар адамдарының қоғамдық бірлестіктері және (немесе) Қазақстан Республикасы мүгедектігі бар адамдарының қоғамдық бірлестіктері құрған ұйымдарға белгілі артықшылықтар береді, егер тауар өндіріп және (немесе) тауар беріп,

немесе жұмыстарды орындап, қызметтерді көрсетін жағдайда. Осы мақалада мемлекеттік сатып алуға қатысушылардың жекелеген санаттарының қатысуын құқықтық реттеу және артықшылықтар беру тәртібі қарастырылып, олардың қатысу мүмкіндігі мен тиімділігіне әсер ететін олқылықтар анықталған. Мақалада мүгедектігі бар адамдарға мемлекеттен берілетін артықшылықтарды оған құқығы жоқ басқа адамдардың әділетсіз пайдалану проблемалары талданады, сондай-ақ қаражатты алудың әртүрлі схемалары қарастырылады. Осындай әрекеттердің нәтижесінде мүгедектігі бар адамдардың жұмыспен қамтуға бағытталған заңнаманың түпкілікті мақсаты орындалмай отыр. Мақалада әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерінің санаттарына, яғни қызметі мемлекеттік сатып алуға қатысу арқылы әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған ұйымдарға артықшылықтар беру қажеттігі де көрсетілген.

Түйін сөздер: мүгедектігі бар адамдар, әлеуметтік кәсіпкер, мемлекеттік сатып алу, мүгедектігі бар адамдарының қоғамдық бірлестігі.

B.B. Tursynova, D.M. Makhmadinov
Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan

Selected issues of participation of persons with disabilities in public procurements in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Many countries around the world are actively incorporating elements of sustainability in their public procurement contracts. One of these elements is the social aspect that allows states to deal with the unemployment of persons with disabilities while also ensuring that their needs for goods and services are met. To achieve the above goal, the state, when conducting public procurement, provides certain advantages to public associations of persons with disabilities of the Republic of Kazakhstan and (or) organizations that are created by public associations of persons with disabilities of the Republic of Kazakhstan, provided that they produce goods and (or) supply goods, perform work, provide services.

This article examines the procedure for legal regulation and provision of advantages to certain categories of participants in public procurement and identifies gaps that affect the possibility and effectiveness of their participation to improve the current state that involves such persons who participate in public procurement.

The article draws conclusions from the problems of unfair use of benefits of the state for persons with disabilities by other persons who do not have the right to it, and also considering various schemes for withdrawing funds. In other terms, the current legislation which was aimed to satisfy the needs of persons with disabilities giving opportunities to exercise their rights has not been achieved. The article also promotes the idea to provide benefits for categories of social entrepreneurship entities and organizations whose activities are aimed at solving social problems through their participation in public procurement.

Keywords: persons with disabilities, social entrepreneur, public procurement, public associations of persons with disabilities.

References

1. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2015 No. 434-V "On public procurement"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]
2. Ratifikaciya fakul'tativnogo protokola v Kazahstane: Vazhnyj shag k zashchite prav lic s invalidnost'yu. PROON v Kazahstane. 14.06.2023 [Ratification of the optional protocol in Kazakhstan: An important step towards protecting the rights of persons with disabilities. UNDP in Kazakhstan. 06/14/2023]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/ratifikaciya-fakul'tativnogo-protokola-v-kazahstane-vazhnyy-shag-k-zaschite-prav-lic-s-invalidnostyuu> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]
3. Konsul'tativnyj dokument regul'yatornoj politiki k proektu Zakona Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennyh zakupkah» [Advisory document on regulatory policy to the draft Law of the Republic of

Kazakhstan "On Public Procurement"]. [Electronic resource] – Available at: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14454259> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

4. O nalogah i drugih obyazatel'nyh platezhah v byudzhet (Nalogovyy kodeks) Kodeks Respubliki Kazahstan ot 25 dekabrya 2017 goda № 120-VI ZRK [On taxes and other obligatory payments to the budget (Tax Code) Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 No. 120-VI ZRK]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K170000120> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

5. Sajt «Gosudarstvennye zakupki Respubliki Kazahstan» [Website "Public procurement of the Republic of Kazakhstan"]. [Electronic resource] – Available at: https://goszakup.gov.kz/ru/registry/supplieereg?filter%5D=supplier&count_record=50&page=2 (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

6. Prikaz Zamestitelya Prem'er-Ministra - Ministra truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan ot 20 iyunya 2023 goda № 225 «Ob utverzhdenii perechnya ot del'nyh vidov tovarov, rabot, uslug, zakupaemyh u obshchestvennyh ob'edinenij lic s invalidnost'yu Respubliki Kazahstan i (ili) organizacij, sozdannyh obshchestvennymi ob'edineniyami lic s invalidnost'yu Respubliki Kazahstan, proizvodnyashchih i (ili) postavlyayushchih tovary, vypolnyayushchih raboty, okazyvayushchih uslugi» [Order of the Deputy Prime Minister - Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2023 No. 225 "On approval of the list of certain types of goods, works, services purchased from public associations of persons with disabilities of the Republic of Kazakhstan and (or) organizations, created by public associations of persons with disabilities of the Republic of Kazakhstan, producing and (or) supplying goods, performing work, providing services"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032862> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

7. Ahanova Ajnura «Kak v Kazahstane obshchestvennye ob'edineniya zarabatyvayut na invalidah». ORDA. 17.05.2022 [Ahanova Ajnura «Kak v Kazahstane obshchestvennye ob'edineniya zarabatyvayut na invalidah». ORDA. 17.05.2022]. [Electronic resource] – Available at: <https://orda.kz/kak-v-kazahstane-obshchestvennye-obedineniya-zarabatyvajut-na-invalidah/> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

8. Bejsenbaev Samat «Protorennaya skhema: kak v Kazahstane nazhivayutsya na lyudyah s invalidnost'yu». Liter.kz. 06.12.2022 [Beisenbaev Samat "A well-trodden scheme: how in Kazakhstan they make money off people with disabilities." Liter.kz. 06.12.2022]. [Electronic resource] – Available at: <https://liter.kz/minimum-3-mlrd-tenge-kak-v-kazahstane-nazhivaiutsia-na-liudiakh-s-invalidnostiu-1670310802/> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

9. Mihajlova Anastasiya «Prodaiut vtridoroga»: Invalidy zhaluyutsya na korrupcionnye skhemy pri zakupe specoborudovaniya v RK». IA NewTimes.kz. 27.12.2020 [Mikhailova Anastasia "They sell at exorbitant prices": Disabled people complain about corruption schemes when purchasing special equipment in the Republic of Kazakhstan." News agency NewTimes.kz. 12/27/2020]. [Electronic resource] – Available at: <https://newtimes.kz/obshchestvo/122255-prodaiut-vtridoroga-invalidy-zhaluiutsia-na-korrupcionnye-skhemy-pri-zakupe-spetsoborudovaniia-v-rk> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

10. Federal'nyj zakon ot 05.04.2013 N 44-FZ (red. ot 04.08.2023) "O kontraktnoj sisteme v sfere zakupok tovarov, rabot, uslug dlya obespecheniya gosudarstvennyh i municipal'nyh nuzhd" (s izm. i dop., vstup. v silu s 15.08.2023) [Federal Law of 04/05/2013 N 44-FZ (as amended on 08/04/2023) "On the contract system in the field of procurement of goods, works, services to meet state and municipal needs" (as amended and additionally entered into effective from 08/15/2023)]. [Electronic resource] – Available at: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144624/634ed51e48112bbb956d6d55e6a3aef0df7ee30c/ (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

11. Federal'nyj zakon ot 12.01.1996 N 7-FZ «O nekommercheskih organizacijah» [Federal Law of January 12, 1996 N 7-FZ "On Non-Profit Organizations"]. [Electronic resource] – Available at: <https://base.garant.ru/10105879/89300effb84a59912210b23abe10a68f/> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

12. Oficial'nyj sayt pravitel'stva SSHA. Polozhenie o federal'nyh zakupkah (Federal Acquisition Regulation) [Official website of the US government. Federal Acquisition Regulation]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.acquisition.gov/browse/index/far> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

13. Nezavisimoe federal'noe agentstvo SSHA AbilityOne [Independent US federal agency AbilityOne]. [Electronic resource] – Available at: https://www.abilityone.gov/abilityone_program/history.html (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

14. Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 iyunya 2021 goda № 52- VII «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam predprinimatel'stva, social'nogo predprinimatel'stva i obyazatel'nogo social'nogo medicinskogo strahovaniya» [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 24, 2021 No. 52-VII "On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of entrepreneurship, social entrepreneurship and compulsory social health insurance"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000052> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

15. Veber Elena «Goszakupki i ugroza samopodzhoga. CHto stoit za konfliktom obshchestva invalidov i departamenta policii v Karagande». Radio Azattyk, 28.12.2022 [Elena Weber “Government procurement and the threat of self-arson. What is behind the conflict between the society of disabled people and the police department in Karaganda.” Radio Azattyk, 12/28/2022]. [Electronic resource] – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/32196903.html> (accessed: 09.10.2023). [in Russian]

Сведения об авторах:

Турсынова Б.Б. – докторант, Suleyman Demirel University, Каскелен, Казахстан.

Махмадинов Д.М. – докторант, Suleyman Demirel University, Каскелен, Казахстан.

Tursynova B.B. – PhD student, Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan.

Makhmadinov D.M. – PhD student, Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan.

С.К. Идрышева

Maqsut Narikbayev University, Астана, Казахстан

(E-mail: sidrysheva@mail.ru)

Реализация конституционной новеллы о праве собственности народа Казахстана на природные ресурсы

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы о правовой квалификации закрепленного в Конституции Республики Казахстан права собственности народа на природные ресурсы и реализации данного права на практике. В этих целях проведен теоретический анализ вопросов о субъектах и объектах новой категории права собственности, проанализированы вопросы реализации конституционной новеллы в отраслевых законодательных актах и определены недостатки законотворческой деятельности в этой сфере, препятствующие реализации права собственности народа на природные ресурсы.

Посредством анализа правомочий собственника выявлены некоторые существенные характеристики, признаки новой категории права собственности, отличающие данную категорию от иных форм права собственности и в целом вещных прав; право собственности народа на природные ресурсы определено как особое вещное право, имеющее специфические признаки.

В этой связи рассмотрены вопросы опосредованного способа реализации права собственности народа на природные ресурсы посредством применения сервитутных прав целевого владения и пользования принадлежащими другим лицам участками природных ресурсов и получения доли от доходов в результате использования ими природных ресурсов.

В заключении автором сделаны конкретные выводы по результатам рассмотренных вопросов.

Ключевые слова: права собственности народа на природные ресурсы, государственная собственность, виды природных ресурсов, народ как субъект права, правомочия собственника, владение и пользование, особое вещное право, титульное владение, публичный сервитут, реализация конституционных норм.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-59-72>

Введение

Одной из новелл, внесенных в Конституцию Республики Казахстан Законом от 08.06.2022 г., является новая редакция нормы, заключенной в пункте 3 статьи 6:

«3. Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат **народу**. От имени **народа** право собственности осуществляет государство»¹.

По истечении более года со времени введения данной конституционной новеллы в юридической науке Казахстана пока не нашли отражения различные аспекты заявленной нами темы, а внесенные в отраслевое законодательство нормы имеют формальный характер, не достигают цели правового регулирования в рассматриваемой сфере. В этих условиях целью исследования является определение субъектов, объектов рассматриваемого правоотношения и определение специфических особенностей новой категории вещного

¹ Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.

права; способов реализации права собственности народа на природные ресурсы и выявление проблем в этом вопросе.

Относительно истории правоотношений о праве собственности народа на природные ресурсы следует отметить, что ранее в юридической науке Республики Казахстан и иных стран СНГ данная тема не рассматривалась в связи с отсутствием в законодательстве подобного института.

Методы исследования

При написании статьи был использован комплекс общенаучных и частнонаучных методов познания, в том числе системно-структурный, формально-юридический методы. Системно-структурный метод был использован при исследовании структуры вещного права собственности с выделением его элементов владения, пользования и распоряжения и применением их в новом институте права собственности народа на природные ресурсы.

Формально-юридический метод применялся при анализе соответствия массива законодательства о видах природных ресурсов и иного законодательства конституционным новеллам.

Результаты/обсуждение

Как известно, Конституция как основной Закон государства «представляет собой одновременно **важнейший социально-политический документ**, в котором определены основы внутренней и внешней политики государства, его **социальная природа**, основные цели и задачи». Конституция тем успешнее выполняет свою функцию, чем она ближе к общенациональной идее, призванной отражать высшие цели и ценности, базирующиеся на общечеловеческих идеалах, реализация которых становится обязательной. Приведенные нами и иные положения о социальной функции Конституции нашего государства отражены в академическом курсе учебника «Конституционное право», написанного ведущими учеными Казахстана².

Для народа Республики Казахстан, тысячелетиями проживавшего в кочевых условиях, природные ресурсы, обозначаемые единым словом «жер» (земля) в широком смысле, символизируют саму Родину, Отечество («жерім=елім» - «земля=родина»). В этом смысле конституционная новелла, закрепившая в Основном законе выстраданную веками, поистине общенациональную идею о принадлежности природных ресурсов народу, получила широкое одобрение в обществе.

В первую очередь полагаем логичным определиться с юридическим содержанием термина «народ» как субъекта нового вида/формы права собственности на природные ресурсы. Всезнающая Википедия сообщает, что народ — это историческая социальная общность людей, определяемая совокупностью таких признаков, как общность языка и территории, близость культуры и быта, общность исторического развития и, в некоторых случаях, принадлежность к одному государству и употребляется в научной литературе в двух основных значениях — в политическом (как «нация») и в культурно-этническом (как «этнос»).

Толковый словарь С.И. Ожегова дает несколько значений искомого термина: 1 - население государства, жители страны; 2 - нация, национальность или народность; 3 - основная трудовая масса населения страны; 4 - люди, группа людей³.

Как видим, в двух приведенных источниках имеются определенные расхождения: Википедия соотносит «народ» преимущественно «населением» определенной территории, говоря лишь о «нации» и «этноре». На наш взгляд, наиболее близким к пониманию слова «народ» в современных условиях является именно «население» определенной территории

²Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс. В двух томах. Том 1. Под общ. ред. д.ю.н., проф. К.А. Мами. - Алматы, 2021. - С.109.

³<https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=15904>

(государства, его региона, области, населенного пункта), связанное с политической принадлежностью к этому государству. Говорить об историческом ракурсе понимания и применения рассматриваемого термина для цели нашей статьи не представляет интерес, поскольку, как отмечают исследователи, «на протяжении развития русского языка и общества существительное народ изменяло свои значения (согласно идеям времени)»⁴.

Следует учитывать, что термин «народ» широко применяется в последние столетия в высших законодательных актах многих государств, начиная с Конституции США. В Конституции Республики Казахстан он употреблен 18 раз, начиная с Преамбулы; в Конституции Российской Федерации говорится, что Конституцию принимает многонациональный народ и он же является носителем суверенитета и единственным источником власти в России (ст.3) и т.д. Аналогичные нормы имеются в Основном законе Германии, Конституции Австрийской Республики, стран СНГ и т.д.

Международно-правовые акты также содержат термин «народ», в том числе Международный пакт о гражданских и политических правах и Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах 1966 г. (в статьях 1); Декларация ООН о правах коренных народов, принятая резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи от 13 сентября 2007 года.

В Казахстане некоторые официальные документы государства также содержат нормы о «народе». Уже из названия таких актов четко виден адресат, названный «народ»; например, Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года, Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 апреля 2005 года № 385 «Об оказании гуманитарной помощи народу Кыргызстана» и др.

В правовой доктрине относительно термина «народ» не выработано пока единой позиции. Наиболее часто «народ» употребляется в науке конституционного права, особенно при рассмотрении избирательного права «народа»⁵. Вместе с тем некоторые ученые (например, Богданов Т.В.) обосновывают также тезис о том, что народ «не может **не быть** субъектом права, в том числе гражданского. Если, к примеру, народ не будет субъектом собственности на землю, леса, воды, недра, он не сможет реально использовать свое право на самоопределение». В подтверждение автором приводятся нормы Международных пактов о гражданских и политических правах и об экономических, социальных и культурных правах 1966 г. о *праве народа* «свободно распоряжаться своими естественными богатствами и ресурсами»⁶. Представляется, что с мнением Т.В.Богданова следует согласиться как имеющим объективное обоснование.

Более детальное рассмотрение характеристики искомого термина в рамках статьи не представляется возможным. Полагаем, что применительно к Республике Казахстан под «народом» следует понимать всех граждан государства, поставив во главу угла именно политическую принадлежность физических лиц.

Следовательно, субъектами права собственности народа на природные ресурсы в рамках п.3 статьи 6 Конституции РК являются все граждане Республики Казахстан, независимо от места их проживания и наличия у них избирательного права.

Говоря об объектах права собственности народа на природные ресурсы, следует отметить, что таковыми могут быть только природные ресурсы естественного происхождения. Искусственно выращиваемые леса, иные растительные объекты; искусственные водоемы и др. не входят в число объектов рассматриваемого права. Как известно, к природным ресурсам относятся такие объекты, как земля (земельные участки),

⁴Муратова, Е. Н. Выражение концепта «народ» в русском языке / Е. Н. Муратова, А. Э. Сенцов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2011. — № 10 (33). — Т. 2. — С. 40-42. — URL: <https://moluch.ru/archive/33/3794/> (дата обращения: 22.09.2023).

⁵Боков Ю.А. Об определении конституционно-правового термина «Народ». <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-opredelenii-konstitutsionno-pravovogo-termina-narod/>;

⁶Богданов Т.В. Проблемы правосубъектности человека // Государство и право. 2017. № 1. С. 29 (23-29). https://elibrary.ru/download/elibrary_28297966_62909829.pdf

недра, леса и воды, растительный и животный мир⁷. В некоторых источниках имеются и иные классификации природных ресурсов: минеральные ресурсы, климатические и космические ресурсы, биологические ресурсы⁸.

Безусловно, нормы Конституции имеют прямое действие. Вместе с тем они должны быть реализованы путем интерпретации их в отраслевом законодательстве, а самое главное – должны применяться в повседневной практике в жизни самого Народа. Для этого предусмотрены различные механизмы, реализуемые органами исполнительной власти. К сожалению, вынуждены констатировать, что за истекший со времени принятия рассматриваемой новеллы период меры по введению ее в действие пока еще не приняты либо имеются иные скрытые механизмы противодействия в деле реализации права собственности народа на природные ресурсы.

Так, в действующие законодательные акты Республики Казахстан о правовом регулировании общественных отношений в сфере природных ресурсов (Земельный, Лесной, Водный кодексы, Кодекс «О недрах и недропользовании», другие законы) Законом от 5 ноября 2022 года были внесены изменения и дополнения, направленные на дальнейшую реализацию конституционной новеллы⁹.

В том числе нормы статьи 193 Гражданского Кодекса Республики Казахстан (далее - ГК РК) «Собственность на землю и другие природные ресурсы» изложены ныне в новой редакции:

«Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат народу Казахстана. От имени народа Казахстана право собственности осуществляет государство.

При этом осуществление права собственности государством реализуется через режим государственной собственности в интересах народа Казахстана.

Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом».

В Земельном кодексе Республики Казахстан статья 3 изложена в следующей редакции: «Статья 3. Собственность на землю

Земля в Республике Казахстан принадлежит народу Казахстана. От имени народа Казахстана право собственности осуществляет государство. При этом осуществление права собственности государством реализуется через режим государственной собственности в интересах народа Казахстана. Земельные участки могут находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных настоящим Кодексом».

Аналогичные изменения внесены во все законодательные акты в отношении иных природных ресурсов. Однако ознакомление со всеми новыми нормами свидетельствует о явном доминировании норм о праве государственной собственности над правом собственности народа на природные ресурсы. Так, в Лесном кодексе Республики Казахстан пункт 1 статьи 7 изложен в редакции, полностью совпадающей с изложенными выше и иными редакциями норм статей по видам природных ресурсов об их принадлежности народу. Однако второй абзац этого же пункта 1 статьи 7 буквально обесценивает нормы абзаца первого: «Государственный лесной фонд в Республике Казахстан относится к объектам государственной собственности и находится в республиканской собственности».

Кодекс «О недрах и недропользовании» в статье 11 после норм о праве собственности народа на недра уже в пункте 3 предусматривает:

⁷Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000593_

⁸Природные ресурсы Земли – что относится, виды, пользование, проблемы и защита. <https://natworld.info/nauki-o-prirode/prirodnye-resursy-planety>

⁹О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам реализации Послания Главы государства от 16 марта 2022 года. Закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 157-VII ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000157#z174>

«3. Действия физических и юридических лиц, нарушающие право государственной собственности на недра, влекут ответственность, предусмотренную законами Республики Казахстан. Сделки, заключенные в нарушение государственной собственности на недра, являются ничтожными».

Нормы статьи 3 данного Кодекса устанавливают, что задачами законодательства Республики Казахстан о недрах и недропользовании являются охрана *права собственности государства на недра* и соблюдение интересов *государства*, граждан Республики Казахстан и прав недропользователей.

Поневоле создается впечатление, что конституционные новеллы о праве собственности народа на природные ресурсы внесены в отраслевое законодательство лишь формально, поскольку все иные нормы законодательных актов говорят о праве собственности государства, а не народа на природные ресурсы, их защите, иных аспектах правового регулирования и т.д.

Довольно некорректной представляется конструкция правовой нормы, внесенной во все отраслевые законодательные акты о том, что *право собственности народа на природные ресурсы реализуется через режим государственной собственности* в интересах народа Казахстана. Тем самым, право собственности народа входит в институт права государственной собственности? Данный вывод подтверждается и конструкциями рассмотренных выше и иных правовых норм отраслевых законодательных актов.

В науке отечественного конституционного и гражданского права данная новелла также не получила еще надлежащего рассмотрения. Феномен «право собственности народа на природные ресурсы» требует активного обмена мнениями ученых и специалистов различных отраслей права. Научному осмыслению подлежат такие аспекты рассматриваемой новеллы, как: «право собственности народа на природные ресурсы» - это самостоятельная форма права собственности либо это вид права государственной собственности в отношении одного объемного вида объектов: «природные ресурсы». Либо «право собственности народа» и «право собственности государства» на природные ресурсы становятся полными синонимами. Такое понимание может возникнуть из конституционной нормы, содержащейся во втором предложении пункта 3 статьи 6: «От имени народа право собственности осуществляет государство», то есть государство по-прежнему продолжает владеть, пользоваться и распоряжаться природными ресурсами, принадлежащими народу.

Противопоставление права собственности народа частной форме собственности вытекает также из смысла третьего предложения того же пункта 3 статьи 6: «Земля может находиться *также в частной собственности* на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом». Толкование данной нормы дает основание для двух тезисов: собственность народа – это не вид частной собственности; в частной собственности из всех видов природных ресурсов может находиться только земля.

Третье понимание феномена «право собственности народа на природные ресурсы» мы попытаемся изложить далее в данной статье.

Конституцией и гражданским законодательством предусмотрено равное существование государственной и частной форм собственности. При этом частная форма собственности в Казахстане введена всего 30 с небольшим лет назад (Закон от 15 декабря 1990 г.), а право частной собственности на земельные участки еще позднее (Закон от 22 декабря 1995 г.). Следует признать, что в нашем государстве правовая культура владения, пользования и распоряжения природными ресурсами до сих пор не сформировалась; имеются многочисленные нарушения земельного, водного, лесного и природоохранного законодательства как со стороны частных собственников, так и самого государства.

Классическая теория гражданского права предусматривает наличие в содержании права собственности *трех правомочий: владения, пользования и распоряжения*. Применительно к новелле о праве собственности народа на природные ресурсы оказывается, что *не все три элемента могут быть непосредственно реализованы собственником (народом)*. Так,

народ не вправе ни в каком случае распоряжаться, т.е. решать юридическую судьбу таких природных ресурсов, как недра, леса, воды, растительный и животный мир естественного происхождения, как и не легализованными на праве собственности земельными участками, несмотря на декларирование принадлежности их народу на праве собственности на уровне Основного Закона.

Народу Казахстана из трех правомочий собственника принадлежат только правомочия владения и пользования природными ресурсами на территории своего государства. **В этом заключается первая из особенностей такого вещного права, как право собственности народа на природные ресурсы.**

Специфика объектов рассматриваемого конституционного права состоит также в том, что народ вправе пользоваться природными ресурсами, принадлежащими любым иным субъектам на любом ином вещном праве: государству, физическим или юридическим лицам. При этом пользование не принадлежащими ему, т.е. чужими участками природных ресурсов зачастую невозможно без осуществления права временного владения этими участками. В земельном законодательстве данное явление называется «право нахождения на чужом земельном участке» (статья 68 «Право нахождения физического лица на чужих земельных участках и прохода через них»). Право водозабора, водопоя, купания, рыболовства и иных видов водопользования не может быть реализовано без нахождения на берегах водоема и на самой воде, без установления стационарных либо временных технических сооружений и т.д. Право сбора дикорастущих растений, разрешенной охоты не может быть реализовано без физического нахождения в лесах, горах и т.п.

В этом усматривается вторая особенность права народа на природные ресурсы.

Одним из значимых механизмов реализации права собственности народа на природные ресурсы является возможность приобретения доли акций в уставных капиталах национальных компаний, ведающих эксплуатацией природных ресурсов. В этой связи можно говорить **об еще одной особенности права собственности народа на природные ресурсы как особого вида вещного права, которое, на наш взгляд, в отличие от общих положений, может иметь не только вещный, но и обязательственный характер.**

Так, Постановлением Правительства РК в 2011 г. была утверждена Программа вывода пакетов акций Фонда «Самрук-Қазына» на рынок ценных бумаг (Программа «Народное IPO»; утратила силу 5 июня 2016 г.). Программа была направлена на распределение доходов от национальных природных богатств между гражданами страны, должна была способствовать росту их благосостояния, благосостояния всего государства. Однако в ноябре 2015 г. данная программа была упразднена.¹⁰

Президент Республики Казахстан К-Ж. К. Токаев подчеркивал: «Следует возобновить программу «Народное IPO», реализуя акции в первую очередь физическим лицам – гражданам Казахстана. Необходимо, чтобы каждый гражданин нашей страны имел возможность получить часть национального богатства»¹¹. Однако этот аспект практической реализации права собственности народа на природные ресурсы еще не получил широкого применения.

Обязательственный характер права собственности народа на природные ресурсы обусловлен тем, что реализация народом данного права может осуществляться не только непосредственно, но и опосредованно, что дополнительно отличает рассматриваемую категорию от иных видов вещных прав.

Полагаем, что цивилизованные методы реализации правомочий владения и пользования природными ресурсами у частных собственников пока еще не сформированы, как отмечалось выше, в связи с относительно небольшим сроком применения

¹⁰Об утверждении Программы вывода пакетов акций дочерних и зависимых организаций акционерного общества «Фонд национального благосостояния «Самрук-Қазына» на рынок ценных бумаг. Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 сентября 2011 года № 1027. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 июля 2016 года № 395 [Электронный ресурс]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001027> (Дата обращения 11.06.2023)

¹¹<https://kapital.kz/finance/93045/sleduyet-vozobnovit-programmu-narodnoye-ipo-prezident.html>

законодательства, отсутствием сформированного положительного опыта и в этом кроется следующая из проблем реализации права собственности народа на природные ресурсы. Речь пойдет о противоречиях в практике применения законодательства о праве собственности и иных вещных правах на природные ресурсы в аспекте несоблюдения законодательства самими частными собственниками и земле-/лесо-/водопользователями.

По нашему мнению, *еще одной особенностью права собственности народа на природные ресурсы как особого вещного права является право любого гражданина свободно проходить, проезжать через природные участки, принадлежащие на любом титульном праве иным лицам, в том числе государству*; право водопоя, водозабора, доступа к естественным водоемам, сбора общедоступных растений, добычи разрешенных животных; право нахождения на таких территориях в туристических, прогулочных и иных личных целях. В подтверждение приведем норму статьи 16 Водного кодекса РК: «1. Все водные объекты являются объектами общего пользования, если иное не предусмотрено законодательством Республики Казахстан». В этом также проявляется опосредованный характер реализации права собственности народа на природные ресурсы (помимо права на получение доли дохода посредством ИРО).

Земельные участки в Казахстане могут принадлежать государству и негосударственным субъектам как на праве собственности, так и на вещном праве постоянного либо временного землепользования, аренды. Однако из открытых средств массовой информации довольно часто становятся известными факты передачи в частную собственность отдельных лиц огромных участков государственных, т.е. народных природных ресурсов, даже в заповедных и особо охраняемых зонах. Несмотря на внесенные изменения в законодательство о праве собственности народа на земли охраняемых природных территорий и запрете их отчуждения, такая практика в Казахстане продолжается¹². Присущее доньше чувство эйфории от получения титульного владения, пользования (и распоряжения - для земельных участков) природными ресурсами приводит к формированию чувства безграничности имущественных прав у обладателей участков природных ресурсов. Между тем субъективное право собственности неразрывно включает в себя и обязанности собственника, а также предусмотренные законодательными актами запреты и обязывания.

Так, в ст. 6 Конституции РК предусмотрена императивная норма о том, что: «Собственность обязывает, пользование ею должно одновременно служить общественному благу» (п.2). В Гражданском кодексе РК конституционная норма об обязанностях собственника конкретизирована следующим образом: «В случаях, на условиях и в пределах, предусмотренных законодательными актами, **собственник обязан допустить** ограниченное пользование его имуществом другими лицами» (п.6 статьи 188 ГК РК). Аналогичные нормы содержатся и во всех отраслевых законодательных актах о природных ресурсах. Например, в соответствии с п.2 статьи 23 Водного кодекса РК каждый может пользоваться водными объектами общего пользования.

В соответствии с нормами статьи 265 ГК РК лицо, не являющееся собственником, но владеющее имуществом на ином, кроме права собственности вещном праве, вправе защищать свои вещные права теми же способами, как и собственник (статьи 259-264). Это иск о признании вещного права, виндикационный и негаторный иски. Более того, такое лицо имеет право на защиту его владения также против самого собственника.

Как видим, гражданское и иное отраслевое законодательство содержит нормы о способах реализации и защиты права собственности и иных вещных прав, в том числе и на природные ресурсы, ныне принадлежащие **народу**.

Информация из общедоступных источников ежедневно пополняется фактами о системных нарушениях права народа на природные ресурсы не только со стороны государства, но и **в большей степени именно со стороны частных собственников и легальных пользователей** участками природных ресурсов. Так, получив государственный

¹²Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года «Об особо охраняемых природных территориях». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000175_

Акт на право собственности или землепользования/аренды, водопользования, лесопользования владелец зачастую огораживает территорию, чем затрудняет доступ других лиц к своим жилищам, производственным объектам, к воде, к общедоступным для сбора грибов, ягодам, ловле рыбы и т.д.¹³ В сельской местности местные акиматы предоставляют земельные участки вокруг селений частным лицам под различные нужды, но не устанавливают **публичные сервитуты** для прогона скота жителей на пастбища и для иных целей. Предоставляя земельные участки на берегах водоемов, акиматы также не устанавливают публичные сервитуты для обеспечения прохода и проезда народа к самому водоему. Недавно были опубликованы видеокadres об установлении высоких заборов даже у берегов Каспийского моря.

Таким образом, мы подошли к сути еще одной проблемы - это постоянное нарушение собственниками и пользователями природных ресурсов права ограниченного целевого использования их имущества другими лицами, называемое с древних времен **«сервитут»**. Право собственности народа Казахстана на владение и пользование принадлежащими ему природными ресурсами нарушается именно из-за нарушения его сервитутных прав доступа, т.е. прохода, проезда к природным ресурсам, которые должны защищаться наравне с правом собственности, в том числе и от самого собственника.

Так, публичные сервитуты устанавливаются либо в интересах неопределенного круга лиц, либо в пользу определенного лица. Право народа на пользование природными ресурсами, находящимися в законном владении других лиц, относится к публичным сервитутам в интересах неопределенного круга лиц и является обременением права собственности и иных вещных прав других лиц. «Правовой режим публичного сервитута в интересах неопределенного круга лиц определяется нормами публичного, а не частного права; публичный сервитут в императивном порядке наделяет всех и каждого возможностью ограниченно пользоваться чужим частным земельным участком, зачастую бессрочно и бесплатно»¹⁴.

Так, нормами Земельного кодекса РК императивно установлено, что в случаях, предусмотренных Кодексом и иными законами, собственник или землепользователь **обязан предоставить заинтересованным** лицам право *ограниченного целевого пользования* принадлежащим ему земельным участком – сервитут (ст. 67 ЗК РК). Аналогичные нормы закреплены в Лесном и Водном кодексах. Это и есть одно из проявлений права народа на природные ресурсы, носящее опосредованный характер: право владения и пользования лесами, водами, растительным и животным миром путем прохода, проезда и т.д. через чужие земельные участки. Природные водоемы (реки, озера, моря), леса, а также недра не могут находиться в частной собственности.

При этом сервитут может возникать из различных оснований: **непосредственно из нормативного правового акта**; из договора; из акта местного исполнительного органа; из решения суда и т.д. (п.2 ст.67). Отказ в предоставлении сервитута может быть оспорен в судебном порядке.

Статья 68 ЗК РК закрепляет право **нахождения** физического лица на не закрытых для общего доступа **чужих земельных участках и право прохода** через них, если земельный участок не огорожен или если иным способом не обозначено, что вход на участок без разрешения не допускается. Но проблема состоит в том, что частные собственники и землепользователи именно запрещают другим лицам находиться на выделенных им участках, проходить и проезжать через них, прогонять скот, пользоваться водой для личных нужд; вводят незаконную плату за проход и проезд к народным природным ресурсам и за нахождение на территории лесов, гор, водоемов и т.д.

Как отмечено выше, законодательно механизмы реализации права народа на пользование принадлежащими ему ныне природными ресурсами предусмотрены путем

¹³Спорный вопрос: захват или защита? <https://zhaikpress.kz/ru/news/spornyj-vopros-zaxvat-ili-zashhita/>

¹⁴Краснова Т.С. Субъективные права в свете обновленных норм о публичных сервитутах //Теоретическая и прикладная юриспруденция. <https://www.taljournal.ru> > article > download

установления **публичных сервитутов, т.е. опосредованно**. Публичные сервитуты могут устанавливаться в случаях, если это **необходимо для обеспечения интересов государства и местного населения** или целей проведения разведки полезных ископаемых или геологического изучения, без изъятия земельных участков (п.4 статьи 69 ЗК РК), то есть в первую очередь определены **интересы народа («местного населения»)**.

Более того, сервитуты, возникающие на основании нормативных правовых актов, не подлежат государственной регистрации.

Проблемы опосредованного механизма реализации права народа на владение и пользование природными ресурсами рассмотрим на примере права местного населения на прогон скота на ежедневные пастбища. Так, Законом РК «О пастбищах»¹⁵ и Типовыми правилами выпаса сельскохозяйственных животных предусмотрено, что предоставление пастбищ для выпаса животных местного населения осуществляется решениями акимов в соответствии с **Планом** по управлению пастбищами и их использованию. План является нормативным правовым актом, утверждаемым местным представительным органом на 1-2 года. При этом План **должен содержать** сведения о сервитутах для прогона скота.¹⁶

Нами выборочно изучены десятки решений районных маслихатов республики за 2020-2023 годы «Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию». При этом во всех рассмотренных Планах констатируется, что «в «*таком-то*»... сельском округе **сервитуты для прогона скота не установлены**».¹⁷

В результате жители населенных пунктов, имеющие домашний скот, не имеют возможности пользоваться установленными для выпаса пастбищами, вынуждены забивать скот и переезжать в города либо покупать мясомолочные продукты втридорога. Это ведет к снижению уровня жизни значительной части народа и вызывает естественную неудовлетворенность уровнем жизни, неверие в силу закона.

Вопрос о праве народа на недра в рамках настоящей статьи не рассмотрен, поскольку требует самостоятельного глубокого исследования.

Заключение

Таким образом, наше краткое исследование позволяет прийти к выводу о том, что право собственности народа на природные ресурсы представляет собой особый вид вещного права, отличающийся такими признаками, как:

- 1) народ как собственник обладает только правомочиями владения и пользования природными ресурсами; право распоряжения природными ресурсами (кроме земельных участков на праве собственности) у народа отсутствует;
- 2) народ вправе пользоваться природными ресурсами, принадлежащими любым иным субъектам на любом ином вещном праве, опосредованным способом; при этом пользование чужими участками природных ресурсов зачастую невозможно без права владения ими (нахождения на них);

¹⁵О пастбищах. Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2017 года № 47-VI ЗПК <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000047>

¹⁶Типовые правила выпаса сельскохозяйственных животных. Утверждены приказом Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 29 апреля 2020 года № 145. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020540>

¹⁷Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию по Шалкарскому району на 2021-2022 годы. Решение Шалкарского районного маслихата Актюбинской области от 15 сентября 2021 года № 105. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G21CM00105M>; Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию по Меркенскому району на 2022-2024 годы. Решение Меркенского районного маслихата Жамбылской области от 27 апреля 2022 года № 25-4. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G22GF00254M>; Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию. Решение Улытауского районного маслихата области Улытау от 24 мая 2023 года № 17. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23HE00017M>; Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию по Кегенскому району на 2023-2024 годы. Решение Кегенского районного маслихата Алматинской области от 26 декабря 2022 года № 45-151. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G22DT45151M>; Об утверждении плана по управлению пастбищами и их использованию на 2020-2021 годы по Зайсанскому району. Решение Зайсанского районного маслихата Восточно-Казахстанской области от 26 июня 2020 года № 56-4. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V20VK007303>

3) правомочия владения и пользования народа природными ресурсами закреплены законом в форме установления публичных сервитутов; реализуются опосредованно, в этом усматривается обязательственный характер правоотношения как право требования народа и соответствующая ему обязанность иных лиц;

4) право собственности народа на природные ресурсы носит также обязательственный характер в виде права требования возмездного предоставления ему права на получение долей от добычи и использования природных ресурсов.

Дальнейшие исследования могут позволить ученым выявить и иные особенности рассматриваемого права.

Проблемами в практической реализации конституционной новеллы о праве собственности народа на природные ресурсы являются:

- законодательные коллизии между институтами права собственности народа и права государственной собственности на природные ресурсы;

- отсутствие в юридической доктрине научных исследований о новом виде/подвиде/форме права собственности;

- нарушения уполномоченными органами законодательства о природных ресурсах в части незаконного предоставления их на титульном владении;

- нарушения титульными владельцами законодательства о природных ресурсах, в том числе нарушения сервитутных прав;

- недостатки деятельности местных органов государственной власти при регулировании общественных отношений в сфере реализации права народа на природные ресурсы.

Таким образом, реальность экономических прав социума является показателем эффективности экономической политики государства. Но конституционная новелла о праве собственности народа на природные ресурсы еще не реализована на практике, поскольку отсутствуют четкие механизмы ее внедрения, соблюдения и защиты данного права народа.

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. [Электронный ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 15.09.2023).

2. Мами К.А. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс. В двух томах. Том 1. – Алматы, 2021. – 640 с.

3. Толковый словарь Ожегова. [Электронный ресурс] – URL: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=15904> (дата обращения: 22.09.2023).

4. Муратова Е.Н. Выражение концепта «народ» в русском языке // Молодой ученый. – 2011. – №10(33). – Т. 2. – С. 40-42.

5. Боков Ю.А. Об определении конституционно-правового термина «Народ». [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-opredelenii-konstitutsionno-pravovogo-termina-narod> (дата обращения: 22.08.2023).

6. Богданов Т.В. Проблемы правосубъектности человека // Государство и право. – 2017. – №1. – С. 29 (23-29).

7. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира». [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000593> (дата обращения: 12.09.2023).

8. Природные ресурсы Земли – что относится, виды, пользование, проблемы и защита. [Электронный ресурс] – URL: <https://natworld.info/nauki-o-prirode/prirodnye-resursy-planety> (дата обращения: 20.08.2023).

9. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам реализации Послания Главы государства от 16 марта 2022 года. Закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 157-VII ЗПК. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000157#z174> (дата обращения: 22.09.2023).

10. Об утверждении Программы вывода пакетов акций дочерних и зависимых организаций акционерного общества «Фонд национального благосостояния «Самрук-Қазына» на рынок ценных бумаг. Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 сентября 2011 года № 1027. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 июля 2016 года № 395. [Электронный ресурс] – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001027> (дата обращения: 11.08.2023).
11. «Следует возобновить программу «Народное IPO» - Президент. [Электронный ресурс] – URL: <https://kapital.kz/finance/93045/sleduyet-vozobnovit-programmu-narodnoye-ipo-prezident.html> (дата обращения: 02.09.2023).
12. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года «Об особо охраняемых природных территориях». [Электронный ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000175_ (дата обращения: 21.08.2023).
13. Спорный вопрос: захват или защита? [Электронный ресурс] – URL: <https://zhaikpress.kz/ru/news/spornyj-vopros-zaxvat-ili-zashhita/> (дата обращения: 22.08.2023).
14. Краснова Т.С. Субъективные права в свете обновленных норм о публичных сервитутах // Теоретическая и прикладная юриспруденция. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.taljournal.ru>article>download> (дата обращения: 18.09.2023).
15. О пастбищах. Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2017 года № 47-VI ЗРК. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000047> (дата обращения: 12.08.2023).
16. Типовые правила выпаса сельскохозяйственных животных. Утверждены приказом Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 29 апреля 2020 года № 145. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020540> (дата обращения: 12.08.2023).
17. Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию по Шалкарскому району на 2021-2022 годы. Решение Шалкарского районного маслихата Актюбинской области от 15 сентября 2021 года № 105. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G21CM00105M> (дата обращения: 12.08.2023).
18. Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию по Меркенскому району на 2022-2024 годы. Решение Меркенского районного маслихата Жамбылской области от 27 апреля 2022 года № 25-4. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G22GF00254M> (дата обращения: 12.08.2023).
19. Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию. Решение Улытауского районного маслихата области Ұлытау от 24 мая 2023 года № 17. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23HE00017M> (дата обращения: 12.08.2023).
20. Об утверждении Плана по управлению пастбищами и их использованию по Кегенскому району на 2023-2024 годы. Решение Кегенского районного маслихата Алматинской области от 26 декабря 2022 года № 45-151. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G22DT45151M> (дата обращения: 12.08.2023).
21. Об утверждении плана по управлению пастбищами и их использованию на 2020-2021 годы по Зайсанскому району. Решение Зайсанского районного маслихата Восточно-Казахстанской области от 26 июня 2020 года № 56-4. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V20VK007303> (дата обращения: 12.08.2023).

С.К. Идрышева

Maqsut Narikbayev University, Астана, Қазақстан

Қазақстан халқының табиғи ресурстарға меншік құқығы туралы конституциялық новелланың жүзеге асырылуы

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген табиғи ресурстарға халықтың меншік құқығының құқықтық квалификациясы және бұл құқықты іс жүзінде жүзеге асыру мәселелері талқыланады. Осы мақсаттарда жаңа санаттағы меншік құқығының субъектілері мен объектілеріне қатысты мәселелерге теориялық талдау жасалды, салалық заңнамалық актілерге конституциялық жаңашылдықты енгізу мәселелері және осы саладағы заңшығарушылық қызметтегі заңнаманы жүзеге асыруға кедергі келтіретін кемшіліктер талданды. Халықтың табиғи ресурстарға меншік құқығы анықталды.

Меншік иесінің өкілеттігін талдай отырып, бұл категорияны меншік құқығының және жалпы заттық құқықтың басқа нысандарынан ажырата отырып, меншік құқығының жаңа категориясының

кейбір маңызды белгілері мен сипаттамалары анықталды; Табиғи ресурстарына халықтың меншік құқығы белгілі бір сипаттамалары бар ерекше заттық құқық ретінде айқындалады.

Осыған байланысты, басқа тұлғаларға тиесілі табиғи ресурстар учаскелерін мақсатты түрде иелену және пайдалану сервитуттық құқықтарын және табиғи ресурстарды пайдалану нәтижесінде алынатын табыстың бір бөлігін алу арқылы халықтың табиғи ресурстарға меншік құқығын іске асырудың жанама әдісі мәселелері қарастырылады.

Қорытындыда автор қаралған мәселелердің нәтижелері бойынша нақты тұжырымдар жасады.

Түйін сөздер: халықтың табиғи ресурстарға меншік құқығы, мемлекеттік меншік, табиғи ресурстардың түрлері, халық құқық субъектісі ретінде, меншік иесінің өкілеттіктері, иелену және пайдалану, ерекше меншік құқығы, заңды иелену, қоғамдық сервитут, конституциялық нормаларды жүзеге асыру.

S.K. Idrysheva

Maqсут Narikbayev University, Astana, Kazakhstan

Implementation of the constitutional novel on the right of ownership of the people of Kazakhstan to natural resources

Abstract. The article discusses questions about the legal qualification of the people's property rights to natural resources enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the implementation of this right in practice. For these purposes, a theoretical analysis of issues about subjects and objects of the new category of property rights was carried out, issues of implementing the constitutional innovation in sectoral legislative acts were analyzed, and shortcomings in legislative activity in this area that impeded the implementation of the people's property rights to natural resources were identified.

By analyzing the powers of the owner, some essential characteristics and signs of a new category of property rights have been identified, distinguishing this category from other forms of property rights and property rights in general; The people's property right to natural resources is defined as a special property right that has specific characteristics.

In this regard, the issues of an indirect method of realizing the people's property rights to natural resources through the use of easement rights of ownership and use of natural resource plots belonging to other persons and receiving a share of the income resulting from their use of natural resources are considered.

In the Conclusion, the author made specific conclusions based on the results of the issues considered.

Keywords: people's property rights to natural resources; state property, types of natural resources, the people as a subject of law, powers of the owner, possession and use, special property right, title ownership, public easement, implementation of constitutional norms.

References

1. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Konstituciya prinyata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan. The Constitution was adopted in a republican referendum on August 30, 1995]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (accessed: 15.09.2023).
2. Mami K.A. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan. Akademicheskij kurs. V dvuh tomah. Tom 1 [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan. Academic course. In two volumes. Volume 1] (Almaty, 2021, 640 s.). [in Russian]
3. Tolkovyj slovar' Ozhegova onlajn [Interpretive dictionary Ozhegova online]. [Electronic resource] – Available at: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=15904> (accessed: 22.09.2023). [in Russian]
4. Muratova E.N. Vyrazhenie koncepta «narod» v russkom yazyke, Molodoj uchenyj [Expression of the concept of "people" in Russian language, Young student], 10(33), 2, 40-42 (2011). [in Russian]
5. Bokov YU.A. Ob opredelenii konstitucionno-pravovogo termina «Narod» [Definition of the constitutional-legal term "People"]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-opredelenii-konstitutsionno-pravovogo-termina-narod> (accessed: 22.08.2023). [in Russian]

6. Bogdanov T.V. Problemy pravosub"ektnosti cheloveka, Gosudarstvo i pravo [Problems of human legal personality, State and law], 1, 29(23-29), (2017). [in Russian]
7. Zakon Respubliki Kazahstan ot 9 iyulya 2004 goda «Ob ohrane, vosproizvodstve i ispol'zovanii zhivotnogo mira» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 2004 "On the protection, reproduction and use of wildlife"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000593> (accessed: 12.09.2023). [in Russian]
8. Prirodnye resursy Zemli – chto otnositsya, vidy, pol'zovanie, problemy i zashchita [Natural resources of the Earth - what they are, types, use, problems and protection]. [Electronic resource] – Available at: <https://natworld.info/nauki-o-prirode/prirodnye-resursy-planety> (accessed: 20.08.2023). [in Russian]
9. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam realizacii Poslaniya Glavy gosudarstva ot 16 marta 2022 goda. Zakon Respubliki Kazahstan ot 5 noyabrya 2022 goda № 157-VII ZRK [On introducing amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the implementation of the Address of the Head of State dated March 16, 2022. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 5, 2022 No. 157-VII ZRK]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000157#z174> (accessed: 22.09.2023). [in Russian]
10. Об утверждении Программы вывода пакетов акций дочерних и зависимых организаций акционерного общества "Фонд национального благосостояния «Самрук-Қазына» на рынок ценных бумаг. Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 сентября 2011 года № 1027. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 июля 2016 года № 395. [Electronic resource] – Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001027> (дата обращения: 11.08.2023). [in Russian]
11. «Sleduet vozobnovit' programmu «Narodnoe IPO» - prezident ["The People's IPO program should be resumed" - President]. [Electronic resource] – Available at: <https://kapital.kz/finance/93045/sleduyet-vozobnovit-programmu-narodnoye-ipo-prezident.html> (accessed: 02.09.2023). [in Russian]
12. Zakon Respubliki Kazahstan ot 7 iyulya 2006 goda «Ob osobo ohranyaemykh prirodnykh territoriyah» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2006 "On Specially Protected Natural Areas"]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000175_ (accessed: 21.08.2023). [in Russian]
13. Spornyj vopros: zahvat ili zashchita? [Controversial question: capture or defense?]. [Electronic resource] – Available at: <https://zhaikpress.kz/ru/news/spornyj-vopros-zaxvat-ili-zashchita/> (accessed: 22.08.2023). [in Russian]
14. Krasnova T.S. Cub"ektivnye prava v svete obnovlennykh norm o publicnykh servitutah. Teoreticheskaya i prikladnaya yurisprudenciya [Subjective rights in the light of updated norms on public easements. Theoretical and applied jurisprudence]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.taljournal.ru/article/download> (accessed: 18.09.2023). [in Russian]
15. O pastbishchah. Zakon Respubliki Kazahstan ot 20 fevralya 2017 goda № 47-VI ZRK [About pastures. Law of the Republic of Kazakhstan dated February 20, 2017 No. 47-VI ZRK]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000047> (accessed: 12.08.2023). [in Russian]
16. Tipovye pravila vypasa sel'skohozyajstvennykh zhivotnykh. Utverzhdeny prikazom Ministra sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan ot 29 aprelya 2020 goda № 145 [Model rules for grazing farm animals. Approved by order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated April 29, 2020 No. 145]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020540> (accessed: 12.08.2023). [in Russian]
17. Ob utverzhdenii Plana po upravleniyu pastbishchami i ih ispol'zovaniyu po SHalkarskomu rajonu na 2021-2022 gody. Reshenie SHalkarskogo rajonnogo maslihata Aktyubinskoj oblasti ot 15 sentyabrya 2021 goda № 105 [On approval of the Plan for pasture management and use in the Shalkar region for 2021-2022. Decision of the Shalkar district maslikhat of the Aktobe region dated September 15, 2021 No. 105]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G21CM00105M>. (accessed: 12.08.2023). [in Russian]
18. Ob utverzhdenii Plana po upravleniyu pastbishchami i ih ispol'zovaniyu po Merkenskому rajonu na 2022-2024 gody. Reshenie Merkenskogo rajonnogo maslihata ZHambyl'skoj oblasti ot 27 aprelya 2022 goda № 25-4 [On approval of the Plan for pasture management and use in the Merken region for 2022-2024. Decision of the Merken district maslikhat of Zhambyl region dated April 27, 2022 No. 25-4]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G22GF00254M> (accessed: 12.08.2023). [in Russian]
19. Ob utverzhdenii Plana po upravleniyu pastbishchami i ih ispol'zovaniyu. Reshenie Ulytauskoj rajonnogo maslihata oblasti Ylytau ot 24 maya 2023 goda № 17 [On approval of the Pasture Management and Use Plan. Decision of the Ulytau district maslikhat of the Ulytau region dated May 24, 2023 No. 17]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23HE00017M> (accessed: 12.08.2023). [in Russian]

20. Ob utverzhdenii Plana po upravleniyu pastbishchami i ih ispol'zovaniyu po Kegenskomu rajonu na 2023-2024 gody. Reshenie Kegenskogo rajonnogo maslihata Almatinskoj oblasti ot 26 dekabrya 2022 goda № 45-151 [On approval of the Plan for pasture management and use in the Kegen region for 2023-2024. Decision of the Kegen district maslikhat of the Almaty region dated December 26, 2022 No. 45-151]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G22DT45151M> (accessed: 12.08.2023). [in Russian]

21. Ob utverzhdenii plana po upravleniyu pastbishchami i ih ispol'zovaniyu na 2020-2021 gody po Zajsanskomu rajonu. Reshenie Zajsanskogo rajonnogo maslihata Vostochno-Kazahstanskoj oblasti ot 26 iyunya 2020 goda № 56-4 [On approval of the plan for pasture management and use for 2020-2021 for the Zaisan district. Decision of the Zaisan district maslikhat of the East Kazakhstan region dated June 26, 2020 No. 56-4]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V20VK007303> (accessed: 12.08.2023). [in Russian]

Сведение об авторе:

Идрышева С.К. – доктор юридических наук, профессор Департамента частного права, Maqsut Narikbayev University, шоссе Коргалжын, 8, Астана, Казахстан.

Idrysheva S.K. – Doctor of Law, Professor, Department of Private Law, Maqsut Narikbayev University, 8 Korgalzhyn highway, Astana, Kazakhstan.

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс.
Криминалистика
Criminal law. Criminal process. Criminalistics
Уголовное право. Уголовный процесс.
Криминалистика

IRSTI 10.79.01

A.A. Tolybayeva¹, Ye.K. Daurembekov², I.S. Nessipbaeva³

¹M. Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, Taraz, Kazakhstan
(E-mail: a.tolybaeva95@mail.ru, e.daurembekov@mail.ru, nesipbaeva83@bk.ru)

Legal and theoretical foundations of the digitalisation of crime investigation

Abstract. *With the rapid advancement of information technology and digitalization of society comes an ever-increasing emphasis on understanding its legal and theoretical foundations in crime investigation, specifically regarding digitalisation of crime investigation. This study is dedicated to an in-depth exploration of this topic from both legal and theoretical angles that cover its application within criminal proceedings.*

Scientific research serves the dual purposes of evaluating existing legislation and theoretical approaches regarding digitalisation of crime investigation processes as well as identifying problems and suggesting ways to resolve them. Our primary areas of work involve studying legal norms regulating use of digital technologies in criminal procedure and forensics investigations as well as theoretical models of investigation.

Scientific and practical significance of this work lies in its in-depth examination of how legal norms interact with technological capabilities for crime investigation purposes. Research methods employed include legislation analysis, scientific literature reviews and real case examples as well as expert interviews.

The main findings of this paper demonstrate that digitalization of crime investigation requires not only technological innovations but also appropriate legal regulations and theoretical justification of methods and approaches. Furthermore, conclusions were drawn regarding further development of legal frameworks and theoretical concepts within this realm.

Keywords: *digitalisation, digitalisation of investigation, crime investigation, innovations in criminal process, criminal process, cyber forensics.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-73-82>

Introduction

As information technology increasingly penetrates all spheres of life, digitalisation of crime investigation has become both trendy and necessary in modern life. Due to rapid technology development impacting law enforcement practices and significant research conducted within cyber forensics fields, digitalisation remains a hot topic despite extensive solutions being explored and attempted for legal/theoretical aspects.

In the Address by Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan “Kazakhstan in a New Reality: Time for Action” the Head of State noted that “lawfulness and justice should be

ensured by default. It should be remembered that people's fates depend on mistakes in criminal cases. It is important to ensure the stability of criminal and criminal procedural legislation... The criminal sphere should be modernised along the lines of developed OECD countries. We need a model that ensures timely protection of citizens' rights and meets high international standards" [1].

This article covers the digitalisation of crime investigation, with legal and theoretical framework serving as its focus. The goal is to analyse existing legal norms and theoretical approaches within this domain in order to identify problematic aspects, propose their removal and propose possible remedies. Toward that goal, three tasks were set: studying current legislation; reviewing scientific works related to digitalization in crime investigations; as well as using comparative and analytic methods in order to measure effectiveness of existing practices.

This study proposes the hypothesis that strengthening legal and theoretical foundations for digitalisation of crime investigation leads to improved efficiency and fairness in law enforcement, thus contributing to its efficacy and fairness. Of significance is its comprehensive examination of current legal/theoretical bases related to digitalisation investigations - providing a basis for further study as well as practical implementation within this arena.

As global trends and Kazakhstani state aspirations towards digitalisation continue, issues related to legal and theoretical foundations of crime investigation by using modern technologies are of increasing significance. Although significant progress has been achieved through cyber forensic research efforts in Kazakhstan, several aspects regarding modernizing criminal justice remain open questions.

The significance of this work lies in its comprehensive examination of legal and theoretical aspects related to digitalisation of investigations in Kazakhstan, making a substantial contribution towards strengthening Kazakhstan's legal system while acting as a basis for further study in this area.

Research methodology

This study draws upon analysis of an extensive collection of materials, encompassing legal acts from Kazakhstan as well as international documents; scientific publications in law, forensics and IT; reports and analytical data regarding crime investigations using digital technologies; as well as reports and analytical data regarding investigations using these technologies for crime-fighting purposes. Qualitatively the materials include legal acts and international documents while quantitatively they consist mainly of scientific papers as well as legal acts.

As part of their investigation of this topic, this research used various research methodologies: document analysis, comparative analysis, qualitative analysis and expert interviews.

Analysing legal documents requires studying and interpreting legislation and regulations related to digitalisation investigations. As part of the research, comparative analysis methods were utilized. This involved comparing Kazakh legislation with international standards and practices related to digitalisation of investigations.

As part of our investigation, qualitative research analysis techniques were employed as well, such as content analysis methods to review scientific publications, reports and expert opinions. As part of my study of this research topic, the method of expert interviewing was of particular relevance; this involves conducting interviews with professionals from law and cybersecurity fields so as to gain an in-depth knowledge about current challenges and perspectives within digitalisation of investigations.

Research involves employing cutting-edge approaches for data analysis, such as using software to process large volumes of textual information. This allows a deeper investigation of legal and theoretical aspects as well as ensures the novelty and significance of research approaches and results.

Triangulating data sources and methods is used to ensure the objectivity and validity of study findings, providing multiple sources and means for analysing them simultaneously. Results are then verified against existing research papers and practical data in order to validate and substantiate them.

Discussion and results

Modern world development can be broadly summarized as being marked by widespread application of information technologies to all areas of society - with our country no exception to that rule.

Modern technological innovations and digital innovations are having an ever-increasing effect on many aspects of society, including the judiciary. Digitising criminal proceedings is one area of development within legal systems which has shown great promise to improve efficiency, accessibility and speed of justice delivery - particularly through digitalisation of proceedings. Recently digital technologies have been actively implemented into criminal proceedings processes providing new perspectives while altering traditional ways of working of courts and legal systems.

Due to advances in information technology and Internet usage, digital tools for use in criminal proceedings have greatly expanded over time. Electronic documents, videoconferencing services and other digital applications have become ever more widely utilized by judges; we will explore what digitalisation of criminal proceedings might entail as well as its effect on justice processes in this article.

Modern scientific and technical solutions in criminal proceedings is nothing new, yet digitalisation remains one of the primary focus areas. Digitalization already impacts many aspects of life; thus it should come as no surprise that its effects will also inevitably extend into criminal proceedings with already visible effects being felt today.

An important boost was provided in terms of digitalisation of state operations by first President of Kazakhstan address dated 31 January 2017 entitled, "Third Modernisation of Kazakhstan - Global Competitiveness". Implementation of the Address involved adopting the state program "Digital Kazakhstan". The primary objectives were to accelerate economic development while improving life quality in Kazakhstan. Concerned with improving population life quality, the Ministry of Internal Affairs is engaged in extensive work to integrate information technologies into everyday activities. First and foremost, digitalisation has reduced contact between citizens and government services as a whole, reduced administrative and corruption barriers to procuring public services, and expanded criminal cases investigated electronically [2].

On 11 December 2017 and again 15 February 2018 respectively, President of Kazakhstan signed into law an act which introduced amendments and additions to various laws concerning modernisation of procedural foundation of law enforcement agencies. This is the Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 December 2017 No. 118-VI "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Modernisation of Procedural Basis of Law Enforcement" [3], providing first time ever access for digital criminal proceedings as an equal alternative for traditional paper format proceedings.

Under Kazakhstan's Strategic Development Plan to 2025 No 636 issued 15 February 2018, authorising "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan" [4], approved by its president, law enforcement and judicial bodies must gradually convert criminal cases to electronic format.

The developed module "Electronic Criminal Case" utilizes the infrastructure of the information system "Unified Register of Pre-Trial Investigations". It covers all stages of criminal proceedings from recording criminal violations up until sentence execution.

As per Kazakhstan's Criminal Procedural Code, anyone charged with conducting criminal proceedings has the authority to handle their cases digitally, provided an appropriate reasoned decision exists that supports such conduct.

Court hearings for such cases typically occur in specially equipped computer-enabled rooms that enable all parties involved access to electronic case materials.

Digitalisation of criminal proceedings saves both time and resources by speeding up investigation and sanction approval processes, decreasing risks of forgery and increasing transparency of proceedings.

The “Electronic Criminal Case” module gives participants an innovative tool that enables them to access procedural documents online, file motions remotely and familiarise themselves with the case file once preliminary investigations have concluded.

Ongoing improvements have reduced unnecessary paperwork, leading to fewer offenses regarding criminal case management and recording.

Investigators and inquirers can now quickly obtain necessary information, certificates from state institutions, send legal sanctions and subpoenas via SMS and access data from psychiatric dispensaries without leaving their offices, saving time that would previously take up an entire day.

As well, the Electronic Criminal Records module has been upgraded with new functions including ERDR Offline, E-expertise and E-legal assistance.

For example, the “E-expertise” function allows law enforcement officers to assign forensic examinations and process their results electronically within the e-CID module, facilitating the process of assigning examinations directly from the office.

Similarly, the “E-Legal Assistance” project works in the same way, simplifying the procedure for appointing a lawyer for suspects in criminal cases. The system allows you to send a notification of the appointment of a lawyer with one click, and the duty lawyer, having received an SMS-notification, can confirm his consent to the defence of the suspect.

Implementing the State Program “Digital Kazakhstan”, the Committee on Legal Statistics and Special Records at the General Prosecutor’s Office of Kazakhstan created the application “ERDR-offline”, designed specifically to conduct and record investigative actions off site - for instance at operational activity sites.

With this application, it is possible to easily create protocols relating to an inspection of an incident scene, interrogation of victims, petitioning for persons to be recognized as victims and drawing up statements of claim for civil claimants or defendants; drawing up protocols addressing interrogations of suspects or witnesses as well as drawing up inspection protocols of suspects/witnesses/victims etc.

This innovation has drastically decreased risks related to falsifying or misplacing criminal case files, thus significantly improving both quality and reliability of investigation process [5].

As should be stressed, videoconferencing in court proceedings not only reduces both material and time costs but also facilitates criminal proceedings by lessening subjectivity and interpersonal relations’ effects on cases. Videoconferencing was introduced as a response to COVID-19 pandemic; however it raises some interesting issues regarding its application directly with regard to examination of evidence, prompting further legal development on both fronts [6, p. 114].

The main purpose and significance of introducing a digital mechanism for reporting crimes is not only for the convenience of the complainant, but also to enhance the efficiency of law enforcement structures. It ensures speed of response to the report, automation of the process of registration and identification of elements of the offence. Within the framework of such a digital service, it is advisable to distinguish crime reports from other types of applications and to create a specialised form that allows the system to automatically determine the existence of a crime and its components. However, it should be borne in mind that such automated processing is only preliminary and requires further review by the relevant officials, whose allocation between them could also be done automatically.

Digitalization of criminal proceedings has become more frequent, yet controlled approaches must be taken in order to limit unjustified and excessive transformations of proceedings. Digital technologies may cause errors during investigations and proceedings, infringe upon human rights laws and even lead to human rights violations. Before adopting digital solutions, a pilot period should be conducted in order to conduct tests, configure systems, train professionals and officials as well as inform the public of new procedures. Furthermore, it is imperative to assess risks related to loss or theft of electronic data while assuring its security and reliable system operation. While developing solutions may provide solutions in terms of cost efficiency and

convenience for criminal proceedings utilizing digital technologies is also an issue that should not be neglected.

Digitisation of criminal justice processes offers many advantages:

1. Productivity. Digital tools play a pivotal role in shortening court proceedings by automating various procedures, exchanging documents electronically and remotely accessing necessary information. This enables judges, defence lawyers and other participants to quickly obtain needed materials thereby speeding up decision making processes and ultimately reaching decisions faster.

2. Court proceedings have become more accessible thanks to digitizing criminal proceedings. Participants now find it simpler and cheaper to overcome geographical and financial hurdles and participate in sessions without physically attending, which is particularly valuable when participating from remote locations or limited travel options. Videoconferencing gives parties another option of participating - particularly useful where travel restrictions exist or attendance at court is impossible.

3. Guaranteeing information preservation. Using digital format documents and electronic archiving of data increases their security, decreasing risks associated with accidental document loss or damage. Furthermore, employing digital signatures and encryption methods provides increased confidentiality protection of legally significant documents [7, p. 102].

4. Resource Conservation. Switching to digital helps lower document printing, delivery and other associated processing costs that come with handling paper documents - leading to better resource use and lower overall costs associated with justice system operations.

Shulgin E. P's findings of public relations reform indicate that all aspects of state reform aim to further democratic restructuring of society by changing approaches to protecting rights, freedoms and interests of its members [8, p. 146]. One major element in implementing this line of restructuring society involves strengthening law enforcement system quality; to do this it requires conducting extensive scientific studies that investigate all facets of law enforcement system functioning to identify existing flaws as well as methods for improvement.

Balgyntaev A.O. stressed the necessity of taking into account several elements when increasing opportunities to use information systems in criminal proceedings:

1. Ensuring information security;
- 2) ensure equal justice before the law and court;
- 3) training of personnel possessing relevant expertise;
- 4) Establishment of legal framework to support artificial intelligence use.
- 5) Artificial Intelligence should only play an auxiliary role and should never replace human resources;

6) to identify participants in criminal proceedings, to assess the viability of using Digital-ID technology (identification by biometric data) remotely in work;

7) to examine the ethical considerations regarding AI applications in legal proceedings [9].

Digitalisation of criminal investigation not only expedites investigations more efficiently and accurately but also contributes to creating a fairer and more transparent judicial system through automating processes, providing faster access to necessary data and decreasing human errors.

This study demonstrated how digitalisation significantly streamlines crime investigation procedures. Key aspects identified during investigation included:

1) Accelerated Data Collection and Analysis: Digital tools allow large volumes of information to be quickly collected and analysed, significantly shortening investigation times.

2) Automating processes and employing digital methods increases accuracy when collecting and analysing information, decreasing human error.

3) Improved Access: Digitalisation allows access to more resources and databases, which enables more effective investigations.

Comparable with prior works, this paper highlights how digitalisation helps improve crime investigations processes. While previous works focused solely on its technological aspects,

this investigation explores its legal and theoretical dimensions while emphasizing integrated approaches as an integral solution.

Larionova A.A. believes that digitizing criminal proceedings offers great potential to enhance efficiency, transparency and accessibility of justice. Introduce digital technologies like electronic filing, process automation, electronic documents and virtual court sessions can improve criminal justice processes while building confidence in our justice system. However, one must take into consideration any challenges related to data security, training of litigants or providing equal accessibility for all. Introduce digital technologies while adhering to principles of legality, fairness and protecting participant's rights within a judicial proceeding. Utilize appropriate digital tools as well as create policies and legislation which maximize digitalization's potential within criminal proceedings while maintaining fairness for all participants involved in proceedings [10].

Digitalization in crime investigations represents not just a technological update but an essential step in legal reform that demands further development on both technical and legal fronts. Additional research must take place within this arena so as to ensure digitalisation not only contributes to efficient yet fair legal processes but also maximizes efficiency of justice systems overall.

Conclusion

This research highlights several significant positives associated with digitalisation of crime investigation in contemporary Kazakhstan. Adopting digital methods for investigation brings significant improvements to criminal processes by increasing quality and efficiency of criminal procedures.

Positive aspects of digitalisation:

- 1) Speed up investigation process: Digital tools can significantly shorten the time required to collect and analyse data.
- 2) Increased accuracy and reliability: Automating processes with advanced technologies reduces human errors while increasing data collection accuracy.
- 3) Easier Access to Information: Digital databases and electronic archives offer quick and effortless access to relevant data.
- 4) Digitalisation facilitates greater process transparency, building public trust in law enforcement systems.

Digitalisation offers numerous prospects for improving both the efficiency and quality of criminal proceedings, including swifter data collection and analysis, improved accuracy and reliability of information, greater access to legal-relevant materials - which all add up to faster investigations with reduced human errors.

Review of legal and theoretical foundations of digitalisation has led us to the realization that, for effective use of digital technologies in criminal proceedings, an integrated approach must be adopted involving legislative norms development/adaption; training of law enforcement officers for professional growth; technical equipment requirements for effective functioning as well as developing reliable measures that assure information security are all necessary elements.

To implement full digitalization of crime investigation in Kazakhstan, several measures should be implemented:

- Training and professional development of law enforcement personnel: Personnel should receive instruction on using new digital tools and databases.
- Legal Framework Development: It is imperative to revise laws to take account of digital technologies' unique characteristics in crime investigation.
- Technical Support: It is vital for law enforcement agencies to have access to the appropriate technical equipment and software solutions.
- Data protection: Ensuring the security and confidentiality of electronic information is of utmost importance in order to thwart potential data leakages and safeguard its confidentiality.

In conclusion, digitalisation of crime investigation in Kazakhstan offers new opportunities to enhance criminal process quality by making it faster, more accurate, and transparent. But for

this goal to be reached successfully a holistic approach must be adopted including both technical and legal updates to the system.

However, one should bear in mind that digital technologies pose new legal challenges and tasks to legal systems around the globe. Therefore, continuous analysis of emerging issues as well as adaptation of theoretical approaches and legislative solutions in response to shifting conditions or technological development are required in order to keep pace.

Digitalisation of crime investigations represents an essential step toward modernising and improving criminal justice, which ultimately contributes to strengthening the rule of law while safeguarding individual liberties and protecting citizen rights and liberties.

References

1. Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated 1 September 2020. "Kazakhstan in the new reality: time for action". [Electronic resource] – URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g> (accessed: 11.10.2023).
2. Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan dated 31 January 2017. "The Third Modernisation of Kazakhstan: Global Competitiveness". [Electronic resource] – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g (accessed: 11.10.2023).
3. Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 December 2017 No. 118-VI "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Modernisation of Procedural Basis of Law Enforcement". [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000118> (accessed: 11.10.2023).
4. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 15 February 2018 No. 636 "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan". [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (accessed: 11.10.2023).
5. Digitalisation of the criminal process. Department of the Committee on Legal Statistics and Special Records of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan in Akmola region. [Electronic resource] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-esil/press/article/details/124877?lang=ru> (accessed: 12.10.2023).
6. Добровлянина О.В. Внедрение новых электронных технологий в уголовное судопроизводство // *Ex jure*. – 2019. – № 2. – С. 104-117.
7. Зазулин А.И. Правовые и методологические основы использования цифровой информации в доказывании по уголовным делам: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Екатеринбург, 2018. – 251 с.
8. Шульгин Е.П. Электронный формат уголовного судопроизводства в Республике Казахстан. Цифровизация уголовного процесса: реалии и перспективы: мат-лы междунаро. науч.-практ. конф. – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2021. – С. 143-147.
9. Балгынтаев А.О. Электронное уголовное судопроизводство в Республике Казахстан. [Electronic resource] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34878697&pos=6;-106#pos=6;-106 (accessed: 11.10.2023).
10. Ларионова А.А. Перспективы цифровизации уголовного судопроизводства. *Международный научно-исследовательский журнал*. [Electronic resource] – URL: <https://research-journal.org/archive/7-133-2023-july/10.23670/IRJ.2023.133.122> (accessed: 18.10.2023).

А.А. Толыбаева¹, Е.К. Даурембеков², И.С. Несипбаева³

¹*Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан*

²*Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

³*Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз, Қазақстан*

Қылмыстарды тергеуді цифрландырудың құқықтық және теориялық негіздері

Аңдатпа. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуымен және қоғамның цифрландырылуымен қылмыстарды тергеуде, атап айтқанда қылмыстарды тергеуді цифрландыруға қатысты олардың құқықтық және теориялық негіздерін түсінуге көбірек көңіл бөлінеді. Бұл зерттеу осы тақырыпты қылмыстық сот ісін жүргізуде қолдануды қамтитын құқықтық және теориялық тұрғыдан терең зерттеуге арналған.

Ғылыми зерттеудің екі мақсаты бар: қылмыстарды тергеуді цифрландыру процесіне қолданыстағы заңнаманы және теориялық тәсілдерді бағалау, сондай-ақ проблемаларды анықтау және оларды шешу жолдарын ұсыну. Біздің жұмысымыздың негізгі бағыттары қылмыстық іс жүргізу және криминалистикалық қызметте цифрлық технологияларды пайдалануды реттейтін құқықтық нормаларды, сондай-ақ тергеудің теориялық модельдерін зерделеу болып табылады.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы қылмыстарды тергеу мақсатында құқықтық нормалардың технологиялық мүмкіндіктермен өзара әрекеттесуін терең зерттеу болып табылады. Зерттеу әдістері ретінде заңнаманы талдау, ғылыми әдебиеттерге шолу және тәжірибеден алынған нақты мысалдар, сондай-ақ сарапшылармен сұхбат қолданылды.

Жұмыстың негізгі нәтижелері қылмыстарды тергеуді цифрландыру тек технологиялық инновацияларды ғана емес, сонымен қатар тиісті құқықтық реттеуді, сондай-ақ әдістер мен тәсілдердің теориялық негіздемесін қажет ететіндігін көрсетеді. Сонымен қатар, осы саладағы құқықтық негіздер мен теориялық тұжырымдамаларды одан әрі дамытуға қатысты қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: цифрландыру, тергеуді цифрландыру, қылмыстарды тергеу, қылмыстық процестегі инновациялар, қылмыстық процесс, киберкриминалистика.

А.А. Толыбаева¹, Е.К. Даурембеков², И.С. Несипбаева³

¹*Алматинская Академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан им. М. Есбулатова, Алматы, Казахстан*

²*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

³*Международный Таразский инновационный институт им. Ш. Муртазы, Тараз, Казахстан*

Правовые и теоретические основы цифровизации расследования преступлений

Аннотация. С быстрым развитием информационных технологий и цифровизацией общества все большее внимание уделяется пониманию их правовых и теоретических основ в расследовании преступлений, в частности в отношении цифровизации расследования преступлений. Данное исследование посвящено углубленному изучению этой темы как с юридической, так и с теоретической точек зрения, охватывающей ее применение в уголовном судопроизводстве.

Научное исследование преследует две цели: оценка существующего законодательства и теоретических подходов к процессу цифровизации расследования преступлений, а также выявление проблем и предложение путей их решения. Основными направлениями нашей работы являются изучение правовых норм, регулирующих использование цифровых технологий в уголовно-процессуальной и криминалистической деятельности, а также теоретических моделей расследования.

Научная и практическая значимость работы заключается в углубленном изучении взаимодействия правовых норм с технологическими возможностями для целей расследования преступлений. В качестве методов исследования использованы анализ законодательства, обзор научной литературы и реальных примеров из практики, а также интервью с экспертами.

Основные результаты работы свидетельствуют о том, что цифровизация расследования преступлений требует не только технологических инноваций, но и соответствующего правового регулирования, а также теоретического обоснования методов и подходов. Кроме того, сделаны выводы относительно дальнейшего развития правовых основ и теоретических концепций в данной сфере.

Ключевые слова: цифровизация, цифровизация расследования, расследование преступлений, инновации в уголовном процессе, уголовный процесс, киберкриминалистика.

References

1. Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated 1 September 2020. "Kazakhstan in the new reality: time for action". [Electronic resource] – Available at: <https://sud.gov.kz/rus/content/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g> (accessed: 11.10.2023).
2. Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan dated 31 January 2017. "The Third Modernisation of Kazakhstan: Global Competitiveness". [Electronic resource] – Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvary-a-2017-g (accessed: 11.10.2023).
3. Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 December 2017 No. 118-VI "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Modernisation of Procedural Basis of Law Enforcement". [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000118> (accessed: 11.10.2023).
4. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 15 February 2018 No. 636 "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan". [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (accessed: 11.10.2023).
5. Digitalisation of the criminal process. Department of the Committee on Legal Statistics and Special Records of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan in Akmola region. [Electronic resource] – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-esil/press/article/details/124877?lang=ru> (accessed: 12.10.2023).
6. Dobrovlyanina O.V. Vnedrenie novyh elektronnyh tekhnologij v ugovolnoe sudoproizvodstvo, Ex jure [Introduction of new electronic technologies in criminal proceedings, Ex jure], 2, 104-117 (2019). [in Russian]
7. Zazulin A.I. Pravovye i metodologicheskie osnovy ispol'zovaniya cifrovoj informacii v dokazyvanii po ugovolnym delam: diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.09 [Legal and methodological basis for the use of digital information in evidence in criminal cases: dissertation. ...cand. legal Sciences: 12.00.09] (Ekaterinburg, 2018, 251 s.). [in Russian]
8. SHul'gin E.P. Elektronnyj format ugovolnogo sudoproizvodstva v Respublike Kazahstan Cifrovizaciya ugovolnogo processa: realii i perspektivy: Matly mezhdunarod. nauch.-prakt. konf., Karaganda, Karagandinskaya akademiya MVD RK im. B. Bejsenova [Electronic format of criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan Digitalization of the criminal process: realities and prospects: Matly international. scientific-practical conf., Karaganda, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. B. Beisenova], 143-147 (2021). [in Russian]
9. Balgyntaev A.O. Elektronnoe ugovolnoe sudoproizvodstvo v Respublike Kazahstan [Electronic criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34878697&pos=6;-106#pos=6;-106 (accessed: 11.10.2023). [in Russian]
10. Larionova A.A. Perspektivy cifrovizacii ugovolnogo sudoproizvodstva. Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal [Prospects for digitalization of criminal proceedings. International Scientific Research Journal]. [Electronic resource] – Available at: <https://research-journal.org/archive/7-133-2023-july/10.23670/IRJ.2023.133.122> (accessed: 18.10.2023). [in Russian]

Information about the authors:

Tolybayeva A.A. – PhD student, police captain, M. Yesbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.

Daurembekov Ye.K. – PhD, Senior Lecturer, Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Nessipbaeva I.S. – PhD, Associate Professor, Department of Civil and Criminal Law, International Taraz Innovation Institute named after Sh. Murtaza, Taraz, Kazakhstan.

Толыбаева А.А. – полиция капитаны, докторант, Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан.

Даурембеков Е.К. – PhD докторы, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Несипбаева И.С. – PhD докторы, Азаматтық және қылмыстық құқық кафедрасының доцент м.а., Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз, Қазақстан.

D.B. Kalmaganbetova¹, B.M. Smatlaev¹, L.K. Kussainova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

(E-mail: dina_zhautikova@mail.ru, sbm303@gmail.com, kalrisa_777@mail.ru)

The role and importance of digitalization in the activities of the prosecutor's office to protect the rights of entrepreneurs

Abstract. *The article examines the issues of introducing digital technologies into the activities of the prosecutor's office to protect the rights of entrepreneurs. In connection with the impact of innovative development, the transformation of the public space of all spheres of social life is taking place, which is based on the rapid development of the digitalization process. Digital technologies have proven to be a key part of the solution during the crisis, allowing governments to continue providing essential social services, enabling many businesses to continue their operations and keeping people connected. The potential of digital technologies as a transformative force for nations is clear, as is the commitment to bridging the digital divide. The team of authors analyzes current problems and prospects for organizing prosecutorial activities in the context of digitalization. The interaction and integration within formation systems of other state bodies and their role in the implementation the entire process of digitalization and the protection of the rights of entrepreneurs.*

Keywords: *digitalization, digital technologies, prosecution authorities, electronic document management, digital transformation, legality, activities of prosecution authorities.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-83-90>

Introduction

Digital transformation is both a prospect for optimization, a serious problem, and new, almost unlimited development opportunities in all areas of activity. National programs are being implemented in different countries of the world. In particular, Kazakhstan has a state program "Digital Kazakhstan" as an important comprehensive program aimed at improving the standard of living of all residents of the country through the use of digital technologies.

The subject of the study is the study of the role of digital technologies in the process of protecting the rights of entrepreneurs by the prosecutor's office.

The purpose of the study is to analyze the activities of the prosecution authorities in the age of digital transformation, to identify problematic aspects and development prospects.

The implementation of digital projects in Kazakhstan increases the efficiency of activities and the law enforcement system. Under the leadership of the Prosecutor General, within the framework of the Digital Kazakhstan state program, a number of digital projects are being implemented, such as the Electronic Criminal Case (e-UD), the Unified Register of Administrative Offenses (ERAP), the Unified Register of Subjects and Objects of Inspections (ERSOP) and, together with the ICRIAP, the E-Appeal project. This work is carried out in a timely manner and at a high quality, developing in the right direction in the context of universal digitalization.

Methods

In the process of working on the study, the authors methodologically proceeded from the provisions on a comprehensive analysis of the stated goal. In this regard, general scientific,

private scientific and special research methods were used. But they used system analysis as a priority, since an analysis was made of digital components, thanks to which activities are carried out in the process of cooperation with other law enforcement agencies and other government agencies.

Results

At present, Kazakhstan should further develop the digitalization of the activities of the prosecutor's office and other law enforcement agencies, which allows protecting the rights of entrepreneurs. For these purposes, it is useful to refer to successful foreign practices. However, it is important to pay attention to other promising associations of states, in particular, the BRICS countries in the context of the emerging multipolar world. At the meeting of the heads of the prosecutorial services of the BRICS states, the participants discussed issues of countering the use of information and communication technologies for criminal purposes, including the commission of illegal actions in the economic sphere, which, among other things, implies the need to protect the rights of entrepreneurs. They paid attention to that the development of information technologies in the modern world causes their widespread penetration into all spheres of public life. Cryptocurrency payments, the use of artificial intelligence for commercial purposes in the market of goods and services are already becoming familiar. However, legal regulation does not keep up with new technologies, therefore, law enforcement gaps and conflicts in law enforcement practice are successfully used by attackers pursuing various illegal goals - personal enrichment, discrediting citizens, entrepreneurs and government agencies. For the stable development of national economies and the creation of a safe socio-economic space, it is necessary to share the best practices of departments in the fight against economic crimes,

Consolidation of national and international efforts in the fight against crime requires the use of a set of legal and organizational measures. Among them, not the last place is given to the practical cooperation of the competent authorities of various states with unconditional respect for the principles and norms of international law.

As a result of the meeting, its participants recognized the importance of:

- strengthening and continuing cooperation in order to ensure the rule of law, security and well-being of the population of the BRICS states and the world as a whole;
- transparency and accountability, which are of key importance for the implementation of effective methods of combating economic crimes, including in the virtual space, while ensuring compliance with due process of law;
- development and adoption of a universal international legal instrument in the field of the return of assets obtained by criminal means;
- ensuring the protection of the rights of entrepreneurs and the creation of a favorable economic environment for citizens of the BRICS states, as well as the exchange of accumulated experience;
- building up cooperation in matters of legal assistance in criminal cases, including the establishment and return of criminally acquired assets withdrawn abroad in order to protect the property rights of citizens;
- countering the spread of disinformation on the Internet that harms society and endangers the economy.

Representatives of the Prosecutor General's Offices of the BRICS countries expressed a common opinion that the interaction of states will gain momentum and bring even more tangible results in strengthening the rule of law, protecting the rights of citizens and combating transnational crime." They expressed confidence that information about the best practices of prosecutors in Brazil, Russia, India, China and South Africa can be used both to improve the efficiency of prosecutorial activities at the national level and to improve interstate cooperation in the legal sphere.

Discussion

The Committee, using modern technologies, concentrates on inspections of state bodies. During the pandemic, businesses suffered significant economic losses, and today the state is providing support to entrepreneurs, and a presidential moratorium on inspections is being applied. The business protection system has been maintained by the Committee since 2000, when the accounting and registration of inspections carried out against entrepreneurs began to be carried out. Since 2003, unreasonable inspections have been suppressed, including those that are carried out in relation to a business at the stage of registration. Since 2015, the Committee has become the coordinator of all inspections, and today not a single inspection of the regulatory body is carried out without taking into account the Committee.

The President of the Republic of Kazakhstan set a number of tasks to protect the rights of entrepreneurs, and for their timely and high-quality implementation, the General Prosecutor's Office developed and introduced new methods of supervision using innovative technologies, and now the entire process of recording and registering inspections has been digitized in the ERSOP information system. This system ensures the transparency of state control and supervision and was created to protect businesses from unlawful inspections.

In the old days, government agencies stood in line to receive a registration stamp. At present, the system has changed, the whole process is automated, which has happened largely as a result of integration with bodies that have departmental systems. The audit report and the result are issued electronically. This allows timely detection of illegal checks at the appointment stage, which is especially important during the moratorium period, which is valid until the end of 2022. There are many facts when there is a reason not only to refuse registration, but also to cancel the decisions of the first head of a local executive or central state body.

In order to prevent unreasonable inspections, the Committee has introduced a mechanism of action that does not allow appointing an unlawful inspection, and also provides for control over the timing, categories of business entities, grounds, etc.

At the same time, in order to prevent unlawful bringing to administrative responsibility and involvement of entrepreneurs in the criminal process, integration with the ERAP information systems and the Unified Register of Pre-trial Investigations has been ensured. In particular, by comparing information from ERAP and ERSOP, it is possible to identify the facts of bringing entrepreneurs to administrative responsibility without appointing inspections.

Operational interaction involves integration with information systems of other state bodies. ERSOP provides automatic selection of entrepreneurs who are subject to verification according to risk assessment. The system contains criteria that allow it to select complaints, checks, etc.

At the same time, the Qamqor mobile application was created directly for entrepreneurs, which allows them to quickly receive information about ongoing inspections, including clarifications on emerging issues, they can also leave complaints about inspectors.

The number of registered inspections in the first half of 2021 amounted to over 48,000, including 16,000 inspections by private entrepreneurs [1]. The Committee refused to register 306 unreasonable inspections, including 135 in relation to businesses. Entrepreneurs who encounter illegal actions on the part of employees of inspecting state bodies can report this to the single call center number of the Prosecutor General's Office - "115". Each entrepreneur who has been approached with an inspection can study the legal grounds for the inspection on the information service www.qamqor.gov.kz or in the Qamqor mobile application [2].

The Committee together with NCE "Atameken" developed a mechanism for registering raids of monitoring groups on the electronic platform "InfoKazakhstan". The protocol of the Interdepartmental Commission for the Prevention of Coronavirus Infection dated July 1, 2021 adopted additions to the "Algorithm for the actions of officials on the application of administrative measures in the event of violations of the requirements for compliance with restrictive measures, including quarantine" regarding the registration of raids by monitoring groups on the electronic platform "InfoKazakhstan", which was created by the Committee jointly with NCE "Atameken" [3].

These groups are currently required to visit entrepreneurs only after registering a raid in InfoKazakhstan. Departing to the object with a check, representatives of the monitoring group show the entrepreneur a printed act on the appointment of monitoring or show it on the smartphone screen.

At the same time, the subject of monitoring can use the application on a mobile device to read the QR code placed on the monitoring act and make sure that it is registered on the InfoKazakhstan electronic platform. This confirms the validity of monitoring, and ensures the protection of the entrepreneur from fraudsters and various abuses on the part of inspecting state bodies. The electronic platform allows you to save a digital trace of the activities of all review teams. There remains information about visited objects, established violations, objects with no violations, inspectors, etc. This allows you to analyze the activities of monitoring groups, excluding the establishment of facts of unreasonable visits to the same objects, as well as identifying persistent violators of sanitary requirements [4].

On September 1, 2020, the President of the Republic of Kazakhstan in his Address to the people of Kazakhstan "Kazakhstan in a new reality: time for action" instructed to introduce a three-tier model in Kazakhstan with a clear division of powers. This model is used in almost all developed countries. According to the model, three links are responsible for the criminal process: the police, the prosecutor's office and the court, whose powers are strictly delimited [5].

The police are engaged in the identification of crimes, the identification of persons involved, the collection of evidence. Prosecutor in accordance with Art. 83 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan [6], gives an independent assessment of the collected evidence, prevents violations of the rights of citizens and their unreasonable involvement in criminal proceedings, supports the prosecution in court. The prosecutor, who monitors the legality, joins the process not before the case is received by him, but initially takes part in its investigation. Electronic coordination minimizes manipulation, which reduces the likelihood and possibility of falsification [7]. The Committee remotely supervises the reliability of legal statistics and provides objective legal information to authorized state bodies and all participants in the criminal process. Even at the investigation stage, the court exercises control over the observance of human rights, including control over the actions of the prosecutor, and as a result of the consideration of the case, evaluates all the arguments and issues a verdict.

In accordance with the instruction of the President of the Republic of Kazakhstan, at first, a procedure was introduced for the prosecutor to agree on the main procedural decisions that are made by the pre-trial investigation bodies in order to ensure the constitutional rights of persons involved in criminal prosecution.

Strengthening the protection of the rights of citizens in the criminal process required a change in legislation, but this was not the end of it. In the shortest possible time, the technical improvement of the information system of the Unified Register of Pre-trial Investigations (URDR), which is operated by the Committee, took place. This task was solved in 2020, when the amendments made to the Code of Criminal Procedure (CCP RK) entered into force [8], and all investigative and prosecutorial authorities began to electronically coordinate the main decisions in the criminal case.

At present, decisions on recognition as a suspect, determination of the qualification of the suspect's act, qualification of a criminal offense, interruption of the pre-trial investigation, termination, as well as the indictment are recognized as illegal without the consent of the prosecutor. This approach makes it possible to protect the constitutional rights of citizens, in which both the suspect and the victim are equally interested, as well as to exclude the facts of unreasonable involvement of persons in the criminal process and increase the level of objectivity of the investigation.

In order to implement the tasks set by the President of the Republic of Kazakhstan to protect the rights of entrepreneurs, the General Prosecutor's Office has developed and is implementing new methods of supervision using innovative technologies everywhere. This process is fully digitized in the information system "Unified Register of Subjects and Objects of Inspections" -

ERSOP, so today it is not required to stand in line for a registration stamp. Everything happens automatically, including the possibility of integration with authorities where departmental systems operate. The audit report and the result are issued electronically. This allows timely detection of illegal checks at the appointment stage

Conclusions

The potential of digital technologies as a transformative force for nations is clear, as is the commitment to bridging the digital divide.

Digital transformation is a transformation of the management system through a change in strategy, models, operations, products, marketing approach and goals, provided by the introduction of digital technologies, as well as the knowledge, skills and abilities of people to work with them in various areas of social life.

Digital transformation, of course, has also spread to public authorities, which, on the one hand, themselves began to work according to new principles and standards, and, on the other hand, began to pursue a targeted policy for the digitalization of the whole society.

The digitalization of the activities of public authorities is provided for by the national project "Digital Kazakhstan", within the framework of which law enforcement agencies and, above all, the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan have introduced convenient and efficient electronic systems for interdepartmental interaction, as well as electronic platforms and mobile applications that allow entrepreneurs to independently control the legality of inspections and their results, send complaints to supervising prosecutors online, and prosecutors began to control inspections and court cases at all stages, since information about this became available automatically.

Moreover, digital innovations have already led to the fact that documents not registered in electronic systems are not recognized as legal. The transition to digitalization has increased the efficiency of the activities of the competent authorities, saves time for investigations, making decisions, optimizes the functionality of employees and ensures the safety of all data that can be promptly provided at the request of persons interested in them and entitled to appropriate access.

Prosecutorial verification and analysis are the main legal tools of the prosecutor in the field of protecting the rights of entrepreneurs. At the same time, the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan draws attention to the fact that it is necessary to pay serious attention to the legal education of the inspecting competent state bodies, as well as the entrepreneurs themselves, so that the latter understand how they can file complaints within the time limits established by law, how to behave when appointing and conducting inspections, etc.

In order to identify violations in the actions of the bodies exercising control and supervisory powers in relation to business entities, it is necessary to reconcile planned and unscheduled events at least twice a year with a visit to their location. This measure will allow timely identification and response to violations of the rights of individual entrepreneurs and legal entities.

Funding. *The article was published at the expense of the project AR 19577066 "The delicacy of digitalization as a tool for the legalization of laundering of criminal proceeds: prevention and economic and legal analysis".*

References

1. Data of Committee of the legal statistics and special accounts of the state office of public prosecutor of Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=ru> (accessed: 04.08.2023).
2. Data of portal of legal statistics and special accounts. [Electronic resource] – URL: www.qamqor.gov.kz (accessed: 04.08.2023).
3. Протокол заседания Межведомственной комиссии по недопущению возникновения и распространения коронавирусной инфекции на территории Республики Казахстан от 22.06.2021 года № 21-05/ «О мерах по недопущению коронавирусной инфекции на территории Республики Казахстан». [Electronic resource] – URL: <https://online.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023).
4. Нурсейтова Т. Куда ведет цифровизация в правоохранительных органах Казахстана. [Electronic resource] – URL: <https://www.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023).
5. Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий». [Electronic resource] – URL: <https://www.akorda.kz/> (accessed: 10.08.2023).
6. Конституция Республики Казахстан от 1995 года. [Electronic resource] – URL: <https://online.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023).
7. Жандыбаев К. Как прокуратура будет защищать права предпринимателей. Обзорно-аналитический портал «Strategy 2050». [Electronic resource] – URL: <https://strategy2050.kz> (accessed: 10.08.2023).
8. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231. [Electronic resource] – URL: <https://online.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023).

Д.Б. Калмаганбетова¹, Б.М. Сматлаев¹, Л.Қ. Құсайнова²

¹Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бойынша прокуратураның қызметіндегі цифрландырудың рөлі мен маңызы

Аңдатпа. Мақалада кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бойынша прокуратураның қызметіне цифрлық технологияларды енгізу мәселелері қарастырылған. Инновациялық дамудың ықпалына байланысты цифрландыру үдерісінің қарқынды дамуына негізделген әлеуметтік өмірдің барлық саласының қоғамдық кеңістігін түрлендіру жүріп жатыр. Цифрлық технологиялар дағдарыс кезінде шешімнің негізгі бөлігі екенін дәлелдеді, бұл үкіметтерге маңызды әлеуметтік қызметтерді көрсетуді жалғастыруға мүмкіндік береді, көптеген бизнеске өз жұмысын жалғастыруға және адамдарды байланыстыруға мүмкіндік береді. Сандық технологиялардың ұлттар үшін трансформациялық күш ретіндегі әлеуеті, цифрлық теңсіздікті жою жөніндегі міндеттеме айқын.

Авторлар ұжымы цифрландыру жағдайында прокурорлық қызметті ұйымдастырудың өзекті мәселелері мен перспективаларын талдайды. Өзара әрекеттесу және интеграциябасқа мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелері және олардың енгізудегі рөлі цифрландырудың бүкіл процесі және кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық технологиялар, прокуратура органдары, электрондық құжат айналымы, цифрлық трансформация, заңдылық, прокуратура органдарының қызметі.

Д.Б. Калмаганбетова¹, Б.М. Сметлаев¹, Л.К. Кусаинова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан*

Роль и значение цифровизации в деятельности прокуратуры по защите прав предпринимателей

Аннотация. В статье исследуются вопросы внедрения цифровых технологий в деятельность органов прокуратуры по защите прав предпринимателей. В связи с воздействием инновационного развития происходит трансформация общественного пространства всех сфер общественной жизнедеятельности, которая основана на стремительном развитии процесса цифровизации. Цифровые технологии оказались ключевой частью решений во время кризиса, позволяя государственным структурам продолжать оказывать основные социальные услуги, обеспечивая возможность многим предприятиям продолжать свою деятельность и поддерживая связь с людьми. Потенциал цифровых технологий как преобразующей силы для государств очевиден, равно как и приверженность делу преодоления цифрового разрыва.

Авторским коллективом анализируются актуальные проблемы и перспективы организации прокурорской деятельности в условиях цифровизации. Рассматривается взаимодействие и интеграция с информационными системами других государственных органов и их роль в осуществлении всего процесса цифровизации и по защите прав предпринимателей.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, органы прокуратуры, электронный документооборот, цифровая трансформация, законность, деятельность органов прокуратуры.

References

1. Data of the Committee of Legal Statistics and Special Accounts of the State Office of Public Prosecutor of Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=ru> (accessed: 04.08.2023).
2. Data of portal of legal statistics and special accounts. [Electronic resource] – Available at: www.qamqor.gov.kz (accessed: 04.08.2023).
3. Protokol zasedaniya Mezhdovedomstvennoj komissii po nedopushcheniyu vozniknoveniya i rasprostraneniya koronavirusnoj infekcii na territorii Respubliki Kazahstan ot 22.06.2021 goda № 21-05/ «O merah po nedopushcheniyu koronavirusnoj infekcii na territorii Respubliki Kazahstan» [Minutes of the meeting of the Interdepartmental Commission to prevent the occurrence and spread of coronavirus infection in the territory of the Republic of Kazakhstan dated June 22, 2021 No. 21-05/ "On measures to prevent coronavirus infection in the territory of the Republic of Kazakhstan"]. [Electronic resource] – Available at: <https://online.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023). [in Russian]
4. Nurseitova T. Kuda vedet cifrovizaciya v pravoohranitel'nyh organah Kazahstana [Where does digitalization lead in law enforcement agencies of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023). [in Russian]
5. Poslanie Glavy gosudarstva K.-ZH. Tokaeva narodu Kazahstana «Kazahstan v novej real'nosti: vremya dejstvij» [Message from the Head of State K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan "Kazakhstan in a new reality: time for action"]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.akorda.kz/> (accessed: 10.08.2023). [in Russian]
6. Konstituciya Respubliki Kazahstan ot 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995]. [Electronic resource] – Available at: <https://online.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023). [in Russian]
7. ZHandybaev K. Kak prokuratura budet zashchishchat' prava predprinimatelej. Obzorno-analiticheskij portal «Strategy 2050» [How the prosecutor's office will protect the rights of entrepreneurs. Review and analytical portal "Strategy 2050"]. [Electronic resource] – Available at: <https://strategy2050.kz> (accessed: 10.08.2023). [in Russian]
8. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014, No. 231. [Electronic resource] – Available at: <https://online.zakon.kz/> (accessed: 10.08.2023).

Information about authors:

Kalmaganbetova D.B. – PhD, Senior Lecturer, Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Smatlaev B.M. – Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, Honorary employee of the Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Kussainova L.K. – Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminal, Criminal Procedure Law and Criminalistics, Karaganda Buketov University, 28 Universitetskaya st., Karaganda, Kazakhstan.

Калмаганбетова Д.Б. – PhD докторы, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көш., 2, Астана, Қазақстан.

Сматлаев Б.М. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Заң факультетінің деканы, Қазақстан Республикасы Прокуратурасының Құрметті қызметкері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сатпаев көш., 2, Астана, Қазақстан.

Құсайынова Л.К. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу құқығы және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, Е.Ә. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Университетская көш., 28, Қарағанды, Қазақстан.

N.B. Kalkayeva¹, A.B. Yzbassova², D.B. Bugybay³

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

³*Caspian University of Technology and Engineering named after*

Sh. Yessenov, Aktau, Kazakhstan

(E-mail: nesibeli77@mail.ru, A_izbasova@mail.ru, Bugibaid@mail.ru)

Some issues of cyberbullying prevention in the Republic of Kazakhstan

Abstract. *The purpose of the article is to form measures to prevent cyberbullying, a common phenomenon today. The article discusses the concept of bullying, including the content of cyberbullying, the system of measures necessary to prevent cyberbullying, and the subjects involved in the prevention of cyberbullying. The methodological basis of the study is the provisions of the sciences of criminology, victimology.*

The urgency of preventing cyberbullying is associated with the growing use of modern technologies and social networks, which have become an integral part of the lives of many people, especially teenagers and children. Cyberbullying is a form of psychological violence that occurs through the Internet and other digital technologies.

Cyberbullying can lead to serious consequences for the victim, such as depression, anxiety, low self-esteem, and in some cases, suicide. Therefore, the prevention of cyberbullying is an important task for society.

Prevention of cyberbullying should include teaching children and adolescents to safe behavior on the Internet, establishing rules for the use of social networks and messengers, as well as teaching parents and teachers how to recognize and prevent cases of cyberbullying.

For the prevention of cyberbullying, it is also important to create special services that will deal with the prevention and investigation of cases of cyberbullying, as well as provide assistance to victims.

The authors of the article state that the prevention of cyberbullying is a necessary measure to ensure the safety of children and adolescents on the Internet. It should be implemented at the level of society, including State organizations, educational institutions and parents.

Keywords: *bullying, cyberbullying, aggressor, bullier, violence, harassment, Internet, social networks, prevention, subjects of prevention, grave consequences, etc.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-91-99>

Introduction

This time it is not surprising for anyone that the digitalization process completely implanted not only in all fields of society and the state, but also in the daily life of individual persons. One of the main reasons of transfer to massive online system is not only the development of technological services, but also 2020 years' coronavirus pandemic. At the same time, we have to confess that as every scientific and technical progress the online system also has its advantages and shortcomings. If to be more precise, nowadays we observe intensification of online aggression including wide spread of cyberbullying.

In Kazakhstan the problem of persecuting a human being has been researched in the last decade, in other countries this issue called 'bullying' is on the top of old outstanding problems. In Europe and United States of America, the security maintenance during establishment of relations between several persons attracted the attention of scientists for more than half century. For

example, the bullying problem has been researched regarding the labour collective (mobbing), school staff, student groups.

The topic of bullying was investigated first by Scandinavian scientists – D.Olvaeus, A. Pica, E. Rolland, P.P. Heinemann. In 1990s English scientists began to pay attention to the problem of bullying, they are: V.T. Orton, D.A. Lane, D.P.Tatum, E. Munte [1].

Interest on bullying research has increased significantly over the past twenty years. In 1970s in Sweden, D. Olvaeus made research aimed at studying the phenomenon of bullying, manifested between boys aged 12-14 years in Swedish schools.

This study began to be widely considered after the facts of child suicide associated with bullying in the early 1980s in the Scandinavian countries, in particular in Norway. It was at this time that the Norwegian government instructed D. Olvaeus to conduct a nationwide study on bullying in Norwegian schools [2]. Research made by D. Olvaeus were a base for wide discussion and investigation of bullying problem in such countries like United Countries, Australia, Canada, Italy, Ireland in the late 1980s and early 1990s.

Currently some journals in the psychology field publish various studies on the bullying problem, based on the sample, including a comparative sample of teenage schoolchildren living in the same state. It is worth paying attention to the fact that the results of these studies are quite bad, since they still show the existence of bullying and its transformation to a new form - cyberbullying, trolling.

In this context, according to UNICEF, in 2020 in Kazakhstan 63% of children were witness of violence and discrimination, 44% - victims of violence and discrimination, and 24% - committed violent and discriminatory actions against other children in the school [3].

Methods and materials

The research methodology is based on the harmonization of the requirements of general scientific and private scientific methodologies. The general scientific methodology takes into account the objective and subjective factors of the development of society, causal relationships and relations, their institutionalization and subordination. As private scientific methods, the following were used: formal-legal method, structural-system analysis, comparative-legal, logical, social methods, analysis and synthesis.

Despite the importance of studying the causes and consequences of bullying, including cyberbullying, in jurisprudence, psychology, sociological sciences, a holistic method for solving this problem has not yet been formed, there is no single theoretical study that would make it possible to prevent the systemic spread of this negative phenomenon. The problem of cyberbullying was examined by such scientists as: L.A. Bukalerova, A.V. Ostroushko, M.B. Muratkhanova, A.A. Bukalero [4]; M.M. Mogunova [5]; A. Khairulina [6]; M.B. Toktagazin, A.T. Tanirbergen, S.A. Tilebergen [7], but most of these studies investigate mentioned problem just partially.

Results

We can surely talk about the absence of essentially conducted researches on evaluation of effectiveness of cyberbullying prevention. Some research shows positive results of some separate measures.

Teaching children safe online behavior and rules of using social networks can decrease danger of becoming a victim of cyberbullying, preventive training of parents the methods of recognizing facts of cyberbullying decreases the possibility of becoming of their children a victim or aggressor.

Involving parents and adults in the cyberbullying prevention process can increase the effectiveness of these measures. Parents can help their children to learn how to protect from cyberbullying and how to report about such violations.

Creation of school programs aimed at preventing cyberbullying would reduce the number of cyberbullying facts in schools. Therefore, the prevention of cyberbullying can be effective

only if the education of children and parents, the creation of special programs and services, as well as the establishment of the rules of using the social networks and messengers is carried out comprehensively.

Using appropriate measures can decrease the level of cyberbullying and improve the general atmosphere of online society. For example, educational programs that can teach children and teenagers to learn about cyberbullying facts and ways to report about it can essentially decrease the level of cyberbullying. Creation of secure online sphere where users can report about various violations and get help could assist to prevent cyberbullying. Punishing the offenders and supporting the victims of cyberbullying are the important measures of preventing cyberbullying. Punishing the offenders can be a good tool to keep the others safe and far from such actions, and supporting the victims will help to recover from the cyberbullying consequences and come back to normal conditions.

Summing up, creation of educational programs to prevent cyberbullying, creation of secure online spheres, involving parents and adults to this process, punishment of offenders and supporting the victims – these are the main measures that can impact the effectiveness of cyberbullying prevention.

Discussions

The process of socialization of children and teenagers is transferring to the internet space now. Dependence to relations in social networks matches with the absence of acknowledgment of the need to preserve their user competence and ethics of relation in the social networks. Absence of ethical limits in social networks and illusive anonymity shows that antisocial and aggressive performances of everyday relationships model transferred to cyberspace.

Last time we observe that term of “cyberbullying” is using very often in scientific sphere, various publications. To study the cyberbullying term as a phenomenon we have to reveal the meaning of this term.

The bullying became a problem that troubles not only administration of educational organizations, but also parents, teachers, politicians, and public members. Despite there is an increasing number of studies and publications that consider bullying at school and recognize the child as a victim, this problem is being unsolved till now [8; 9; 10; 11; 12; etc.].

In European countries and the USA violence in school coincides with term of “bullying”. In scientific literature the children that initiate the bullying are called “aggressors” or “bullies”. In the whole world, including Republic of Kazakhstan it is not a secret that bullying children takes place in state or private general educational organisations.

The world statistics of bullying spread shows that every tenth school student faces violence in educational organization and these indicators is increasing over the last ten years. On the territory of CIS countries, the ratio of children, who faced bullying at least one time, as follows: Kazakhstan – 66%, Armenia – 19.7%, Kyrgyz Republic – 30%, Belorussia – 2.4% [13].

Modern scientific sources (V.N. Butenko, I.V. Volkova, S.V. Krivtsova, D.A. Lain, etc.) propose to consider bullying as a violence representing by systematic aggressive actions towards people with a low level of physical or psychological conditions or weak ones [10; 11; 1; 14].

E.P. Ilyin characterizes bullying as: “long-term systematic, physical or psychological violence, implemented by one person or group of persons and intentionally directed to hurt, frighten a person who cannot protect him(her)self” [15, p.178].

D.N. Solovjev distinguishes the term “bullying in school group” as a destructive method to implement organic necessity to create internal group structure of the school group based on the superiority principle of teenagers [16, p.187].

English researcher T. Arora studied the problem of bullying in the school and made a conclusion: bullying is controlled action that can appear during the intracommunication between teenagers in educational organization, also it is the factor of emergence of offence or stress feeling [17]. In opinion of K. Berger, bullying characterizes the aggressive behavior that constantly repeats and directed to make physical, moral, emotional injury to a person by showing superiority [18].

Nowadays the objects of bullying have changed, and new types appeared. For example, formerly bullying in school has been considered as physical, verbal, direct or indirect action, but new researches reveals 6 types of bullying: physical, verbal, indirect, sexual, religious (racial), cyberbullying [1]. We are going to discuss cyberbullying.

Cyberbullying is the type of violence committed through the Internet and social networks. This is a performance of persecution in the form of abuse, frightening, spreading fake information and revealing private information, that outspreads abroad and in Kazakhstan too. Psychological aspects of the cyberbullying are connected with the own peculiarities of virtual space and give an opportunity to distinguish them from traditional persecution. These are: impersonality of the bullier and his opportunity to bully his victim constantly; the victims of bullying is afraid of being restricted from the access to computer (cell phone, pad and etc.) and having relationships with agemates, that is why they keep bullying facts from parents and adults; quantity and impersonality of bullying witnesses coincides with the absence of the punishment for such actions and liability for bullying. The anonymity allowed on the Internet gives an opportunity to make an experiment with your own various performances and various social roles without being afraid of wrong evaluation by others or any social sanctions that can surely appear during alive relations.

Cyberbullying can cause social isolation of the cyberbullying victim, also troubles at school or workplace and various psychological problems. To prevent cyberbullying below measures should be taken:

1. Education and information support.

One of the most effective measure to prevent cyberbullying is informational support and education. School and educational organizations should widely spread educational programs that can teach children and teenagers what is cyberbullying, how to recognize cyberbullying and report about it. Parents and adults should teach their children how to protect themselves from cyberbullying and how to help if they became a victim.

2. Creation of secure sphere in Internet.

State bodies and organizations have to work on creation of secure sphere in Internet. It can be preparation of rules and instructions on Internet behavior, making filters and blockators that can identify and block unnecessary content, installation of programs that will assist to protect users from cyberbullying.

3. Participation of parents and adults.

Parents and adults have to participate in cyberbullying prevention. They should control children's activity in Internet, ask what they are doing in Internet, and if they became a victim of cyberbullying, parents and adults have to help them. Adults should be ready to report on cyberbullying facts immediately.

4. Support of cyberbullying victims.

Cyberbullying victims needs support and help. At schools and educational organizations there should be plan of measures to prevent cyberbullying facts in the future. State bodies and organization can give psychological support to cyberbullying victims and to their families.

5. Cyberbullying must be punished.

Cyberbullying is a crime and persons who committed it must be punished. State bodies and law enforcement bodies must identify cyberbullying as a crime and offenders should be subjected to liability.

Prevention of cyberbullying is very important issue for society. Prevention of cyberbullying needs complex measures that can capture development of educational programs, secure online spheres, participation of parents and adults, supporting victims and subjection offenders to liability. Implementing these measures, we can create secure and responsible online community, and everyone can use the advantages of Internet space without being afraid of bullying and discrimination. It is important to understand that cyberbullying break human rights and can cause serious consequences to the affected person. That is why for prevention of this phenomenon and protection of rights of cyberbullying victims' appropriate measures should be taken. This would

help to create secure and healthy society, e.i. in such society everyone can feel he is protected and respected.

Thus, cyberbullying – one of the bullying that take place in Internet space. In this case during prevention of cyberbullying we must consider who can help to protect from cyberbullying.

First of all, it is parents.

Parents play very important role in revention cyberbullying. They can teach their children how to use online security, control their activity in the social networks and messengers, and explain what to do if children became a victim of cyberbullying. Parents can help to train emphaty and respect to other people to prevent being a buller.

Teachers.

Teachers are also main figures in the prevention of cyberbullying. They can give classes about security in online space, teach emphaty and respect to other people and can help to understand how to act if they or other people became a victim of bullying. Teachers can also create effective space in the class that can give safety and support, so the children can feel comfortable and be not afraid to ask for a help.

Social workers.

Social workers can help the victims of cyberbullying and their families. During solving the problems regarding the cyberbullying social workers can give emotional support, provide consultancy and assistance. Social workers can work with the bullers and understand how their actions can impact on other people and can help them to change their behavior.

Law enforcement bodies.

Law enforcement bodies can implement measures against cyberbullying. They can execute pretrial investigation, find bullers and bring them to responsibility, protect cyberbullying victims and give them support.

Companies and social networks.

Companies and social networks also play an important role in prevention cyberbullying. They can develop security policy and community rules that prohibit cyberbullying and punish bullers. Also they can block unnecessary content and offer report tools.

Cyberbullying is a complex problem that can cause huge damages to the victim. All the subjects of cyberbullying prevention should work together to prevent it and to protect those who faced it. Parents, teachers, social workers, law enforcement bodies, companies and social networks can make their own contribution to the fight against cyberbullying and create secure and supportive sphere for all. Every person can become a subject of cyberbullying. If we see that someone or ourselves became a victim of cyberbullying, we can give a helping hand. We can report about it in social networks or ask parents, teachers, social workers or law enforcement bodies for help. We can avoid being a buller on the Internet, show respect and kindness to other people and this will prevent cyberbullying.

Conclusion

Prevention of cyberbullying is the obligation of the whole society. Every human being can make a contribution to fight against this phenomenon, can create secure and supportive space for all people. Acknowledgment of liablitiiy for actions on the Internet and non-participation in cyberbullying is very important for all of us. We should control what we say and write on the Internet and remember that bad words can cause serious damage to other persons.

It is very important to teach children and teenagers good behaviour in Internet, explain which actions cause cyberbullying and the wats to avoid it. Parents, teachers and other adults should save children and teenagers from becoming cyberbullying victim and have to be ready to help in solution of problems that can occur in internet space.

The government and companies that propose social networks and other online platforms must implement appropriate measures to prevent cyberbullying. This can cover creation of effective mechanism of reporting about the offences, training users secure online behavior and cooperation with law enforcement bodies to combat cyberbullying.

Fighting cyberbullying needs making an effort from the different sides. If we will work together, we can create secure and supportive online community for all. It is very important to understand that cyberbullying can cause serious psychological problems for a victim, including depression, worry and even suicide thoughts. That is why we must recognize such situations and help cyberbullying victims.

Cyberbullying is not limited to school space, it can occur in the work place, family or other public places. It means that absolutely every person can face cyberbullying and that is why we must know how to solve this problem.

We should remember that we communicate in internet with certain sensitive and worried people. That is why we should represent respect and kindness to Internet users and keep in mind that our behavior can make an impact to the life of other people. Uniting our efforts, we can create secure and kind place in Internet.

Funding. *The scientific article was prepared within the framework of the project BR 27882414 "Program for the support and rehabilitation of child victims of violence: practical implementation of a network of resource modular centers" funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.*

References

1. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия / под ред. Дэвида Лейна и Эндриу Миллера. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – С. 240-274.
2. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys. –Washington, D.C.: Hemisphere Press., 1978. – 218 p.
3. Буллинг в Казахстане: каждый пятый подросток становится жертвой. [Electronic resource] – URL: <https://manshuq.com/life-bullying-victim-09-2021> (accessed: 05.04.2023).
4. Букалерева Л.А., Остроушко А.В., Муратханова М.Б., Букалеров А.А. Противодействие кибербуллингу несовершеннолетних в Российской Федерации, Республике Казахстан и США // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Право. – 2018. – № 3(124). – С. 39-46.
5. Могунова М.М. Кибербуллинг как новая опасность // Вестник СКУ имени М. Козыбаева. – 2021. – № 2(51). – С. 99-106.
6. Хайрулина А. Обзор ситуации с соблюдением права ребенка на защиту от буллинга в школах Казахстана. [Electronic resource] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39472846&pos=1;-16#pos=1;-16 (accessed: 05.04.2023).
7. Токтагазин М.Б., Танирберген А.Т., Тилепберген С.А. Кибербуллинг в интернет-коммуникации: возникновение, актуальные проблемы // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Журналистика. – 2022. – №4. – С. 99-108.
8. Бердышев И.С. Жестокое обращение в детской среде. [Electronic resource] – URL: <https://fobr.ru/wp-content/uploads/2017/10/berdushevstatistika-bulling2.pdf> (accessed: 05.04.2023).
9. Бочавер А. Буллинг как объект исследований и культурный феномен // Психология. Журнал Высшей Школы Экономики. – 2013. – №3. – С. 149-159.
10. Бутенко В.Н. Буллинг в школьной образовательной среде: опыт исследования психологических особенностей «обидчиков» и «жертв» // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева. – 2015. – №3. – С. 138-143.
11. Волкова Е.Н. Методологические основания для выработки программ профилактики подросткового буллинга // Сибирский психологический журнал. – 2019. – №74. – С. 88-100. DOI: 10.17223/17267080/74/5.
12. Глазман О.А. Психологические особенности участников буллинга // Известия Российского гос. Пед. Ун-та имени А.И. Герцена. – 2009. – №105. – С. 159-165.
13. Гришина Т.Г. Нестерова А.А. Семейные факторы риска проявления буллинга в школьной среде / В сборнике: Социальная психология в образовательном пространстве. Сборник статей II Всероссийской научно- практической конференции с международным участием. – Москва: ФГБОУ МГППУ, 2017. – С. 425-429.
14. Кривцова С.В. Школьный буллинг: об опыте исследований распространенности буллинга в школах Германии, Австрии, России // Образовательная политика. – 2016. – Т. 3. – № 73. – С. 2-25.

15. Ильин Е.П. Психология агрессивного поведения. – Санкт-Петербург: Питер, 2014. – 368 с.
16. Соловьева С.Л. Психологические последствия насилия // Психологическая культура и психологическая безопасность в образовании. Материалы Всероссийской конференции. – Москва, 2003. – С. 187-190.
17. Arora С.М.Ј. Measuring bullying with the life in School checklist // Patoral Care in Education. – 1994. – Vol. 12. – P. 11-15.
18. Berger K. Invitation to the Life Spain. – New York: Worth Publishers, 2014.

Н.Б. Калкаева¹, А.Б. Избасова², Д.Б. Бұғыбай³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Ш. Есенов атындағы Каспий Мемлекеттік Технологиялар және Инжиниринг университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстан Республикасында кибербуллингтің алдын алудың кейбір сұрақтары

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты – қазіргі кезде кең тараған құбылыс кибербуллингтің алдын алу шараларын қалыптастыру. Мақалада буллинг ұғымы, оның ішінде кибербуллингтің мазмұны, кибербуллингтің алдыналу үшін қажетті шаралардың жүйесі, кибербуллингтің алдын алуды жүзеге асыратын субъектілер кең түрде қарастырылған. Зерттеудің әдістемелік негізін криминология, виктимология ғылымдарының ережелері құрайды. Кибербуллингтің алдын алудың өзектілігі көптеген адамдардың, әсіресе жасөспірімдер мен балалардың өмірінің ажырамас бөлігіне айналған заманауи технологиялар мен әлеуметтік желілерді қолданудың кең қанат жаюымен байланысты. Кибербуллинг - бұл интернет және басқа цифрлық технологиялар арқылы болатын психологиялық зорлық-зомбылықтың бір түрі.

Кибербуллинг депрессия, мазасыздық, өзін – өзі бағалаудың төмендеуі және кейбір жағдайларда суицид сияқты кибербуллингтің құрбанына айналған адам үшін ауыр зардаптарды туындатуы мүмкін. Сондықтан да, кибербуллингтің алдын алу қоғам үшін маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Кибербуллингтің алдын алу балалар мен жасөспірімдерге интернеттегі қауіпсіз мінез-құлықты үйретуді, әлеуметтік желілер мен мессенджерлерді пайдалану ережелерін қалыптастыруды, сондай-ақ ата-аналар мен мұғалімдерге кибербуллинг жағдайларын қалай тануға және алдын алуға үйретуді қамтуы керек.

Кибербуллингтің алдын алу үшін кибербуллинг жағдайларының алдын алу және тергеумен айналысатын, сондай-ақ зардап шеккендерге көмек көрсететін арнайы қызметтерді құру маңызды.

Мақала авторлары кибербуллингтің алдын алудың балалар мен жасөспірімдердің онлайн қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажетті шара екендігіне басты назар аударған. Ол мемлекеттік ұйымдарды, білім беру мекемелерін және ата-аналарды қоса алғанда, қоғам деңгейінде жүзеге асырылуы тиіс.

Түйін сөздер: буллинг, кибербуллинг, агрессор, буллер, зорлық-зомбылық, қудалау, интернет, әлеуметтік желілер, алдын алу, алдын алу субъектілері, ауыр зардаптар және т.б.

Н.Б. Калкаева¹, А.Б. Избасова², Д.Б. Бұғыбай³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан

Некоторые вопросы профилактики кибербуллинга в Республике Казахстан

Аннотация. Цель статьи – сформировать меры по профилактике кибербуллинга, широко распространенного в настоящее время явления. В статье рассматривается понятие буллинга, в том числе содержание кибербуллинга, система мер, необходимых для профилактики кибербуллинга,

субъекты, осуществляющие профилактику кибербуллинга. Методологическую основу исследования составляют положения криминологии, виктимологии.

Актуальность профилактики кибербуллинга связана с ростом использования современных технологий и социальных сетей, которые стали неотъемлемой частью жизни многих людей, особенно подростков и детей. Кибербуллинг – это форма психологического насилия, которая происходит через интернет и другие цифровые технологии.

Кибербуллинг может привести к серьезным последствиям для жертвы, таким, как депрессия, тревожность, снижение самооценки, а в некоторых случаях – и к самоубийству. Поэтому профилактика кибербуллинга является важной задачей для общества.

Профилактика кибербуллинга должна включать в себя обучение детей и подростков безопасному поведению в интернете, установление правил использования социальных сетей и мессенджеров, а также обучение родителей и учителей, как распознавать и предотвращать случаи кибербуллинга.

Для профилактики кибербуллинга также важно создание специальных служб, которые будут заниматься предотвращением и расследованием случаев кибербуллинга, а также оказывать помощь жертвам.

Авторы статьи констатируют, что профилактика кибербуллинга является необходимой мерой для обеспечения безопасности детей и подростков в интернете. Она должна быть осуществлена на уровне общества, включая государственные организации, образовательные учреждения и родителей.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, агрессор, буллер, насилие, травля, интернет, социальные сети, профилактика, субъекты профилактики, тяжкие последствия и т.д.

References

1. Lejn D.A. SHkol'naya travlya (bullying). Detskaya i podrostkovaya psihoterapiya [School bullying. Child and adolescent psychotherapy] (Sankt-Peterburg: Piter, 2001, 240-274 s.) [St. Petersburg: Peter, 2001, 240-274 p.]. [in Russian]
2. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys (Washington, D.C.: Hemisphere Press., 1978, 218 p.).
3. Bulling v Kazahstane: kazhdyj pyatyj podrostok stanovitsya zhertvoj [Bullying in Kazakhstan: every fifth teenager becomes a victim]. [Electronic resource] – Available at: <https://manshuq.com/life-bullying-victim-09-2021> (accessed: 05.04.2023). [in Russian]
4. Bukalerova L.A., Ostroushko A.V., Murathanova M.B., Bukalero A.A. Protivodejstvie kiberbullingu nesovershennoletnih v Rossijskoj Federacii, Respublike Kazahstan i SSHA, Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya Pravo [Combating cyberbullying of minors in the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan and the USA, Bulletin of ENU named after. L.N. Gumilyov. Law Series], 3(124), 39-46 (2018). [in Russian]
5. Mogunova M.M. Kiberbulling kak novaya opasnost', Vestnik SKU imeni M. Kozybaeva [Cyberbullying as a new danger, Bulletin of the SKU named after M. Kozybaev], 2(51), 99-106 (2021). [in Russian]
6. Hajrulina A. Obzor situacii s soblyudeniem prava rebenka na zashchitu ot bullinga v shkolah Kazahstana [Review of the situation with respect for the child's right to protection from bullying in schools in Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39472846&pos=1;-16#pos=1;-16 (accessed: 05.04.2023). [in Russian]
7. Toktagazin M.B., Tanirbergen A.T., Tilepbergen S.A. Kiberbulling v internet-kommunikacii: vzniknovenie, aktual'nye problem, Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya ZHurnalistika [Cyberbullying in Internet communications: emergence, current problem, Bulletin of ENU named after. L.N. Gumilyov. Journalism Series], 4, 99-108 (2022). [in Russian]
8. Berdyshev I.S. ZHestokoe obrashchenie v detskoj srede [Abuse in children's environment]. [Electronic resource] – Available at: <https://fobr.ru/wp-content/uploads/2017/10/berdushevstatistika-bulling2.pdf> (accessed: 05.04.2023). [in Russian]
9. Bochaver A. Bulling kak ob"ekt issledovanij i kul'turnyj fenomen, Psihologiya. ZHurnal Vysšej SHkoly Ekonomiki [Bullying as an object of research and a cultural phenomenon, Psychology. Journal of the Higher School of Economics], 3, 149-159 (2013). [in Russian]

10. Butenko V.N. Bulling v shkol'noj obrazovatel'noj srede: opyt issledovaniya psihologicheskikh osobennostej «obidchikov» i «zhertv», Vestnik Krasnoyarskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. V.P. Astaf'eva [Bullying in the school educational environment: experience in studying the psychological characteristics of "offenders" and "victims", Bulletin of the Krasnoyarsk State Pedagogical University. V.P. Astafieva], 3, 138-143 (2015). [in Russian]
11. Volkova E.N. Metodologicheskie osnovaniya dlya vyrabotki programm profilaktiki podrostkovogo bullinga, Sibirskij psihologicheskij zhurnal [Methodological grounds for developing programs for the prevention of teenage bullying, Siberian Psychological Journal], 74, 88-100. (2019). DOI: 10.17223/17267080/74/5. [in Russian]
12. Glazman O.L. Psihologicheskie osobennosti uchastnikov bullinga, Izvestiya Rossijskogo gos. Ped. Un-ta imeni A.I. Gercena [Psychological characteristics of bullying participants, Izvestia of the Russian State. Ped. University named after A.I. Herzen], 105, 159-165 (2009). [in Russian]
13. Grishina T.G. Nesterova A.A. Semejnye faktory riska proyavleniya bullinga v shkol'noj srede. V sbornike: Social'naya psihologiya v obrazovatel'nom prostranstve. Sbornik statej II Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, Moskva: FGBOU MGPPU [Family risk factors for bullying in the school environment. In the collection: Social psychology in the educational space. Collection of articles of the II All-Russian scientific and practical conference with international participation, Moscow: Federal State Budgetary Educational Institution MSUPE], 425-429 (2017). [in Russian]
14. Krivcova S.V. SHkol'nyj bulling: ob opyte issledovaniy rasprostranennosti bullinga v shkolah Germanii, Avstrii, Rossii, Obrazovatel'naya politika [School bullying: about the experience of researching the prevalence of bullying in schools in Germany, Austria, Russia, Educational Policy], 3(73), 2-25 (2016). [in Russian]
15. Il'in E.P. Psihologiya agressivnogo povedeniya [Psychology of aggressive behavior] (Sankt-Peterburg, Piter, 2014, 368 s.) [St. Petersburg: Peter, 2014, 368 p.]. [in Russian]
16. Solov'eva S.L. Psihologicheskie posledstviya nasiliya. Psihologicheskaya kul'tura i psihologicheskaya bezopasnost' v obrazovanii. Materialy Vserossijskoj konferencii, Moskva [Psychological consequences of violence. Psychological culture and psychological safety in education. Materials of the All-Russian Conference, Moscow], 187-190 (2003). [in Russian]
17. Arora C.M.J. Measuring bulling with the life in School checklist, Patoral Care in Education, 12, 11-15 (1994).
18. Berger K. Invitation to the Life Spain (New York, Worth Publishers, 2014).

Information about authors:

Kalkayeva N.B. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Yzbassova A.B. – PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Bugybay D.B. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Kazakhstan, Aktau, Kazakhstan.

Калкаева Н.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Избасова А.Б. – доктор PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Бұғыбайқызы Д.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш. Есенов атындағы Каспий Мемекеттік Технологиялар және Инжиниринг университеті, Алматы, Қазақстан.

А.Ф. Абдувалиев¹, М.Б. Муратханова², Н.Х. Абдулай¹

¹Тюменский государственный университет, Тюмень, Российская Федерация

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: a.f.abdulvaliev@utmn.ru, m.muratkhanova@yandex.ru,
stud0000229869@study.utmn.ru)

Особенности уголовной ответственности женщин по законодательству Российской Федерации, Республики Казахстан и Республики Чад: сравнительно-правовой аспект

Аннотация. В статье рассмотрены сравнительно-правовые аспекты уголовной ответственности женщин по законодательству Российской Федерации, Республики Казахстан и Республики Чад в вопросе назначения наказания. Актуальность исследования обусловлена отсутствием работ, содержащих сравнительный анализ отечественного уголовного законодательства с зарубежным, отличающимся применяемым правом – исламским.

Основным методом научного исследования послужил сравнительно-правовой анализ норм уголовного права трех государств. Методы систематизации и обобщения также были использованы для структурирования полученной информации и формулирования выводов, к которым пришли авторы.

Авторы пришли к выводу о том, что в отличие от уголовного законодательства Российской Федерации и Республики Казахстан, уголовное законодательство Республики Чад не предусматривает каких-либо гарантий и послаблений женщинам, предусматривая для них наряду с мужчинами общее правило назначения наказания и совместное содержание при отбывании наказания. Поэтому в Уголовный кодекс Республики Чад необходимо внести изменения, затрагивающие вопрос смягчения уголовной ответственности женщин, а также места содержания при отбывании наказания.

Ключевые слова: преступление, дискриминация, уголовная ответственность, гуманизм, женская преступность, женщина, Российская Федерация, Республика Казахстан, Республика Чад.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-100-109>

Введение

Современная государственная политика направлена на развитие государства во всех сферах, включая институт уголовной ответственности. За последние несколько лет, по данным МВД России, преступность остается на прежнем уровне [1]. Однако Генеральная Прокуратура Российской Федерации предоставила статистические сведения за три квартала 2022 года, которые свидетельствуют о росте преступности среди представителей женского пола. Так, в 2022 году показатель составил 16,4% от всего процента преступности по стране, что больше на 0,1% относительно 2021 года [2].

Действующая Конституция России в статье 19 закрепляет принцип равенства прав и свобод человека и гражданина, исключая любую дискриминацию (пол, раса, национальность и др.) [3]. В Конституции Республики Казахстан в статье 14 утверждается, что никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения,

пола, расы, национальности, языка, отношения религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам [4]. В указанных статьях законодателями особое внимание уделяется тому, что мужчина и женщина имеют равные права и свободы, которые могут быть реализованы вне зависимости от пола представителя. Однако изучив более глубинно вопрос равенства прав и свобод с исторической точки зрения, а также проанализировав физиологические и идеологические особенности, можем указать на то, что все это явилось предпосылками для включения некоторых специфических положений в уголовное и иное законодательство России и Казахстана в отношении именно женщин. Заметим, что большинство государств поддерживает данное направление и в действительности смягчает уголовную ответственность для женщин в силу их физиологических особенностей и др.

На сегодняшний день одной из главных особенностей, которая занимает практически центральное место в исследованиях многих юристов, является то, что по законам Российской Федерации так же, как и в Республике Казахстан, женщинам не назначается уголовная ответственность в виде пожизненного лишения свободы. В России наложен мораторий на смертную казнь и в силу статьи 59 Уголовного кодекса РФ женщины не могут быть казнены за совершение особо тяжких преступлений, посягающих на жизнь другого человека или людей [5]. В Республике Казахстан Законом от 29.12.2021 г. наказание в виде смертной казни отменено [6].

Актуальность исследования заключена в том, что российское законодательство так же, как и в Республике Казахстан в области уголовного права содержит в себе исключительные особенности назначения наказания женщинам, совершившим преступления. В отечественных исследованиях в области уголовного права закреплены особенности определения и назначения наказания для женщин, однако нет трудов, которые бы рассматривали институт уголовной ответственности для женщин в Российской Федерации в сравнительно-правовом аспекте с законодательством зарубежных стран, отличающихся от российского государства относительно применяемого права, например, исламского.

Материалы и методы

Для того, чтобы выявить и изучить особенности назначения наказания женщинам по уголовному законодательству Республики Чад, Российской Федерации и Республики Казахстан, авторы обратились к анализу научной и юридической литературы по теме исследования. Методы систематизации и обобщения были использованы для структурирования полученной информации и формулирования выводов, к которым пришли авторы.

Результаты

Исходя из проведенного анализа уголовного законодательства Российской Федерации, Республики Казахстан и Республики Чад по вопросу особенностей назначения наказания женщинам, можем отметить следующие особенности. Женщинам в соответствии с Уголовным кодексом Республики Чад назначается наказание наравне с мужчинами согласно Конституции государства. В большинстве случаев женщинам назначается тюремное заключение как основной вид наказания – особенность состоит в том, что женщины и мужчины содержатся в одной тюрьме и зачастую находятся в одной тюремной камере.

Уголовную ответственность несут также и женщины, находящиеся в положении беременности и имеющие грудного ребенка или нескольких детей, что ухудшается плохими условиями содержания, некачественным питанием, которое крайне необходимо для грудного вскармливания [7].

При этом в статье 22 Уголовного кодекса Республики Чад оговорено, что «Если женщина, приговоренная к лишению свободы, беременна или только что родила, она отбывает наказание только через три месяца после родов. Беременная или только что

родившая женщина, помещенная под стражу до суда, продолжает пользоваться режимом предварительного заключения до истечения указанного срока». Данное правило является небольшим исключением, предоставляющее осужденным женщинам, недавно родившим ребенка, определенные послабления в отбытии наказания, но не более того.

Поэтому в уголовном законодательстве Республики Чад имеются свои правовые особенности дискуссионного характера касательно уголовной ответственности женщин.

Обсуждение

В соответствии с Конституцией Республики Чад, перед государством стоит одна из приоритетных задач – исключение любых форм дискриминации в отношении женщин [7]. Однако в реальности женщины часто сталкиваются с насилием и дискриминацией, несмотря на конституционный запрет. Институт уголовной ответственности в отношении женщин имеет некоторые отличия от института уголовной ответственности для мужчин, хотя Конституция государства закрепляет принцип равенства женщин и мужчин перед законом. Представляется, что гендерная принадлежность является одним из факторов, оказывающих влияние на процесс назначения наказания, а также смягчающего уголовную ответственность женщин за совершение преступлений.

Отметим, что в России и Казахстане отрасль современного уголовного права развивается на протяжении десятков лет, институт уголовной ответственности находится на этапе активного совершенствования в вопросах назначения наказания женщинам за совершение преступлений, а также в области предупреждения женской преступности. Что же касается Республики Чад, можем отметить следующее: государство находится лишь в начале пути формирования прочной законодательной базы, нормативно-правовые акты которой регулировали бы в должной мере институт уголовной ответственности для женщин. В силу того, что российское право и право, применяемое в Республике Чад, имеют ряд существенных отличий в области назначения наказания женщинам, представляется необходимым провести сравнительно-правовой анализ отечественного и зарубежного законодательства в области уголовного права. Представляется, что проведение такого анализа позволит выявить слабые стороны действующего законодательства в России и Республике Чад, что определит направление рекомендаций для совершенствования института уголовной ответственности в государствах.

За последние годы преступность среди женщин значительно изменилась. Анализируя данные об удельном весе женской преступности в общем числе лиц, совершивших преступления за последние несколько лет в Республике Казахстан, можно проследить постепенное ее снижение.

Е.И. Каиржанов пишет о следующих изменениях преступности среди женщин в девяностых годах XX в.: «1) Повышение уровня их криминальной активности в сфере экономики. Рост в 2,5 раза числа женщин, совершивших такие преступления, привел к увеличению их удельного веса в общем числе таких преступников. Особенно заметным был рост числа женщин, совершивших преступления, связанные с незаконным предпринимательством (342 до 766, т.е. в 2,3 раза); изготовлением и сбытом поддельных денег и ценных бумаг с 187 до 348, обманом потребителей (в 2,6 раза)... 2) Активное вовлечение женщин в тяжкую и особо тяжкую, наиболее общественно опасную преступность с высоким уровнем организованности и профессионализма: а) общее число преступниц, совершивших тяжкие и особо тяжкие преступления, выросло на 32,3 %, в том числе, например, в числе убийц с 2968 до 3267 (на 10 %); б) корыстная направленность женской преступности все чаще приобретает насильственные формы... с 30 до 57 выросло число женщин, участвовавших в похищениях людей; на 71,5 % выросло их количество среди тех, чей криминальный бизнес связан с распространением оружия, а в распространение наркотиков они вовлекаются даже активнее мужчин, о чем свидетельствует и прирост числа таких преступниц (1997 по 1999 г.г) на 74,6 % и увеличение их удельного веса в общем числе преступников с 11,1 % до 14,5 %... произошел заметный рост числа лиц женского

пола, совершивших преступления в группе (с 46 200 в 1997 году до 54 145 в 1999 году - 17,2 %), в том числе в организованной группе (с 1420 до 1656 - на 16,6 %)» [8].

За последние несколько лет вопросы роста женской преступности в Российской Федерации поднимались на многих научно-практических конференциях. Такой повышенный интерес обусловлен тем, что в современном обществе роль женщины постепенно возрастает и совершение представителями женского пола преступлений имеет крайне негативные последствия. Действующее уголовное законодательство содержит в себе некоторые особенности назначения наказания женщинам в силу физиологии и принципов справедливости и гуманизма. Рассмотрим более подробно данные особенности.

Уже после вынесения приговора осужденные судом к лишению свободы женщины направляются в соответствии со статьей 58 УК РФ на отбывание наказания в колонии-поселения и исправительные колонии общего режима [9]. При этом законодательством Российской Федерации тюрем и колоний строгого режима для лиц женского пола не предусмотрено. Мера же ответственности женщин по статьям Особой части Уголовного кодекса РФ приравнена к ответственности мужчин. На явные отличия в отбывании лишения свободы женщинами и мужчинами обращает внимание Д.Т. Караманукян: «Показательным также является то, что женщины отбывают наказание только в колониях общего режима в соответствии со ст. 58 УК РФ. Уголовно-исполнительное законодательство Российской Федерации должно исходить из принципа гендерного равенства - порядок содержания осужденных мужчин и женщин должен быть одинаковым. Вопреки этому, некоторые нормы предусматривают учет половых особенностей, предоставляя женщинам особые льготы и привилегии по сравнению с осужденными мужчинами» [10].

Здесь же отметим и тот факт, что указанный подход к содержанию женщин в колонии общего режима является противоречивым относительно принципов гуманизма и справедливости [11] в следующем случае: нахождение женщины, неоднократно судимой за совершение тяжких или особо тяжких преступлений представляет опасность для представителей женского пола, совершивших преступление впервые по неосторожности, например. Кроме того, мужчины и женщины, которые совершают равные преступления в аналогичных обстоятельствах, также содержатся в разных исправительных учреждениях, что может быть принято за проявление дискриминации.

Приведем несколько примеров из судебной практики. К. была осуждена к лишению свободы по совокупности преступлений: за групповое убийство двух и более лиц (19 лет), за подстрекательство к убийству с целью скрыть другое преступление (10 лет) в исправительной колонии общего режима [12]. В другом случае К. был осужден к лишению свободы за совершение группового убийства сроком на 15 лет в исправительной колонии строгого режима [13]. Представляется, что за совершение более опасного по степени преступления женщина получает более снисходительный вид наказания, что не соответствует принципу справедливости.

Анализ УК РФ позволяет нам также выделить и другие особенности. Так, например, в статье 54 уголовного закона содержится запрет на назначение наказания в виде ареста для женщин, которые находятся в положении беременности и (или) имеют несовершеннолетних детей в возрасте до 14 лет. На наш взгляд, это обусловлено сложностью создания и поддержания необходимых условий. Здесь же можем отметить и то, что женщины не несут наказание в виде пожизненного заключения свободы и смертной казни, поскольку это соответствует принципам уголовного процесса – гуманизму и справедливости. Интересным представляется мнение Д.Т. Караманукяна, который указывает, что возможность применения смертной казни только к мужчинам является проявлением одной из форм дискриминации [10]. Подчеркнем, что многие международные правовые акты в области защиты прав и свобод человека указывают на то, что смертная казнь не может быть применена исключительно к беременным женщинам, поскольку женщины и мужчины обладают равными правами и в равной степени должны отвечать за совершенные преступления перед законом. Например, таким международно-

правовым актом является Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16.12.1996 года [14]. На наш взгляд, ООН исходит из позиции сохранения здоровья ребенка.

Также можем отметить и то, что многие исследователи, в частности, К.В. Дядюн, указывают на то, что запрет на применение смертной казни к женщинам в целом не соответствует криминологической ситуации. Как ранее было указано, среди женщин динамично возрастает преступность, в связи с чем К.В. Дядюн предлагает внести изменения в законодательство России в вопросе смертной казни в отношении женщин, находящихся в положении беременности [15].

Кроме того, стоит обратить внимание на обязательные и исправительные работы, назначение которых в отношении женщин также имеют некоторые особенности. Так, например, статья 49 УК РФ предполагает запрет на назначение обязательных работ беременным женщинам, а также женщинам, которые имеют несовершеннолетних детей в возрасте до трех лет. С.В. Тасаков утверждает, что санкции, предусматривающие такие особенности наказания для беременных женщин и женщин, имеющих детей, в полной мере соответствуют нормам морали и нравственности общества [16].

Касательно принудительных работ можем указать следующее: они не могут быть назначены женщинам, которые достигли возраста 55 лет. Обратим внимание на позицию К.В. Дядюна – такие ограничения при назначении наказания женщинам, совершившим преступления, могут привести к наступлению негативных последствий, заключенных в невозможности назначения такого наказания вовсе. Также в своем исследовании автор отмечает следующее: «В соответствии с ч. 3 ст. 60 УК РФ, при назначении наказания в числе прочего учитывается влияние избранного вида на условия жизни семьи осужденного. Однако при существующем запрете назначения отдельных видов наказания для женщин у суда фактически отсутствует альтернатива выбора. Если же в санкции статьи отсутствует штраф как вид наказания, ситуация становится еще более печальной: в силу установленных ограничений женщине, имеющей ребенка, зачастую может фактически быть назначено только наказание в виде лишения свободы... В отношении же женщин, имеющих детей, установленные ограничения могут повлечь за собой последствия, обратные целям создания соответствующих норм» [17].

Представляется, что при назначении наказания женщинам в соответствии с законодательством Российской Федерации, следует учитывать также принципы равенства перед законом и исключения дискриминации, гуманизма и справедливости. Однако в большинстве случаев, в частности, в тех, которые были приведены нами из числа судебной практики, просматриваются формы проявления дискриминации в отношении мужчин. Здесь же отметим, что специфические привилегии, которыми обладают женщины, совершившие противоправные общественно-опасные деяния, не соответствуют нормам международного права. Однако некоторые из них, например, запрет на арест беременных женщин и женщин, имеющих несовершеннолетних детей в возрасте до трех лет, обусловлены интересами государства в вопросах охраны здоровья ребенка.

Современное законодательство Республики Чад включает в себе положения, отражающие активную борьбу с дискриминацией женщин – так, к примеру, были подписаны и ратифицированы соответствующие Конвенции: Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Конвенция о правах ребенка и др.

Но практика применения международных нормативных правовых актов в Республике Чад отсутствует. В связи с этим в государстве наблюдается дискриминационное отношение к женщинам. В вопросе особенностей назначения наказаний женщинам по уголовному законодательству Республики Чад можно подчеркнуть следующее: отличительных особенностей назначения наказания практически нет, они отражены в вопросе освобождения от уголовной ответственности (в частности, отсрочки). Однако можем отметить условия содержания женщин в тюрьмах – они представляются крайне негативными.

Обратим внимание на положения Конституции Республики Чад. Так, статья 18 закона указывает на следующее: «Никто не может подвергаться унижающему достоинство обращению или жестокому обращению, а также пыткам»; статья 26 гласит: «Обычаи и традиционные нормы, затрагивающие коллективную уголовную ответственность, запрещены». Вместе с тем женщины сталкиваются с жестоким обращением и обращением, унижающим их достоинство – в частности, в Чаде до сих пор существует практика полигамного брака, которая является законной [7].

Действующий Уголовный кодекс Республики Чад не закрепляет в себе легальное определение понятия «уголовная ответственность». В соответствии с законодательством Республики Чад, уголовная ответственность представляет собой назначение наказания за совершение противоправного деяния, за которое предусмотрена санкция действующим Уголовным кодексом Республики Чад.

Женщинам, в соответствии с УК Республики Чад, могут быть назначены как основные виды наказаний, так и альтернативные. В число основных видов входят тюремное заключение, штраф, в то время как в качестве альтернативных видов наказаний понимаются общественные работы или штрафной день. Согласно статье 13 Конституции государства, все равны перед законом, в связи с чем можем выделить следующую особенность назначения наказания женщинам – они отбывают наказание в тюрьмах наравне с мужчинами, содержатся в совмещенных камерах – т.е. мужчины и женщины отбывают наказание за совершение уголовно-наказуемого деяния и временно находятся в одной камере.

В соответствии со статьей 21 УК Республики Чад, тюремное заключение – это пожизненное или временное наказание в виде лишения свободы, которое приводится в исполнение в пенитенциарном учреждении и на условиях, установленных статьями, затрагивающими пенитенциарную систему. Кроме того, тюрьмы Чада не разделяются на мужские и женские соответственно, что нарушает право человека на неприкосновенность частной (личной) жизни несмотря на то, что согласно Конституции, государство признает себя демократическим.

Здесь же можем обратить на одну из проблем отбытия наказаний женщинами – им не предоставляется необходимый уход и средства женской гигиены, а также не соблюдаются должные условия содержания. За последние несколько лет такие условия неоднократно подвергались критике со стороны общественных организаций, в частности, из-за переполненности чадских тюрем, антисанитарии, отсутствии жизненно важных ресурсов – воды и еды.

Уголовную ответственность несут также женщины, которые находятся в положении беременности или имеют ребенка до 3-х лет. Проблема отбытия наказания заключается в том, что женщины не получают необходимого питания и, как следствие, им не хватает питательных веществ для грудного вскармливания.

Отмечается, что женщины при отбывании наказания в тюрьме могут быть подвергнуты телесному и сексуальному надругательству, жестокому обращению, заковыванию в кандалы несмотря на то, что это строго запрещено международными Конвенциями, ратифицированными в Республике Чад. На наш взгляд, это обусловлено тем, что в тюрьмах преимущественно работают мужчины, поскольку женщины на практике не имеют прав на трудоустройство в подобные структуры. Отбытию наказания в тюрьмах подвергаются женщины, имеющие психические заболевания. В частности, они не получают необходимой медицинской помощи, но в соответствии с правилами содержания правонарушителей, в каждой тюрьме должно быть психиатрическое отделение, в котором располагают лиц, имеющих психические расстройства.

Ранее женщинам за совершение уголовно-наказуемого деяния могла быть назначена в качестве наказания смертная казнь – в случае, если председательствующий суда решит, что применение данного вида наказания обусловлено уважительными причинами, то оно может быть применено. Однако с ратификацией международных нормативно-правовых актов, в частности, Конвенций, смертная казнь в Республике Чад была отменена. Но в

силу того, что местное население продолжает чтить обычаи и традиционные нормы, в Чаде встречаются случаи самосуда – женщины могут быть подвергнуты наказанию за совершение измены. Также происходят незаконные избиения, пытки и изнасилования в качестве наказания за совершение уголовно-наказуемого деяния. Кроме того, женщины, подвергнутые уголовной ответственности, могут быть лишены гражданских и семейных прав в соответствии с УК Республики Чад. Важно подчеркнуть, что наказание может быть назначено не только за совершение преступления, но и за его сокрытие.

Отдельно стоит сказать о том, что по уголовному законодательству Республики Чад для женщины, убившей своего новорожденного ребенка, устанавливается более суровое наказание, нежели чем в Российской Федерации или в Республике Казахстан. И если по ст. 106 УК РФ и по ст. 100 УК РК устанавливается наказание в виде лишения свободы на срок до 4-5 лет, то по ст. 355 УК Республики Чад устанавливается наказание в виде лишения свободы на срок от 5 до 10 лет. Для сравнения: за простое убийство ст. 302 УК Республики Чад устанавливает наказание в виде лишения свободы на срок от 15 до 30 лет либо пожизненное заключение.

Выводы

На наш взгляд, необходим полный пересмотр уголовного законодательства Республики Чад в соответствии с международными Конвенциями, в частности, Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, ратифицированных государством. В сравнении с уголовным законодательством Российской Федерации и Республики Казахстан относительно назначения наказания женщинам за совершение уголовно-наказуемого деяния, можем отметить следующее: УК Республики Чад предусматривает более ужесточенное наказание, поскольку уголовной ответственности подлежат даже женщины, находящиеся в положении беременности и имеющих на иждивении детей в возрасте до 3-х лет без какой-либо отсрочки от отбывания наказания за исключением трех месяцев, представляемых женщине после родов; содержание в тюрьмах можем охарактеризовать как крайне плохое, поскольку в тюремных камерах нет разделения на мужскую и женскую часть – они содержатся вместе.

Также важно обратить внимание на отсутствие необходимой психиатрической помощи женщинам, которые имеют серьезные психические заболевания и расстройства – если по законодательству РФ и РК женщины отправляются на принудительное лечение в специальные медицинские учреждения, то в Республике Чад такая практика отсутствует.

Список литературы

1. Министерство внутренних дел Российской Федерации: официальный сайт. [Электронный ресурс] – URL: <https://xn--b1aew.xn--p1ai/> (дата обращения: 15.03.2023).
2. Генеральная Прокуратура Российской Федерации: официальный сайт. [Электронный ресурс] – URL: <https://egr.genproc.gov.ru/web/gprf> (дата обращения: 15.03.2023).
3. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г.: по состоянию на 15.03.2023 г. – Москва: Российская газета. – 2023. – 67 с.
4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г.: по состоянию на 19.09.2022 г. – Астана, 2023. – 72 с.
5. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г.: по состоянию на 05.01.2023 г. – Москва: Российская газета, 2023. – 784 с.
6. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнения в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам отмены смертной казни» № 89VII от 29.12.2021. – Астана, 2023. – 10 с.
7. Конституция Республики Чад от 31 марта 1996 г.: по состоянию на 15.03.2023 г. – Нджамена, 2023. – 40 с.
8. Каиржанов Е.И. Криминология. Общая часть. – Алматы, 2000. – 288 с.

9. Долгова Л.А. К вопросу об уголовном наказании женщин // Молодой ученый. – 2021. – С. 252-254.
10. Караманукян Д.Т. Законодательные предпосылки гендерной дискриминации в Российской Федерации // Научный журнал «Сибирское юридическое обозрение». – 2019. – С. 6-12.
11. Абдувалиев А.Ф. Гендерный подход и принцип справедливости уголовного закона // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. – 2023. – Т. 9, № 1 (33). – С. 109-121.
12. Постановление Президиума Верховного Суда РФ от 14.11.2007 № 470-807// Бюллетень Верховного суда РФ. – 2008. – № 3.
13. Постановление Президиума Верховного Суда РФ от 19.11.2003 № 550п-03к // Бюллетень Верховного суда РФ. – 2004. – № 5.
14. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Декларация Организации Объединенных Наций о преступности и общественной безопасности». № 51/60 от 16.12.1996: по состоянию на 15.03.2023 г. – 8 с.
15. Дядюн К.В. Вынесение приговоров женщинам с точки зрения принципов равенства граждан перед законом, гуманизма и справедливости // Ленинградский юридический журнал. – 2017. – С. 196-207.
16. Тасаков С.В. Нравственные основы уголовного наказания // Журнал «Российская юстиция». – 2020. – С. 18-20.
17. Дядюн К.В. Назначение наказания женщинам с точки зрения принципов равенства граждан перед законом, гуманизма и справедливости // Ленинградский юридический журнал. – 2017. – С. 196-208.

А.Ф. Абдувалиев¹, М.Б. Муратханова², Н.Х. Абдулай¹

¹Тюмень мемлекеттік университеті, Тюмень, Ресей Федерациясы

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ресей Федерациясының, Қазақстан Республикасының және Чад Республикасының заңнамасы бойынша әйелдердің қылмыстық жауаптылығының ерекшеліктері: салыстырмалы-құқықтық аспект

Аңдатпа. Мақалада жаза тағайындау мәселесінде Ресей Федерациясының, Қазақстан Республикасының және Чад Республикасының заңнамасы бойынша әйелдердің қылмыстық жауапкершілігінің салыстырмалы құқықтық аспектілері қарастырылған. Зерттеудің өзектілігі отандық қылмыстық заңнаманы қолданбалы құқық – ислам құқығымен ерекшеленетін шетел құқығымен салыстырмалы талдауды қамтитын еңбектердің болмауына байланысты.

Ғылыми зерттеудің негізгі әдісі үш мемлекеттің қылмыстық құқығының нормаларын салыстырмалы құқықтық талдау болды. Алынған ақпаратты құрылымдау және авторлар жасаған қорытындыларды тұжырымдау үшін де жүйелеу және жалпылау әдістері қолданылды.

Авторлар Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасынан айырмашылығы, Чад Республикасының қылмыстық заңнамасында әйелдерге қандай да бір кепілдіктер мен жеңілдіктер қарастырылмаған, олар үшін ерлермен бірге жазаны тағайындаудың жалпы ережесі және жазаны өтеу кезінде бірлескен мазмұн қарастырылған деген қорытындыға келді. Соңдықтан Чад Республикасының Қылмыстық кодексіне әйелдердің қылмыстық жауапкершілігін жеңілдету мәселесін, сондай-ақ жазасын өтеу кезінде ұстау орындарын қозғайтын өзгерістер енгізу қажет.

Түйін сөздер: қылмыс, кемсітушілік, қылмыстық жауаптылық, гуманизм, әйелдер қылмысы, әйел, Ресей Федерациясы, Қазақстан Республикасы, Чад Республикасы.

A.F. Abdulvaliev¹, M.B. Muratkhanova², N.H. Abdoulaye¹

¹Tyumen State University, Tyumen, Russian Federation

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The features of women's criminal liability under the legislation of the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan and the Republic of Chad: comparative legal aspect

Abstract. The article examines the comparative legal aspects of women's criminal liability under the legislation of the Republic of Chad, the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan in the issue of sentencing. The relevance of the study is due to the lack of works containing a comparative analysis of domestic criminal legislation with foreign, differing in the applicable law – Islamic.

The main method of scientific research was the comparative legal analysis of the criminal law norms of the three states. Methods of systematization and generalization were also used to structure the information received and formulate the conclusions reached by the authors.

The authors concluded that, unlike the criminal legislation of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan, the criminal legislation of the Republic of Chad does not provide for any guarantees and indulgences for women, providing for them, along with men, a general rule of sentencing and joint detention while serving a sentence. Therefore, it is necessary to amend the Criminal Code of the Republic of Chad, affecting the issue of mitigating the criminal responsibility of women, as well as the place of detention while serving a sentence.

Keywords: crime, discrimination, criminal responsibility, humanism, female crime, woman, Russian Federation, Republic of Kazakhstan, Republic of Chad.

References

1. Ministerstvo vnutrennih del Rossijskoj Federacii: oficial'nyj sajt [Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation: official website]. [Electronic resource] – Available at: <https://xn--b1aew.xn--p1ai/> (accessed: 15.03.2023). [in Russian]
2. General'naya Prokuratura Rossijskoj Federacii: oficial'nyj sajt [General Prosecutor's Office of the Russian Federation: official website]. [Electronic resource] – Available at: <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf> (accessed: 15.03.2023). [in Russian]
3. Konstituciya Rossijskoj Federacii ot 12 dekabrya 1993 g.: po sostoyaniyu na 15.03.2023 g. [Constitution of the Russian Federation of December 12, 1993: as of March 15, 2023] (Moskva: Rossijskaya Gazeta, 2023, 67 s.) [Moscow: Rossiyskaya Gazeta, 2023, 67 p.]. [in Russian]
4. Konstituciya Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 g.: po sostoyaniyu na 19.09.2022 g. [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995: as of September 19, 2022] (Astana, 2023, 72 s.). [in Russian]
5. Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii ot 13 iyunya 1996 g.: po sostoyaniyu na 05.01.2023 g. [Criminal Code of the Russian Federation of June 13, 1996: as of 01/05/2023] (Moskva: Rossijskaya gazeta, 2023, 784 s.) [Moscow: Rossiyskaya Gazeta, 2023, 784 p.]. [in Russian]
6. Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolneniya v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam otmeny smertnoj kazni» № 89VII ot 29.12.2021 [Law of the Republic of Kazakhstan “On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the abolition of the death penalty” No. 89VII dated December 29, 2021] (Astana, 2023, 10 s.). [in Russian]
7. Konstituciya Respubliki CHad ot 31 marta 1996 g.: po sostoyaniyu na 15.03.2023 g. [Constitution of the Republic of Chad of March 31, 1996: as of March 15, 2023] (Ndzhamera, 2023, 40 s.) [N'Djamena, 2023, 40 p.]. [in Russian]
8. Kairzhanov E.I. Kriminologiya. Obshchaya chast' [Criminology. A common part] (Almaty, 2000, 288 s.). [in Russian]
9. Dolgova L.A. K voprosu ob ugolovnom nakazanii zhenshchin, Molodoj uchenyj [On the issue of criminal punishment for women, Young scientist], 252-254, (2021). [in Russian]
10. Karamanukyan D.T. Zakonodatel'nye predposylki gendernoj diskriminacii v Rossijskoj Federacii, Nauchnyj zhurnal «Sibirskoe yuridicheskoe obozrenie» [Legislative prerequisites for gender discrimination in the Russian Federation, Scientific journal “Siberian Legal Review”], 6-12, (2019). [in Russian]

11. Abdulvaliev A.F. Gendernyj podhod i princip spravedlivosti ugovolnogo zakona, Vestnik Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta. Social'no-ekonomicheskie i pravovye issledovaniya [Gender approach and the principle of fairness of criminal law, Bulletin of Tyumen State University. Socio-economic and legal research], 9, 1(33), 109-121 (2023). [in Russian]
12. Postanovlenie Prezidiuma Verhovnogo Suda RF ot 14.11.2007 № 470-807, Byulleten' Verhovnogo suda RF [Resolution of the Presidium of the Supreme Court of the Russian Federation dated November 14, 2007 No. 470-807, Bulletin of the Supreme Court of the Russian Federation], 3, (2008). [in Russian]
13. Postanovlenie Prezidiuma Verhovnogo Suda RF ot 19.11.2003 № 550p-03k, Byulleten' Verhovnogo suda RF [Resolution of the Presidium of the Supreme Court of the Russian Federation dated November 19, 2003 No. 550p-03k // Bulletin of the Supreme Court of the Russian Federation], 5, (2004). [in Russian]
14. Rezolyuciya General'noj Assamblei OON «Deklaraciya Organizacii Ob"edinennyh Nacij o prestupnosti i obshchestvennoj bezopasnosti». № 51/60 ot 16.12.1996: po sostoyaniyu na 15.03.2023 g. [UN General Assembly Resolution "United Nations Declaration on Crime and Public Safety." No. 51/60 dated December 16, 1996: as of March 15, 2023], 8 s. [in Russian]
15. Dyadyun K.V. Vynesenie prigovorov zhenshchinam s tochki zreniya principov ravenstva grazhdan pered zakonom, gumanizma i spravedlivosti, Leningradskij yuridicheskij zhurnal [Sentencing women from the point of view of the principles of equality of citizens before the law, humanism and justice, Leningrad Law Journal], 196-207, (2017). [in Russian]
16. Tasakov S.V. Nравственные основы уголовного наказания, Zhurnal «Rossijskaya yusticiya» [Moral foundations of criminal punishment, Journal "Russian Justice"], 18-20, 2020. [in Russian]
17. Dyadyun K.V. Naznachenie nakazaniya zhenshchinam s tochki zreniya principov ravenstva grazhdan pered zakonom, gumanizma i spravedlivosti, Leningradskij yuridicheskij zhurnal [Punishment of women from the point of view of the principles of equality of citizens before the law, humanism and justice, Leningrad Legal Journal], 196-208 (2017). [in Russian]

Сведения об авторах:

Абдулвалиев А.Ф. – кандидат юридических наук, доцент, Тюменский государственный университет, ул. Ленина, 38, Тюмень, Российская Федерация.

Муратханова М.Б. – кандидат юридических наук, доцент, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатбаева, 2, Астана, Казахстан.

Абдулай Н.Х. – магистрант Института государства и права, Тюменский государственный университет, ул. Ленина, 38, Тюмень, Российская Федерация.

Abdulvaliev A.F. – Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor, Department of Criminal Law Disciplines, Institute of State and Law, Tyumen State University, 38 Lenin str., Tyumen, Russian Federation.

Muratkhanova M.B. – Candidate of Law, Associate Professor, Department of Criminal Law Disciplines, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

Abdoulaye N.H. – Undergraduate Student, Institute of State and Law, Tyumen State University, 38 Lenin str., Tyumen, Russian Federation.

Р.А. Адильмуратова

Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан
(E-mail: rita_zkriyanova.76@mail.ru)

Процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтаудың процестік мәселелері

Аңдатпа. Сот процесіне қатысушылардың сот ісі тілін меңгеру деңгейін анықтау мәселелері заң жүйесінің әділдігі мен тиімділігінің маңызды аспектісі болып табылады. Сот ісін жүргізу тілін түсінбеу процеске қатысушының құқықтарының бұзылуына әкеледі. Сот процесіне қатысушы тұлғаның тілді еркін меңгеруі заң терминологиясын толық түсінуге кепілдік бермейді. Осы зерттеу жұмысы қылмыстық процессте сот ісін жүргізу тілі қағидатының сақталуын қамтамасыз етуге байланысты мәселелерді талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты қылмыстық сот процесін жүргізу барысында аудармашының қатысуын реттейтін заңнамаларды, ғылыми материалдарды зерделеу және қылмыстық сот процесіне қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін айқындауға мүмкіндік беретін өлшемшарттарды анықтау болып табылады. Құқық қолдану практикасы мен ғылыми зерттеулерді талдау деректері негізінде қылмыстық сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтау және белгілеу кезінде құқық қолдану практикасының мәселелері зерттеледі. Қазақстан Республикасының сот актілерін зерделей келе, сотқа дейінгі және сотта процестік құжаттарды әзірлеуде сот ісін жүргізу тілін білмеу не толық меңгермеуді анықтаудың бірқатар өлшемшарттары айқындалып, қылмыстық процесті жүргізетін тұлғаларға осы өлшемшарттарды анықтаудың әдістері ұсынылады. Құқықтық лексиканы қолдану, құқықтық нормалар мен заңды құжаттарды дұрыс түсіну, ресми стильді қолдану және басқа да мәселелер қарастырылады. Сонымен бірге, сот ісін жүргізу тілін меңгеруді бағалау кезінде осы өлшемшарттарды ескеру қажеттілігі және қатысушылардың сот процестерін дұрыс түсінуі мен тиімді қатысуын қамтамасыз ету үшін білікті аудармашыларды тартудың маңыздылығы көрсетіледі. Осы мәселелерді талдау қатысушылардың тілдік құзыреттілігі контекстінде сот процестерінің әділ, заңды, қылмыстық істің объективті түрде қаралуын қамтамасыз етуде өте маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, сот процесінің қатысушылары, сот ісін жүргізу тілі қағидаты, өлшемшарттар, сот аудармашысы, құқықтық тілді меңгеру дәрежесі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-110-118>

Кіріспе

Сот ісін жүргізу тілі қағидатының сақталуын қамтамасыз ету барысында аудармашы қызметінің маңызы өте зор, өйткені тілді білмейтін не жетік білмейтін процеске қатысушының құқықтары мен міндеттерінің сақталуы да тікелей аудармашының қызметіне байланысты десек артық емес. Сот ісін жүргізу тілі қағидатын сақтау азаматтардың құқықтарын нығайтып қана қоймай, тұтастай алғанда сот жүйесіне деген сенімді нығайтуға ықпал етеді. Алайда, адам мен азаматтың құқықтарын заңсыз шектеу жағдайлары әлі де кездеседі. Бүгінгі күні құқықтық демократиялық мемлекетімізде азаматтардың өз құқықтарын іске асыру мүмкіндігінің мәселелері өзекті болып отыр. Заң актілерінде сот ісін жүргізу тілі қағидатын тиісті түрде жүзеге асыруды қамтамасыз ететін бірқатар құқықтық

нормалардың болмауы адам құқықтарын жүзеге асыруды едәуір қиындатады және олардың бұзылуына әкеп соғады. Жеке тұлғаның субъективті құқықтарын бұзудың негізгі себептерінің бірі іс бойынша заңсыз шешімдер қабылдауға мүдделі адамдар тарапынан құқыққа қарсы қол сұғушылық болып табылады. Осыған байланысты сот практикасында қылмыстық процеске қатысушылардың заңмен кепілдік берілген құқығының толық қорғалмау мәселесі туындайды. Қазіргі таңда заң әдебиеттерінде қылмыстық процеске қатысушылардың, оның ішінде аудармашының қатысуы мәселесіне жиі назар аударыла бастады. Қолданыстағы заңнаманы жетілдіру, кепілдік беретін бірқатар объективті нормалардың болмауы және көптеген ережелердің жүйесіздігі аталған проблемаларды жетілдіру жөнінде ұсыныстар беру мақсатын негіздейді. Бұл ұсыныстар процеске қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған заңдарды жетілдіруге ықпал ете алады.

Зерттеудің міндеті процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтауға байланысты процессуалдық проблемаларға және құқық қолдану тәжірибесінің деректері мен ғылыми әдебиеттерге талдау жүргізу, сот процесінде тараптардың өзара қарым – қатынас жасауын күрделендіретін аспектілерді анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар енгізу болып табылады. Зерттеу объектісі сот процесінде аудармашының қызметі арқылы қылмыстық сот ісін жүргізу тілі қағидатын іске асыруға байланысты туындайтын құқықтық қатынастар болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 7-бабына, Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 14 - бабына [1], Қазақстан Республикасының Қылмыстық - процестік кодексінің (бұдан әрі - ҚР ҚПК) 30 - бабына сәйкес [2] Қазақстан Республикасында сот ісін жүргізу тілі қазақ тілінде жүргізіледі, сот ісін жүргізуде қазақ тілімен қатар ресми түрде орыс тілі, ал қажет болған кезде басқа тілдер де қолданылатыны көрсетілген. Бұл ретте орыс тілімен қатар, заңда көзделген жағдайларда басқа да тілдер қолданылатыны көрсетілген. Осылайша, мемлекет барлық азаматтардың теңдігін қамтамасыз етеді. Сот ісін жүргізу тілі қағидатын қолдану сот процесіне қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың құқықтық кепілдігін білдіреді.

Сот ісін жүргізу тілі мәселесі бірқатар отандық Д. Әміров, Б.М. Нурғалиев, А.К. Қусаинова, И.М. Беляева және шетелдік И.И. Бунова, А.И. Буханов, Г.Я. Имамутдинова, Я.М. Ишмухаметов, Е.П. Головинская, Г.П. Саркисянц, Н.Ю. Волосова, М.В. Волосовтың және тағы басқа зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған.

Адам құқықтарымен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенцияның 6 бабының 3 бөлігінің «е» тармағына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін айып тағылып отырған әрбір айыпталушы сотта қолданылатын тілді түсінбесе немесе сол тілде сөйлемесе, онда аудармашының тегін көмегін пайдалануға құқылы» [3]. А.И. Буханов осы халықаралық қағидатты іске асыру қылмыстық іс бойынша іс жүргізетін тұлғалардың алдына қойылған аса маңызды мақсаты, ал аталған құқықты қамтамасыз ету олардың міндеті болып табылатындығын көрсетеді [4, 94 б.]. Қылмыстық процесте тараптардың бірі сот ісін жүргізу тілін меңгермеген немесе жеткілікті деңгейде меңгермеген жағдайда Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік заңнамасына сәйкес, аудармашының қатысуы міндетті болып табылады. ҚР ҚПК-нің 30 бабының 3 бөлігіне сәйкес іс бойынша іс жүргізілетін тілді білмейтін немесе жеткілікті түрде білмейтін іске қатысатын адамдарға ана тілінде немесе өздері білетін басқа тілде мәлімдеме жасау, түсініктемелер және айғақтар беру, өтінішхаттар мәлімдеу, шағымдар беру, сот актілеріне дау айту, іс материалдарымен танысу, сотта сөз сөйлеу, заңда белгіленген тәртіппен аудармашының қызметтерін тегін пайдалану құқығы түсіндіріледі және қамтамасыз етіледі [3]. Бұл ретте, заң шығарушы процеске қатысушының тілді меңгеруі немесе жеткілікті деңгейде түсінбеуі деп көрсете отырып, осы ұғымдарға анықтама беретін нақты өлшемшарттарды атап көрсетпеген.

Зерттеу әдістері

Осы мақаланы жазу барысында зерттеудің әдістемелік негізі ретінде танымның жалпы ғылыми әдістері, тарихи- құқықтық және талдаудың салыстырмалы – құқықтық әдістер, сонымен бірге сот ісін жүргізуде жеке құқықтардың іске асырылуын жан-жақты зерттеуге ықпал ететін диалектикалық және логикалық әдістер қолданылды. Бұл әдістер процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтаудың процесуалдық мәселелерін егжей - тегжейлі талдауға, оларды жалпы ғылыми қағидаттардың, тарихи контекстің және аталған құбылыстармен салыстырмалы талдау арқылы қарастыруға мүмкіндік берді. Сонымен бірге, Шығыс Қазақстан облысы соттарының басты сот талқылауын тағайындауға кедергі келтірген қылмыстық процестік заңының бұзылуына қатысты материалдар зерделеніп және қылмыстық істер бойынша азаматтардың сот ісін жүргізу тілі бұзылу фактілеріне талдау жасалды. Бұл әдістерді қолдану зерттелетін құбылыстарды тереңірек түсінуге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының құқықтық нормалары мен практикадағы ерекшеліктерін анықтауға ықпал еткенін атап өту маңызды.

Талқылау

Қылмыстық сот ісін жүргізу тілі қағидатын дұрыс түсіну және жүзеге асыру іс жүзінде процеске қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етудің кілті болып табылады. Сот ісін жүргізу тілін жеткіліксіз түсінуден туындайтын қате түсініктер тергеу мен сот процесінің барысына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Осы орайда сот процесіне қатысатын аудармашы қызметінің маңызы зор екенін айта кеткен жөн. Қазіргі технология дамыған заманда күнделікті қолданылатын ауызекі тілді барлығы түсіне алады десек артық емес, бірақ адвокаттың немесе басқа да заң саласындағы жоғары білімі бар тұлғаның түсініктеме беретін арнайы заң терминологиясын қарапайым халық түсіне бермейді. Аудармашы істі қарау барысында басқа тараптарға түсініксіз болғанда қолданылатын арнайы заң терминдерін процеске қатысушының ана тілінде түсіндіріп бере алады.

Г.П. Саркисянц сот ісін жүргізу тілін меңгерудің өлшемшартына қатысты: «Сот ісі тілін білу дегеніміз сол тілді еркін түсіну, сондай-ақ процесс барысында туындаған кез келген сұраққа жеңіл түрде, ешқандай қиындықсыз жауап бере алу деп санайды. Заң бойынша тілді меңгеру дегеніміз сол тілді жетік білу және сол тілде еркін түсінік бере алу деген мағынаны білдіреді» [5, 24 б.], [6].

Бұл ауызекі тілді түсінудің ғана емес сонымен бірге, қылмыстық процестің мәнмәтінінде ерекше маңызды болып табылатын белгілі бір құқықтық терминологияны меңгерудің маңыздылығын көрсетеді. Г.П. Саркисянц ұсынған тілді білу өлшемшарттары сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, процестің әр қатысушысының ерекшеліктерін, оның білім деңгейін, тәжірибесін және құқықтық терминологияны қабылдау ерекшеліктерін ескеру қажет.

Ендігі кезекте, процеске қатысушы тұлға заң терминологиясын түсінеді ме деген сұрақ туындайды. Мысалы, Шығыс Қазақстан облысы қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотында 2023 жылы қаралған іс бойынша азамат «М».-ға (есімі өзгертілді) қатысты қылмыстық іс аса күрделі санаттағы істердің бірі болды және кәсіби аудармашының қатысуымен бірінші сатыдағы сотта бірнеше ай бойы қаралған. Қылмыстық іс бойынша айыпталушылар сот ісін жүргізу тілін біледі, алайда алдынала тергеуде заң терминдерін түсінбей, аудармашымен қамтамасыз етуді сұраған. Іс материалдары бойынша сотталушы «М».-ның ұлты қазақ. Орыс және қазақ тілдерін жетік меңгерген, жоғары заң білімі бар, заңгер мамандығы бойынша жоғарғы оқу орнын орыс тілінде оқыған. Дегенмен, азамат «М». Қазақстан Республикасының заңнамасын жақсы біле тұра, аудармашы талап ету туралы өз құқығын өзіне тиімді пайдаланған [7].

А.С.Пашиннің пікірінше, «әдетте, жауап алып отырған тұлға мен тергеу амалының басқа да қатысушылары сот ісін жүргізу тілін дұрыс түсінбегендіктен, көп жағдайда

қиындықтар туындайды» [8, 43 б.]. Процеске қатысушылардың тілдік құқықтарын қамтамасыз ету міндеттемесі ақпаратты толық және объективті қабылдауға, сондай-ақ қорғауды немесе айыптауды тиімді жүзеге асыруға жағдай жасауды көздейді. Сот ісін жүргізу тілі құқығының сақталуы үшін жауапкершілік тергеу органдарына, соттарға және қылмыстық процестің басқа қатысушыларына жүктеледі.

Н.Ю. Волосованың зерттеуінде қылмыстық сот ісін жүргізу тілін жеткіліксіз түсінудің өлшемшарттары негізделген. Олар процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілімен тиімді қарым-қатынас жасау қабілетіне әсер ететін құқықтық терминологияны түсінудегі қиындықтар, жазбаша мәтіндерді түсінудегі қиындықтар, қалыптасқан құқықтық жағдайдағы қиындықтар сияқты аспектілерді атап көрсетеді [9, 45 б.].

Атап өткеніміздей, қылмыстық процестің алдын-ала тергеу кезеңінде процеске қатысушылардың тілдік дағдыларын зерттеу әділ және тиімді сот ісін жүргізуде маңызды роль атқарады. Процеске қатысушылардың тілдік дағдыларын ерте анықтау проблемалардың алдын алуға және аудармашының уақтылы шақырылуын қамтамасыз етуге көмектеседі. Бұл процеске қатысушылардың ана тілін немесе олар білетін тілді пайдаланудағы конституциялық құқықтарын сақтау және олардың әділ сот ісін жүргізу құқығын қамтамасыз ету үшін маңызды. Осы арада Р.А. Решетников процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейінің жеткіліктігін анықтау міндеті кімге жүктеледі және қандай деңгей жеткілікті деп танылуы керек [10] деген мәселені қозғай келе, тілді меңгеру деңгейі дұрыс анықталмаса сот актісінің күшін жоюға, ал сотталушы құқығының бұзылуына әкелетінін нақтылайды.

Сонымен қатар, сот ісін жүргізу тілі қағидатын қамтамасыз ету сот құжаттары мен процеске қатысушылардың мәлімедемелерінің мағынасын дәл және кәсіби түрде жеткізе алатын білікті аудармашыларға қол жеткізуді қамтиды. Осылайша, әділ және тиімді сот ісін жүргізу үшін сот ісін жүргізу тілі қағидатын қамтамасыз ету жүйесін жетілдіруді жалғастыру маңызды болып табылады.

Қылмыстық процеске қатысушы өзінің тілдік қабілеттерін және құқықтық терминологияны қабылдау мүмкіндіктерін басқаларға қарағанда жақсы біледі. Дегенмен, процеске қатысушының тілдік дағдыларын бағалау кезінде объективті факторлар да роль атқаратынын ескеру маңызды. Мысалы, қылмыстық сот ісін жүргізу тілін еркін меңгеру қабілеті әрқашан сот процесінің күрделі заң терминдері мен қыр-сырын толық түсінуді көрсете бермейді. Осыған байланысты, сот процесіне қатысушының пікірін бағалауды тестілеу, құқықтық терминология туралы білімді тексеру, сот үрдісін талдау және тағы басқа өлшемшарттармен біріктіруге болады. Бұл көзқарасты қолдай отырып, О.А. Александрова «шетелдіктің белгілі бір тілді қаншалықты еркін меңгергендігі туралы мәселені тек өзі ғана шеше алады» деп көрсетеді [11, 42 б.].

Қылмыстық іс материалдарын зерделеу барысында келесі мән-жайлардың орын алғанын байқадық. Мысалы, Шығыс Қазақстан облысының №2 соты сотқа дейінгі өндірісте ҚР ҚПК 30-бабында көзделген сот ісін жүргізу тілі қағидатының бұзылғанын, қылмыстық іс материалдарының көп бөлігінің (жауап алу, беттестіру хаттамалары, тексерулер және т.б) мемлекеттік тілден сот ісін жүргізу тіліне аударылмағанын анықтайды. Сот отырысын алдын-ала тыңдау барысында барлық сотталушылар, жәбірленушінің өкілі мемлекеттік тілді білмейтінін немесе жеткілікті түрде білмейтінін, осыған байланысты мемлекеттік тілдегі құжаттармен таныса алмағанын мәлімдеген [7]. Іске қатысушы адвокат іс материалдарында процестік құжаттарға аударма жасалмауы іс материалдарымен танысуға өзі үшін кедергі болмағанын, алайда, ҚПК-нің 30 - бабының талаптары бұзылуына байланысты жәбірленушілер қылмыстық іс материалдарымен тиісінше танысу мүмкіндігінен айырылғанын және бұл жағдай сот талқылауын тағайындауға кедергі келтіретінін дәлелдейді. ҚПК 323-бабына сәйкес сот істі прокурорға қылмыстық процестік заңнаманы елеулі бұзушылықтар анықталған кезде қайтарады [2]. Сот бұл бұзушылықты ҚР ҚПК-нің 436-бабының 1-бөлігіне сәйкес елеулі деген қорытындыға келген, өйткені бұл әділ сот талқылауы құқығын және қорғау мүмкіндігіне нұқсан келтіреді. Сондықтан, сот

басты сот талқылауын жүргізуге кедергі келтіретін қылмыстық іс жүргізу заңының елеулі бұзылуына байланысты істі прокурорға жіберу туралы шешім қабылдаған. Бұл қылмыстық процесте тілдік нормаларды сақтамау процестің әділдігіне және қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз етуге қалай әсер ететіндігінің типтік мысалы. Бұл жағдайда сот пен басқа органдардың жағдайды түзету үшін шаралар қабылдауы және сот процесінің дұрыс жүргізілуін қамтамасыз етуі маңызды.

Жалпы зерттеушілердің және сот тәжірибесіне сүйене отырып, қылмыстық процеске қатысушы қылмыстық процестің тілінде жазбаша да, ауызша да толық түсіндіре алмайтын жағдайларды қылмыстық сот ісі жүргізу тілін жетік білмеу деп түсінуіміз қажет.

Қарым-қатынас тілін таңдау еркіндігінің кепілі процеске қатысушыларға сот процесіне белсенді қатысуға мүмкіндік береді, оларға тағылған айыптардың мәнін түсінуді және өз мүдделерін тиімді қорғауға мүмкіндік береді. Соттар мен сотқа дейінгі органдардың осы қағидаларды сақтауы және сот ісін жүргізу тілін жетік білмейтіндерге қажетті процестік тілді қолдау көрсетуі маңызды.

Нәтижелер

Егер адам белгілі бір тілде еркін сөйлесе, бұл оның заңды терминологияны толық түсініп, қолдана алатынын білдірмейді. Сонымен, процеске қатысушының өз пікірі маңызды элемент болғанымен, қосымша объективті өлшемшарттарды қамтитын кешенді тәсіл сот ісін жүргізу тілін білу дәрежесін бағалауды қамтамасыз ете алады. Құқық қолдану практикасында процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін жеткілікті деңгейде білуін не жетік білмеуін анықтау аса бір күрделі және пікірталас тудыратын мәселелердің бірі болып отыр. Сот ісін жүргізу ісінде тілді меңгеруді бағалау осы тілдің ерекшеліктерін, сондай-ақ интеллектуалды және психологиялық аспектілерді де ескеруі қажет. Сондай-ақ білікті аудармашыларды тартудың және олардың іске қатысуы мен құқықтарын тиімді қолдану аса маңызды қағидағардың бірі.

Процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтауға байланысты И.И. Бунова, Г.П. Саркисянц, А.И. Буханов, Н.Ю. Волосова, Р.А. Решетников және басқа да ғалымдардың процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін меңгеру мәселесі бойынша зерттеулерін зерделей келе, келесі өлшемшарттарға түсіндірме беруге болады:

1. Құқықтық терминологияны түсінудегі қиындықтар: бұл өлшемшарт жалпы тілді білудің ғана емес, сонымен бірге сот процестерінде қолданылатын нақты терминдерді түсінудің маңыздылығын көрсетеді. Мұндай түсініктің болмауы түсініспеушіліктерге, қателіктерге әкелуі және процеске қатысу тиімділігін төмендетуі мүмкін. Құқықтық терминология күрделі болуы мүмкін және арнайы білімді қажет етеді. Сондықтан, егер қатысушы тілді білуде өзін сенімді сезінсе де, бұл әрқашан заңды терминді толық түсінуді білдірмейді.

2. Жазбаша мәтіндерді, материалдарды түсінудегі қиындықтар: бұл өлшемшарт қылмыстық сот ісін жүргізу көбінесе жазбаша құжаттарды қамтитынын ескереді. Тілді жетік білмеу айыптау актілерін, сот шешімдері мен басқа да заңды материалдарды түсінуді қиындатады.

3. Қалыптасқан құқықтық жағдайдағы қиындықтар - бұл өлшемшарт процеске қатысушылардың ағымдағы құқықтық жағдайды түсінудің маңыздылығына назар аударады. Тілді жетік білмеу күрделі құқықтық мәселелерді түсініксіз етіп, өз ұстанымын білдіру кезінде қиындықтар тудыруы мүмкін. Сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтауда қиындықтар қылмыстық процестің әртүрлі кезеңдерінде, әсіресе алдын – ала тергеу кезеңінде туындауы мүмкін.

4. Жағдайға тәуелділік: тілді түсіндіру және қабылдау нақты жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін. Адамның өзінің тілдік дағдыларын қабылдауы субъективті болуы мүмкін, әсіресе стрестік немесе белгісіздік жағдайында. Мысалы, процеске қатысушы күнделікті ауызекі тілде сөйлесу, әңгімелесу барысында өзін сенімді сезінеді, алайда заңдық құжаттарды қабылдауда қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Алдын ала тергеу, анықтау органдарының практикалық қызметінде қылмыс туралы хабарламаны тексеру, алғашқы әңгімелесу кезінде адамның сот тілін меңгеру деңгейін әрдайым анықтай алмауы мүмкін. Көбінесе адамдар тілді жақсы білетіндерін және аудармашыны тағайындаудың қажеті жоқ екенін айтады. Алайда, тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде (жауап алу, оқиға болған жерді тексеру, беттестіру және т.б.) іс жүргізу қызметінің ерекшеліктеріне байланысты құқықтық терминологиямен күрделенген орыс немесе қазақ тілдерін қабылдауда проблемелар туындайды [6].

Егер процеске қатысушы қандай да бір тергеу амалының немесе басқа да процестік құжаттардың тергеу хаттамасының немесе белгілі бір процестік әрекеттің мәнін түсінбегенін мәлімдесе, онда сот тергеу хаттамасына немесе процестік әрекеттің дұрыстығына күмән тудыруы мүмкін. Бұл жағдай қылмыстық істі ҚПК-нің 323 бабының тәртібімен қылмыстық-процестік заңнаманы елеулі түрде бұзушылықтар анықталған мән-жай ретінде прокурорға қайтаруға әкеп соғады [2].

Жоғарыда келтірілген мысалдар бірді-екілі емес, мұндай жағдайлар жиі кездеседі және, әрбір нақты жағдайда, алдын-ала тергеу кезеңінде, сот ісін жүргізу тілін білмейтін немесе жеткіліксіз меңгерген процеске қатысушылардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету үшін шаралардың толық тізімін қабылдау қажет деп есептеуге болады.

Сонымен қатар, осы мәселе бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыратын адамның ұстанымы да маңызды болып табылады, өйткені қылмыстық іс бойынша іс жүргізілетін тілді жетік білмеген жағдайларда, тұлға аудармашыны шақыру туралы өтініш бермесе де, мемлекеттік орган аудармашының қатысуын қамтамасыз етуге міндетті.

Сонымен қылмыстық процеске қатысушының пікірі, оның ауызша және жазбаша сөйлеуді қабылдау, қылмыстық іс бойынша іс жүргізу тілінде түсіндіру, заң терминологиясын дұрыс қабылдай білу қабілеті сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін айқындайтын өлшемшарттардың бірі болып табылады.

Тергеуші немесе анықтаушы процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін білуі немесе жеткілікті деңгейде меңгермегені туралы қорытынды жасаған кезде процеске қатысушының ауызекі немесе жазбаша тілді қай деңгейде меңгергенін, сондай-ақ заң терминологиясын қаншалықты түсінетінін анықтап алғаны жөн. Өйткені, дәл осы анықтаушы мен тергеуші нақты мән-жайларға баға бере отырып, іске аудармашыны қатыстыру қажеттігі туралы шешімді қабылдайды. А.И. Буханов тұлғаның сот ісін жүргізу тілін білетінін растайтын диплом, сертификат, куәлік және тағы басқа құжаттарының болуы және осы құжаттардың көшірмелерін қылмыстық іс материалдарына қосуды сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтайтын дәлелдеме ретінде қарастырады [4, с. 95]. Алайда мұндай дәлелдеменің тек ақпараттық мәні бар деуге болады.

ҚР ҚПК-нің қолданыстағы редакциясы тергеушінің немесе анықтаушының айтуы бойынша қандай да бір мәтінді жазбаша жазғызу арқылы сол адамның тілді меңгеру деңгейін анықтауға тыйым салмайды, бұл сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейіне баға беруге мүмкіндік береді. Тергеуші немесе анықтаушы процеске қатысушының қылмыстық іс бойынша сот ісін жүргізу тілін меңгергеніне көз жеткізгеннен кейін ғана оның пікірі туралы сұрай алады. Сонымен, сот ісін жүргізу тілін білу қылмыстық процеске қатысудың маңызды аспектісі болып табылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе процеске қатысушылардың қылмыстық сот ісін жүргізу тілін жеткіліксіз түсінудің келесі өлшемшарттарын бөліп көрсетуге болады:

- құқықтық терминологияны түсінудегі қиындықтар;
- жазбаша мәтіндерді түсіну;
- құқықтық құжаттардың мәнмәтіні;
- қалыптасқан құқықтық жағдайдағы қиындықтар;
- жағдайға тәуелділік.

Аталған өлшемшарттар бойынша ауызша және жазбаша тілді меңгеруді деңгейін анықтау үшін келесі әдістерді қолдану ұсынылады:

- жазбаша тестер, сұхбаттар және құжаттарды талдау сияқты объективті бағалау әдістері қолданылуы керек;
- тілді меңгерудің құжатпен расталуы;
- процеске қатысушыға белгілі бір мәтінді жазбаша жазғызу арқылы тілді меңгеру дәрежесін анықтау пайдалы болуы ықтимал.

Жоғарыда аталған мән-жайлардың барлығы қылмыстық процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгермегенін немесе жеткілікті деңгейде меңгермегенін анықтаудың бірыңғай өлшемшарттарын әзірлеу қажет деген тұжырым жасауға негіз болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. (с изменениями и дополнениями от 12.09.2023). [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (жүгінген күні: 17.11.2023).
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. (с изменениями и дополнениями от 12.09.2023). [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 17.11.2023).
3. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г. с Протоколами № 11 и 14 от 2010 г.). [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (жүгінген күні: 17.11.2023).
4. Буханов А.И. Критерии владения и недостаточного владения языком судоговорения участниками уголовного судопроизводства // Евразийская адвокатура. – 2021. – №5 (54). – С. 93-98.
5. Саркисянц Г.П. Переводчик в советском уголовном процессе. – Ташкент: Фан, 1974. – 90 с.
6. Бунова И.И. Критерии, определяющие степень владения участником процесса языком судопроизводства. [Электрондық ресурс] – URL: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=1522> (жүгінген күні: 18.11.2023).
7. Судебный кабинет. Верховный суд Республики Казахстан. [Электрондық ресурс] – URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/index.xhtml?l=rus> (жүгінген күні: 18.11.2023).
8. Пашин С.А. Доказательства в российском уголовном процессе. – Москва, 1999. – 431 с.
9. Волосова Н.Ю. Критерии недостаточного понимания языка уголовного судопроизводства. Под редакцией М.В. Волосова // Российская юстиция. – 2019. – № 2. – С. 44-47.
10. Решетников Р.А. Проблема осуществления права на справедливое судебное разбирательство при недостаточном уровне владения языком уголовного судопроизводства в практике Европейского суда по правам человека // Новый юридический вестник Международный научный журнал. – 2019. – № 4. (11). – С. 48.
11. Александрова О.И. Уголовно-процессуальные и криминалистические особенности возбуждения и расследования уголовных дел с участием иностранных граждан: Автореферат дисс. канд. юрид. наук. – Москва, 2001. – С. 42.

Р.А. Адильмуратова

Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Казахстан

Процессуальные проблемы определения уровня владения языком судопроизводства участниками процесса

Аннотация. Освещаются проблемы определения уровня владения языком судопроизводства участниками судебного процесса. Это является важнейшим аспектом справедливости и эффективности правовой системы. Непонимание языка судопроизводства приводит к нарушению прав участника процесса. Статья посвящена анализу вопросов, связанных с обеспечением соблюдения принципа языка судопроизводства в уголовном процессе. Анализ основан на изучении законодательства, научного материала, судебных актов Республики Казахстан, документов

правоприменительной практики, регулирующих участие переводчика в процессе ведения уголовного судопроизводства. В статье устанавливаются критерии, определяющие степень владения участниками языком судопроизводства в совершенстве или недостаточном объеме. Рассматриваются вопросы использования правовой лексики, правильного понимания правовых норм и юридических документов, использования юридического стиля и другие. Свободное владение языком лицом, участвующим в судебном процессе, не гарантирует полного понимания юридической терминологии. Поэтому в досудебном и судебном процессе при подготовке процессуальных документов выясняется, что участники процесса не в полной мере владеют языком судопроизводства, что приводит к существенному затруднению понимания всего дела. Для того, чтобы избежать подобных проблем, на основе анализа исследований предлагается ряд критериев, по которым можно определить недостаточное владение языком судопроизводства с помощью прохождения определенных процедур и экспериментально выявить степень владения языком судопроизводства. Вместе с тем подчеркивается необходимость учета данных критериев при оценке владения языком судопроизводства и важность привлечения квалифицированных переводчиков для обеспечения правильного понимания и эффективного участия участников в судебных процессах. Анализ этих вопросов является крайне важным для обеспечения справедливого, законного рассмотрения судебных процессов с точки зрения языковой компетентности участников.

Ключевые слова: уголовный процесс, участники судебного процесса, принцип языка судопроизводства, критерии, судебный переводчик, степень владения правовым языком.

R.A. Adilmuratova

Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Procedural problems of determining the level of proficiency in the language of legal proceedings by participants in the process

Abstract. The problems of determining the level of proficiency in the language of legal proceedings by participants in the trial are highlighted. This is a critical aspect of the fairness and effectiveness of the legal system. Failure to understand the language of legal proceedings leads to a violation of the rights of a participant in the process. The article is devoted to the analysis of issues related to ensuring compliance with the principle of the language of legal proceedings in criminal proceedings. The analysis is based on the study of legislation, scientific material, judicial acts of the Republic of Kazakhstan, documents of law enforcement practice regulating the participation of an interpreter in the process of criminal proceedings. The article establishes criteria that determine the degree to which participants have perfect or insufficient proficiency in the language of legal proceedings. Issues of using legal vocabulary, correct understanding of legal norms and legal documents, using legal style, and others are considered. Fluency in the language of a person participating in a trial does not guarantee a complete understanding of legal terminology. Therefore, in the pre-trial and judicial process, when preparing procedural documents, it turns out that the participants in the process do not fully speak the language of the proceedings, which leads to a significant difficulty in understanding the entire case. In order to avoid such problems, based on an analysis of research, a number of criteria are proposed by which insufficient proficiency in the language of legal proceedings can be determined by passing certain procedures and the degree of proficiency in the language of legal proceedings can be experimentally determined. At the same time, the need to take into account these criteria when assessing proficiency in the language of legal proceedings and the importance of attracting qualified translators to ensure correct understanding and effective participation of participants in legal proceedings is emphasized. Analyzing these issues is critical to ensuring that trials are handled fairly and legally from the perspective of the participants' linguistic competence.

Keywords: criminal process, participants in the trial, principle of the language of legal proceedings, criteria, court interpreter, degree of legal language proficiency.

References

1. Grazhdanskiy processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2015 goda № 377-V ZRK. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 12.09.2023) [Civil procedural code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V ZRK. (with changes and additions from 09/12/2023)]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (accessed: 17.11.2023). [in Russian]
2. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 iyulya 2014 goda № 231-V ZRK. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 12.09.2023) [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V ZRK. (with changes and additions from 09/12/2023)]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (accessed: 17.11.2023). [in Russian]
3. Konvenciya o zashchite prav cheloveka i osnovnyh svobody (Rim, 4 noyabrya 1950 g. s Protokolami № 11 i 14 ot 2010 g.) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome, November 4, 1950 with Protocols No. 11 and 14 of 2010)]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (accessed: 17.11.2023). [in Russian]
4. Buhanov A.I. Kriterii vladeniya i nedostatochnogo vladeniya yazykom sudogovoreniya uchastnikami ugolovnogo sudoproizvodstva, Evrazijskaya advokatura [Criteria for proficiency and insufficient proficiency in the language of judicial negotiations by participants in criminal proceedings, Eurasian Advocacy], 5(54), 93-98 (2021). [in Russian]
5. Sarkisyanc G.P. Perevodchik v sovetskom ugolovnom processe [Translator in Soviet criminal proceedings] (Tashkent: Fan, 1974, 90 s.). [in Russian]
6. Bunova I.I. Kriterii, opredelyayushchie stepen' vladeniya uchastnikom processa yazykom sudoproizvodstva [Criteria determining the degree of proficiency of a participant in the process in the language of legal proceedings]. [Electronic resource] – Available at: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=1522> (accessed: 18.11.2023). [in Russian]
7. Sudebnyj kabinet. Verhovnyj sud Respubliki Kazahstan [Judicial office. Supreme Court of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://office.sud.kz/courtActs/site/index.xhtml?l=rus> (accessed: 18.11.2023). [in Russian]
8. Pashin S.A. Dokazatel'stva v rossijskom ugolovnom processe [Evidence in Russian criminal proceedings] (Moskva, 1999, 431 s.) [Moscow, 1999, 431 p.]. [in Russian]
9. Volosova N.YU. Kriterii nedostatochnogo ponimaniya yazyka ugolovnogo sudoproizvodstva. Pod redakciej M.V. Volosova, Rossijskaya yusticiya [Criteria for insufficient understanding of the language of criminal proceedings. Edited by M.V. Volosova, Russian justice], 2, 44-47 (2019). [in Russian]
10. Reshetnikov R.A. Problema osushchestvleniya prava na spravedlivoje sudebnoe razbiratel'stvo pri nedostatochnom urovne vladeniya yazykom ugolovnogo sudoproizvodstva v praktike Evropejskogo suda po pravam cheloveka, Novyj yuridicheskij vestnik Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal [Reshetnikov R.A. Problema osushchestvleniya prava na spravedlivoje sudebnoe razbiratel'stvo pri nedostatochnom urovne vladeniya yazykom ugolovnogo sudoproizvodstva v praktike Evropejskogo suda po pravam cheloveka, Novyj yuridicheskij vestnik Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal], 4(11), 48 (2019). [in Russian]
11. Aleksandrova O.I. Ugolovno-processual'nye i kriminalisticheskie osobennosti vozbuzhdeniya i rassledovaniya ugolovnyh del s uchastiem inostrannyh grazhdan: Avtoreferat diss..kand. jurid. nauk. [Criminal procedural and forensic features of initiation and investigation of criminal cases with the participation of foreign citizens: Abstract of Ph.D. dissertation. legal sci.] (Moskva, 2001, 42 s.) [Moscow, 2001, 42 p.]. [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Адильмуратова Р.А. – «Құқық және халықаралық қатынастар» кафедрасының докторанты, Қазақстан-Американдық еркін университеті, М. Горький көшесі, 76, Өскемен, Қазақстан.

Adilmuratova R.A. – PhD student, Department of Law and International Relations, Kazakh-American Free University, 7 Maxim Gorky street, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Азаматтық процесс. Еңбек құқығы
Civil process. Labor law
Гражданский процесс. Трудовое право

IRSTI 10.17.31

A.S. Persheyev¹, A.B. Smanova², A.M. Biskultanova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: alihoja90@mail.ru, akmaral.smanova@kaznu.edu.kz,
Albinabiskultanova@yahoo.com)

Administrative appeal as a legal process: meaning and role

Abstract. *The article explores the importance of social legal awareness development, as well as the provision of Constitutional Law and Administrative Law mechanisms of the right to human rights and freedoms defense. The purpose of the article is the essential role of the administrative complaint concept in society. It analyses legal support process, the subject and the importance of the complaint procedure, when considering appeals by the current State Bodies. The introduction of the administrative appeal procedure in order to increase public confidence in public authorities, including Law Enforcement Agencies in present time, and determine the importance of the administrative complaint process as a process. Ensuring the study of the essential role of Administrative Appeal Law as a process.*

This article seeks to examine both the mechanisms and procedures of administrative appeal as well as its effectiveness and impact on legal systems. Specific areas for study are legal framework, procedural aspects and practical implementation of administrative appeal.

This work plays an invaluable role in understanding justice systems and administrative management, deepening legal knowledge and improving citizen legal defense effectiveness.

The analysis has demonstrated the power of administrative appeal as an effective mechanism for protecting citizens' rights and liberties while increasing state bodies' transparency and responsibility. In this article are provided recommendations on improving appeal procedures.

Keywords: *administrative complaint, legal process, importance of administrative complaint, complaint, process, legal awareness.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-119-126>

Introduction

Administrative appeal as a legal process has grown increasingly significant in modern legal practice, yet numerous studies in administrative law still neglect its aspects and its role within our system. Administrative appeal's significance stems from its integral part of justice provision, legal protection of citizens, and effective functioning state bodies.

Administrative appeal as a legal process forms the focus of this research paper, with emphasis placed upon understanding its significance and role within law enforcement to guarantee legality and efficiency of law enforcement. Furthermore, comprehensive investigation will take place of mechanisms and procedures used in administrative appeal as well as its impact on legal systems across jurisdictions using comparative legal analysis techniques to achieve its aim of comprehensive assessment of mechanisms and procedures utilized. To do so successfully, tasks

including legal framework analysis, studying judicial practice analysis and comparative legal analyses must also be accomplished to reach this endpoint - with administrative appeal playing an integral part in strengthening legal protection within legal systems across jurisdictions in each legal jurisdiction in which they occur. Hypotheses for this investigation suggests administrative appeal plays a pivotal role in further strengthening rule of law protection throughout legal systems to increase protection by strengthening enforcement as it does strengthening rule of law protection within legal systems; hence my study's hypothesis suggests this factual resultant.

This study is of considerable theoretical and practical interest, contributing to an in-depth knowledge of administrative appeal mechanisms as they relate to effective law enforcement and justice delivery systems. Furthermore, its outcomes could help enhance law enforcement practice as well as legislation within administrative law fields.

Research methodology

This study draws upon key materials including normative-legal acts regulating administrative appeal; judicial practice decisions related to this procedure; scientific literature articles and monographs on administrative law proceedings as well as reports analyzing their efficacy as key resources for its study.

At this research phase, four methods were utilized: analytical method, comparative legal method, historical method and statistical analysis.

An analytical approach can help researchers organize and assess normative legal acts and judicial practices as well as scientific works related to this subject matter. Comparative-legal analysis allows one to understand how administrative appeal practices vary among jurisdictions and to identify best practices, while historical study allows for insight into its evolution as a legal process. Statistical analysis can be utilized for processing and examining quantitative information related to results of administrative appeals.

This study begins by collecting and analyzing normative acts to establish the legal foundations of administrative appeals. Next, an in-depth investigation is undertaken of current judicial practice as well as scientific works regarding its development; comparative analysis with practices in other countries helps pinpoint possible ways of improving this process while statistical analyses on appeal outcomes help assess their efficacy.

This study is noteworthy due to its comprehensive approach to administrative appeals analysis, taking a comprehensive view of this practice from all possible angles (legal framework analysis, practical application analysis and comparative evaluation). This comprehensiveness allows not only greater comprehension of administrative appeals' mechanisms and significance; but also for exploring methods to optimise them and increase effectiveness.

Discussion

Administrative complaint is an information fund that ensures the real quality of the activities of state bodies, local government, officials, employees. Formation of the complaint, the way or recognition of its basic elements, which is the basis for the complaint regardless of its impact from a legal point of view. An important role is the proper application and registration of the complaint in the prescribed manner. Administrative complaint registered in the appropriate manner entails the right to appeal the manner of the complaint. As a result, the essence of the complaint and the right to appeal derive from the right to draft, apply and register the complaint.

In accordance with Article 33 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to appeal directly to state bodies and local self-government bodies, as well as to send individual and collective appeals [1].

The concept provided by the Constitution is narrowed, because, as participants of all legal relations, today every citizen has the right to apply with a statement, complaints to non-state organisations on the relations arising between them [2].

Russian scientist, M.D. Zagryatskov classified appeals into four types: submission, complaint, formal complaint, and administrative appeal. According to the scholar, the submission belongs

to the type of complaint, Grievance, formal complaint and traditional complaint. This is because the complaints of citizens are accepted for consideration by the higher head of the same authority that gives rise to the application, formal complaint is the consideration of the same application under administrative responsibility. Administrative complaint is considered by interested parties in an open appeal to the higher authorities on the shortcomings and deficiencies of the administrator's decision-making [3].

Results

An administrative complaint leads to the work of the public system in the direction of protecting the interests of the complainant. As the handling of the complaint relates to the activities and employee of the public body, the body expresses its interest to a certain extent as it is handled by the management and without the participation of the employee named in the complaint.

From the example of the scholar, the complaint against the administrative service can only be considered within the framework of the thrown out administrative act within the legal power of this body and the decision made by the employee. The administrative act in the technical sense is sent to the person, but it should not go beyond the norms of law and objective evaluation [4].

It is necessary to be able to distinguish between an administrative complaint and an administrative application. An administrative complaint differs from an administrative statement by the fact that in an administrative statement the person filing the application is recognised as a separate subject of law, controls the action of a law enforcement agency in an administrative case and the order of the complaint, is recognised as one of the opposing parties and objects to the employee of the state body that made the decision. And the court, in turn, having considered the complaint, having assessed the legal legality of the decision taken, recognises it as legitimate or decides to cancel it.

Administrative claim provides for the protection of public law, and administrative complaint provides for the elimination of offences arising from the violation of the law, the purpose of which is brought to the order of administration, committed by public authorities, in the order of administration, the restoration of the right.

Thus, the public law scholar of that time creates a special system of defence against other law enforcement system, which protects the subjective claim of administration.

They are as follows:

- Administrative action for the prevention of offences arising from an administrative order;
- the distinction of administrative action from criminal and civil order with special characteristics;
- «in order to check the excesses of the activity of administration over the requirements of the management of its activity, it is necessary to expand the form of legal proceedings»;
- the order of criminal and civil proceedings is insufficient to consider the administrative application reason, outside the interests of society, the positions of both parties are not binding on the court, the role of the administrative court in the administrative process or where it is more active, the activity of civil courts is lower, for administrative courts should be increased independence to make legal decisions during the consideration of the administrative case;
- at present, administrative justice does not realise full scientific-theoretical knowledge in practice in the course of judicial proceedings. However, the procedure for consideration of complaints is fully related to the procedure for consideration of complaints and grievances of the administration provided by the Constitution, other international norms [5].

In all cases, an administrative complaint is related to the attitude of a person towards the violation of all his/her rights and freedoms through a decision or action taken by an employee of a public body.

Complaint, a means of procedure aimed at its urgent restoration in case of violation of the rights and interests of citizens;

- The actions and decisions of a public authority are subject to a big difference in the form of an administrative complaint and an appeal to the court. The right of appeal to the court and its procedure are different from the procedure of the Administrative Code of Procedure and the Administrative Code.

- The acceptance of a complaint gives rise to the right of appeal to the court [6].

The above-mentioned legal features only clarify that the consideration of an administrative complaint cannot be regulated by a single norm.

Administrative claim is not regulated in full. Legal sciences classify two ways of its definition.

On the way to the first, perceiving it as a legal concept, its substantive and procedural perception. The second way, their classification, the right to appeal and the concept of administrative claim.

- In a number of concepts, the second understanding can be perceived closer to this legal topic. In addition, in legal theory, a common method of defence is the administrative claim, the law and the protection of violated rights and protected rights through the court.

- The right of recourse is among the priority branches regardless of the branch of law.

- Consideration of legal statements on civil offences as procedural means of consideration of the mentioned issues allows to state their difference.

- resolve general public disputes.

- for administrative general law, public law, civil law, arbitration and criminal procedure offences.

- requires the resolution of a public legal issue, unlike other types of appeal. The procedural means differed from other criminal or civil complaints. The administrative complaint involved disputes in relation to non-state public legal relations in which the state body carries out its activities. Therefore, the complaint here becomes a means of protecting the public interest, as well as only personal rights. Administrative claim is a means of defence of objective and subjective public right [7].

- as a result, the court, through an appeal, verifies the legality of decisions taken by an administrative body (action, act, etc.), in which it examines them in order to protect subjective and objective public rights. The scientist Zagryatsky M.D. established the emergence of 12 types of administrative and financial rights to the emergence of administrative complaint and administrative claim. All of them arise from objective and subjective needs.

Whatever the type of administrative complaint, the complaint is sent to the consideration of a state body or a higher state body, the referral to the court is not initially considered, so the concept of administrative action is not formed.

The concept of administrative claim follows from the administrative complaint in the direction of the protection of public law, as it is a continuation of the law enforcement form.

- As a result of human rights relations, verticality is manifested. The citizen expects the decision of his complaint from a higher authority. And appealing to the court with an administrative claim leads to the emergence of horizontal relations, as the citizen is the injured party, and the state body - the opposite party.

In this case, the complainant expects the court in response to the request to cancel the decision taken by the public authority, which is not a response to the complaint.

The subject of the complaint, being a uniform type of complaint, is distinguished by the type of procedural actions.

Thus, from the scholar's work, the following concepts can be summarised:

1) Two avenues of appeal are considered under complaint, comprising an administrative complaint and an administrative claim. Administrative grievance and judicial grievance. Regardless of the type with which they are considered, the order of appeal does not limit each other. Their connection is connected not only with the history of the origin of the complaint, but also with the common presence of the subject.

2) The whole administrative complaint is a form of complaint directed to the Administrative or supervisory and management body, aimed at the defence of public law, without which the claim cannot arise and cannot be brought before the court.

3) The nature of the administrative claim is related to the nature of the administrative claim and is a way to protect public interests [8].

The question arises about the totality of the above mentioned complex actions of the right to appeal, whether it is a way to achieve the purpose of appeal in legal tension. Because the appeal to the relevant authorised body is not the main purpose. It is an instrument in solving the problem and its main purpose is to remove the violations of legality committed by the action or inaction of the authorities with the result of the decisions taken. Therefore, there is no need to limit its purpose to the right of appeal and the enumeration of the first complex actions given above.

Basically, the right to appeal, which is carried out in relation to the result of one actually performed action and includes drafting a complaint, sending it, registration, consideration, expression of one's position on the preliminary decision, making a decision on the complaint, execution of the adopted decision. Only the execution of the said actions is recognised, the execution of the right to appeal with the result, the rights violated with the result are restored and violations of legality are eliminated.

The concept of complaint is established by the administrative procedural code of the RK, one of the forms of appeal, containing a request of a participant of administrative procedure to restore or protect his or other persons, violated by an administrative act, action, violated rights and freedoms or legitimate interests [7].

An appeal within the framework established by law to an administrative body, official is understood as a statement or complaint in writing in paper or electronic form, orally, as well as in the form of a video link, video message, appeal.

The specified right to appeal in general administrative appeal plays the main service role in relation to other rights of citizens. The result can be considered the realisation of the right to administrative appeal, starting from the establishment of the fact of violation of rights by decisions, actions of state bodies, officials, public and civil servants, ending with restorative actions of real rights of citizens.

One of the features of the right of administrative complaint is that the complainant has established actions that he or she must perform, because without his or her performance of the actions, the administrative complaint is not liable in respect of the administrative complaint arising before the complainant. The right of administrative appeal is not an inherent concept like a complaint. They are distinguished by their fundamental difference.

In our legislatively formed approach, the concept of administrative appeal must contain the following information in the following complaint with the Administrative Code, which:

- surname, first name, patronymic of a natural person individual identification number postal address or name of a legal entity, postal address, business identification number;
- name of the body, employee against whom the complaint is filed;
- concept
- date of issue of the appeal
- signature of the applicant or his/her representative;
- other information specified by the norms of law.

The complaint, in turn, should undergo appropriate registration from the moment of its receipt by the legal authority, with the result of which it is necessary to ensure the receipt of a registration receipt [2].

Consideration of the complaint in the administrative and judicial order is provided by the right of appeal in the order of its consideration. The listed types of the right of appeal are distinguished by their legal advantages.

Foreign scholars in their definitions «create a democratic institution of appeal, in which the procedure of administrative appeal and judicial appeal are inextricably linked».

Scholars often consider four main types of ways to protect the rights of citizens from unlawful actions of state bodies, unlawful decisions of executive bodies.

The first method of protection in four different ways, the organisation of courts, tribunals, collegium protects public law through the creation of a systematic specialised body.

The first method under the jurisdiction of the administrative or higher authority determines the legality, validity, correctness of the decision taken, «managerial type» execution of administrative acts(French), the intervention of the administrative justice authority in the management of the organs under public administration, and the court in general is not subject to.

The second method is to apply to the court with a statement about the violation of the rights and freedoms of a citizen by an employee of a state body in accordance with the requirements of the Code of Civil Procedure.

The third method, quasi-judicial (Anglo-American and Anglo-Saxon), is the creation of tribunals considering administrative disputes, subordinate to courts of general jurisdiction.

The fourth method, administrative-judicial (of the Germanic type), is reflected in the application of foreign states among courts specialising in resolving disputes caused by decisions of administrative authorities.

There are only two main models of administrative justice moulded after the Western pattern: continental and Anglo-Saxon justice. The Aral model is observed in some countries.

At the objective approach of the action of an official on the way of administrative appeal, as noted by many scholars, the following shortcomings are revealed. They note: in the absence of fundamental specificity in the order of appeal of the legislation on administrative appeal, with all the identified shortcomings, the order of appeal can be turned to the order provided by the civil procedure code.

Conclusion

Administrative complaint in everyday life gives ordinary citizens the opportunity to quickly contact government agencies and appeal and legally, if they are dissatisfied with the fact that they express their opinion about the activities carried out.

Administrative claims as an institution of law allows for quick constructive solutions to problems of a wide and broad range of perspectives.

At present, the Republic of Kazakhstan is among the most rapidly developed countries on the world stage. The introduction of widespread digitalisation in all spheres has raised the importance of the administrative appeal sphere and ensured that opportunities to protect and restore their rights are in the hands of citizens.

The administrative complaint procedure has allowed the authorities to work in balance, in turn, the review of the complaint is aimed at improving the quality of public services.

Administrative justice has made great strides in Kazakhstan since 2021. This appeals system, initially considered for 10 years of government discussion, has been rigorously implemented. On 18 June 2020, the RoK was approved by the Senate and found support.

The President of the RK, Kasym-Jomart Kemelevich Tokayev, in his address on 2 September 2019, set the goal of establishing administrative fairness in the administrative appeal system.

Also, this system of appeal provided not only for the protection of rights and freedoms in the country, but also to increase the degree of social activity among the population.

The system of administrative appeal from the point of view of developing countries, above, suggests the aspiration to follow the example of developed countries. The system of administrative appeal provides for full respect and proper enforcement of rights in the course of appeal regardless of ownership.

Although initially the issue of defining the judicial system dealing with administrative complaints raised a number of questions, it now makes it easy to trace the protection of the rights concerned. Under the information system, each institution provides for the degree of legal compliance, enforcement of compliance by passengers.

Ensuring compliance with the norms and requirements of the law will increase the degree of authority of authorised agencies and state law enforcement agencies, judiciary in ordinary life, society.

Based on the above, the right to administrative appeal is the most important way to protect the rights of citizens and legal entities. An important way in which citizens on the basis of the right to administrative appeal apply to the relevant authorised bodies and require them to ensure their qualitative rights.

Administrative appeal is a rapidly developing factor of legal activity of citizens in society, the importance of which can be explained by the rapid growth of the degree of legal consciousness in society in recent years. And given that the future is in the hands of a legally literate society, administrative appeal has a special significance as a legal institution with its own peculiarities.

References

1. "Constitution of the Republic of Kazakhstan" Constitution adopted on August 30, 1995 at the republican referendum. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (accessed: 20.11.2023).
2. Busurmanov Zh.D. Collection of the conference "Administrative justice: foreign experience and prospects of reform in the Republic of Kazakhstan". – Astana, 2012. – P. 150 p.
3. Zagryatskov M.D. The right of complaint // Questions of jurisprudence. – 2012. – No. 1. – P. 214.
4. Zagryatskov M.D. Administrative justice and the right of complaint in theory and legislation (extracts) // Journal of Administrative Proceedings. – 2019. – No. 1.
5. Cherepanov, V.A. The people and the state: on the doctrinal interpretation of the constitutional model // Journal of Russian Law. – 2019. – No. 1. – P. 129-141.
6. "On Order of Consideration of References of Individuals and Legal Entities" The Law of the Republic of Kazakhstan dated 12 January 2007 No. 221. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000221_ (accessed: 20.11.2023).
7. "Administrative procedural and process-related Code Of The Republic Of Kazakhstan" Code of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2020 No. 350-VI. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000350> (accessed: 18.11.2023).
8. Podoprigora R.A. "Administrative justice in the Republic of Kazakhstan" // Law and State journal. – 2014. – №4(65).

А.С. Першеев¹, А.Б. Сманова², А.М. Бискульдтанова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Әкімшілік шағым құқықтық процесс ретінде: мағынасы мен рөлі

Аңдатпа. Мақалада қоғамдық құқықтық сананы дамытудың маңыздылығы, сондай-ақ адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау құқығын конституциялық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық тетіктермен қамтамасыз ету зерттеледі. Мақаланың мақсаты – қоғамдағы Әкімшілік шағым тұжырымдамасының маңызды рөлін анықтау. Қолданыстағы мемлекеттік органдардың өтініштерін қарау кезінде Құқықтық қамтамасыз ету процесі, шағымдану рәсімінің мәні мен маңызы талданады. Қоғамның мемлекеттік билік органдарына, оның ішінде қазіргі уақытта құқық қорғау органдарына деген сенімін арттыру мақсатында әкімшілік шағымдану рәсімін енгізу және әкімшілік шағымдану процесінің процесс ретінде маңыздылығын айқындау. Әкімшілік апелляциялық құқықтық процесс ретіндегі маңызды рөлін зерттеуді қамтамасыз ету.

Бұл мақала әкімшілік шағымданудың тетіктері мен рәсімдерін де, оның тиімділігі мен құқықтық жүйелерге әсерін де зерттеуге бағытталған. Зерттеудің нақты бағыттары-құқықтық негіздер, іс жүргізу аспектілері және әкімшілік шағымды іс жүзінде жүзеге асыру.

Бұл жұмыс сот төрелігі мен әкімшілік басқару жүйелерін түсінуде, құқықтық білімді тереңдетуде және азаматтарды құқықтық қорғаудың тиімділігін арттыруда баға жетпес рөл атқарады.

Талдау мемлекеттік органдардың ашықтығы мен жауапкершілігін арттыра отырып, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың тиімді тетігі ретінде әкімшілік шағымданудың күшін көрсетті. Бұл мақалада шағымдану процедураларын жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: әкімшілік шағым, құқықтық процесс, әкімшілік шағым маңызы, шағым, құқықтық сана.

А.С. Першеев¹, А.Б. Сманова², А.М. Бискультанова²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Административное обжалование как правовой процесс: значение и роль

Аннотация. В статье исследуется важность развития общественного правосознания, а также обеспечение конституционно-правовыми и административно-правовыми механизмами права на защиту прав и свобод человека. Цель статьи - выявить существенную роль концепции административной жалобы в обществе. Анализируется процесс правового обеспечения, предмет и значение процедуры обжалования при рассмотрении обращений действующих государственных органов. Введение процедуры административного обжалования в целях повышения доверия общества к органам государственной власти, в том числе к правоохранительным органам в настоящее время, и определение значимости процесса административного обжалования как процесса. Обеспечение изучения существенной роли административного апелляционного права как процесса.

Данная статья направлена на изучение как механизмов и процедур административного обжалования, так и его эффективности и влияния на правовые системы. Конкретными областями для изучения являются правовые рамки, процессуальные аспекты и практическая реализация административного обжалования.

Эта работа играет неопределимую роль в понимании систем правосудия и административного управления, углублении правовых знаний и повышении эффективности правовой защиты граждан.

Анализ показал силу административного обжалования как эффективного механизма защиты прав и свобод граждан при одновременном повышении прозрачности и ответственности государственных органов. В данной статье представлены рекомендации по совершенствованию процедур обжалования.

Ключевые слова: административная жалоба, правовой процесс, важность административной жалобы, жалоба, процесс, правовое сознание.

Information about authors:

Persheyev A.S. – PhD student, Faculty of Law, L.N. Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Smanova A.B. – Candidate of Law, Senior Lecturer, Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Biskultanova A.M. – PhD, Senior Lecturer, Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Першеев Ә.С. – Заң факультетінің 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сманова А.Б. – з.ғ.к., Заң факультетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Бискультанова А.М. – PhD докторы, заң факультетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

А.Б. Омарова¹, А.А. Мукашева², Ш.Б. Маликова¹

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: omar_17@mail.ru, anarabai@mail.ru, msholpan7876@gmail.com)

О возмещении вреда детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве

Аннотация. Объектом исследования в данной статье являются правовые аспекты компенсации вреда, причиненного детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве. Развитие информационных и коммуникационных технологий привело к возникновению новых видов насилия, таких, как кибербуллинг, онлайн-домогательства и детское порнографическое содержание. В связи с этим мотивацией исследования является необходимость анализа возмещения вреда как способа защиты прав детей, пострадавших от насилия в онлайн-среде. Авторами использованы методы анализа данных исследований, проведенных в области права, психологии и информационных технологий, проводится обзор существующих законодательных мер и международных норм, регламентирующих возмещение вреда, а также анализируется эффективность правовых механизмов защиты детей от виртуального насилия. Предлагаются рекомендации, направленные на улучшение защиты прав детей, подвергшихся насилию в виртуальном пространстве. Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по проекту ИРН BR 27882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров». Представленные результаты имеют значение для решения проблемы. Они могут быть использованы для создания программ реабилитации и помощи детям, пострадавшим от насилия в Интернете и для дальнейших исследований проблемы.

Ключевые слова: дети-жертвы насилия, права детей, защита прав детей, вред, моральный вред, виртуальное пространство, возмещение вреда, возмещение морального вреда.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-127-137>

Введение

Актуальность проблемы возмещения вреда детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве, очевидна. Современные технологии и интернет открывают перед нами огромные возможности для общения, обучения и развлечения. Однако, вместе с этим, существует риск подвергнуться насилию в виртуальном пространстве.

С ростом популярности социальных сетей, онлайн-игр и других интернет-платформ дети становятся все более уязвимыми перед различными формами насилия. Виртуальное насилие включает в себя различные формы, такие, как кибербуллинг, сексуальное домогательство, угрозы и дискриминация, совершаемые через интернет и социальные сети. Несмотря на то, что это виртуальное пространство, его воздействие на детей может быть крайне разрушительным и привести к серьезным последствиям для их психического и эмоционального благополучия. Вред, причиненный детям в результате такого насилия, является серьезной проблемой, требующей внимания и решения.

Дети, подвергшиеся виртуальному насилию, испытывают эмоциональную травму, которая может оказать долгосрочное влияние на их развитие и благополучие. В связи с

необходимостью решения проблемы возмещения морального вреда детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве, прямо связана с защитой прав и безопасности самых уязвимых членов общества. Поэтому существование эффективных механизмов для справедливого возмещения морального вреда необходимо, чтобы помочь пострадавшим детям в их пути к выздоровлению и восстановлению.

Данная проблема вызывает серьезную озабоченность в обществе, так как современные технологии и интернет открывают новые возможности для нарушения прав и безопасности детей. Целью данной статьи является анализ общих вопросов возмещения вреда детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве, в соответствии с нормами национального законодательства и рекомендациями международных документов, а также предложение практических мер по защите интересов детей в сети.

Проблема насилия в виртуальном пространстве и его последствий для детей актуальна уже несколько десятилетий. Однако с развитием технологий и распространением интернета она стала более актуальной и требует серьезного внимания. Исследования в этой области проводились многими учеными, были получены результаты, которые свидетельствуют о важности решения данной проблемы. Например, исследования Университета Оксфорд [] показывают, что дети, подвергшиеся виртуальному насилию, испытывают серьезные психологические последствия, вплоть до появления тревожных расстройств и депрессии. Результаты таких исследований позволяют лучше понять масштабы проблемы и ее последствия для детей.

Основные конфликты в теории, методологии, практике и выводах исследований по теме возмещения вреда детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве, включают разные аспекты.

Прежде всего теоретические аспекты. В рамках теории возмещения вреда, причиненного детям в виртуальном пространстве, возникают дискуссии о том, как определить и квалифицировать моральный вред, понесенный ребенком. Различные теоретические подходы могут предлагать разные концепции морального вреда и его оценки, что может вызывать споры и разногласия.

В исследованиях, посвященных возмещению вреда детям в виртуальном пространстве, могут возникать методологические конфликты, связанные с выбором методов сбора данных, критериями оценки морального вреда, образцов исследования и другими аспектами. Разные исследователи могут использовать различные методы и подходы, что приводит к разногласиям и иногда к непродуктивным дискуссиям.

В практике возмещения вреда детям в виртуальном пространстве возникают конфликты в связи с принятием решений о компенсации, наказании виновных и поддержке пострадавших детей. Разные стороны могут иметь различные интересы и мнения, что может затруднять достижение справедливого и эффективного решения.

В исследованиях, посвященных возмещению вреда детям в виртуальном пространстве, могут возникать разногласия в выводах и интерпретации результатов. Разные исследователи могут приходиться к разным выводам, основываясь на своих данных и методах анализа. Это может вызывать дебаты и требовать дальнейшего исследования для разрешения разногласий.

В целом конфликты в теории, методологии, практике и выводах исследований по теме возмещения вреда детям в виртуальном пространстве являются неотъемлемой частью развития научного дискурса. Они могут способствовать углублению понимания проблемы и поиску наиболее эффективных решений. Важно продолжать исследования и обсуждения, чтобы найти компромиссы и справедливые подходы к возмещению вреда детям, пострадавшим от насилия в виртуальном пространстве.

Материалы и методы исследования

Методология исследования включает такие этапы, как определение целей исследования, литературный обзор, сбор данных, анализ данных. При определении

цели исследования были изучены масштабы проблемы, проведен анализ существующих практик возмещения вреда. Авторы проанализировали литературу, связанную с проблемой возмещения вреда, нанесенным детям в виртуальном пространстве. Это позволило получить обзор существующих теорий, методов и результатов предыдущих исследований, а также выявить возможные проблемы и противоречия, изучить судебную практику. Собранные данные были проанализированы, используя соответствующие методы, такие, как статистический анализ, качественный анализ или смешанные методы. Целью анализа данных является выявление основных факторов, связанных с возмещением вреда, нанесенным детям в виртуальном пространстве.

На основе анализа данных сделаны выводы относительно эффективности и этичности существующих практик возмещения вреда и разработаны рекомендации.

Результаты исследований и их обсуждение

Определение понятия «вред» в виртуальном пространстве вызывает различные точки зрения у специалистов и исследователей. Прежде всего это связано с особенностями в определении понятия «виртуальное пространство».

Исследование показало, что в целом виртуальное пространство понимается как среда, созданная с использованием компьютерных технологий, в которой пользователи могут взаимодействовать друг с другом, создавать и обмениваться информацией, участвовать в различных активностях и т.д. [2; 3]. Виртуальное пространство может включать в себя социальные сети, онлайн-игры, виртуальные миры, образовательные платформы и многое другое.

Обобщенно, с точки зрения науки, виртуальное пространство рассматривается как среда, в которой происходит социальное взаимодействие, обмен информацией, обучение и развлечения. Оно также рассматривается как инструмент для расширения возможностей человека в области общения, обучения и творчества [4].

Законодательное определение единого понятия «виртуальное пространство» отсутствует. В Казахстане, например, в различных правовых актах используются различные термины, такие, как «информационное пространство», «электронное пространство», «интернет». Это затрудняет применение законодательства к отношениям, возникающим в виртуальном пространстве. Законодательно закреплено определение «интернет» в Законе РК «Об информатизации» как всемирная система объединенных сетей телекоммуникаций и вычислительных ресурсов для передачи электронных информационных ресурсов [5]. Закон РК «О связи» оперирует термином «интернет» [6] так же, как и многие другие правовые акты.

Поэтому чаще всего речь идет о причинении вреда в сети интернет как синонима понятия «виртуальное пространство». Одни считают, что вред в интернете может быть связан с психологическими последствиями, такими, как тревожность, депрессия, негативное влияние на самооценку и т.д. Другие подчеркивают физический вред, например, вредные последствия длительного сидения за компьютером, проблемы со зрением, а также риск попадания в опасные ситуации из-за контакта с неправильными людьми в сети.

Также есть точка зрения, что вред в интернете может быть связан с нарушением приватности, утечкой личной информации, кибербуллингом и т.д. Некоторые специалисты также говорят о потенциальном вреде для образовательного процесса, так как интернет может отвлекать детей от учебы и приводить к негативным последствиям для их образования.

Таким образом, определение понятия «вред» в интернете может быть различным в зависимости от того, какой аспект влияния интернета на детей рассматривается. Это требует комплексного подхода к анализу и оценке вреда, а также разработке соответствующих мер по защите интересов детей в сети.

В юридической литературе и практике принято выделять три основных вида вреда: имущественный, физический и моральный, который может быть причинен детям в виртуальной среде.

Имущественный вред – это ущерб, причиненный имуществу лица. Он может выражаться в утрате или повреждении имущества, в утрате права на имущество или в увеличении расходов на его содержание. Имущественный вред подлежит возмещению в денежной форме.

Физический вред – это вред, причиненный здоровью человека. Он может выражаться в нанесении телесных повреждений, в нарушении функций организма или в его преждевременном прекращении. Физический вред подлежит возмещению в денежной форме, а также в форме предоставления медицинских услуг, реабилитации и других мер, направленных на восстановление здоровья потерпевшего.

Моральный вред – это вред, причиненный психическим или нравственным благам человека. Он может выражаться в физических или нравственных страданиях, в нарушении нормальных жизненных отношений, в утрате возможности продолжать какую-либо деятельность и т.д. Моральный вред подлежит возмещению в денежной форме, а также в форме предоставления мер, направленных на восстановление чести, достоинства и деловой репутации потерпевшего.

Моральный вред отличается от физического вреда тем, что он не связан с причинением телесных повреждений или заболеваний. Моральный вред может быть причинен не только в результате противоправного поведения, но и в результате действий, которые не нарушают закон, но причиняют страдания человеку.

Вред, причиненный психике детей – наиболее серьезный. С юридической точки зрения такой вред является разновидностью морального вреда. Он может выражаться в таких последствиях, как:

1) Посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР), которое может развиваться после воздействия травматического события. У пострадавших от насилия в виртуальном пространстве могут наблюдаться такие симптомы ПТСР, как: воспоминания о событии, которые возникают непреднамеренно и вызывают сильный эмоциональный отклик; избегание ситуаций, напоминающих о событии; трудности в засыпании или поддержании сна; трудности в концентрации внимания; раздражительность или вспышки гнева; трудности в отношениях с другими людьми [7].

2) Депрессия, что означает расстройство настроения, которое характеризуется чувством грусти, отчаяния и потерей интереса к жизни. У пострадавших от насилия в виртуальном пространстве могут наблюдаться такие симптомы депрессии, как: чувство грусти, тоски или безнадежности, потеря интереса к любимым занятиям, трудности с концентрацией внимания, изменение аппетита (потеря или увеличение веса), бессонница или чрезмерная сонливость, чувство усталости или слабости, мысли о смерти или суициде [8].

3) Тревожность, то есть состояние, которое характеризуется чувством беспокойства, нервозности или страха. У пострадавших от насилия в виртуальном пространстве могут наблюдаться такие симптомы тревоги, как: чувство беспокойства, нервозности или страха, избегание ситуаций, которые вызывают тревогу, трудности с засыпанием или поддержанием сна, мысли о том, что может произойти что-то плохое, чувство усталости или слабости, головные боли или боли в животе [9].

4) Самоповреждение, то есть поведение, при котором человек причиняет себе вред, не имея намерения покончить с собой. У пострадавших от насилия в виртуальном пространстве могут наблюдаться такие формы самоповреждения, как: порезы, ожоги, выщипывание волос [10].

5) Суицидальные мысли или попытки, являющиеся крайней формой психологического воздействия насилия в виртуальном пространстве. У пострадавших от насилия в виртуальном пространстве могут наблюдаться такие симптомы, как: мысли о смерти или самоубийстве, планирование самоубийства, попытка самоубийства [11].

Как видим, вред, причиненный психике детей, имеет серьезные последствия для его жизни и здоровья. Он может привести к развитию психических расстройств, снижению качества жизни и даже к самоубийству.

Ясно, что при таких последствиях защита детей-жертв насилия в области прав человека неизбежно должна включать реабилитационные, компенсационные меры, чтобы подчеркнуть уникальность их потребностей и уважение к их человеческому достоинству, психологическому здоровью.

В связи с этим, безусловно, важно, чтобы дети, пострадавшие от насилия в виртуальном пространстве, получили своевременно необходимую психологическую помощь. Но для этого требуются немалые материальные расходы, поэтому также важно, чтобы пострадавшие могли воспользоваться законодательно установленными механизмами компенсации причиненного материального и морального вреда.

В каждом случае согласно внутренним нормам законодательства практически любой страны жертва насилия или ее наследники имеют право на компенсацию вреда, что означает возможность предъявить иск против лица, причинившего вред.

Этот принцип устанавливает причинно-следственную связь между правом жертвы или ее наследников на компенсацию ущерба. Он также распространяется на любые нарушения прав человека без исключения. Принцип также поддерживает возможность предъявления иска в отношении лиц, совершивших нарушения - будь то напрямую жертвой или ее наследниками.

Указанный принцип закреплен не только в национальных правовых актах разных государств, но и в международных документах, в частности, таком, как «Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью» (Декларация), содержащем специальный раздел «Руководящее положение 10. Особые меры в интересах детей» [12].

Декларация, прежде всего, содержит определение жертв как лиц, которым был причинен вред, включая физические повреждения, эмоциональные страдания, материальные потери или нарушение их основных прав вследствие действий или бездействия, не являющихся нарушением национального уголовного законодательства, но нарушающих международные нормы прав человека. При этом выделены такие формы возмещения вреда для жертв нарушений прав человека: реституция, компенсация, реабилитация, сатисфакция и гарантии неповторения.

В Декларации указано, что компенсация применяется во всех случаях, когда есть экономически оценимый ущерб, вызванный нарушением прав человека (физический и моральный ущерб; боль, страдания и эмоциональные переживания; упущенные возможности, включая образование; утрата доходов и способности получать доходы; разумные медицинские и прочие расходы по реабилитации; подрыв репутации и ущемление достоинства; издержки на юридическую и экспертную помощь для получения возмещения).

Принцип 40 Декларации касается меры для восстановления прав – реституции. Одним из аспектов реституции, направленной на восстановление положения жертвы, является восстановление ее индивидуальных свобод, права на гражданство, семейную жизнь, возвращение в родную страну, труд и права на собственность. Данный принцип описывает комплекс мер, которые государство должно принять, если жертва столкнулась с потерями в различных сферах своей жизни, связанными с нарушением ее прав и свобод: семьей, вынужденным выездом из страны, утратой или повреждением имущества, гражданством и другими правами и свободами, то есть всеми аспектами, определяющими качество жизни и индивидуальность.

Также Декларация закрепляет принцип, согласно которому компенсация должна соответствовать денежной сумме понесенного ущерба, включая физический и моральный вред, страдания и психологический стресс, потерю потенциальных возможностей, включая образование, материальный ущерб, потерю доходов, ущерб репутации, расходы на юридическую помощь и экспертизы. Возмещение ущерба может быть осуществлено коллективно в пользу групп пострадавших, в том числе в рамках двусторонних или многосторонних соглашений, заключенных после вооруженного конфликта.

Этот принцип подчеркивает необходимость разнообразных мер, включенных в пакет компенсаций для жертв нарушений прав человека. Он не ограничивается очевидными факторами, требующими возмещения, а уделяет внимание всему понесенному ущербу и устанавливает его денежное выражение. Одним из возможных механизмов компенсации является договорной путь, когда группы пострадавших могут вести коллективные переговоры и получить компенсацию по согласованным условиям. Такие условия могут исключать подачу дополнительных исков и использование других механизмов получения компенсации.

Меры реабилитации по Декларации включают оплату медицинских, психологических или психиатрических услуг, а также социальной, юридической и другой поддержки. Этот принцип может быть применен как в прошлом, так и в будущем. Другими словами, учитываются уже понесенные расходы и будущие расходы. При предоставлении средств на будущую реабилитацию важно учесть возможное состояние и предусмотреть возможность обращения жертвы в случае необходимости компенсации за продолжающийся ущерб (например, когда позднее выявляются негативные последствия для жертвы).

Что касается национального регулирования возмещения вреда детям-жертвам насилия, то если говорить конкретно о Казахстане, специальное законодательство отсутствует. Установленный во многих государствах порядок возмещения вреда, причиненного жизни, здоровью и психике детей, может зависеть от конкретного правового контекста и юрисдикции. В целом речь идет об общих принципах, которые могут быть применимы в различных странах, и мы их опишем.

В большинстве юрисдикций порядок возмещения вреда основывается на принципе гражданской ответственности. Это означает, что лицо, причинившее вред, несет юридическую ответственность за свои действия и обязано возместить вред потерпевшему.

Потерпевшему необходимо доказать факт причинения вреда его жизни, здоровью или психике. Доказательства могут включать медицинские документы, экспертные заключения, свидетельские показания и другие доказательства, подтверждающие наличие причиненного вреда.

При определении размера возмещения вреда, суд или компетентный орган учитывает различные факторы, включая степень тяжести причиненного вреда, финансовое положение потерпевшего, расходы на медицинскую помощь и реабилитацию, потерю заработка, а также психологический и эмоциональный ущерб.

В некоторых случаях ответственность за причинение вреда может нести физическое или юридическое лицо, которые действовали неправомерно или небрежно. Например, это может быть владелец опасного цифрового объекта, поставщик товаров или услуг.

В каждой юрисдикции могут устанавливаться сроки исковой давности, в течение которых потерпевший должен подать иск на возмещение вреда. Если иск не подан в установленные сроки, потерпевший может лишиться права на возмещение. При этом на случаи возмещения вреда, причиненного жизни и здоровью, в том числе психологическому здоровью, срок исковой давности не распространяется.

В случае установления ответственности возмещение вреда может быть произведено финансовой компенсацией, которая должна покрыть ущерб, причиненный жизни, здоровью или психике. В некоторых случаях суд может также принять решение о моральной компенсации, направленной на возмещение психологической и эмоциональной травмы потерпевшего.

Важно отметить, что конкретные детали порядка возмещения вреда могут различаться в разных странах и юрисдикциях. Рекомендуется обращаться к местному законодательству и юридическим специалистам для получения более точной информации о порядке и процессе возмещения вреда, причиненного жизни, здоровью и психике. Гражданское законодательство Казахстана, например, содержит общие основания ответственности за причинение вреда (ст. 917 ГК РК) [13], в соответствии с которыми производится возмещение вреда детям, пострадавшим от насилия.

В случае, когда ребенку причинен моральный вред в результате насилия в виртуальном пространстве, родители или законные представители ребенка могут в соответствии с законодательством Казахстана обратиться в суд с иском о возмещении имущественного и морального вреда.

Из пункта 1 ст. 951 ГК РК следует, что моральный вред есть нравственные или физические страдания, которые причинены человеку действиями или бездействием другого лица и по общему правилу моральный вред возмещается причинителем при наличии вины причинителя. Соответственно моральный вред может быть причинен в результате различных правонарушений, в том числе и в результате насилия в виртуальном пространстве.

Исследование показало, что суд с учетом положений Нормативного постановления Верховного Суда РК «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» [14] при рассмотрении иска о возмещении морального вреда учитывает следующие факторы: тип и характер насилия, которому подвергся ребенок, возраст ребенка, последствия насилия для ребенка, включая его физическое и психическое здоровье.

Как правило, суд присуждает компенсацию морального вреда в денежной форме. Размер компенсации определяется судом с учетом всех обстоятельств дела в каждом конкретном случае.

В случае, когда ребенку причинен имущественный вред в результате насилия в виртуальном пространстве, родители или законные представители ребенка могут обратиться в суд с иском о возмещении имущественного вреда.

При рассмотрении иска о возмещении имущественного вреда суд учитывает такие факторы, как тип и характер насилия, которому подвергся ребенок, понесенные ребенком расходы, включая медицинские расходы, расходы на восстановление психологического здоровья, на восстановление имущества и другие расходы. Размер компенсации определяется судом с учетом всех обстоятельств конкретного дела.

В случае, когда виновные лица в совершении насилия в виртуальном пространстве не установлены, родители или законные представители ребенка могут обратиться в суд с иском о возмещении вреда к операторам связи, владельцам сайтов или другим лицам, которые могут быть привлечены к ответственности за распространение информации, содержащей насилие. Согласно новому Закону РК об онлайн-платформах и онлайн-рекламе [15] принимать меры по обеспечению безопасности несовершеннолетних;

представлять запрашиваемые уполномоченным органом сведения о пользователях на основании судебных актов, запросов правоохранительных или специальных государственных органов Республики Казахстан;

приостановить деятельность аккаунтов на территории Республики Казахстан, размещающих и распространяющих противоправный контент, информацию, признанную кибербуллинг в отношении ребенка, на основании предписания уполномоченного органа.

При рассмотрении иска о возмещении вреда суд учитывает наличие возможности установления виновных лиц, роль оператора связи, владельца сайта или других лиц в распространении информации, содержащей насилие. Размер компенсации определяется судом с учетом всех обстоятельств дела.

Следует отметить, что возмещение вреда в случае насилия в виртуальном пространстве может быть затруднено из-за сложности установления виновных лиц, необходимости сбора доказательств, подтверждающих факт насилия и его последствия, сложности оценки размера вреда.

Однако, несмотря на эти трудности, родители или законные представители детей, подвергшихся насилию в виртуальном пространстве, могут обратиться в суд с иском о возмещении вреда. Однако для обеспечения более эффективной правовой защиты детям, пострадавшим от насилия в виртуальном пространстве, необходимо расширить доступ к юридическим услугам. Это может включать предоставление бесплатной юридической помощи, создание горячей линии или онлайн-платформы для консультаций и поддержки таких детей.

Важно, на наш взгляд, обеспечить обучение юристов и других специалистов в области оказания правовой помощи в случае насилия в виртуальном пространстве против детей. Это поможет им лучше понимать и эффективно реагировать на такие случаи, а также обеспечить адекватную защиту интересов детей.

Также важно установить сотрудничество с интернет-провайдерами и онлайн-платформами для предотвращения и расследования случаев насилия в виртуальном пространстве. Это может включать обмен информацией о нарушителях, блокировку и удаление контента, а также содействие в проведении расследований.

Кроме того, мы рекомендовали бы проведение информационных кампаний и программ образования для детей, родителей, учителей и других заинтересованных сторон с поддержкой со стороны государственных структур, школ, вузов. Целью таких мероприятий является повышение осведомленности о рисках насилия в виртуальном пространстве и способах его предотвращения, а также о возможностях возмещения вреда.

Заключение

Резюмируя, можно заключить, что существует проблема законодательного определения виртуального пространства и вреда, который может быть нанесен детям в этой среде. Законы и политики в разных странах могут по-разному определять виртуальное пространство и его особенности, что затрудняет разработку единой стратегии по защите детей от потенциальных угроз, по реабилитации и возмещении причиненного вреда.

Необходимо проводить дальнейшие исследования и обсуждения для разработки четкого и эффективного законодательного определения виртуального пространства и механизмов возмещения вреда, который может быть нанесен детям. Это поможет разработать соответствующие меры по защите детей от потенциальных угроз в интернете и обеспечить им безопасное использование этой мощной среды.

Требует серьезного внимания и разработки специальных механизмов для ее решения проблема возмещения морального вреда детям, подвергшимся насилию в виртуальном пространстве. Наше предложение включает в себя разработку законодательных механизмов, направленных на обеспечение справедливого возмещения морального вреда детям и оказания им помощи в их пути к выздоровлению и восстановлению. Эти механизмы должны быть основаны на детальных исследованиях и обеспечивать защиту прав и безопасности детей в виртуальном пространстве.

Компенсационные меры должны быть систематическими и включать законодательные и управленческие действия, которые обязывают представителей всех ветвей власти исполнять свои обязанности под контролем гражданского общества.

Необходимо изучить опыт тех стран, в которых существуют адекватные и эффективные системы, включающие судебные решения, административные и бюджетные механизмы, а также возможности взыскания ущерба с нарушителей, позволяющие реально поддерживать конкретных жертв и возмещать расходы из государственного бюджета.

На самом деле государство должно активно участвовать в процессах восстановления прав детей-жертв виртуального насилия через свои исполнительные структуры, осуществлять эффективные законодательные и практические изменения в области предотвращения нарушений прав детей и соблюдения стандартов защиты их прав и свобод в виртуальном пространстве.

Финансирование. *Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2023-2025 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR 27882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.*

Список литературы

1. A Report on Reparations and Remedies for Victims of Sexual and Gender Based Violence. [Электронный ресурс] – URL: https://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/a_report_on_reparations_and_remedies_for_victims_of_sexual_and_gender_based_violence.pdf (дата обращения: 05.09.2023).
2. Carol Saunders, Anne F. Rutkowski, Michiel Genuchten van, Doug Vogel and Julio Molina Orrego MIS Quarterly. – 2011. – Vol. 35(4). – P. 1079-1098. DOI: <https://doi.org/10.2307/41409974>.
3. Щеров В.И. Виртуальное пространство и понятие «Места» в современной философии. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnoe-prostranstvo-i-ponyatie-mesta-v-sovremennoy-filosofii> (дата обращения: 05.09.2023).
4. Леушкин Р.В. Виртуальное социальное пространство: понятийная база исследования // Философская мысль. – 2017. – № 7. – С. 54-63. DOI: 10.25136/2409-8728.2017.7.19312.
5. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации». [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902 (дата обращения: 05.09.2023).
6. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2004 года № 567-II «О связи». [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049207 (дата обращения: 10.09.2023).
7. Jonathan E. Sherin & Charles B. Nemeroff. Post-traumatic stress disorder: the neurobiological impact of psychological trauma, Dialogues in Clinical Neuroscience. – 2011. – Vol. 13(3). – P. 263-278. DOI: 10.31887/DCNS.2011.13.2/jshein.
8. Wang H., Tian X., Wang X., Wang Y. Evolution and Emerging Trends in Depression Research From 2004 to 2019: A Literature Visualization Analysis. Front Psychiatry. – 2021. – Vol. 12. – P. 705749. DOI: 10.3389/fpsy.2021.705749.
9. Bystritsky A., Khalsa S.S., Cameron M.E., Schiffman J. Current diagnosis and treatment of anxiety disorders. – 2013. – Vol. 38(1). – P. 30-57.
10. Miller M., Redley M., Wilkinson P.O. A Qualitative Study of Understanding Reasons for Self-Harm in Adolescent Girls // Int J Environ Res Public Health. – 2021. – Vol. 18(7). – P. 3361. DOI: 10.3390/ijerph18073361.
11. Klonsky E.D., Dixon-Luinenburg T., May A.M. The critical distinction between suicidal ideation and suicide attempts. World Psychiatry. – 2021. – Vol. 20(3). – P. 439-441. DOI: 10.1002/wps.20909.
12. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью. A/RES/40/34. [Электронный ресурс] – URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/65_228_Russian.pdf (дата обращения: 20.09.2023).
13. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І. [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880 (дата обращения: 20.09.2023).
14. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда». [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39217526&show_di=1 (дата обращения: 20.09.2023).
15. Закон Республики Казахстан от 10 июля 2023 года № 18-VIII ЗПК «Об онлайн-платформах и онлайн-рекламе». [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000018/links> (дата обращения: 21.09.2023).

А.Б. Омарова¹, А.А. Мукашева², Ш.Б. Маликова¹

¹Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Виртуалды кеңістікте зорлық-зомбылық көрген балаларға келтірілген зиянды өтеу туралы

Андатпа. Бұл мақаланың зерттеу нысаны виртуалды кеңістікте зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларға келтірілген зиянды өтеудің құқықтық аспектілері болып табылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы киберқорлау, желідегі қудалау және

балалар порнографиялық контент сияқты зорлық-зомбылықтың жаңа түрлерінің пайда болуына әкелді. Осыған байланысты зерттеудің мотивациясы онлайн ортада зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балалардың құқықтарын қорғау тәсілі ретінде зиянды өтеуді талдау қажеттілігі болып табылады. Авторлар құқық, психология және ақпараттық технологиялар саласында жүргізілген зерттеу деректерін талдау әдістерін қолданды, осы мәселені реттейтін қолданыстағы заңнамалық шаралар мен халықаралық стандарттарға шолу жасады, сондай-ақ балаларды виртуалды зорлық-зомбылықтан қорғаудың құқықтық тетіктерінің тиімділігіне талдау жасады. Виртуалды кеңістікте зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалардың құқықтарын қорғауды жақсарту бойынша ұсыныстар ұсынылады. Мақала ЖТН BR 27882414 «Зорлық-зомбылық құрбандарын қолдау және оңалту бағдарламасы: ресурстық модульдік орталықтар желісін іс жүзінде енгізу» жобасы бойынша бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалды. Ұсынылған нәтижелер виртуалды кеңістікте зорлық-зомбылыққа ұшыраған балаларға келтірілген зиянды өтеу мәселесін шешу үшін маңызды. Оларды желідегі зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларды оңалту және көмек көрсету бағдарламаларын жасау және мәселені одан әрі зерттеу үшін пайдалануға болады.

Түйін сөздер: зорлық-зомбылық құрбандары, балалар құқығы, балалар құқығын қорғау, зиян, моральдық зиян, виртуалды кеңістік, зиянды өтеу, Моральдық зиянды өтеу.

A.B. Omarova¹, A.A. Mukasheva², Sh.B. Malikova¹

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*
²*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

On compensation for harm to children who have suffered from violence in the virtual space

Abstract. The object of research in this article is the legal aspects of compensation for harm caused to children who have been subjected to violence in the virtual space. The development of information and communication technologies has led to the emergence of new types of violence, such as cyberbullying, online harassment and child pornographic content. In this regard, the motivation of the study is the need to analyze compensation for harm as a way to protect the rights of children who have suffered from violence in the online environment. The authors used methods for analyzing research data conducted in the field of law, psychology and information technology, reviewed existing legislative measures and international standards regulating this problem, and also analyzed the effectiveness of legal mechanisms for protecting children from virtual violence. Recommendations are offered to improve the protection of the rights of children subjected to violence in the virtual space. The article was prepared under the project IRN BR 27882414 "Program for the support and rehabilitation of child victims of violence: practical implementation of a network of modular resource centers." The presented results are important for solving the problem of compensation for harm to children subjected to violence in the virtual space. They can be used to create rehabilitation and assistance programs for children who have suffered from online violence and for further research into the problem.

Keywords: child victims of violence, children's rights, protection of children's rights, harm, moral harm, virtual space, compensation for harm, Compensation for moral damage.

References

1. A Report on Reparations and Remedies for Victims of Sexual and Gender Based Violence. [Electronic resource] – Available at: https://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/a_report_on_reparations_and_remedies_for_victims_of_sexual_and_gender_based_violence.pdf (accessed: 05.09.2023).
2. Carol Saunders, Anne F. Rutkowski, Michiel Genuchten van, Doug Vogel and Julio Molina Orrego *MIS Quarterly*, 35(4), 1079-1098, (2011). DOI: <https://doi.org/10.2307/41409974>.
3. SHCHerov V.I. Virtual'noe prostranstvo i ponyatie «Mesta» v sovremennoj filosofii [Virtual space and the concept of "Place" in modern philosophy]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnoe-prostranstvo-i-ponyatie-mesta-v-sovremennoj-filosofii> (accessed: 05.09.2023). [in Russian]
4. Leushkin R.V. Virtual'noe social'noe prostranstvo: ponyatijnaya baza issledovaniya, *Filosofskaya mysl'* [Virtual social space: conceptual basis of research, Philosophical thought], 7, 54-63 (2017). DOI: 10.25136/2409-8728.2017.7.19312. [in Russian]

5. Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 noyabrya 2015 goda № 418-V «Ob informatizacii» [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 No. 418-V "On informatization"]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902 (accessed: 05.09.2023). [in Russian]
6. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2004 года № 567-II «О связи». [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049207 (accessed: 10.09.2023). [in Russian]
7. Jonathan E. Sherin & Charles B. Nemeroff. Post-traumatic stress disorder: the neurobiological impact of psychological trauma, *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 13(3), 263-278 (2011). DOI: 10.31887/DCNS.2011.13.2/jsherin.
8. Wang H., Tian X., Wang X., Wang Y. Evolution and Emerging Trends in Depression Research From 2004 to 2019: A Literature Visualization Analysis. *Front Psychiatry*, 12, 705749 (2021). DOI: 10.3389/fpsy.2021.705749.
9. Bystritsky A., Khalsa S.S., Cameron M.E., Schiffman J. Current diagnosis and treatment of anxiety disorders, 38(1), 30-57 (2013).
10. Miller M., Redley M., Wilkinson P.O. A Qualitative Study of Understanding Reasons for Self-Harm in Adolescent Girls, *Int J Environ Res Public Health*, 18(7), 3361 (2021). DOI: 10.3390/ijerph18073361.
11. Klonsky E.D., Dixon-Luinenburg T., May A.M. The critical distinction between suicidal ideation and suicide attempts. *World Psychiatry*, 20(3), 439-441 (2021). DOI: 10.1002/wps.20909.
12. Rezolyuciya, prinyataya General'noj Assambleej Deklaraciya osnovnyh principov pravosudiya dlya zhertv prestuplenij i zloupotreblenij vlast'yu. A/RES/40/34 [Resolution adopted by the General Assembly Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. A/RES/40/34]. [Electronic resource] – Available at: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/65_228_Russian.pdf (accessed: 20.09.2023). [in Russian]
13. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Osobennaya chast') ot 1 iyulya 1999 goda № 409-I [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) dated July 1, 1999 No. 409-I]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880 (accessed: 20.09.2023). [in Russian]
14. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 27 noyabrya 2015 goda № 7 «O primenenii sudami zakonodatel'stva o vozmeshchenii moral'nogo vreda» [Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated November 27, 2015 No. 7 "On the application by courts of legislation on compensation for moral damage"]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39217526&show_di=1 (accessed: 20.09.2023). [in Russian]
15. Zakon Respubliki Kazahstan ot 10 iyulya 2023 goda № 18-VIII ZRK «Ob onlajn-plattformah i onlajn-reklame» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 2023 No. 18-VIII ZRK "On online platforms and online advertising"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z230000018/links> (accessed: 21.09.2023). [in Russian]

Сведения об авторах:

Омарова А.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Мукашева А.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Маликова Ш.Б. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Omarova A.B. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Department of Civil Law and Civil Procedure, Labor Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Mukasheva A.A. – Doctor of Law, Professor Department, Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Malikova Sh.B. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

А.А. Сейдимбек¹, М.А. Аленов²¹Maqsut Narikbayev University, Астана, Казахстан²Международный университет Астана, Астана, Казахстан

(E-mail: aibarseidimbek472@gmail.com, lsc@mail.ru)

Процессуальные особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел

Аннотация. В статье проведено исследование процессуальных особенностей рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. Специфика различных категорий дел, рассматриваемых в рамках гражданского судопроизводства, требует отдельного внимания и внесения своевременных изменений в законодательство, чтобы обеспечить своевременное и справедливое разрешение гражданских споров. Определено, что юридический механизм разрешения гражданских споров строится на известной двухэлементной основе: досудебный/внесудебный, судебный. Игнорирование этого простого правила и приводит к перегрузке судов, что не способствует качеству их работы. Отдельное внимание уделено изучению вопросов рассмотрения трудовых споров. Подробно раскрыта проблема сроков подготовки и рассмотрения дел, которая была существенно изменена при принятии нового Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан от 31 октября 2015 года. Способ упрощения разрешения гражданских споров, представленного в ГПК, не в полной мере учитывает природу и особенности дел по спорам, возникающих из трудовых правоотношений. В результате статьи предложены рекомендации, направленные на разработку для отдельных категорий дел, в частности, дел, вытекающих из трудовых отношений, отдельной процессуальной модели по их разрешению. Конкретно по трудовым спорам представляется возможным предусмотреть более короткие сроки рассмотрения дела. Также возможно введение специальных процедур для ускорения рассмотрения дел в зависимости от их отраслевой категории.

Ключевые слова: гражданский процесс, категории гражданских дел, трудовые споры, упрощенное производство, гражданско-процессуальный механизм, снижение нагрузки на суды.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-138-145>

Введение

Современные условия, формирующие общественные реалии, предъявляют новые требования к качеству и эффективности гражданского судопроизводства. Оно традиционно остается наиболее востребованным инструментом для разрешения гражданских и иных споров, возникающих в различных сферах общественной жизни. Наиболее желательными и ожидаемыми гражданами качествами гражданско-процессуального механизма являются его разумные сроки, доступность и прозрачность. В этой связи не случаен повышенный интерес общества именно к динамике изменений, происходящих в гражданском судопроизводстве. Здесь основная причина кроется в том, что длительные судебные процессы создают дополнительные неудобства для сторон и неизбежно отражаются на эффективности правосудия в целом. В связи с этим, остаются актуальными вопросы разработки и внедрения новых методов и правовых инструментов, которые позволят ускорить процесс рассмотрения гражданских дел.

Целью предлагаемого исследования является основательное изучение процессуальных особенностей рассмотрения отдельных категорий гражданских дел и предоставление рекомендаций, направленных на разработку для отдельных категорий дел, в частности, дел, вытекающих из трудовых отношений, отдельной процессуальной модели по их разрешению.

Методы и материалы

При написании статьи использован ряд общенаучных и специальных методов познания. За основу научных поисков задействован диалектический метод, способствующий всестороннему изучению процессуальных особенностей рассмотрения отдельных категорий гражданских дел, что позволило раскрыть современное состояние исследуемого предмета. Материалами исследования послужили: Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан, Нормативные Постановления Верховного Суда Республики Казахстан, нормативные правовые акты исполнительных органов и ведомств по регулированию трудовых правоотношений.

Результаты и обсуждение

Одной из задач модернизации применяемых в судах процессуальных моделей является использование их для снижения нагрузки на суды общей юрисдикции. Об этом говорится уже достаточно давно, и в этой связи законодателем эффективные шаги в этом направлении сделаны. Но сейчас представляется необходимым не только разрабатывать законодательные новшества, а совершенствовать то, что имеется в нормативном арсенале. Так, фактом является то, что досудебное урегулирование споров пока еще недостаточно широко применяется на практике, оно не стало эффективным механизмом разрешения правовых конфликтов. Граждане и юридические лица часто отдают предпочтение судебной форме разрешения возникшего спора. Нередко этому способствуют и сами суды, принимая к производству иски, по которым не соблюден установленный законом или предусмотренный договором порядок досудебного или внесудебного урегулирования спора. Следовательно, здесь основной задачей представляется эффективное использование уже имеющихся механизмов, при котором сами суды не должны увеличивать собственную нагрузку, принимая на себя обязанности несудебных органов.

Юридический механизм разрешения гражданских споров должен быть не только создан и найти свое место в соответствующем нормативно-правовом акте, он, помимо этого, должен действовать на практике. Функционирование этого механизма строится на известной двухэлементной основе: 1) досудебный/внесудебный, 2) судебный. Отсюда следует, что судебный механизм есть второй из них, который должен «запускаться» по необходимости после первого. Это обстоятельство являет собой процессуальную особенность рассмотрения дел, для которых законом предусмотрен досудебный/внесудебный порядок. Игнорирование этого простого правила и приводит к перегрузке судов, что не способствует качеству их работы. Кроме этого, это может быть признано процессуальным нарушением при пересмотре вынесенного судебного решения. Способы разрешения споров должны рассматриваться в комплексном виде и эффективными они могут стать только если действуют оба названных выше элемента рассматриваемого механизма. Именно в комплексном виде он должен быть удобен и понятен, так как в этом случае он может обеспечить защиту нарушенных прав и способствовать восстановлению социальной справедливости. Действенность внесудебных механизмов неизбежно отразится и на нагрузке судов, которые не будут выполнять несвойственные им функции.

В рассматриваемом аспекте также необходимо обратить внимание на вопросы, касающиеся категорий гражданских дел. Деление гражданских дел на категории (в широком смысле) предполагает их классификацию по отдельным отраслям права: дела по трудовым, семейным, жилищным, земельным и иным спорам. Кроме этого,

классификация производится по отдельным институтам той или иной отрасли права. Например, пенсионные споры могут быть подразделены на споры о наличии права на досрочное назначение пенсии и споры о размере назначенной пенсии. Классификация гражданских дел по категориям имеет и практическое значение, она необходима при определении специализации судей и при формировании судов соответствующей юрисдикции. Деление дел на категории необходимо также для упорядочения данных судебной статистики.

Практикующие юристы в основном специализируются на отдельных категориях гражданских дел. Это вопрос профессионализма, качества работы юристов и доверия к ним. В данной части стоит отметить, что каждая категория гражданских споров имеет свою специфичность не только в материально-правовом плане, но и в процессуально-правовом.

Наибольший процент завершенных дел в судебной статистике дают дела приказного, искового и особого производства. Законодательно они обособлены друг от друга и каждое производство имеет свои, не свойственные другим, особенности. Такое разделение (с установлением общих и специальных правил) продиктовано разнообразием дел, разрешаемых судами, это разделение также позволяет учитывать и групповые (видовые) признаки наиболее часто встречающихся судебных споров. Не случайно в последние несколько лет в действующий ГПК были внесены изменения, устанавливающие специальные правила для определенной группы дел, зачастую объединяющие в себе признаки дел нескольких категорий. Эксперты подчеркивают, что упрощение судебных процедур способствует более быстрому и результативному отправлению правосудия, повышению оперативности судебной защиты. Суды быстрее освобождаются от дел, не требующих сложной процедуры рассмотрения, что исключает излишнюю бюрократию [1].

Весьма актуальным представляется замечание Х.А. Кучкарова о том, что упрощенное производство предполагает простой, понятный и доступный для большинства людей механизм защиты их прав, что обусловлено необходимостью адаптации процессуальной системы к наиболее распространенным категориям дел и типичным ситуациям, с которыми сталкиваются большинство потенциальных участников процесса. Важность таких процедур обусловлена их социально значимой функцией, которая заключается в обеспечении легкого доступа к суду и предоставлении возможности самостоятельного участия в процессе [2].

Признавая справедливость таких утверждений, необходимо отметить, что современные процедуры искового производства характеризуются значительной сложностью и формализованностью. Введение в действие нового ГПК в 2015 году привело к усложнению многих правил искового производства. Детальная регламентация и усиление гарантий для участников процесса могут вызвать определенные трудности. Например, по значительному количеству несложных по своей правовой природе дел рельефно может показаться по нежелательной и ненужной сложности порядка рассмотрения. В сочетании с высокими судебными расходами и проблемами с исполнением судебных решений, сложность и продолжительность судебного разбирательства могут стать существенными факторами тенизации гражданских конфликтов. Во многих случаях более упрощенная процедура рассмотрения дела может быть более подходящей. Таким образом, упрощенные судебные процедуры являются одним из способов повышения эффективности гражданского судопроизводства, поскольку достижение цели при минимальных затратах является причиной для введения правил упрощенного производства.

Среди авторов существует мнение о том, что введение института *ускоренного судебного разбирательства* может быть перспективным для гражданского процесса Казахстана. Этот институт предполагает возможность суда применить ускоренное разбирательство без вызова и/или заслушивания сторон, приняв решение по своей инициативе или по ходатайству сторон на протяжении судебного процесса. При этом решение может быть немедленно принято, если, например:

- 1) иск имеет явно обоснованные основания;
- 2) иск является явно необоснованным;
- 3) имеются обстоятельства, указывающие на необходимость быстрого разрешения дела, такие, как расторжение брака, взыскание алиментов на несовершеннолетних детей, восстановление на работе работника, уволенного в период временной неработоспособности и тому подобное [3].

В данном случае предложение сводится к тому, что основанием для применения упрощенного порядка является очевидность факта обоснованности иска и наличие иных, указанных выше условий. Другие авторы ограничивают круг возможного применения упрощенных процедур следующими делами:

- дела простые в доказывании;
- дела, в которых высока достоверность правомерности требований истца;
- дела малозначительные [4].

На данный момент казахстанский законодатель устанавливает сферу применения упрощенного производства достаточно размыто. В части первой статьи 267-2 ГПК указано, что упрощенное производство предназначено для рассмотрения дел:

- 1) по искам о взыскании денег, если цена иска не превышает для юридических лиц двух тысяч месячных расчетных показателей, для индивидуальных предпринимателей, граждан - одной тысячи месячных расчетных показателей;

- 2) независимо от цены иска по искам, основанным на представленных истцом документах, устанавливающих денежные обязательства ответчика, и (или) на документах, подтверждающих задолженность по договору [5].

В то же время в части второй вышеуказанной статьи говорится, что в порядке упрощенного (письменного) производства по ходатайству сторон или по инициативе суда могут быть рассмотрены иные дела искового производства, если не имеется обстоятельств, указанных в подпунктах 1), 2), 3) и 4) части третьей статьи 267-1 Кодекса.

Таким образом, казахстанский законодатель, устанавливая правила упрощенного производства, выделяет три категории гражданских дел. Первая категория (обязательная) – это гражданские дела, которые обязательно рассматриваются в рамках упрощенного производства.

Вторая категория (факультативная, допустимая) – это гражданские дела, которые могут быть рассмотрены в упрощенном порядке по заявлению стороны с согласия другой стороны или по инициативе суда с согласия сторон. Обычно такие дела сначала рассматриваются в обычном порядке, но на этапе подготовки дела к разбирательству по инициативе сторон или с их согласия суд может вынести определение о переходе к упрощенному порядку.

Третья категория – это список гражданских дел, которые из-за их сложности и социально-экономического значения не могут быть рассмотрены судом в условиях упрощенного порядка, даже с согласия сторон спора. Такое предложение участников процесса суд должен отклонить, признав недопустимым и мотивировать свое решение в соответствующем определении.

Одним из дискуссионных вопросов является отнесение гражданских дел по трудовым спорам к категории дел, по которым допустимо применение правил упрощенного производства. Споры, возникающие в сфере труда, являются сложными социально-правовыми явлениями, причинами возникновения которых являются разнообразные конфликтные ситуации. Возникать они могут в процессе трудовой деятельности или в связи с нею. В доктрине трудового права эти споры определяются как конфликты между участниками трудовых отношений, которые не могут быть решены путем прямых переговоров, по вопросам применения трудового законодательства, установления новых или изменения существующих условий труда. Основанием для возникновения трудового спора является сложный юридический факт, который включает:

- а) нарушение трудовых прав одной из сторон (реальное или предполагаемое) или требование об изменении условий труда;

- б) обращение заинтересованной стороны в соответствующий юрисдикционный орган;
- в) принятие юрисдикционным органом заявления к рассмотрению [6].

Также в доктрине трудового права по разным критериям проводится и классификация трудовых споров. Как отмечают исследователи проблематики трудовых споров, основной причиной трудовых споров являются противоречия между интересами работника и работодателя. В зависимости от причин возникновения споры можно разделить на три группы:

Во-первых, споры об улучшении условий найма, включая увеличение заработной платы, премий, льгот, продолжительности отпусков и улучшение бытовых условий.

Во-вторых, споры о сохранении существующих условий труда, когда работодатель не согласен с требованиями работников.

В-третьих, юридические споры, возникающие из-за сложностей и противоречий в законодательстве или из-за незнания или пренебрежения его требованиями со стороны руководства и работников [7].

Здесь хотелось бы остановиться на вопросах регламентации в ГПК РК сроков подготовки дела к судебному разбирательству, поскольку они были существенно изменены с принятием нового ГПК. Так, если в ГПК 1999 года этот срок составлял семь рабочих дней со дня принятия иска судом (ст. 167), то в ГПК он был увеличен до 20 рабочих дней со дня принятия иска в производство суда (ст. 164).

Рассмотрим это на конкретном примере – допустим, иск поступил в суд 24 февраля 2023 года, последним днём для принятия иска будет 3 марта 2023 года (т.к. 25, 26 февраля - нерабочие дни, 27, 28 февраля, 1, 2, 3 марта - рабочие дни). Определение о возбуждении гражданского дела вынесено 3 марта, и тогда же вынесено определение о подготовке дела. Судьей назначен срок в 20 рабочих дней на подготовку дела, срок начинается 6 марта, а нерабочими днями считаются 8, 11, 12, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 26 и 27 марта. Срок подготовки дела заканчивается 6 апреля 2023 года.

При этом следует также учесть процедурные сроки в рамках обязательного досудебного урегулирования трудового спора в согласительной комиссии. Данные сроки предусмотрены нормами ст. 159 Трудового кодекса РК и составляют 15 рабочих дней со дня подачи заявления и один месяц судебного разбирательства. Если добавить эти сроки, то в результате процесс разрешения того или иного трудового спора затягивается более чем на три месяца.

Всё это свидетельствует о необходимости разработки для отдельных категорий дел, в том числе и дел, вытекающих из трудовых отношений, отдельной процессуальной модели по их разрешению. Такая модель должна предусматривать ускоренное рассмотрение таких дел (в рамках упрощенного или приказного производства), исключая излишние бюрократические процедуры. Это позволит обеспечить большую доступность правосудия для граждан и организаций, а также повысит эффективность судебной защиты их прав и законных интересов.

Следует также отметить, что не все трудовые споры имеют материальную составляющую, которая бы позволила всем спорам, возникающим из трудовых отношений, соответствовать критериям отнесения дел к малозначительным в понимании статьи 267-2 ГПК. Из сказанного следует вывод, что дела по спорам, возникающим из трудовых отношений, могут рассматриваться в порядке упрощенного производства как самостоятельная категория дел.

Сложный термин «споры, возникающие из трудовых правоотношений» является родовым понятием, которое объединяет различные виды таких споров. При этом не каждый из таких споров имеет экономическую (денежную) составляющую, поэтому независимо от цены иска споры, возникающие из трудовых отношений, нельзя отнести к малозначительным делам.

Упрощенное производство имеет особенность - отсутствие предварительного судебного заседания и вызова сторон. Однако на этапе подготовки дела к рассмотрению

и предварительном заседании можно наиболее эффективно применить меры по урегулированию конфликта и примирению сторон. Поэтому поддерживается позиция авторов, которые считают, что предварительное заседание в трудовых спорах должно быть обязательным, так как оно предоставляет реальные возможности для урегулирования спора до судебного разбирательства. Следовательно, способ упрощения, предложенный в ГПК, не полностью учитывает природу и особенности дел, связанных с трудовыми правоотношениями. Поэтому необходимо внедрить отдельные правила рассмотрения трудовых споров в ГПК, учитывая специфику таких споров.

Выводы

Таким образом, на основании проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

- упрощение порядка и ускорение разрешения спора предстают одними из главных целей модернизации гражданского судопроизводства, обеспечивающих доступность правосудия, и способствующих снижению нагрузки на суды;
- представляется необходимой дальнейшая популяризация упрощенного производства за счет расширения перечня категорий гражданских дел, подлежащих обязательному рассмотрению и разрешению в такой форме;
- применительно к трудовым спорам необходимо предусмотреть более короткие сроки рассмотрения исков в суде, а также для их досудебного урегулирования. Также возможно введение специальных процедур, направленных на сокращение сроков рассмотрения дел в зависимости от их отраслевой категории;
- предварительное судебное заседание по трудовым спорам в упрощенном производстве необходимо, так как по этим делам суть спора и позиции сторон проясняются именно в суде. Предварительное судебное заседание призвано выявить важные обстоятельства, которые не отражены в представленных суду документах, что, в свою очередь, может минимизировать судебные ошибки.

Специфика различных категорий дел, рассматриваемых в рамках гражданского судопроизводства, требует учета этой специфики и внесения своевременных корректировок в процессуальное законодательство. Каждая категория дел имеет свои особенности и не ко всем из них применимы общие, устоявшиеся процессуальные стандарты. Любое законодательное новшество показывает уровень своей релевантности, оно всегда дает соответствующий эффект. Этот эффект может позитивным или негативным. В первом случае ему дается соответствующая оценка специалистами-практиками и удачная правовая модель развивается дальше. Во втором – от не оправдавшей себя правовой модели отказываются. Дела по трудовым спорам были и остаются в ряду наиболее сложных дел, которые по характеру заявляемых требований и объему доказательств не похожи на дела иных категорий. Задачей законодателя является обеспечить учет особенностей этой категории судебных споров, которые всегда затрагивают права и защищаемые законом интересы всех категорий работников.

Список литературы

1. Джавадов Х.А. Упрощенное производство в гражданском процессе Украины // Проблемы гражданского и предпринимательского права в Украине. – 2017. – №4. – С. 139-144.
2. Кучкаров Х.А. Основные тенденции упрощенного судопроизводства в гражданском процессе стран Европейского Союза // Сборник научных статей. Международная научно-практическая конференция «Государство и право. Теоретические и практические аспекты развития современной науки». (29.06.2016-30.06.2016). – Варшава: Издательство «Бриллиантовый торговый тур», 2016. – С. 11-13.
3. Шнитгер Г., Куанова И.З., Котоянц А.В. Новеллы гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан о производстве в суде первой инстанции: практическое пособие. – Алматы, 2016. – 232 с.

4. Шпак В.В. Оптимизация гражданского судопроизводства: дисс. ... к.ю.н. – Саратов, 2019. – 227 с.
5. Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года №377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.). [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053&pos=3376;-8#pos=3376;-8 (дата обращения: 20.12.2023).
6. Султанбаев Т.Е. Проблемы определения оснований возникновения трудовых отношений. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.zakon.kz/stati/4769802-problemy-opredelenija-osnovanijj.html> (дата обращения: 21.12.2023).
7. Хамзин А.Ш., Хамзина Ж.А. Трудовое право Казахстана. Общая часть: учебник. – Алматы: ЛЕМ, 2018. – 208 с.

А.А. Сейдимбек¹, М.А. Аленов²

¹*Maqsut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan*

²*Astana халықаралық университеті, Астана, Қазақстан*

Жекелеген санаттарды қараудың процестік ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада азаматтық істердің жекелеген санаттарын қараудың іс жүргізу ерекшеліктеріне зерттеу жүргізілді. Азаматтық сот ісін жүргізуде қаралатын істердің әртүрлі санаттарының ерекшеліктері азаматтық дауларды уақытылы және әділ шешуді қамтамасыз ету үшін заңнамаға ерекше назар аударуды және дер кезінде өзгерістер енгізілу қажеттілігі туындайды. Азаматтық дауларды шешудің құқықтық механизмі белгілі екі элементтік негізде құрылады: сотқа дейінгі/соттан тыс, соттық негізде. Бұл қарапайым ережені елемеу соттарды шамадан тыс істерге жүктелуіне әкеледі, бұл олардың жұмысының сапасына кері ықпал етеді. Мақалада әсіресе еңбек дауларын қарау мәселелерін зерттеуге ерекше көңіл бөлінеді. 2015 жылғы 31 қазанда Қазақстан Республикасының жаңа Азаматтық процесстік кодексі қабылданған кезде айтарлықтай өзгерістеріне, істерді сот талқылауына дайындау және қарау мерзімдері мәселесі көңіл аударылып, жан-жақты ашылған. Қазіргі таңда азаматтық процесстік кодексіне келтірілген азаматтық дауларды шешуді оңайлатылған іс жүргізу тәртібі еңбек қатынастарынан туындайтын даулар істерінің сипаты мен ерекшеліктерін толық есепке алынбайды. Мақаланың қорытындысы бойынша істердің жекелеген санаттары үшін, атап айтқанда еңбек қатынастарынан туындайтын істер бойынша оларды шешудің жеке іс жүргізу үлгісін әзірлеуге бағытталған ұсынымдар сипатталған. Атап айтқанда, еңбек дауларында істі қараудың қысқа мерзімдерін қарастыруға болатын тұжырымдар келтірілген. Сондай-ақ олардың салалық санатына қарай істерді қарауды жеделдету үшін арнайы рәсімдерді енгізуге болады.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, азаматтық істер санаттары, еңбек даулары, оңайлатылған іс жүргізу, азаматтық іс жүргізу тетігі, соттарға жүктемені азайту.

A.A. Seidimbek¹, M.A. Alenov²

¹*Maqsut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan*

²*Astana International University, Astana, Kazakhstan*

Procedural features of consideration of certain categories

Abstract. The article conducts a study of the procedural features of the consideration of certain categories of civil cases. The specifics of various categories of cases considered in civil proceedings require special attention and timely changes to the legislation to ensure timely and fair resolution of civil disputes. It has been determined that the legal mechanism for resolving civil disputes is built on a well-known two-element basis: pre-trial/extrajudicial, judicial. Ignoring this simple rule leads to overloading of courts, which does not contribute to the quality of their work. Special attention is paid to the study of issues of consideration of labour disputes. The problem of the timing of preparation and consideration of cases, which was significantly changed when the new Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan was adopted on October 31, 2015, is disclosed in detail. The method of simplifying the resolution of civil

disputes presented in the Code of Civil Procedure does not fully consider the nature and characteristics of cases of disputes arising from labour relations. As a result of the article, recommendations are proposed aimed at developing for certain categories of cases, in particular cases arising from labour relations, a separate procedural model for their resolution. Specifically in labour disputes, it seems possible to provide for shorter terms for consideration of the case. It is also possible to introduce special procedures to expedite the processing of cases depending on their industry category.

Keywords: civil procedure, categories of civil cases, labour disputes, simplified proceedings, civil procedure mechanism, reducing the burden on the courts.

References

1. Dzhavadov H.A. Uproshchennoe proizvodstvo v grazhdanskom processe Ukrainy, Problemy grazhdanskogo i predprinimatel'skogo prava v Ukraine [Simplified proceedings in the civil process of Ukraine, Problems of civil and business law in Ukraine], 4, 139-144 (2017). [in Russian]
2. Kuchkarov H.A. Osnovnye tendencii uproshchennogo sudoproizvodstva v grazhdanskom processe stran Evropejskogo Soyuza. Sbornik nauchnyh statej. Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya «Gosudarstvo i pravo. Teoreticheskie i prakticheskie aspekty razvitiya sovremennoj nauki». (29.06.2016-30.06.2016). Varshava, Izdatel'stvo «Brilliantovyy trgovyj tur» [Main trends in simplified legal proceedings in civil proceedings in the countries of the European Union. Collection of scientific articles. International scientific and practical conference "State and Law. Theoretical and practical aspects of the development of modern science". (06/29/2016-06/30/2016). Warsaw, Diamond Trade Tour Publishing House], 11-13 (2016). [in Russian]
3. SHnitger G., Kuanova I.Z., Kotoyanc A.V. Novelly grazhdanskogo processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan o proizvodstve v sude pervoj instancii: prakticheskoe posobie [Novels of the civil procedural code of the Republic of Kazakhstan on proceedings in the court of first instance: a practical guide] (Almaty, 2016, 232 s.). [in Russian]
4. SHpak V.V. Optimizaciya grazhdanskogo sudoproizvodstva: diss. na soisk. uch. step. k.yu.n. [Optimization of civil proceedings: diss. for the job application uch. step. Ph.D.] (Saratov, 2019, 227 s.). [in Russian]
5. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2015 goda № 377-V «Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 12.09.2023 g.) [Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V "Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan" (as amended and supplemented as of September 12, 2023)]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053&pos=3376;-8#pos=3376;-8 (accessed: 20.12.2023). [in Russian]
6. Sultanbaev T.E. Problemy opredeleniya osnovanij vzniknoveniya trudovyh otnoshenij [Problems of determining the grounds for the emergence of labor relations]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.zakon.kz/stati/4769802-problemy-opredelenija-osnovanijj.html> (accessed: 21.12.2023). [in Russian]
7. Hamzin A.SH., Hamzina ZH.A. Trudovoe pravo Kazahstana. Obschaya chast'. Uchebnik [Labor law of Kazakhstan. A common part. Textbook] (Almaty: LEM, 2018, 208 s.). [in Russian]

Сведения об авторах:

Сеидимбек А.А. – магистр юридических наук, докторант 3 курса Высшей школы права, Maqsut Narikbayev University, шоссе Коргалжын, 8, Астана, Казахстан.

Аленов М.А. – доктор юридических наук, профессор Высшей школы права, Международный университет Астана, проспект Кабанбай батыра, здание 8, Астана, Казахстан.

Seidimbek A.A. – Master of Law, PhD student, Maqsut Narikbayev University, 8 Korgalzhyn Highway, Astana, Kazakhstan.

Alenov M.A. – Doctor of Law, Professor, Law School, Astana International University, 8 Kabanbay Batyr Avenue, Astana, Kazakhstan.

M. Bayan¹, D.A. Ospanova¹, O.A. Plotskaya²

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Plekhanov Russian University of Economics, Institute of Management Technologies of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "MIREA - Russian Technological University", Moscow, Russian Federation

(E-mail: mirarixos@mail.ru, j.ospanova@turan-edu.kz, olga.plockaya@mail.ru)

Problems of implementation by insurers of the right of recourse to the person who caused the damage

Abstract. *The authors of this article analyze the current legislation in the field of civil liability insurance of vehicle owners in terms of the use of the insurers' right of recourse to the person who caused the damage. Article 28 of the Law "On Compulsory Insurance of Civil Liability of Vehicle Owners" dated July 1, 2003 regulates the recovery of insurance payment by way of recourse (regress claims). Analysis of the practice of implementation by insurers of this right in court has revealed some shortcomings and imperfections of the Article 28 of the Law under consideration. As a result, the authors of the article offer recommendations for improving the rules governing the relations associated with the implementation by insurers of their right of recourse to the insured (insured).*

The introduction of the institution of compulsory insurance of civil liability of vehicle owners has significantly reduced the burden on the judicial system in terms of disputes on recovery of damage caused as a result of a traffic accident. However, in the judicial practice on this type of insurance, many questions arise. The recommendations in the article are based on the results of court disputes involving the author of the article.

Keywords: *compulsory insurance, vehicle owners, civil liability.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-146-152>

Introduction

Insurance of civil liability of vehicle owners is one of the types of compulsory insurance in the Republic of Kazakhstan. Relevant relations are regulated by the special Law "On Compulsory Civil Liability Insurance of Vehicle Owners" of July 1, 2003 (hereinafter the Law) [1].

Object of compulsory civil liability insurance of vehicle owners is property interest of an insured person. Property interest of the insured is associated with the obligation established by the civil legislation of the Republic of Kazakhstan to compensate for harm caused to life, health and (or) property of third parties, as a result of operation of a vehicle (source of increased danger) [2].

In judicial practice, as noted by judges, a large proportion of cases on claims of insurance companies to policyholders on the recovery of insurance payment by way of recourse (recourse claims) [3].

The analysis of judicial practice and analysis of the activities of insurance organizations will allow to identify problems in the current legislation and to develop recommendations for their elimination.

Research methodology

The methodology of the study is a set of approaches and methods, which in their interaction are designed to most accurately contribute to the analysis of the problems of insurance legislation of the Republic of Kazakhstan. The main methods of legal research in writing this article were methods of legal analysis and the comparative legal method, which allowed to conduct a study of the practice of application of insurance law.

The normative comparison allowed to make conceptual conclusions about the characteristics of insurance law norms and the position of insurance law in the system of Kazakhstani law.

The concrete sociological method made it possible to collect, process and analyze the practical material of judicial practice.

The study includes the systematization of results and the formation of scientific proposals for improving insurance legislation. The results of judicial practice of realization by insurers of the right of return claim to the insured (insured), and also proposals on optimization of the normative-legal mechanism of regulation of the corresponding relations are systematized.

Discussion

The right of claim back to the person who caused the damage is regulated by Article 28 of the Law [1, Article 28]. Paragraph 1 of Article 28 defines an exhaustive list of cases of the insurer's return claim to the insured (insured) within the amount paid.

However, based on the judicial practice of applying Article 28 of the Law for the implementation of the insurers' right of recourse to the insured (insured), we believe that the current 28th article of the Law requires improvement. Let us outline a number of joint recommendations with company management aimed at improving the current Law and, accordingly, increasing the effectiveness of insurance services in Kazakhstan.

As practice shows, the greatest public danger is represented by driving while intoxicated, transport accidents committed by such persons often lead to serious consequences, causing harm to health and death. In our opinion, it is necessary to make an addition to subparagraph 2) of paragraph 1 of Article 28 of the Law under consideration. The addition of this subparagraph "the civil liability of the insured (insured) occurred as a result of driving a vehicle in a state of alcoholic, narcotic or substance abuse" [1] with the following expression "either the fact of the use of a psychoactive substance (substances) by the insured (insured) has been established, or the insured (the insured) has not complied with the requirement of the Road Traffic Regulations of the Republic of Kazakhstan [4] to prohibit the driver from consuming alcoholic beverages, narcotic or psychotropic substances after a traffic accident in which he is involved" will reduce the cases of psychoactive substance use by drivers and minimize serious consequences, and will also allow to stop illegal attempts of persons to avoid the liability provided for by law, including the satisfaction of the right of the insurer's return claim.

The need for this addition is due to the fact that in practice there are cases when a person, driving a vehicle while intoxicated, committing an accident and causing damage, without waiting for the police, deliberately, in the presence of witnesses drinking alcohol. Upon the arrival of the police officers, the said person falsely testified that he was driving sober, and that he had consumed alcohol after the accident, because he was agitated. Subsequently, the court, due to the lack of evidence of a person driving a vehicle in a state of intoxication, that is, a violation provided for by part 3 of Article 608 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative offenses [5], is forced to impute to the culprit "failure by the driver of the duties provided for by the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of road traffic ..." in part 1 of Article 611 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative offenses [5, part 1 of Article 611]. As a result of the application of this article to the offender, the insurer has no grounds for returning the insurance payment.

The next point to which we would like to draw your attention is subparagraph 4) of paragraph 1 of Article 28 of the Law. The wording of this subparagraph reads: "in the course of

court proceedings it was established that the insured accident was caused by technical defects of the vehicle, of which the insured (insured) knew or should have known". In this wording, the expression "it was established during the trial" means that the norm can only be applied to insured events that occurred as a result of technical malfunctions of the vehicle, which were established during the trial. However, there are cases when, as a result of a traffic violation by a person, which negligently caused moderate harm to health [6, subpar. 12) Art. 3] of a person, the criminal case may be terminated at the stage of pre-trial investigation (after reconciliation of the parties), during which a technical malfunction of the vehicle that occurred before the accident should be established.

Such cases do not fall within the scope of the norm in question. Therefore, we propose that the phrase "in the course of the trial it was established" be excluded from the rule.

Further, the expression "knew or ought to have known" in the wording of subparagraph 4) of paragraph 1 of Article 28 of the Act, implies the imputation of knowledge of the presence of the malfunction of the vehicle. The fact that the insured (the insured) "knew or should have known" is impossible to establish, much less prove. Failure is most often possible to establish by carrying out a special study. However, often with the connivance of the body that initiated the case of an administrative offense, the court that considers it, such a study is not appointed. The court does not investigate the circumstances of the malfunction, whether the person who caused the accident knew about it or not, the "judicial act" only describes the event of the accident, such as "...driving a car of the brand ... allowed the wheel to fly out, which collided with the car behind the moving car, resulting in material damage ...".

At the same time, according to the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated 06.10.17 No. 8 "On judicial practice in disputes arising from insurance contracts" [7], evidence that the insured event occurred due to technical malfunctions of the vehicle, about which the insured (the insured) knew or should have known, are provided to the court by the insurer.

Given that the insurer is not involved in the investigation of the circumstances of an accident either at the stage of initiating a case on an administrative offense or at the stage of its consideration, if there is the above "judicial act" "on a wheel that has flown out", at the claim of the insurer for the return of the insurance payment made, the court, in the insurer refuses to satisfy the right of a return claim, since the very fact of a wheel falling out is not recognized as a technical malfunction, since this circumstance is only a consequence of a possible technical malfunction, for example, loosening of the fixing bolt or its absence, which the court or body considering the case of an administrative offense did not investigate.

Note, the current wording of the basis of the right of recourse allows a dishonest driver or owner of the vehicle, in the process of driving on the road to allow the wheels and other mechanisms (elements) to fall out of the driven vehicle, thereby causing harm to other road users and not be liable to them financially, which leads to a sense of impunity and ineffectiveness of the Law.

On the basis of the foregoing, we consider it expedient to set forth subparagraph 4) of paragraph 1 of Article 28 of the Law in the wording "insured accident occurred due to failure of the insured (insured) to ensure reliability of the operated vehicle, including its serviceability", excluding expressions which complicate or even make it impossible to apply this norm in practice. The wording "reliability" included in the subparagraph follows from paragraphs. 2) paragraph 3 of the Rules for the technical operation of motor vehicles, approved by the Order of the Minister for Investment and Development of the Republic of Kazakhstan dated April 30, 2015, No. 547 [8]. According to the Rules, "reliability is the technical condition of units, assemblies and parts of a motor vehicle, ensuring the performance of specified functions, maintaining performance within the established limits, under specified operating modes and operating conditions, maintenance, repair and storage".

Thus, the proposed change is caused by law enforcement practice, is fully consistent with the requirements of the legislation in the field of traffic and vehicle operation. Moreover, this change will increase the effectiveness of the Law and will contribute to road safety.

Along with the above, subparagraph 7) of paragraph 1 of Article 28 of the Law also requires improvement based on law enforcement practice. When the court considers a case on violation of traffic rules, the wording of this paragraph “the person driving the vehicle fled the scene of the traffic accident” prompts the court, when issuing a decision in the case of an administrative offense, to illegally re-qualify the actions of the guilty person from “leaving the driver in violation of the Rules of the Road [4] the scene of a traffic accident” under part 2 of Article 611 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan to part 1 of the same article “failure by the driver to fulfill the obligations stipulated by the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of traffic, in connection with a traffic accident in which he is a participant” [5] on the basis of the lack of intent of the perpetrator to escape from the scene of an accident. Thereby the court, in the interests of the guilty person, excludes the possibility of the insurer to apply the right to reverse the claim due to non-recognition of the person guilty under Part 2 of Article 611 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan [5] and lack of evidence from the insurer of the intent of the person to escape from the scene of the accident.

Consider the following. The right of a claim against the person who caused the harm arises from the insurer who made the insurance payment, in accordance with subparagraph 8) of paragraph 1 of Article 28 of the Law, if “a person driving a vehicle and sent for examination to establish the fact of using a psychoactive substance and being intoxicated, without good reason, such an examination did not pass” [1, p. 8] subparagraph 1 of Art. 28]. Moreover, we note that subparagraph 6-1 of paragraph 2 of Art. 16 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Compulsory Insurance of Civil Liability of Vehicle Owners” directly provides for the obligation of the insured to immediately undergo a medical examination to establish the fact of using a psychoactive substance and being intoxicated when a traffic accident occurs.

However, in practice, there are quite often cases when traffic police officers, when registering a traffic accident, do not issue directions to road accident participants for examination. In such cases, the wording contained in the norm under consideration “and directed for examination” allows unscrupulous drivers to avoid liability for the return of the insurance payment made. As a rule, persons avoiding the examination are under the influence of alcohol or drugs, which is recorded by ambulance doctors who go to the scene of an accident. The courts, when considering administrative materials to confirm the fact of intoxication, accept only conclusions issued in accordance with the Rules for conducting a medical examination to establish the fact of the use of a psychoactive substance and the state of intoxication [9], as well as subsequently when considering civil claims. In other words, in the absence of an examination report issued in accordance with these Rules, it is impossible to confirm the fact of alcoholic or other intoxication.

Therefore, we consider it appropriate to strengthen the obligation of the insured in the event of a traffic accident to immediately undergo a medical examination to establish the fact of using a psychoactive substance and intoxication, provided for in subparagraph 6-1 of paragraph 2 of Art. 16 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Compulsory Insurance of Civil Liability of Vehicle Owners”. For this purpose, we propose to change the wording of subparagraph 8) of paragraph 1 of Article 28 of the Law to read as follows: “a person driving a vehicle has refused to undergo an examination to establish the fact of the use of a psychoactive substance and the state of intoxication or has failed such an examination without a valid reason”. The proposed wording of subparagraph 8) of paragraph 1 of Article 28 of the Law will ensure effective application of legal mechanisms of consciousness and responsibility among drivers along with responsibility for failure to comply with the law.

Analysis of the practice of insurance legislation shows, in particular Article 28 of the Law regulating the right of recourse to the person who caused the damage, that paragraph 1 does not provide all cases of possible recourse to the person who caused the damage, when such person is the driver of the vehicle through whose fault the accident occurred.

We are referring to cases where the driver of the vehicle allows spontaneous movement of the vehicle, as a result of which causes significant damage to other road users. Note that the obligation of the driver not to leave the vehicle without taking measures to exclude spontaneous movement of the vehicle is regulated by paragraph 2.1.3 of the Rules of the Road [4].

We consider it necessary to draw attention to the fact that taking measures to keep the vehicle stationary using the hand or parking brake in the situation of parking or briefly leaving the vehicle is a basic knowledge and mandatory action for a person allowed to drive a vehicle.

However, often drivers do not comply with the prescribed obligation, allow the vehicle to move spontaneously, thereby causing significant damage to other road users, which the insurer must compensate. By knowingly violating this requirement of the rules of the road, the driver is certainly aware that the allowed violation may be followed by harmful consequences for other road users, to which he is indifferent. At the same time, the unscrupulous driver hopes to compensate for the damage caused at the expense of the insurance company. In this regard, we consider it necessary to amend the Law on the basis of the right of recourse and to supplement paragraph 1 of Article 28, subparagraph 9). We propose the following wording of this subparagraph: "the insured event occurred as a result of spontaneous movement of the vehicle".

Results

As a result of research of judicial practice and activities of insurance organizations on application of Article 28 of the Law, the following changes and additions to the mentioned Article are suggested:

1) to supplement subparagraph 2) of paragraph 1 of Article 28 of the Law with the following expression "or the fact of use of psychoactive substance(s) by the insured (insured) is established, or the insured has not fulfilled the requirement of the Traffic Rules of the Republic of Kazakhstan on prohibition to use alcoholic drinks, narcotic or psychotropic substances after a road traffic accident in which he was involved";

2) to amend the wording of subparagraph 4) of paragraph 1 of Article 28 of the Act as follows: "the insured event occurred due to a failure of the insured (insured) the reliability of the vehicle operated, including its serviceability";

3) to amend the wording of subparagraph 7) of paragraph 1 of Article 28 of the Law as follows: "the person driving the vehicle has left the place of the road traffic accident, to which he was a participant (if it was not related to the provision of medical assistance to the injured person)";

4) to amend the wording of subparagraph 8) of paragraph 1 of Article 28 of the Law to read as follows: "a person driving a vehicle refused to undergo examination to establish the fact of use of a psychoactive substance and the state of intoxication or failed such examination without a valid reason";

5) to supplement paragraph 1 of Article 28 with subparagraph 9) "the insured event occurred as a result of spontaneous movement of the vehicle".

Conclusions

Thus, as a result of the conducted research of court practice related to the claims of insurance companies to insured persons for recovery of insurance compensation by way of recourse (regress claims), as well as of analysis of norms of current legislation governing relations connected with compulsory insurance of civil liability of vehicle owners, certain drawbacks of Article 28 of the Law governing the procedure of realization by insurers of the right of recourse against a person who caused damage have been revealed. Analysis of the activity of insurance organizations, in particular the insurance company JSC "Insurance Company Eurasia", along with the study of judicial practice, allowed to develop recommendations to improve Article 28 of the Law. We hope that the recommendations set out in this article will be implemented, which will affect the effectiveness of the application of Article 28 of the Law. In other words, the relations related to the right of recourse to the person who caused the damage will be improved.

References

1. The Law "On compulsory insurance of civil liability of vehicle owners" dated July 1, 2003 No. 446-II. [Electronic resource] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1041172&doc_id2=1041172#pos=28;-102&pos2=870;-108 (accessed: 23.06.2023).
2. Civil Code of the Republic of Kazakhstan (special part) No. 409 dated July 1, 1999. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (accessed: 23.06.2023).
3. Pleubaeva A.K. Insurance of civil liability of vehicle owners. [Electronic resource] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34270409&pos=4;-90#pos=4;-90 (accessed: 23.06.2023).
4. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 13, 2014 No. 1196 "On approval of the rules of the road, the basic requirements for the admission of vehicles to operation, the list of operational and special services, the transport of which is to be equipped with special light and sound signals and painted according to special light schemes". [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400001196> (accessed: 23.06.2023).
5. Code of the Republic of Kazakhstan "On Administrative Offenses" dated July 5, 2014 No. 235-V. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (accessed: 23.06.2023).
6. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V dated July 3, 2014 [Electronic resource] – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&pos=560;18#pos=560 (accessed: 23.06.2023).
7. Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated 06.10.17 No. 8 "On judicial practice in disputes arising from insurance contracts". [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000008S> (accessed: 23.06.2023).
8. Rules of technical operation of motor vehicles approved by the Order of the Minister for Investment and Development of the Republic of Kazakhstan dated 30.04.15 No. 547. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012221> (accessed: 23.06.2023).
9. Rules for conducting a medical examination to establish the fact of the use of a psychoactive substance and a state of intoxication, approved by Order of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan dated November 25, 2020 No. KR DSM-203/2020. [Electronic resource] – URL: [https://online.zakon.kz > amp > download](https://online.zakon.kz/download) (accessed: 23.06.2023).

М. Баян¹, Д.А. Оспанова¹, О.А. Плоцкая²

¹Тұран университеті, Алматы, Қазақстан

²Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, «МИРЕА – Ресей технологиялық университеті» Жоғары білім берудің федералды мемлекеттік бюджеттік білім беру мекемесін басқару технологиялары институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Сақтандырушылардың зиян келтірген адамға кері талап қою құқығын іске асыру мәселелері

Аңдатпа. Осы баптың авторлары сақтандырушылардың зиян келтірген адамға кері талап қою құқығын пайдалануы бөлігінде көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру саласындағы қолданыстағы заңнамаға талдау жүргізеді. 2003 жылғы 1 шілдедегі «көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Заңның 28-бабы кері талап (регрессиялық талаптар) тәртібімен сақтандыру төлемін өндіріп алуды регламенттейді. Сақтандырушылардың сотта осы құқықты іске асыру тәжірибесін талдау Заңның 28-бабының кейбір кемшіліктері мен кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Нәтижесінде мақала авторлары сақтандырушылардың сақтанушыға (сақтандырылушыға) кері талап қою құқығын іске асыруына байланысты қатынастарды реттейтін нормаларды жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсынды.

Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру институтын сақтандыру заңнамасына енгізу жол-көлік оқиғасы салдарынан келтірілген залалды өндіріп алу туралы дауларды қарау бөлігінде сот жүйесіне жүктемені айтарлықтай азайтты. Алайда, сақтандырудың осы түрі бойынша сот практикасында әлі де көптеген даулы мәселелер туындайды. «Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» заңның 28-бабына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ұсынымдар мақала авторының қатысуымен болған сот дауларының нәтижелері бойынша негізделген.

Түйін сөздер: міндетті сақтандыру, көлік құралдарының иелері, азаматтық-құқықтық жауапкершілік.

М. Байан¹, Д.А. Оспанова¹, О.А. Плотская²

¹*Университет Туран, Алматы, Казахстан*

²*Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Институт технологий управления
Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования
«МИРЭА – Российский технологический университет» Москва, Российская Федерация*

Проблемы реализации страховщиками права обратного требования к лицу, причинившему вред

Аннотация. Авторами настоящей статьи проводится анализ действующего законодательства в области страхования гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств в части использования страховщиками права обратного требования к лицу, причинившему вред. Статья 28 Закона «Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств» от 1 июля 2003 года регламентирует взыскание страховой выплаты в порядке обратного требования (регрессные требования). Анализ практики реализации страховщиками данного права в суде позволил выявить некоторые недостатки и несовершенство рассматриваемой статьи 28 Закона. В результате этого авторами статьи предложены рекомендации по совершенствованию норм, регулирующих отношения, связанные с реализацией страховщиками своего права обратного требования к страхователю (застрахованному).

Введение института обязательного страхования гражданско-правовой ответственности собственников транспортных средств в страховое законодательство существенно снизило нагрузку на судебную систему в части рассмотрения споров о взыскании ущерба, причиненного в результате дорожно-транспортного происшествия. Однако в судебной практике по данному виду страхования все еще возникает много спорных вопросов. Рекомендации о внесении изменений и дополнений в статью 28 Закона обоснованы по результатам судебных споров с участием авторов статьи.

Ключевые слова: обязательное страхование, владельцы транспортных средств, гражданско-правовая ответственность.

Information about authors:

Bayan M. – PhD student, Turan University, 16A Satpayev str., Almaty, Kazakhstan.

Ospanova J.A. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Turan University, 16A Satpayev str., Almaty, Kazakhstan.

Plotskaya O.A. – Doctor of Law, Associate Professor, Plekhanov Russian University of Economics, Institute of Management Technologies of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “MIREA - Russian Technological University”, 36 Stremyanny Lane, 78 Vernadsky Avenue, Moscow, Russian Federation.

Меруерт Б. – докторант, Тұран университеті, Сәтбаев к-сі, 16А, Алматы, Қазақстан.

Оспанова Д.А. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Тұран университеті, Сәтбаев к-сі, 16А, Алматы, Қазақстан.

Плотская О.А. – заң ғылымдарының докторы, доцент, Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, «МИРЕА - Ресей технологиялық университеті» Жоғары білім берудің федералды мемлекеттік бюджеттік білім беру мекемесін басқару технологиялары институты, Стремянный переулок көшесі, 36-үй, Вернадский даңғылы, 78-үй, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

A.Y. Yelegen

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: erke_1_9@mail.ru)*

Trends in regulating the capabilities of artificial intelligence in the field of medicine in the era of globalizing international law

Abstract. *Today, artificial intelligence should be considered as one of the integral parts of human life, which is directly interconnected with new trends in the development of information and communication technologies in the life of society. The main difficulty in the study of artificial intelligence is its complexity, since the use is carried out at the junction of several areas of knowledge, which should include international law.*

The problems under consideration have not lost their relevance at the present time. In order to compare different legal systems within the framework of this study, it is proposed to analyze the norms of international law in order to establish the best model for possible adaptation of the legal norms of different states and bring them to a common denominator.

Many states note as one of the priority tasks the legal regulation of artificial intelligence and its use in various spheres of society, including in the field of healthcare. This task has gained increased urgency, including in connection with the development and spread of a new coronavirus infection, which further intensified the penetration of information and communication technologies into the everyday spheres of society, which was implemented, among other things, through the introduction of artificial intelligence technologies.

Keywords: *artificial intelligence, international law, medical law, international legal regulation.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-153-162>

Introduction

The development of information and communication technologies in modern society contributes to the solution of many problems that face the modern state. Technological solutions, techniques and methods, interconnected with the capabilities of artificial intelligence, are widely introduced into many areas of public life. Thus, according to experts, thanks to the introduction of artificial intelligence methods, by 2024 there will be a significant growth in the global economy, which will amount to at least 1 trillion US dollars. The versatility of artificial intelligence technologies can make it possible to integrate almost any area of human life. Thus, by 2030 it is planned to introduce unmanned vehicles, digital assistants, automated methods of providing first aid, etc.

The relevance of artificial intelligence as one of the areas of modern scientific and technological progress is explained by its wide possibilities and prospects for application in various fields of scientific knowledge, including medicine and pharmaceuticals. The introduction of artificial intelligence methods in practical medicine has a positive effect, since it reflects trends in the

realization of the right to health care and the receipt of high-quality and affordable medical care, provided and guaranteed by the norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the norms of international law.

Methodology

The current research work includes a number of analyzes of the laws and regulations of different countries and international organizations in the field of the use of artificial intelligence in healthcare.

The study used various research methods, including comparative legal analysis. The use of a comparative approach helped to identify the reasons for choosing this approach and to identify the benefits of comparing laws from different jurisdictions or time periods, for example, to find common ground or to find best practices and solutions. The comparative method helped to better understand our home jurisdiction by analyzing how other jurisdictions deal with the same issue. This method can also be used as a critical analytical tool to identify specific features of a law. The disadvantage of this method is the difficulty of finding materials from other jurisdictions.

Discussion

The digitalization of all sectors of the economy and public life has become a social trend that has required appropriate legal regulation, including in the field of improving the norms of international law. The new coronavirus infection (COVID-19) also required significant decisions in the development of information and communication technologies, since, through the use of artificial intelligence, methods began to be developed to counter the spread of COVID-19 and other new possible pandemics [1].

The rapid development of coronavirus infection, combined with its high mortality, has demonstrated an insufficient level of effectiveness of the human health protection system, especially during the first months of the spread of the infection, which made it possible to use artificial intelligence as a method of predictive analytics. Thus, data obtained through analysis can be used to build a predictive retrospective model that allows you to answer the question: "What can happen?" when certain conditions are met. At the same time, the use of the model under consideration makes it possible to evaluate the effectiveness of certain managerial decisions made at various levels in order to assess possible scenarios for the spread of diseases, the burden on medical organizations, the need for medicines, etc. The use of artificial intelligence as a method of predictive clinical analytics allows answering the question about the dynamics of the spread of the disease in a particular patient [2].

Despite the noted widespread cases of the use of artificial intelligence, the problem of legal regulation of the use of artificial intelligence remains the most problematic area.

Accordingly, the relationship between artificial intelligence, medical care and fundamental rights and freedoms of citizens is obvious. Thus, the right to receive medical care is a key constitutional right guaranteed to any citizen and inviolable, regardless of his social, age, gender and other differences. Already today, artificial intelligence systems in the medical field are one of the most promising areas. Thus, the use of artificial intelligence in the diagnosis and prescription of treatment can reduce the risk of medical error by up to 70%.

So far, there are no multilateral international treaties – conventions adopted at the level of the United Nations, which would fix universally binding provisions regarding the regulation of artificial intelligence on a global scale. The creation of norms of international law of a universal nature, the effect of which would extend to all states of the world, is still ahead. Only separate documents have been adopted that contribute to the formation of the foundations of international legal regulation in the field of artificial intelligence and are advisory in nature, that is, there is legal regulation in the form of "soft law", but the number of such documents is increasing. And those documents that directly affect the legal regulation of AI systems in medicine and healthcare have been adopted over the past few years [3].

Thus, at the UNESCO level in 2021, the first global standard on artificial intelligence was adopted. The UNESCO Guidelines on the Ethical Aspects of Artificial Intelligence consider artificial intelligence as a technological system capable of processing data and information in a manner resembling intelligent behavior, typically including aspects such as reasoning, learning, recognition, prediction, planning and control. This recommendation has a separate chapter on health and social well-being. Thus, Member States are encouraged to strive to use effective AI systems to improve human health and protect the right to life, including to mitigate the impact of disease outbreaks, building and maintaining international solidarity in the fight against global health risks and uncertainties, and to ensure the deployment of systems AI in healthcare must comply with international law and their human rights obligations. Also, Member States are encouraged to pay particular attention to the regulation of prediction, detection and treatment decisions for healthcare in AI applications by: (a) providing oversight to minimize and mitigate bias; (b) ensuring that the professional, patient, caregiver, or service user is included on the team as a “domain expert” at all relevant stages of algorithm development; (c) giving due consideration to confidentiality due to the potential need for medical surveillance and ensuring compliance with all relevant national and international data protection requirements; (d) providing effective mechanisms to ensure that those whose personal data is analyzed know and give informed consent to the use and analysis of their data without hindering access to health care; (e) ensuring people are cared for and the final decision on diagnosis and treatment is always done by people, recognizing that AI systems can also help in their work; (f) ensure that AI systems are reviewed by an ethical research committee, as appropriate, prior to their clinical use. Member States are encouraged to develop recommendations on human-robot interaction and its impact on human relationships, based on research and aimed at the future development of robots, with particular attention to the mental and physical health of people. Particular attention should be paid to the use of robots in healthcare and care for the elderly and disabled, in education, as well as robots for use by children, toy robots, chatbots and companion robots for children and adults. In addition, artificial intelligence technologies should be applied to improve the safety and ergonomics of the use of robots, including in the working environment of a person and a robot. Particular attention should be paid to the possibility of using AI to manipulate and abuse human cognitive distortions. Member States should ensure that human-robot interaction is consistent with the same values and principles that apply to any other AI systems, including human rights and fundamental freedoms, promoting diversity, and protecting vulnerable people or people in vulnerable situations. Ethical issues related to AI-based systems for neurotechnologies and brain-computer interfaces should be considered in order to preserve human dignity and autonomy [4].

On September 13, 2021, the UN Human Rights Council published the report *The right to privacy in the digital age*, which analyzed the human rights risks associated with AI [5]. The paper focuses on the multifaceted impact of the ever-increasing use of AI on the enjoyment of the right to privacy and related rights. The need for a moratorium on the sale and use of AI systems that pose a serious danger to human rights is emphasized until appropriate security measures are taken.

The World Health Organization (WHO) *Guidance on the Ethics and Governance of Artificial Intelligence for Health*, published in July 2021 after two years of research, states that artificial intelligence is the ability of algorithms encoded in technology to learn from data in a way that could perform automated tasks without the need for explicit human programming of each step in the process. This guide is currently the only comprehensive WHO AI document covering a wide range of topics, including human rights. However, this document does not contain international legal obligations and is only advisory in nature. As a specialized agency of the United Nations and operating under the auspices of the United Nations, WHO is guided by all international human rights instruments adopted by the United Nations.

AI has been and is being used in some wealthy countries to improve the speed and accuracy of diagnosing and screening diseases; provide clinical care; strengthening health research and

drug development; and supporting various public health activities such as disease control, epidemic control, and health system management.

AI also allows patients to better monitor their health and better understand their changing needs. It will also enable countries with limited resources and rural communities with limited access to health workers or healthcare workers to close gaps in access to health services.

The aforementioned WHO recommendation outlines 6 core principles for the ethical use of artificial intelligence in the medical field. This guide is the first consensus report on the ethical use of AI in healthcare settings.

This white paper outlines the future of AI in healthcare and its potential to help clinicians treat patients, especially in resource-limited areas. But he also notes that such technologies do not solve health problems quickly, especially in low- and middle-income countries, and that governments and regulators need to carefully examine where and how AI is being used in healthcare.

According to the WHO, AI must reflect the diversity of socioeconomic conditions and health status in order to avoid health inequalities. In addition, AI systems need to be trained to better reflect the diversity of communities.

“They must be accompanied by digital skills training, community engagement and awareness, especially if their roles and functions are automated to create and autonomy for the millions of healthcare professionals, service providers and patients who need to become digitally literate or retrained and work with machines. who may resist the decision,” the WHO said in a statement.

According to the World Health Organization, ethical and human rights obligations should be at the center of the discussion, as artificial intelligence is ubiquitous in the healthcare ecosystem. Those implementing AI technology must address ethical and human rights issues at every stage of the design, development, and deployment process.

In its guidance, WHO puts forward the following 6 ethical principles:

Protection of autonomy: people have the right to control their health and have the final say in all decisions. Decisions should not be made by machines alone, and doctors can override them at any time. Artificial intelligence should not be used to help anyone without their consent, and patient data should be protected.

Ensuring human security. Developers must constantly ensure that any AIs work correctly and do no harm.

Ensuring transparency: Developers should publish information about the architecture of AI tools. Since AI systems are black boxes, it is difficult for researchers and clinicians to understand how they make decisions. WHO users and regulators want to be transparent enough to fully understand and verify.

Responsibility incentives: When something is wrong with artificial intelligence technology, for example, if a decision made by a device harms a patient, there should be mechanisms to determine who is responsible (for example, manufacturers and clinical users).

Ensuring Equity: Tools are available in multiple languages and are trained to work with different datasets. A careful study of the most common algorithms in healthcare over the past few years has shown that some of them have racial overtones.

Developing sustainable AI systems: Developers should keep their tools updated, and institutions should be able to make adjustments if a tool seems to be ineffective. Agencies or companies should only use tools that can be repaired, even in resource-limited healthcare systems [6].

The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, in order to ensure the availability of specialized medical care to the rural population, within the framework of the Code of the Republic of Kazakhstan “On the health of the people and the healthcare system”, in 14 regions, in the cities of Astana and Almaty, the National Telemedicine Network of the Republic of Kazakhstan has been created and is successfully operating [7]. The current sanitary and epidemiological situation is an active catalyst for the development of such technologies that provide remote interaction

between people. Although the existing risks are not capable of drastically affecting this process, it is not possible to deny their significance for the integration and spread of telemedicine. In this regard, the current regulatory framework does not provide it with complete freedom of action and establishes a certain framework for law enforcement:

- diagnosis, determination of treatment and remote monitoring of the patient's health status are appointed by the attending physician after a full-time appointment;
- an online consultation should be carried out for the purpose of prevention, collection, analysis of patient complaints and anamnesis data, evaluation of the effectiveness of therapeutic and diagnostic measures, medical monitoring of the patient's health, or deciding on the need for an in-person appointment.

At the same time, it should be understood that it is not subject to independent licensing as a separate service, and its use will be lawful only through the use of the Unified State Information System and only for those services for which a particular clinic has a valid license identified in this system. In addition, for its functioning, a necessary condition is the mandatory recognition of patients and medical workers (included in a special register) through the Unified Identification and Authentication System [8].

The study of the possibilities of using artificial intelligence from the point of view of international law began to develop since the 1990s, that is, from the moment the actual use of robotics in various areas of public life began. Since 2017, national programs in the field of artificial intelligence have been actively developed and put into practice. Such states include China, Canada, Japan, France, etc.

In the Republic of Kazakhstan, AI legislation is just beginning to develop. Thus, the State Program "Digital Kazakhstan" distinguishes artificial intelligence among many innovative technologies. To date, it is planned to introduce artificial intelligence in industry, in particular in the mining and manufacturing sectors, as well as the use of this technology in healthcare and the creation of a smart city infrastructure [9].

According to the action plan for the implementation of the State Program "Digital Kazakhstan", in December 2019, a virtual consultant based on artificial intelligence on the public services portal was to be introduced into management practice, and starting from 2017, the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan annually reports on the implementation of technology AI in healthcare (clause 37 of the Plan for the implementation of the State Program "Digital Kazakhstan").

In addition, the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 provides for the training of qualified personnel, including in the field of artificial intelligence [10].

However, there is no single legal act that would regulate legal relations in the field of artificial intelligence in the Republic of Kazakhstan today. It should be noted that these steps in the regulation of artificial intelligence technologies in the Republic of Kazakhstan comply with the requirements of the Concept of Cooperation between the Member States of the Commonwealth of Independent States in the field of digital development of society and the Priority Action Plan for its implementation dated June 11, 2021. By this act, among other areas of joint activity, called the need for the development of digital platforms and technologies of the participating States. Ultimately, this will reduce the digital divide between the CIS countries and form common approaches to the regulation of new technologies [11].

A different consolidated approach to the definition of the term "artificial intelligence" continued to exist in the points of view of various scientists until the adoption of the above legal acts.

However, at least the possibility of their evaluation from the point of view of legally established prohibitions will already indicate the possibility of considering intellectual systems as a subject of law. The indicated problem determines the lack of uniformity of opinions about the nature of artificial intelligence, its types, independence, security, criteria of reasonableness, as well as about what place it is predetermined in the existing legal field [12].

The main tasks set by the development and implementation of artificial intelligence methods include:

- design and development of software using artificial intelligence;
- availability and quality of data used in the field of artificial intelligence;
- protection of human rights and freedoms when using artificial intelligence systems, bringing them into line with generally accepted principles and norms of international law.

The need for legal support in line with the norms of international law is explained, first of all, by the importance of preventing the threats of the rash use of artificial intelligence that violates the rights and legitimate interests of citizens, which can harm life and health.

Despite the presence of legal regulation of artificial intelligence in various states, the bills lack sufficient specific wording that complicates the application of modern technologies in practice. The solution to this problem may be the adoption of a specialized legal act that will regulate the development and application of artificial intelligence technologies, including in the healthcare sector.

Results

The main problems associated with the lack of a unified legal regulation in the field of artificial intelligence include:

- Data breach refers to any breach of security that results in “accidental or unlawful destruction, loss, alteration, unauthorized disclosure or access to personal data”. Data breaches are common in the healthcare sector and have many causes. — from malware and hacks to accidental or intentional disclosure of personal health information by healthcare professionals. One study found that in 2016 and 2017 there were more than 1,300 PHI data breaches in 27 countries. In 2019, a data breach in Singapore exposed the personal information of more than 14,000 people living with HIV [13]. Data breaches violate a person’s right to privacy and undermine trust in the healthcare system. As technology advances and healthcare systems become more complex, the potential for data breaches increases. To combat this risk, health systems must invest in information security and data protection, but not all health systems may have the resources to do so.

- Differentiated care has been repeatedly documented as a result of algorithmic bias in AI and other automated processes. This phenomenon may, for example, increase discrimination in criminal justice and preventive policing, promote discriminatory employment decisions, or conduct targeted Internet marketing campaigns with discriminatory effects. In healthcare, research examining the application of AI has also shown that algorithms do not provide equally accurate predictions of health outcomes based on race, gender, or socioeconomic status. This raises concerns that AI will further reinforce discrimination and prejudice against individuals on these grounds.

- Feature creep occurs when data that is collected for a particular purpose (such as personal information provided as part of a health screening) is used for another purpose (such as checking immigration status). This concern is relevant to all forms of digital health technology, but is particularly relevant to biometrics where, for example, biometric data collected for digital health purposes may be used for forensics or criminal prosecution.

One of the most complete regulations that exists today in the industry under study is the Resolution of the European Parliament “On the rules of civil law in the field of robotics” dated February 16, 2017 No. 2015/2103, which, meanwhile, is only advisory in nature [14]. The resolution enshrines the principles of robotics, including responsibility (including ethical ones) and the legal status of information systems.

Conclusion

One of the proposals aimed at the formation of a unified regulatory framework should include the possibility of creating a specialized body under the auspices of the UN, following the example of the European Union Agency for Robotics and Artificial Intelligence, which could

come up with a recommendatory initiative in the field of a national concept for the development of artificial intelligence in the field of medicine and healthcare, including at the international level, and give appropriate recommendations and proposals on the legal regulation of the application and use of artificial intelligence not only in the field of medicine and healthcare, but also in other areas of human life.

At present, it is important to take the following steps aimed at legal regulation of the use of artificial intelligence:

- consider the possibility of creating a legal act regulating the possibility of free depersonalization of personal data and the subsequent use of depersonalized data, including for the purposes of developing artificial intelligence technologies, with mandatory control to prevent harm to the life and health of citizens, violation of human and civil rights and freedoms; ensuring a special procedure for access to data collected by state bodies for the purpose of their processing using artificial intelligence;

- develop a legal act providing for the possibility of creating conditions and guarantees for providing special regimes for access to databases obtained as a result of collection and processing using artificial intelligence in order to conduct scientific research, create new artificial intelligence technologies and develop technological solutions for them basis.

- at the national level, supplement the provisions on the use of equipment based on AI systems, especially in the treatment and diagnosis of cancer patients with the Code of the Republic of Kazakhstan "On the health of the people and the healthcare system", determine the responsibility for a malfunction, treatment error when using medical equipment based on AI systems .

Thus, based on the study, we can conclude that the use of artificial intelligence in the healthcare sector will solve many practical problems related to providing a reliable, affordable and high-quality solution. Artificial intelligence improves the accuracy of diagnostics, facilitates the speed of development and release of drugs used for treatment.

In conclusion, it is worth noting that the two considered areas of health care actually represent modern digital medicine. The identified risks of their implementation can be divided into permanent and temporary (surmountable), while the main threat that worries the public is the possibility of adverse consequences for the life and health of the patient. However, it is not possible to deny that traditional methods of treatment are not without the possibility of causing similar harm.

References

1. Гаврилов Д.В., Кирилкина А.В., Серова Л.В. Алгоритм формирования подозрения на новую коронавирусную инфекцию на основе анализа симптомов для использования в системе поддержки принятия врачебных решений // Врач и информационные технологии. – 2020. – № 4. – С. 52.
2. Егорова М.А., Минбалева А.В., Кожевина О.В. Основные направления правового регулирования искусственного интеллекта в условиях пандемии // Вестник СПбГУ. Серия 14. Право. – 2021. – №2. – С. 251.
3. Фершт В.М., Латкин А.П., Иванова В.Н. Современные подходы к использованию искусственного интеллекта в медицине // Территория новых возможностей. – 2020. – №1. – С. 122.
4. Привалов С.А. Технологии искусственного интеллекта в сфере обеспечения права на охрану здоровья, доступную и качественную медицинскую помощь: перспективы и проблемы регулирования // Вестник СГЮА. – 2021. – №4(141). – С. 39.
5. A/HRC/48/31: The right to privacy in the digital age - Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. [Electronic resource] – URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc4831-right-privacy-digital-age-report-united-nations-high> (accessed: 14.04.2023).
6. Ethics and governance of artificial intelligence for health: WHO guidance. Geneva: World Health Organization; 2021. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

7. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗПК «О здоровье народа и системе здравоохранения». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> (accessed: 19.10.2021).
8. РПП на ПВХ «Республиканский центр электронного здравоохранения»: официальный сайт. [Electronic resource] – URL: <http://ezdrav.kz/posetitelyam/telemeditsina> (accessed: 19.10.2022).
9. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан». [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (accessed: 03.10.2022).
10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1050 «Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы». [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (accessed: 03.10.2022).
11. Соглашение об информационном взаимодействии государств – участников СНГ в области цифрового развития общества от 11 июня 2021 года. [Electronic resource] – URL: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=6288> (accessed: 03.10.2022).
12. Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта: учебное пособие, 2-е издание, обновленное и дополненное. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2022. – 275 с.
13. Leyl S. “Singapore HIV data leak shakes a vulnerable community,” BBC News (February 22, 2019). [Electronic resource] – URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-47288219> (accessed: 14.12.2022).
14. Резолюция Европейского парламента «О правилах гражданского права в области робототехники» от 16.02.2017 г. № 2015/2103. [Electronic resource] – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf) (accessed: 14.12.2022).

А.Е. Елеген

А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Жаһандану халықаралық құқық дәуіріндегі медицина саласындағы жасанды интеллект мүмкіндіктерін реттеу тенденциялары

Аңдатпа. Бүгінгі таңда жасанды интеллект қоғамдағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар дамуының жаңа тенденцияларымен тікелей байланысты адам өмірінің ажырамас бөліктерінің бірі ретінде қарастырылуы керек. Жасанды интеллектті зерттеудегі негізгі қиындық оның күрделілігі болып табылады, өйткені пайдалану халықаралық құқықты қамтитын бірнеше білім саласының түйіскен жерінде жүзеге асырылады.

Қарастырылып отырған мәселе қазіргі уақытта да өзектілігін жойған жоқ. Өртүрлі құқықтық жүйелерді салыстыру үшін бұл зерттеу әртүрлі мемлекеттердің құқықтық нормаларын ықтимал бейімдеудің ең жақсы үлгісін құру және оларды ортақ белгіге келтіру мақсатында халықаралық құқық нормаларын талдауды көздейді.

Көптеген мемлекеттер жасанды интеллектті құқықтық реттеуді және оны қоғамның әртүрлі салаларында, соның ішінде денсаулық сақтау саласында пайдалануды басым міндеттердің бірі ретінде атап өтеді. Бұл міндет, оның ішінде жаңа коронавирустық инфекцияның дамуы мен таралуына байланысты өзектілігі арта түсті, бұл ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қоғамның күнделікті салаларына енуін одан әрі күшейтті, ол да жасанды интеллект технологияларын енгізу арқылы жүзеге асырылды.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, халықаралық құқық, медициналық құқық, медицина, халықаралық құқықтық реттеу.

А.Е. Елеген

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Тенденции в регулировании возможностей искусственного интеллекта в сфере медицины в эпоху глобализирующегося международного права

Аннотация. На сегодняшний день искусственный интеллект следует рассматривать как одну из неотъемлемых частей жизни человека, что напрямую взаимосвязано с новыми тенденциями в развитии информационно-коммуникационных технологий в жизни общества. Основную сложность при исследовании искусственного интеллекта вызывает его комплексность, поскольку использование осуществляется на стыке нескольких областей знаний, к числу которых следует отнести и международное право.

Рассматриваемая проблематика не утратила свою актуальность и в настоящее время. С целью сопоставления различных правовых систем в рамках настоящего исследования предполагается проанализировать нормы международного права с целью установления наилучшей модели для возможной адаптации правовых норм различных государств и приведение их к единому знаменателю.

Многими государствами отмечается в качестве одной из приоритетных задач правовое регулирование искусственного интеллекта и использование его в различных сферах жизни общества, в том числе и в области здравоохранения. Повышенную актуальность данная задача приобрела в том числе и в связи с развитием и распространением новой коронавирусной инфекции, которая еще больше активизировала процессы проникновения информационно-коммуникационных технологий в повседневные сферы общества, что было реализовано в том числе и путем внедрения технологий искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, международное право, медицинское право, медицина, международно-правовое регулирование.

References

1. Gavrilov D.V., Kirilkina A.V., Serova L.V. Algoritm formirovaniya podozreniya na novuyu koronavirusnuyu infekciyu na osnove analiza simptomov dlya ispol'zovaniya v sisteme podderzhki prinyatiya vrachebnyh reshenij, Vrach i informacionnye tekhnologii [Algorithm for forming suspicion of a new coronavirus infection based on symptom analysis for use in a medical decision support system, Doctor and Information Technologies], 4, 52 (2020). [in Russian]
2. Egorova M.A., Minbaleev A.V., Kozhevina O.V. Osnovnye napravleniya pravovogo regulirovaniya iskusstvennogo intellekta v usloviyah pandemii, Vestnik SPbGU. Seriya 14. Pravo [Main directions of legal regulation of artificial intelligence in a pandemic, Bulletin of St. Petersburg State University. Episode 14. Law], 2, 251 (2021). [in Russian]
3. Fersht V.M., Latkin A.P., Ivanova V.N. Sovremennye podhody k ispol'zovaniyu iskusstvennogo intellekta v medicine, Territoriya novyh vozmozhnostej [Modern approaches to the use of artificial intelligence in medicine, Territory of new opportunities], 1, 122 (2020). [in Russian]
4. Privalov S.A. Tekhnologii iskusstvennogo intellekta v sfere obespecheniya prava na ohranu zdorov'ya, dostupnuyu i kachestvennuyu medicinskuyu pomoshch': perspektivy i problemy regulirovaniya, Vestnik SGYUA [Artificial intelligence technologies in the field of ensuring the right to health care, affordable and high-quality medical care: prospects and problems of regulation, Bulletin of the SSLA], 4(141), 39 (2021). [in Russian]
5. A/HRC/48/31: The right to privacy in the digital age - Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. [Electronic resource] – Available at: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc4831-right-privacy-digital-age-report-united-nations-high> (accessed: 14.04.2023).
6. Ethics and governance of artificial intelligence for health: WHO guidance. Geneva: World Health Organization; 2021. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

7. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 7 iyulya 2020 goda № 360-VI ZRK «O zdorov'e naroda i sisteme zdavoohraneniya». Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan [Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 No. 360-VI ZRK "On the health of the people and the healthcare system." Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> (accessed: 19.10.2021). [in Russian]
8. RGP na PHV «Respublikanskij centr elektronogo zdavoohraneniya»: oficial'nyj sajt [RSE at the RVC "Republican Center for Electronic Health Care": official website]. [Electronic resource] – Available at: <http://ezdrav.kz/posetitelyam/telemedsina> (accessed: 19.10.2022). [in Russian]
9. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827 "On approval of the State Program "Digital Kazakhstan"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (accessed: 03.10.2022). [in Russian]
10. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrya 2019 goda № 1050 «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2020 – 2025 gody» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2019 No. 1050 "On approval of the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020 – 2025"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (accessed: 03.10.2022). [in Russian]
11. Soglashenie ob informacionnom vzaimodejstvii gosudarstv – uchastnikov SNG v oblasti cifrovogo razvitiya obshchestva ot 11 iyunya 2021 goda [Agreement on information interaction between CIS member states in the field of digital development of society dated June 11, 2021]. [Electronic resource] – Available at: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=6288> (accessed: 03.10.2022). [in Russian]
12. Filipova I.A. Pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta: uchebnoe posobie, 2-e izdanie, obnovlennoe i dopolnennoe [Legal regulation of artificial intelligence: textbook, 2nd edition, updated and expanded] (Nizhnij Novgorod: Nizhegorodskij gosuniversitet, 2022, 275 s.) [Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod State University, 2022, 275 p.]. [in Russian]
13. Leyl S. "Singapore HIV data leak shakes a vulnerable community," BBC News (February 22, 2019). [Electronic resource] – Available at: <https://www.bbc.com/news/world-asia-47288219> (accessed: 14.12.2022).
14. Rezolyuciya Evropejskogo parlamenta «O pravilah grazhdanskogo prava v oblasti robototekhniki» ot 16.02.2017 g. № 2015/2103 [Resolution of the European Parliament "On civil law rules in the field of robotics" dated 16.02.2017 No. 2015/2103]. [Electronic resource] – Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf) (accessed: 14.12.2022). [in Russian]

Information about author:

Yelegen A.Y. – Master of Law, Lecturer, Department of International Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Елеген А.Е. – заң ғылымдарының магистрі, Халықаралық құқық кафедрасының оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

Ye.M. Abaideldinov

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
e-mail: erbolabay@mail.ru*

Legal aspects of the development of integration processes in the Eurasian Economic Union

Abstract. *The article discusses issues related to integration processes within the Eurasian Economic Union (EAEU) and explores general patterns of integration observed in modern states. It examines the varying speeds of integration within the EAEU. While the Union State of Russia and Belarus has been forming since the 1990s, the active phase of its establishment and the pursuit of goals outlined in the Treaty on the Establishment of the Union State began in 2022. In May 2023, Kazakhstan was also invited to join this Union State, but it rejected the proposal at the highest political level and instead suggested focusing on the prospects for economic integration within the EAEU. This created a unique situation where there were two types of integration within a single integration association. On one hand, there is the Union State of Belarus and Russia, and on the other hand, there are the remaining EAEU members, including Kazakhstan, who collaborate under the framework of the Treaty on the EAEU signed on May 29, 2014. The article also discusses the practical implementation of the Strategic Directions for the Development of Eurasian Economic Integration until 2025. It analyzes certain provisions of the treaty concerning the powers of the EAEU Court, raising doubts about whether they align with the interests of Kazakhstan. A comparison is made between the legal consolidation of integration processes in the European Union through the practices of the EU Court of Justice and the potential assignment of similar functions to the EU Court of Justice. In conclusion, the article suggests that during the simultaneous pursuit of sovereignty by states and entry into integration associations, it is important to preserve and develop statehood and independence. Cooperation within the EAEU should be supplemented by broader economic interactions with all interested countries and integration associations worldwide.*

Keywords: *integration, state, law, sovereignty, EAEU, Union State, European Union, EAEU court, EU court.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-163-170>

Introduction

Integration processes, involving the establishment of intertribal and interstate associations, have been present since ancient times. The evolution of mankind itself can be seen as a continuous process of integration, progressing from small communities to larger ones, from isolation to openness, and from a state of “all against all” to universal cooperation. In the 20th century, these processes were institutionalized in international law, with the principle of cooperation between states being a fundamental tenet enshrined in the UN Charter. This principle is further elaborated in the “Declaration on the Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations,” adopted on October 24, 1970. According to this document, states are obligated to cooperate with one another, regardless of political, economic, and social differences, in various aspects of interstate relations to maintain international peace and security, promote economic stability and progress, and improve the well-being of people [1].

Regional associations of states are established to facilitate cooperation among nations and are driven by the need to address global and domestic challenges. These interstate associations vary in terms of integration levels. Notably, the stages of integration scheme developed by American scholar B. Balassa and adopted by the World Trade Organization (WTO) provides a well-known and convincing framework for understanding these levels. The stages of integration include:

1. Free Trade Area: Members agree to eliminate customs tariffs and quotas between each other.
2. Customs Union: A common customs policy is established towards third countries.
3. Common Market: All barriers to the movement of factors of production among participating countries are removed. Economic policy coordination and alignment of economic indicators are addressed.
4. Economic Union: Achieved at a stage of high economic development, this stage involves the pursuit of coordinated or even unified economic policies, along with the elimination of all remaining obstacles. Suprastate bodies may be created.
5. Monetary Union: A form of economic union that includes coordinated floating of national currencies, establishment of fixed exchange rates supported by participating countries' central banks, creation of a single regional currency, and the formation of a regional bank serving as the currency's emission center.
6. Full Economic Integration: Involves the establishment of a single economic policy and the unification of the legal framework. Key conditions include a common tax system, standardized norms, unified labor legislation, and more [2].

Additionally, political union can be observed when an integration association pursues a unified or coordinated foreign policy and maintains a common stance in international organizations.

At present, the European Union represents the highest level of integration, where economic and political unification of member states has been achieved, accompanied by the adoption of a single regional currency. The euro, known for its stability, has become the second world reserve currency after the US dollar. The Eurasian Economic Union (EAEU), established by the founding agreement on May 29, 2014, and enforced since January 1, 2015, is an international organization promoting regional economic integration. The EAEU ensures the freedom of movement of goods, services, capital, and labor, as well as the coordination, alignment, or unification of policies in specific sectors defined by the treaty and international agreements within the Union [3]. According to B. Balassa's classification, the EAEU corresponds to the 4th level of integration, an "economic union."

The EAEU holds various meetings, conferences, and events, where numerous documents are adopted to analyze ongoing work and outline future plans. In May 2023, the second Eurasian Economic Forum took place with the participation of leaders from EAEU member states (Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and the Russian Federation). The forum addressed a number of issues related to further economic, technical, and humanitarian cooperation, among others.

During his speech at the forum, President of Kazakhstan K.K. Tokayev highlighted the existence of two types of integration within the EAEU. One is the Union State, represented by Belarus and Russia. According to K.K. Tokayev, this represents a unique precedent or phenomenon in world political history—a state created through the formula of "two countries - one state," encompassing a unified political, legal, military, economic, monetary, cultural, and humanitarian space. It includes a single union government and a single union parliament, and even the possession of nuclear weapons is consolidated between the two countries.

Furthermore, there is another level of integration represented by Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Armenia, and it is crucial to acknowledge this reality. The question arises: How will we navigate and operate in these circumstances? This poses a conceptual question that needs to be addressed [4].

Indeed, President K.K. Tokayev highlighted the presence of two types of integration within a single integration association. On one hand, there is the Union State of Belarus and Russia. On

the other hand, the remaining members of the EAEU, including Kazakhstan, operate within the framework of the Treaty on the EAEU. Given this context, it is pertinent to analyze the global patterns of integration association development, the core principles of the Treaty on the EAEU, the concept of the Union State of Belarus and Russia, and the emerging trends of qualitatively distinct integrations within the EAEU. These trends have the potential to bring about significant changes in the nature of the integration association.

Methodology

The analysis employed various general scientific methods in accordance with the research objective. These included the dialectical method, methods of analysis and synthesis, the system method, and the method of historicism. Additionally, specific scientific methods such as comparative-legal analysis, quantitative-statistical analysis, comparative methods in studying international and national law, examination of foreign practices, and analysis of scientific literature were utilized. The application of these methods facilitated a comprehensive analysis of the research problem and allowed for the formulation of proposals related to the article's topic.

Discussion

During the second Eurasian Economic Forum held in May 2023, discussions encompassed various topics, including the implementation of the "Strategic Directions for the Development of Eurasian Economic Integration until 2025." This strategic framework, also known as the EAEU Strategy - 2025, was adopted on December 11, 2020 [5]. It is important to note that the document not only outlines key measures and mechanisms for achieving the goals and objectives established by the Treaty on the EAEU but also allows for the incorporation of new forms and areas of economic integration among the Union Member States. Experts estimate that the "EAEU Strategy – 2025" consists of 332 measures aimed at advancing Eurasian economic integration. Successful implementation of this strategy will necessitate the adoption of over ten international treaties, approximately 25 amendments and additions to the Treaty on the EAEU, and the development and approval of more than 250 regulatory acts within the Union [6]. With only 1.5 years remaining until the completion of the EAEU Strategy 2025, the acceleration of its implementation, or at least its key aspects, is crucial. In this context, each participating state needs to safeguard its participation goals within the association and uphold its respective values. For Kazakhstan, this primarily entails preserving and strengthening sovereignty while fostering economic cooperation.

These tendencies, characterized by the simultaneous upholding of national sovereignty and the desire to strengthen international economic cooperation, are prevalent among countries worldwide. In the realm of international relations, states work together to develop agreed norms of law and voluntarily assume obligations in pursuit of mutually beneficial cooperation and the resolution of regional and global challenges. Given the current stage of our country's development, two primary areas can be identified: the strengthening of sovereignty and the advancement of national statehood, and active participation in the formation and functioning of effective and competitive regional associations that primarily consider the economic interests of participating countries.

Our emphasis on the first priority stems from the enduring significance of the idea of national sovereignty. Regardless of the pace of integration within the Commonwealth of Independent States (CIS) or globally, the notion of national sovereignty not only remains relevant but is also gaining support among its advocates. As noted by Yu.A. Tikhomirov, despite the significant influence of other legal systems, the national legal "self-sufficiency" of each country retains its essence [7]. National statehood is not eroded or diminished; rather, it continues to evolve and retain its distinct characteristics.

The integration of post-Soviet countries, which led to the establishment of the EAEU, unfolded gradually through the collaborative efforts of the countries with the greatest interest in

integration, forming what is known as the integration core. Similar to how Germany and France play a crucial role in the European Union (EU), the United States in NAFTA, and Brazil and Argentina in Mercosur, Russia and Kazakhstan have assumed the role of the integration core in the Eurasian space. These two countries possess substantial economic and military capabilities among the CIS nations and have consistently advocated for mutually beneficial economic integration. It is this partnership that paved the way for the creation of the EAEU.

Since approximately 2022, with the events in Ukraine and subsequent international economic sanctions imposed on Russia and Belarus, these two countries have intensified their cooperation. Currently, Russia and Kazakhstan are moving towards closer integration, not only in the economic sphere but also in other areas. The foundation for such an association lies in the Treaty on the Establishment of the Union State signed on December 8, 1999. Article 1 of this treaty highlights that the participating states aim to create the Union State, which represents a new phase in the process of uniting the peoples of both countries into a democratic legal state [8].

In accordance with the Treaty, several institutions will be created, including the Supreme State Council, the Parliament, the Council of Ministers, the Court, and the Accounts Chamber (Article 4). The union state will have its own symbols of statehood, such as a coat of arms, flag, anthem, and other attributes (Article 10). Additionally, it will have a single monetary unit with a central bank responsible for its issuance (Article 13). The treaty also envisions the formation of a unified legal system.

At the present stage, integration associations of states around the world are giving rise to new realities, such as regional or integration law. Regional law, exemplified by the European Union law and the emerging Eurasian Economic Union law, represents a rapidly evolving phenomenon. On one hand, it is rooted in international law, and on the other hand, it is developing as a distinct system of law of a new type. This system is primarily based on international treaties governing regional associations, which impose binding obligations on member states.

Indeed, the law of regional associations, also known as supranational law, does not possess absolute supremacy over the domestic laws of sovereign member states. The establishment of regional association institutions and the transfer of certain powers to them from the national bodies of participating countries does not imply a loss of sovereignty for those states. Professor A.H. Abashidze's statement is correct in highlighting that "Regardless of the status or self-assigned interpretations of sovereignty within integration associations, sovereign states will continue to be the fundamental units of the international political system for the foreseeable future. The example of Brexit serves as a reminder that the core of the system remains with the sovereign states." [9].

The experience of the European Union highlights that the supranational character of EU law has been primarily shaped by the decisions of its institutions, particularly the European Court of Justice (ECJ) located in Luxembourg. The ECJ played a crucial role in interpreting the contractual framework of the Community and establishing the primacy of EU law over national law. Its decisions affirmed the direct effect of EU decisions and the priority of regional law over national law, ultimately contributing to the development of the EU's legal system as a regional association.

Examining certain areas of the "EAEU Strategy – 2025" reveals that if the planned objectives are realized, the EAEU could become an expanded version of the Union State of Russia and Belarus. However, clause 9.2 of the strategy, which focuses on the effectiveness of the Union's judicial system, raises concerns. It proposes the creation of a mechanism to ensure the mandatory enforcement of decisions made by the EAEU Court. This move could lead to the politicization of the court's work and deviate from the initial purpose of the EAEU as a purely economic integration entity. It may resemble the EU Court of Justice, which established a legal system and the highest level of integration among EU member states. This direction was not originally outlined in the Treaty on the EAEU.

The idea of political integration within the EAEU, with supranational bodies and a common legal system for member states, is not widely supported by politicians and scholars, including

in Kazakhstan. The EAEU was established as an exclusively economic association. During the signing ceremony of the Treaty on the Eurasian Economic Union, N.A. Nazarbayev, addressing his colleagues - the President of the Russian Federation V.V. Putin and President of Belarus A.G. Lukashenko emphasized: "First of all, the union is economic and does not affect the independence and political sovereignty of the states participating in the integration process" [10]. This position remains unchanged for the current President K.K. Tokayev. He directly called the invitation of the leader of Belarus to Kazakhstan's accession to the Union State of the Russian Federation and the Republic of Belarus a "joke", which will enable our country to become a co-owner of nuclear weapons. According to K.K. Tokayev. "There is no need for this, since there are other integration associations, first of all, the Eurasian Economic Union. As for nuclear weapons, we do not need them, since we have acceded to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons and the Treaty on the Ban on Nuclear Weapons Tests. We remain true to our commitments under these international instruments. I think that cooperation in this vast Eurasian region, or, as they say now, Greater Eurasia, should develop in the economic direction, in which we are all interested. We need to create a real common market" [11].

Conclusions

Thus, in the conditions of the EAEU, Kazakhstan and other participating countries, with the exception of Russia and Belarus, do not force the creation of closer integration like the Union State of the Russian Federation and the Republic of Belarus. The presidents of the participating countries, politicians and scientists consider it important to preserve sovereignty and recognize the undeniable supremacy of the national Constitution in relation to the right of regional association. Caution in the approaches of states to integration processes is also expressed in the fact that the interstate regional association includes countries striving for an equal partnership and not wanting to see a single center in any country. The success of the integration of the European Union is largely due to the fact that it is made up of a number of countries that are approximately equal in terms of economic development, human capital, and so on. In addition, only in some CIS countries, the constitutions have a provision on the possibility of limiting sovereignty in order to create some kind of union of states. For example, Article 79 of the Constitution of the Russian Federation provides for the possibility of the participation of the Russian Federation in interstate associations and the transfer of part of its powers to them in accordance with international treaties, if this does not entail restriction of the rights and freedoms of man and citizen and does not contradict the foundations of the constitutional order of the Russian Federation. In the Constitution of the Republic of Uzbekistan, in the chapter "Foreign Policy", Article 17 states that "The Republic may enter into alliances, enter into commonwealths and other interstate formations, and also withdraw from them, based on the highest interests of the state, the people, their welfare and security [12].

It is correct that the Constitution of the Republic of Kazakhstan does not explicitly include provisions regarding the transfer of sovereign rights to any organizations or integration associations. However, the Law of the Republic of Kazakhstan "On International Treaties of the Republic of Kazakhstan" does mention the possibility of participating in interstate associations and international organizations that involve the transfer of a part of Kazakhstan's sovereign rights or establish the legal binding nature of decisions made by their bodies for Kazakhstan [13]. While the Constitution holds the highest legal force and direct effect over the entire territory of Kazakhstan, the existence of such a provision in the law raises questions about its compatibility with the Constitution. It could be argued that this provision contradicts the constitutional framework of the country. Therefore, there may be grounds to consider the mentioned norm in the Law of the Republic of Kazakhstan "On International Treaties of the Republic of Kazakhstan" as unconstitutional and subject to cancellation, or to propose appropriate amendments to align it with the Constitution of Kazakhstan.

References

1. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 г. [Electronic resource] – URL: [http://www: h_rights.ru/obi/doe/htm](http://www.h_rights.ru/obi/doe/htm) (accessed: 02.06.2023).
2. Этапы интеграции. [Electronic resource] – URL: www.globalisation.report.ru (accessed: 15.08.2013).
3. Договор о Евразийском Экономическом Союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года). [Electronic resource] – URL: <http://online.zakon.kz> (accessed: 02.06.2023).
4. Пленарное заседание Евразийского экономического форума. [Electronic resource] – URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/71198> (accessed: 29.05.2023).
5. Высший Евразийский Экономический Совет. Решение от 11 декабря 2020 года N 12. О Стратегических направлениях развития евразийской экономической интеграции до 2025 года. [Electronic resource] – URL: <https://docs.cntd.ru/document/573325884> (accessed: 03.06.2023).
6. Развитие евразийской интеграции. [Electronic resource] – URL: https://www.economy.gov.ru/material/directions/vneshneekonomicheskaya_deyatelnost/razvitie_evraziyskoy_integracii/ (accessed: 02.06.2023).
7. Тихомиров Ю.А. Право: национальное, международное, сравнительное // Государство и право. – 1999. – №8. – С. 5-12.
8. Договор о создании Союзного государства. [Electronic resource] – URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> (accessed: 05.06.2023).
9. Абашидзе А.Х. Современные проблемы и парадоксы в межгосударственных отношениях и значение международного права в их решении // Международное право. – 2017. – №4. – С.1-16.
10. Выступление Президента Казахстана Н. Назарбаева на церемонии подписания Договора о Евразийском экономическом союзе 29.05.2014. [Electronic resource] – URL: http://www.akorda.kz/ru/page/page_219478_vystuplenie-prezidenta-kazakhstanana-n-nazarbaeva-na-tseremonii-podpisaniyadogovora-o-evraziiskom-ekon (accessed: 02.06.2014).
11. Президент ознакомился с ходом весенне-полевых работ. [Electronic resource] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-oznakomilsya-s-hodom-vesenne-polevyh-rabot-2943727> (accessed: 29.05.2023).
12. Конституции государств – участников СНГ. – Москва: Изд. группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 736 с. (с. 579-626). (Обращение 29 мая 2023 года).
13. Закон Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан». [Electronic resource] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30012948&pos=426;-56#pos=426;-56 (accessed: 02.06.2023).

Е.М. Абайдәлдәнов

А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Еуразиялық экономикалық одақтағы интеграциялық процестерді дамытудың құқықтық аспектілері

Аңдатпа. Мақалада Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) шеңберіндегі интеграциялық үдерістердің кейбір мәселелері, сондай-ақ қазіргі мемлекеттердің интеграциялық үдерістерінің жалпы заңдылықтары қарастырылған. Ресей мен Беларусь одақтық мемлекеті 1990 жылдардан бері қалыптасып келе жатқанына қарамастан, оның қалыптасуының белсенді кезеңі және Одақтық мемлекет құру туралы шартта бекітілген мақсаттарды жүзеге асыру 2022 жылдан басталды. Сонымен қатар, Қазақстан да 2023 жылдың мамыр айында осы Одақтық мемлекетке шақырылды, ол жоғары саяси деңгейде бұл ұсынысты қабылдамады және ЕАЭО аясындағы экономикалық интеграцияны дамыту перспективаларына назар аударуды ұсынды. Бір интеграциялық бірлестіктің ішінде интеграцияның екі түрі болған кезде ерекше жағдай болды. Бұл, бір жағынан, Беларусь пен Ресейдің одақтық мемлекеті. Екінші жағынан, 2014 жылғы 29 мамырдағы ЕАЭО туралы шарт аясында ынтымақтасатын ЕАЭО-ның қалған мүшелері, оның ішінде Қазақстан да бар.

Мақалада Еуразиялық экономикалық интеграцияны дамытудың 2025 жылға дейінгі стратегиялық бағыттарын іс жүзінде іске асырудың кейбір мәселелері де қарастырылған. Оның ЕАЭО Сотының өкілеттіктеріне қатысты кейбір ережелері талданады, бұл олардың Қазақстанның мүдделеріне сай келетініне күмән тудырады. ЕО Сотының Еуропалық Одақтағы интеграциялық процестерді құқықтық консолидациялау тәжірибесін ЕО Сотының сол функцияларды иелену мүмкіндігінің перспективаларымен салыстыру жүргізді. Қорытынды ретінде параллельді процестерді жүзеге асыру кезінде – мемлекеттердің егемендікті бекітуі және интеграциялық бірлестіктерге кіруі, мемлекеттілік пен тәуелсіздіктің сақталуы және дамуы қажет деген пікір берілген. ЕАЭО-дағы ынтымақтастық барлық мүдделі елдермен және әлемнің интеграциялық бірлестіктерімен кеңірек экономикалық өзара іс-қимылмен толықтырылуы керек.

Түйін сөздер: интеграция, мемлекет, құқық, егемендік, ЕАЭО, Одақ мемлекеті, Еуропалық одақ, ЕАЭО соты, ЕО соты.

Е.М. Абайдельдинов

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Правовые аспекты развития интеграционных процессов в Евразийском экономическом союзе

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые вопросы интеграционных процессов в рамках Евразийского экономического союза, а также общие закономерности интеграционных процессов современных государств. Рассмотрены разноскоростные интеграционные процессы, происходящие в ЕАЭС. Несмотря на то, что еще с 1990-х годов формировалось Союзное государство России и Белоруссии, активная фаза своего становления и осуществления целей, закрепленных в Договоре о создании Союзного государства, началась с 2022 года. Более того, в это Союзное государство в мае 2023 года был приглашен и Казахстан, который на высшем политическом уровне отклонил это предложение и предложил сосредоточиться на перспективах развития экономической интеграции в рамках ЕАЭС. Сложилась уникальная ситуация, когда сложилось два типа интеграции внутри одного интеграционного объединения. Это, с одной стороны, Союзное государство Белоруссии и России. С другой стороны – оставшиеся члены ЕАЭС, в том числе и Казахстан, которые сотрудничают в рамках Договора о ЕАЭС от 29 мая 2014 года. В статье также рассмотрены некоторые вопросы реализации на практике Стратегических направлений развития евразийской экономической интеграции до 2025 года. Проанализированы некоторые его положения, касающиеся полномочий Суда ЕАЭС, вызывающие сомнение в том, что они отвечают интересам Казахстана. Дано сравнение практики Суда ЕС в деле правового закрепления процессов интеграции в Европейском Союзе с перспективами возможного наделения Суда ЕС такими же функциями. В качестве вывода приведено мнение о том, что при реализации параллельных процессов – утверждения государствами суверенитета и вступления в интеграционные объединения, государственность и независимость должны быть сохранены и развиты. Сотрудничество в ЕАЭС должно дополняться более широким экономическим взаимодействием со всеми заинтересованными странами и интеграционными объединениями мира.

Ключевые слова: интеграция, государство, право, суверенитет, ЕАЭС, Союзное государство, Европейский Союз, Суд ЕАЭС, Суд ЕС.

References

1. Deklaraciya o principah mezhdunarodnogo prava, kasayushchihsya druzhestvennyh otnoshenij i sotrudnichestva mezhdru gosudarstvami v sootvetstvii s Ustavom Organizacii Ob"edinennyh Nacij ot 24 oktyabrya 1970 g. [Declaration of Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations of October 24, 1970]. [Electronic resource] – Available at: [http://www:h_rigts.ru/obi/doe/htm](http://www.h_rigts.ru/obi/doe/htm) (accessed: 02.06.2023). [in Russian]
2. Etapy integracii [Integration stages]. [Electronic resource] – URL: www.globalisation.report.ru (accessed: 15.08.2013). [in Russian]

3. Dogovor o Evrazijskom Ekonomicheskom Soyuze (g. Astana, 29 maya 2014 goda) [Treaty on the Eurasian Economic Union (Astana, May 29, 2014)]. [Electronic resource] – Available at: <http://online.zakon.kz> (accessed: 02.06.2023). [in Russian]
4. Plenarnoe zasedanie Evrazijskogo ekonomicheskogo foruma [Plenary session of the Eurasian Economic Forum]. [Electronic resource] – Available at: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/71198> (accessed: 29.05.2023). [in Russian]
5. Vysshij Evrazijskij Ekonomicheskij Sovet. Reshenie ot 11 dekabrya 2020 goda N 12. O Strategicheskikh napravleniyah razvitiya evrazijskoj ekonomicheskoy integracii do 2025 goda [Supreme Eurasian Economic Council. Decision No. 12 of December 11, 2020. On the Strategic Directions for the Development of Eurasian Economic Integration until 2025]. [Electronic resource] – Available at: <https://docs.cntd.ru/document/573325884> (accessed: 03.06.2023). [in Russian]
6. Razvitie evrazijskoj integracii [Development of Eurasian integration]. [Electronic resource] – Available at: https://www.economy.gov.ru/material/directions/vneshneekonomicheskaya_deyatelnost/razvitie_evrazijskoj_integracii/ (accessed: 02.06.2023). [in Russian]
7. Tihomirov YU.A. Pravo: nacional'noe, mezhdunarodnoe, sravnitel'noe. Gosudarstvo i pravo [Law: national, international, comparative. State and law], 8, 5-12 (1999). [in Russian]
8. Dogovor o sozdanii Soyuznogo gosudarstva [Treaty on the creation of the Union State]. [Electronic resource] – Available at: <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> (accessed: 05.06.2023). [in Russian]
9. Abashidze A.H. Sovremennye problemy i paradoksy v mezhdgosudarstvennyh otnosheniyah i znachenie mezhdunarodnogo prava v ih reshenii. Mezhdunarodnoe pravo [Modern problems and paradoxes in interstate relations and the importance of international law in solving them. International law], 4, 1-16 (2017). [in Russian]
10. Vystuplenie Prezidenta Kazakhstana N. Nazarbaeva na ceremonii podpisaniya Dogovora o Evrazijskom ekonomicheskom soyuze 29.05.2014 [Speech by the President of Kazakhstan N. Nazarbayev at the signing ceremony of the Treaty on the Eurasian Economic Union 05/29/2014]. [Electronic resource] – Available at: http://www.akorda.kz/ru/page/page_219478_vystuplenie-prezidenta-kazakhstana-n-nazarbaeva-na-tseremonii-podpisaniya-dogovora-o-evrazijskom-ekon (accessed: 02.06.2014). [in Russian]
11. Prezident oznakomilsya s hodom vesenne-polevyh rabot [The President got acquainted with the progress of spring field work]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-oznakomilsya-s-hodom-vesenne-polevyh-rabot-2943727> (accessed: 29.05.2023). [in Russian]
12. Konstitucii gosudarstv – uchastnikov SNG [Constitutions of the CIS member states] (Moskva, Izd. gruppa NORMA-INFRA M, 1999, 736 s. (579-626 s) [Moscow, Publishing house. group NORMA-INFRA M, 1999, 736 p. (579-626 p)]. [in Russian]
13. Zakon Respubliki Kazahstan «O mezhdunarodnyh dogovorah Respubliki Kazahstan» [Law of the Republic of Kazakhstan “On international treaties of the Republic of Kazakhstan”]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30012948&pos=426;-56#pos=426;-56 (accessed: 02.06.2023). [in Russian]

Information about author:

Abaideldinov Ye.M. – Doctor of Law, Professor, Department of International Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaev street, Astana, Kazakhstan.

Абайділданов Е.М. – Заң ғылымдарының докторы, халықаралық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, Астана, Қазақстан.

М. Баян¹, Д.А. Оспанова¹, О.А. Плоцкая²

¹Университет Туран, Алматы, Казахстан

²Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Институт технологий управления Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «МИРЭА – Российский технологический университет»

Москва, Российская Федерация

(Email: mirarixos@mail.ru, j.ospanova@turan-edu.kz, olga.plockaya@mail.ru)

Правовые основы гармонизации страхового законодательства в условиях ЕАЭС

Аннотация. В рамках данной статьи рассматриваются вопросы трансформации страхового законодательства Республики Казахстан (далее – РК). Необходимость трансформации вызвана гармонизацией законодательства стран-членов Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС). В соответствии с законодательством ЕАЭС планируется формирование общего финансового рынка на территории ЕАЭС. В связи с этим будут приведены в единое соответствие нормативные правовые акты, регулирующие общественные отношения в банковской сфере, в сфере функционирования страхового рынка и рынка ценных бумаг. В целях достижения заключённых договорных обязательств в рамках ЕАЭС Казахстаном совершенствуется страховое законодательство. Авторами обобщена нормативная правовая база гармонизации страхового законодательства, сделаны выводы и предложения по совершенствованию страхового законодательства РК.

Анализ правовой основы гармонизации страхового законодательства в ЕАЭС имеет значение для определения основных направлений совершенствования страхового законодательства РК. При гармонизации страхового законодательства РК с соответствующим законодательством стран-членов ЕАЭС необходимо учитывать национальную политику в области страхования. Наряду с этим в приоритетном порядке должны ставиться интересы субъектов страховых отношений: страховщиков и страхователей. Единый страховой рынок необходимо формировать только при соблюдении интересов каждой страны, входящей в состав Евразийской интеграции. Только в этом случае формирование единого страхового рынка, в частности, и единого финансового рынка будут эффективными для успешного развития экономики ЕАЭС.

Ключевые слова: гармонизация страхового законодательства, страховая деятельность, страховой рынок.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-171-182>

Введение

Проблемы гармонизации страхового законодательства в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС) рассматривались учёными-правоведами различных стран, входящих в интеграцию. Можно сказать, практически сразу после начала функционирования ЕАЭС с 2010 года стали подниматься вопросы унификации законодательства административного, уголовного, налогового и других отраслей права.

Необходимость в унификации и гармонизации ряда отраслей законодательства в рамках ЕАЭС возникла по объективным причинам. Создание на начальном этапе единой таможенной территории обеспечило свободное продвижение товаров, произведённых

в странах-членах таможенного союза, без таможенных пошлин и без таможенного оформления на внутренних границах. В свою очередь продвижение товаров между странами-членами таможенного союза ЕАЭС выявило в этих странах различные подходы в правовом регулировании сопутствующих продвижению товаров общественных отношений. Например, имеются различия в административном, налоговом, страховом и др. законодательствах.

Поэтому в правовой литературе и средствах массовой информации чаще стали подниматься вопросы о необходимости гармонизации и унификации отраслей законодательства, регулирующих товародвижение. Причем об этом говорят не только юристы, но и предприниматели. За период функционирования ЕАЭС был унифицирован ряд отраслей законодательства. Однако актуальность по унификации и гармонизации законодательства, регламентирующего общественные отношения, связанные с продвижением товаров, работ и услуг в рамках таможенной территории ЕАЭС, не утрачена. В частности, актуальными являются вопросы гармонизации и страхового законодательства стран-членов ЕАЭС.

Методология исследования

Методологию данного исследования составили постановка проблемы, поиск, сбор, анализ и обработка научной и правовой информации.

Изучение вопросов унификации и гармонизации норм страхового законодательства стран-членов ЕАЭС обусловило применение различных методов правового исследования. Безусловно, основным из методов данного исследования является метод анализа. Для выполнения поставленных в исследовании целей авторами применялись методы анализа первичных данных и анализа вторичных данных. Анализ первичных данных, а именно действующего страхового законодательства стран, входящих в ЕАЭС, позволил выявить различия в правовом регулировании страховых отношений в той или иной стране-члене ЕАЭС.

Наряду с анализом действующего страхового законодательства изучению и анализу были подвергнуты уже проведенные исследования по данной тематике. Анализ проведенных ранее исследований, опубликованных научных материалов позволил сравнить результаты исследований, выявить недостатки одних и достоинства других.

Сравнение своих выводов с выводами других исследователей, оппонирование выдвинутых в исследованиях положений способствует оттачиванию мысли и порождает истину. Поэтому без сравнительно-правового метода не обходится ни одно исследование, в том числе и данное.

Применение индуктивно-дедуктивного метода в сочетании с синтезом позволили обобщить и объединить результаты предыдущих исследований, проведенных по вопросам унификации и гармонизации страхового законодательства на едином пространстве ЕАЭС, а также сделать собственные выводы, которые, надеемся, будут полезны для последующих исследований.

Обсуждение

Прежде чем говорить о гармонизации страхового законодательства стран-членов ЕАЭС, внесём ясность в понятийный аппарат. Договором о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года (далее - Договор) понятия «гармонизация» и «унификация» законодательства были достаточно ясно определены [1]. Под гармонизацией законодательства определяется «сближение законодательства государств-членов, направленное на установление сходного (сопоставимого) нормативного правового регулирования в отдельных сферах» [1].

Унификацию законодательства следует понимать как «сближение законодательства государств-членов, направленное на установление идентичных механизмов правового регулирования в отдельных сферах, определенных настоящим Договором» [1].

В формулировке понятия «унификация» Договором устанавливаются сферы правового регулирования, в которых необходима унификация законодательства стран-членов ЕАЭС. Другими словами, унификация законодательства стран-членов ЕАЭС будет осуществляться только в указанных Договором сферах правового регулирования.

Следует отметить, что применительно к страховым правоотношениям Договором предусматривается гармонизация законодательства стран-членов ЕАЭС, что подтверждается пунктом 3 статьи 70 Договора [1]. Если быть точнее, то страны, объединенные Евразийской интеграцией, планируют осуществить гармонизацию законодательства в сфере финансового рынка. Это касается и законодательства о страховом рынке.

Предположительно гармонизация законодательства о финансовом рынке должна быть завершена к 2025 году. В этой связи странами евразийской интеграции все работы по гармонизации законодательства проводятся в настоящее время. Наряду с совершенствованием финансового законодательства для целей гармонизации планируется создать единый орган регулирования финансовым рынком. Такой наднациональный орган предположительно будет располагаться в г. Алматы [1, ст. 103]. Следует отметить, что в настоящее время сложившаяся политическая ситуация влияет на реализацию поставленных в евразийской интеграции договоренностей не самым положительным образом. Объявленные в отношении России экономические санкции и их последствия вносят свои коррективы в дальнейшее развитие евразийской интеграции. Тем не менее, процесс по гармонизации финансового законодательства уже начат странами и будет продолжаться.

Заложенные в Договоре принципы гармонизации законодательства направлены на обеспечение свободного доступа к рынку страховых услуг. Гармонизации будут подлежать следующие направления:

- 1) обеспечение недискриминационного доступа на страховые рынки государств-членов;
- 2) обеспечение гарантированной и эффективной защиты прав и законных интересов потребителей страховых услуг;
- 3) создание условий для взаимного признания лицензий в страховом секторе, выданном уполномоченным органом одного государства-члена на территориях других государств-членов;
- 4) определение подходов к регулированию рисков на страховых рынках государств-членов в соответствии с международными стандартами;
- 5) определение пруденциальных требований, предъявляемых к страховой деятельности;
- 6) определение порядка осуществления надзора за деятельностью участников страхового рынка;
- 7) обеспечение прозрачности деятельности участников страхового рынка [1].

В целях обеспечения единообразного регулирования страхового рынка и свободного движения капитала в странах-членах ЕАЭС определены основные формы сотрудничества:

- 1) обмен информацией между уполномоченными органами стран-членов ЕАЭС по вопросам регулирования страховой деятельности, контроля и надзора в соответствии с международными договорами в рамках ЕАЭС;
- 2) проведение согласованных мероприятий по обсуждению текущих и возможных проблем, возникающих на страховом рынке, по разработке предложений по их решению;
- 3) проведение уполномоченными органами стран-членов взаимных консультаций по вопросам регулирования страховой деятельности [1].

Процесс гармонизации страхового и в целом финансового рынка на территории ЕАЭС более детально регламентирован в Протоколе по финансовым услугам (далее – Протокол), который разработан в соответствии со статьёй 70 Договора.

В указанном документе обозначены основные принципы и требования к единому рынку финансовых услуг, а также к деятельности поставщиков финансовых услуг в интеграции [2].

Безусловно, положения данного Протокола в обязательном порядке должны учитываться при осуществлении гармонизации страхового законодательства стран-членов ЕАЭС. Более того, Протоколом определены конкретные сферы гармонизации страхового сектора интеграции. В первую очередь гармонизация коснется таких пунктов:

- 1) понятие «профессиональный участник страхового рынка» и юридического статуса профессионального участника страхового рынка;
- 2) обеспечение финансовой устойчивости профессионального участника страхового рынка, в том числе в отношении:
 - страховых резервов, достаточных для исполнения обязательств по страхованию, со-страхованию, перестрахованию, взаимному страхованию;
 - состав и структура активов, принимаемых для покрытия страховых резервов;
 - минимального уровня и порядка формирования уставного и собственного капиталов;
 - условий и порядка передачи страхового портфеля;
- 3) требований к бухгалтерской (финансовой) отчетности на основе Международных стандартов финансовой отчетности;
- 4) порядка и условий создания и лицензирования страховой деятельности;
- 5) порядка осуществления уполномоченными органами государств-членов надзора за деятельностью профессиональных участников страхового рынка;
- 6) размера, порядка и условий применения санкций к участникам и (или) профессиональным участникам страхового рынка за нарушения на финансовом рынке;
- 7) требований к профессиональной квалификации и деловой репутации руководящих работников профессиональных участников страхового рынка;
- 8) оснований для отказа в выдаче лицензии на осуществление страховой деятельности;
- 9) порядка, процедуры и условий ликвидации профессионального участника страхового рынка, в том числе принудительной ликвидации (банкротства);
- 10) оснований для отзыва у профессионального участника страхового рынка лицензии на осуществление страховой деятельности, а также аннулирования, ограничения или приостановления действия такой лицензии;
- 11) порядка и особенностей реорганизации профессионального участника страхового рынка в форме слияния, присоединения или преобразования;
- 12) требований к составу страховых групп, страховых холдингов, включая их страховую надёжность [2, пп. 23].

Следует обратить внимание на то, что по условиям и принципам гармонизации страхового законодательства в интеграции каждая страна может пользоваться в определенной степени национальным режимом. Такие принципы определены практически во всех международных организациях и интеграциях (например, в ВТО). Предполагается, что в целях протекционистских мер государства (члены интеграции) на законодательном уровне могут определять возможность применить режим наибольшего благоприятствования для собственных участников страхового рынка. При этом в целях избежания превалирования протекционистских норм в национальных законодательствах членов интеграции, перечень видов страхования, по которым могут применяться указанные режимы, ограничен. К ним относятся только:

- 1) страхования рисков, относящихся:
 - к международным морским перевозкам и коммерческим воздушным перевозкам, коммерческим космическим запускам и фрахту (включая спутники), в отношении которых такое страхование затрагивает полностью или частично: транспортируемые товары, транспортные средства, перевозящие товар, и гражданско-правовую ответственность, возникающую в связи с перевозкой;
 - товарам, перемещаемым в рамках международного транзита;
- 2) перестрахование, а также такие вспомогательные страховые услуги, как консультационные услуги, актуальные услуги, оценка риска и урегулирование претензий [2, пп. 1) и 2) пункта 4].

Следующим документом, составляющим правовую основу гармонизации законодательства финансового рынка, является Соглашение о гармонизации законодательства государств-членов Евразийского экономического союза в сфере финансового рынка [3]. Данный документ устанавливает параметры взаимодействия стран интеграции во время проведения гармонизации финансового законодательства [3, пункт 1 статьи 3]. Другими словами, документ расписывает направления и сферы взаимодействия национальных органов стран интеграции. Такими направлениями являются банковская сфера, сфера страхового рынка и сфера рынка ценных бумаг.

Национальные органы, уполномоченные осуществлять гармонизацию финансового законодательства, могут взаимодействовать друг с другом:

- по принятию согласованных требований к участникам финансовых рынков в отношении их создания, учреждения и деятельности в банковском секторе, страховом секторе, секторе услуг на рынке ценных бумаг;
- по гармонизации подходов к регулированию рисков в сфере финансового рынка в соответствии с международными стандартами;
- по гармонизации надзорных требований и порядка осуществления надзора за участниками финансового рынка;
- по обеспечению условий для взаимного признания лицензий;
- по гармонизации требований к раскрытию информации в сфере финансового рынка;
- по вопросу приобретения долей (акций) в уставном капитале участников финансового рынка инвесторами государств-членов;
- по гармонизации требований по защите прав и интересов потребителей финансовых услуг [4, ст. 1].

Хотелось бы отметить, что договоренности о гармонизации финансового законодательства будут реализованы более эффективно и в короткие сроки, если странами будут определены концептуальные положения гармонизации законодательства. Такие концептуальные положения гармонизации были определены в Концепции формирования общего финансового рынка ЕАЭС [5]. Концепция была разработана центральными банками государств ЕАЭС совместно с Евразийской экономической комиссией. Концепция формирования общего финансового рынка Евразийского экономического союза утверждена решением Высшего Евразийского экономического совета 1 октября 2019 года. Концепция является еще одним базовым документом, принятым интеграцией для гармонизации финансового законодательства.

Как отмечается на новостном портале ЕЭК, «Концепция определяет основные цели, задачи и ключевые направления формирования общего финансового рынка с указанием этапов и мероприятий по их реализации, правовую основу его функционирования, порядок информационного взаимодействия и административного сотрудничества регуляторов финансового рынка, задачи и полномочия наднационального органа по регулированию общего финансового рынка ЕАЭС» [5].

Согласно документу, «Задачей гармонизации законодательства государств-членов является установление сходных (сопоставимых) правил правового регулирования общего финансового рынка при условии, что сохраняющиеся различия не будут препятствовать эффективному функционированию общего финансового рынка» [5].

Как известно, страховые рынки стран-членов ЕАЭС весьма различны. Отличаются и подходы к правовому регулированию страховой деятельности, и уровень развития страхования в странах. Особенно значительна разница в сельскохозяйственном страховании в странах интеграции.

В этом плане российские исследователи отмечают, что «...в Казахстане страховым компаниям компенсируется 5-% от произведенных страховых выплат по сельскохозяйственному страхованию, в то время как в России выделяются государственные дотации на 5-% страховой премии, уплачиваемой страховщику. В Белоруссии и Казахстане сельскохозяйственное страхование является обязательным, а в России это добровольный вид страхования, по которому предусмотрена государственная поддержка» [6, с. 149].

Интересен вывод кыргызских исследователей: «...страховой рынок Российской Федерации занимает высокую позицию по ёмкости и масштабу среди стран ЕАЭС, страховые рынки Казахстана, Беларуси, Армении находятся в процессе развития, Кыргызстан занимает последнюю позицию в рейтинге стран-членов ЕАЭС, где первая и, по-видимому, главная проблема – это недостаточные финансовые возможности потенциальных клиентов» [7].

Отметим, что для более глубокого изучения состояния страховых рынков членов интеграции были созданы рабочие группы из числа учёных и специалистов.

Одним из примеров этого является создание экспертной группы в 2019. Данная группа работала по исследованию и анализу страхового законодательства стран интеграции. Наряду с этим членами группы была проделана работа по изучению международной практики по страхованию вкладов. результатом работы экспертной группы стали разработанные рекомендации по гармонизации норм, связанных со страхованием вкладов [8].

Кроме того, параллельно с работой экспертных групп проводятся различные исследования, направленные на эффективную гармонизацию страхового рынка. Так, например, по результатам анкетирования экспертов-участников финансового рынка, научно-педагогических работников и представителей государственных структур российскими исследователями были сделаны определенные выводы. Данные выводы изложены в опубликованном научном докладе [9, с. 32].

Полученные выводы, безусловно, являются ценными, поскольку получены на основе сложения мнения экспертов. На их основе гармонизация страхового законодательства должна осуществляться с учётом следующих положений: 1) необходимо разработать комплекс мер, которые будут направлены на обеспечение свободного доступа на страховые рынки инвесторов из стран-членов ЕАЭС; 2) необходимо создать единую систему автогражданской ответственности, медицинского страхования выезжающих за границу и перестрахования; 3) необходимо установить единые требования к субъектам страхового рынка, которые осуществляют страховой надзор, регулируют финансовую устойчивость и платёжеспособность страховых организаций; 4) необходимо создать систему выдачи единых лицензий на осуществление страховой деятельности; 5) следует обеспечить присоединение стран-членов ЕАЭС к системе «Зелёная карта» и снятие барьеров по размещению рисков на национальных перестраховочных рынках [9, с. 32-33].

Актуальные вопросы страхового законодательства стран-членов ЕАЭС рассматривались учёными-юристами в различных аспектах. Так, в частности, М.Е. Кадомцевой проведён анализ состояния нормативно-правовой базы и механизмов государственного регулирования страхового сектора в странах-членах ЕАЭС. С целью обоснования необходимости создания единого рынка страхования на пространстве ЕАЭС автором были проанализированы механизмы государственного регулирования страховой деятельности в странах-членах ЕАЭС, определены сходства и различия моделей страхования в этих странах, а также изучено законодательство, регламентирующее страховые отношения. В большей степени автором рассматривались вопросы страхования в агропромышленном комплексе стран-членов ЕАЭС. Автор указывает на ряд различий в регулировании страховой деятельности в странах интеграции. В числе таких различий выделены порядок лицензирования страховой деятельности, осуществление надзора за страховой деятельностью, порядок организации перестрахования и посреднической деятельности, процедурный порядок реорганизации и ликвидации страховых организаций и др. [10, с. 16].

Обосновывая необходимость гармонизации страхового законодательства в области агропромышленного комплекса, М.Е. Кадомцева предлагает провести интеграцию страховых систем стран-членов ЕАЭС в два этапа.

По мнению автора, на первом этапе следует провести «взаимную адаптацию передовых и наиболее близких по уровню развития национальных систем регулирования

страховой деятельности. Затем постепенно могут присоединиться другие участники интеграции с менее развитыми страховыми системами... Второй этап интеграции страховых систем предполагает обеспечение развития адекватно мировым тенденциям, обуславливает необходимость принять за основу мировые стандарты регулирования страховой деятельности при учёте условий развития в рамках ЕАЭС и складывающихся мировых тенденций» [10, с. 19].

Соглашаясь с выводами М.Е. Кадомцевой относительно выявленных различий в регулировании страховых рынков стран-членов ЕАЭС, позволим себе скорректировать предложенную автором двухэтапную интеграцию страховых систем стран-членов ЕАЭС.

Считаем, что во время гармонизации финансового законодательства создается уникальная возможность привести законодательство в соответствие с международными стандартами в сфере финансово-правового регулирования. Кроме того, анализ и внедрение опыта ведущих стран по правовому регулированию финансовых и, в частности, страховых отношений позволят усовершенствовать финансовое законодательство стран интеграции.

В качестве международных стандартов организации страхового рынка могут выступать принципы, сформулированные Международной ассоциацией страховых надзоров (IAIS) [11]. Эта организация существует с 1994 года и объединяет более 200 стран. Самое большое количество страховых премий приходится именно на страховые рынки членов этой организации. Такие показатели основаны на выработке и применении единых принципов и стандартов регулирования страховых рынков. Как и многие международные организации, IAIS оказывает помощь желающим странам во внедрении ее принципов и стандартов. При этом организация может оказывать содействие в виде руководств и других материалов по надзору за страховым рынком. Отметим, что в основе деятельности IAIS заложено содействие именно надзору за страховой отраслью. Как показывает опыт стран, применивших стандарты IAIS, стабильность и эффективность страхового рынка, а также обеспечение соблюдения интересов всех их участников будут обеспечены. Следовательно, будет обеспечено эффективное развитие всего финансового сектора страны.

Как мы уже отмечали, в настоящее время всеми странами евразийской интеграции проводятся мероприятия по гармонизации страхового законодательства. Об этом свидетельствуют сообщения из информационных сетей Евразийской экономической комиссии ЕАЭС. Например, страны интеграции уже договорились о гармонизации законодательства в сфере страхования вкладов. В этом плане разработано 13 экспертных заключений по срокам начала выплат, размерам страхового возмещения, выплате возмещения в валюте вклада, механизмах продления страховой защиты и т.п. [12].

В августе 2022 года в столице Кыргызстана прошла встреча экспертной группы с участниками страховых рынков стран интеграции. На этой встрече обсуждены различные вопросы по регулированию страхового рынка. В числе рассматриваемых вопросов были и вопросы о финансовом оздоровлении страховых организаций, их банкротстве в рамках интеграции. Особое внимание уделялось вопросам, связанным с гарантированием депозитов: механизмы финансирования, источники формирования, целевые параметры и др. [13].

Как и другие страны интеграции, Казахстан включен в процесс гармонизации страхового законодательства. Национальное страховое законодательство подвергается изменению в целях обеспечения его гармонизации с соответствующим законодательством стран интеграции. Законодательство о гармонизации в рамках интеграции ратифицировано 26 декабря 2019 года [14]. В настоящее время страховой сегмент национального финансового рынка представлен 27 страховыми компаниями, из числа которых 18 – по общему страхованию, 9 компаний – по страхованию жизни [15].

В рамках гармонизации и совершенствования изменения вносятся в Законы РК «О страховой деятельности», «О государственном регулировании, контроле и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» и др. Совершенствование страхового законодательства, включая гармонизацию, должно основываться на международных

принципах и стандартах. Немаловажную роль при этом играет применение опыта ведущих зарубежных стран по регулированию страховой деятельности и надзору за страховым рынком.

Большой объем вопросов по совершенствованию и гармонизации национального страхового законодательства содержится в Концепции развития финансового сектора РК до 2030 года [16]. «Среди важных нововведений, предлагаемых законом, внедрение новых, социально значимых продуктов страхования жизни, дальнейшая цифровизация страховой отрасли, развитие системы гарантирования страховых выплат и совершенствование механизма защиты прав потребителей страховых услуг» [17].

Так, например, в рамках совершенствования национального страхового законодательства планируется весь цикл предоставления услуг по договору обязательного автострахования перевести на цифровой режим. В частности, будет введен «Европротокол». Он намного упростит получение автовладельцами страховых выплат за ущерб, причиненный их транспортным средствам в результате незначительных дорожно-транспортных происшествий. Наряду с этим, в страховом законодательстве расширяется перечень классов страхования, покрываемых гарантией Фонда гарантирования страховых выплат и др. [17].

Результаты

Подводя итоги вышеизложенному, обозначим базовые нормативные документы по гармонизации законодательства стран Евразийской интеграции. К таким базовым нормативным документам относятся: Договор о евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года); Протокол по финансовым услугам. Приложение № 17 к Договору о евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года); Соглашение о гармонизации законодательства государств-членов Евразийского экономического союза в сфере финансового рынка (г. Москва, 6 ноября 2018 г.); Концепция формирования общего финансового рынка Евразийского экономического союза, утверждённая решением Высшего Евразийского экономического совета от 1 октября 2019 года № 20.

Выводы

На базе указанных правовых актов по гармонизации законодательства страны-члены ЕАЭС должны провести работу и обеспечить условия для формирования единого финансового рынка в ЕАЭС. Согласно договорным обязательствам, страны-члены ЕАЭС обязались завершить гармонизацию законодательства к 2025 году.

Хотелось бы подчеркнуть, что несмотря на возникающие внешние и внутренние вызовы (политические, экономические и социальные), формирование единого финансового рынка в интеграции продолжается. Странами интеграции проделана большая работа по улучшению состояния финансового и, в частности, страхового законодательства. На новый уровень выходят регулирование и надзор за страховой деятельностью. Общими усилиями стран интеграции обеспечивается минимизация воздействия экономического кризиса на финансовые рынки стран интеграции.

Казахстан в этих условиях обеспечивает соблюдение всех принятых обязательств по гармонизации страхового законодательства в интеграции.

Список литературы

1. Договор о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.10.2022 г.). [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247 (дата обращения: 05.11.2022).
2. Протокол по финансовым услугам (приложение № 17 к Договору о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года) (с дополнениями по состоянию на 08.05.2015 г.).

[Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31567129&pos=6;-109#pos=6;-109 (дата обращения: 10.11.2022).

3. Постановление Правительства РК № 278 от 17.05.2018. О подписании Соглашения о гармонизации законодательства государств-членов Евразийского экономического союза в сфере финансового рынка. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000278> (дата обращения: 10.11.2022).

4. Соглашение о гармонизации законодательства государств-членов Евразийского экономического союза в сфере финансового рынка (г. Москва, 6 ноября 2018 года). [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32131875 (дата обращения: 10.11.2022).

5. Решение Высшего Евразийского экономического совета от 1 октября 2019 года № 20 «О Концепции формирования общего финансового рынка Евразийского экономического союза» (г. Ереван). [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37532588&pos=3;-90#pos=3;-90 (дата обращения: 15.11.2022).

6. Красавина Л.Н. Тенденции и перспективы развития Евразийского экономического союза в контексте опыта Европейской интеграции и глобальных вызовов: сборник статей по материалам международной научно-практической конференции. – Москва: Финансовый университет, 2016. – 256 с.

7. Сембеков А., Серикова Г., Ахметова А., Тынгишева А. Страховые рынки стран ЕАЭС: проблемы и перспективы развития. [Электронный ресурс] – URL: <https://articlekz.com/article/27941> (дата обращения: 15.11.2022).

8. Евразийская экономическая комиссия. Сближение систем страхования вкладов – очередной шаг на пути к общему финансовому рынку ЕАЭС. [Электронный ресурс] – URL: <https://eec.eaeunion.org/news/sblizhenie-sistem-strakhovaniya-vkladov-ocherednoy-shag-na-puti-k-obshchemu-finansovomu-rynku-eaes/> (дата обращения: 16.06.2022).

9. Рыкова И.Н. Исследование подходов к гармонизации законодательства на финансовых рынках Евразийского экономического союза. – Москва: Научно-исследовательский финансовый институт, 2015. – 48 с.

10. Кадомцева М.Е. Сравнительный анализ механизмов государственного регулирования агрострахования стран-участниц ЕАЭС и направления их гармонизации // Общество, экономика, управление. – 2020. – Т. 5. – № 4. – С. 14-22.

11. Insurance Core Principles and Common Framework for the Supervision of Internationally Active Insurance Groups. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.iaisweb.org/uploads/2022/01/191115-IAIS-ICPs-and-ComFrame-adopted-in-November-2019.pdf> (дата обращения: 16.11.2022).

12. КазТАГ. Страны ЕАЭС договорились по вопросам гармонизации законов в сфере страхования. [Электронный ресурс] – URL: <https://kaztag.kz/ru/news/strany-eaes-dogovorilis-povoprosam-garmonizatsii-zakonov-v-sfere-strakhovaniya> (дата обращения: 16.11.2022).

13. Серикбаева А. Государства-члены ЕАЭС намерены гармонизировать законодательство в сфере страхования депозитов. [Электронный ресурс] – URL: https://www.inform.kz/ru/gosudarstvachleny-eaes-namereny-garmonizirovat-zakonodatelstvo-v-sfere-strakhovaniya-depozitov_a3968409 (дата обращения: 16.11.2022).

14. Закон Республики Казахстан № 285-VI от 26.12.2019. О ратификации соглашения о гармонизации законодательства государств-членов Евразийского экономического союза в сфере финансового рынка. [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33273558 (дата обращения: 16.11.2022).

15. Батищева Т., Аульбекова А., Урдабаева А., Таласбаева Ш. Рейтинги страховых компаний Казахстана – 2022. [Электронный ресурс] – URL: https://forbes.kz/leader/rejting_strahovyih_kompaniy_-2022_1660656725/ (дата обращения: 16.12.2022).

16. Указ Президента Республики Казахстан № 1021 от 26.09.2022. Об утверждении Концепции развития финансового сектора РК до 2030 года. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001021> (дата обращения: 16.12.2022).

17. Стативкина А. Какие изменения ожидаются на страховом рынке. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.zakon.kz/6023236-kakie-izmeneniia-ozhidaiutsia-na-strakhovom-rynke.html> (дата обращения: 16.12.2022).

М. Баян¹, Д.А. Оспанова¹, О.А. Плоцкая²

¹Тұран университеті, Алматы, Қазақстан

²Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, «МИРЕА – Ресей технологиялық университеті» Жоғары білім берудің федералды мемлекеттік бюджеттік білім беру мекемесін басқару технологиялары институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

ЕАЭО жағдайында сақтандыру заңнамасын үйлестірудің құқықтық негіздері

Аңдатпа. Мақала шеңберінде Еуразиялық экономикалық одаққа (бұдан әрі – ЕАЭО) мүше елдердің заңнамасын үйлестіруге байланысты Қазақстан Республикасының (бұдан әрі – ҚР) сақтандыру заңнамасын трансформациялау мәселелері қаралады. ЕАЭО заңнамасына сәйкес ЕАЭО шеңберінде ортақ қаржы нарығын қалыптастыру жоспарлануда. Осыған байланысты банк саласындағы қоғамдық қатынастарды, сақтандыру нарығын және бағалы қағаздар нарығын реттейтін нормативтік құқықтық актілер бірыңғай сәйкестікке келтірілетін болады. ЕАЭО шеңберінде жасалған шарттық міндеттемелерге қол жеткізу мақсатында Қазақстан сақтандыру заңнамасын жетілдіруде. Автор сақтандыру заңнамасын үйлестірудің нормативтік құқықтық базасын жинақтап, ҚР сақтандыру заңнамасын жетілдіру бойынша қорытындылар мен ұсыныстар жасады.

ЕАЭО-да сақтандыру заңнамасын үйлестірудің құқықтық негізін талдау ҚР сақтандыру заңнамасын жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау үшін маңызды. ҚР сақтандыру заңнамасын ЭЫҰ-ға мүше елдердің тиісті заңнамасымен үйлестіру кезінде сақтандыру саласындағы ұлттық саясатты ескеру қажет. Сонымен қатар, сақтандыру қатынастары субъектілерінің: сақтандырушылар мен сақтанушылардың мүдделері басым тәртіппен қойылуы тиіс. Бірыңғай сақтандыру нарығын Еуразиялық интеграцияның құрамына кіретін әрбір елдің мүдделері сақталған жағдайда ғана қалыптастыру қажет. Тек осы жағдайда ғана бірыңғай сақтандыру нарығын, атап айтқанда, бірыңғай Қаржы нарығын қалыптастыру ЕАЭО экономикасын табысты дамыту үшін тиімді болады.

Түйін сөздер: сақтандыру заңнамасын үйлестіру, сақтандыру қызметі, сақтандыру нарығы.

М. Баян¹, D.A. Ospanova¹, O.A. Plotskaya²

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Plekhanov Russian University of Economics, Institute of Management Technologies of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “MIREA – Russian Technological University”, Moscow, Russian Federation

Legal basis for harmonization of insurance legislation in the conditions of the EAEU

Abstract. Within the framework of this article, the issues of transformation of the insurance legislation of the Republic of Kazakhstan in connection with the harmonization of the legislation of the member states of the Eurasian Economic Union (hereinafter – EAEU) are considered. In accordance with the legislation of the EAEU, it is planned to form a common financial market within the EAEU. In this regard, regulatory legal acts regulating public relations in the banking sector, the insurance market and the securities market will be brought into uniform compliance. To achieve the concluded contractual obligations within the framework of the EAEU, Kazakhstan is improving insurance legislation. The author summarizes the regulatory legal framework for the harmonization of insurance legislation, makes conclusions and suggestions for improving the insurance legislation of the Republic of Kazakhstan.

The analysis of the legal basis for the harmonization of insurance legislation in the EAEU is important for determining the main directions for improving the insurance legislation of the Republic of Kazakhstan. When harmonizing the insurance legislation of the Republic of Kazakhstan with the relevant legislation of the ECO member countries, it is necessary to take into account the national insurance policy.

Keywords: harmonization of insurance legislation, insurance activity, insurance market.

References

1. Dogovor o Evrazijskom ekonomicheskom soyuze (g. Astana, 29 maya 2014 goda) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 25.10.2022 g.) [Treaty on the Eurasian Economic Union (Astana, May 29, 2014) (with amendments and additions as of October 25, 2022)]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247 (accessed: 05.11.2022). [in Russian]
2. Protokol po finansovym uslugam (prilozhenie № 17 k Dogovoru o Evrazijskom ekonomicheskom soyuze ot 29 maya 2014 goda) (s dopolneniyami po sostoyaniyu na 08.05.2015 g.) [Protocol on Financial Services (Appendix No. 17 to the Treaty on the Eurasian Economic Union of May 29, 2014) (with additions as of May 8, 2015)]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31567129&pos=6;-109#pos=6;-109 (accessed: 10.11.2022). [in Russian]
3. Postanovlenie Pravitel'stva RK № 278 ot 17.05.2018. O podpisanii Soglasheniya o garmonizatsii zakonodatel'stva gosudarstv-chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza v sfere finansovogo rynka [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 278 dated May 17, 2018. On the signing of the Agreement on the harmonization of legislation of the member states of the Eurasian Economic Union in the field of the financial market]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000278> (accessed: 10.11.2022). [in Russian]
4. Soglasenie o garmonizatsii zakonodatel'stva gosudarstv-chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza v sfere finansovogo rynka (g. Moskva, 6 noyabrya 2018 goda) [Agreement on the harmonization of legislation of the member states of the Eurasian Economic Union in the field of the financial market (Moscow, November 6, 2018)]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32131875 (accessed: 10.11.2022). [in Russian]
5. Reshenie Vysshego Evrazijskogo ekonomicheskogo soveta ot 1 oktyabrya 2019 goda № 20 «O Konceptii formirovaniya obshchego finansovogo rynka Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza» (g. Yerevan) [Decision of the Supreme Eurasian Economic Council dated October 1, 2019 No. 20 “On the Concept of forming a common financial market of the Eurasian Economic Union” (Yerevan)]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37532588&pos=3;-90#pos=3;-90 (accessed: 15.11.2022). [in Russian]
6. Krasavina L.N. Tendentsii i perspektivy razvitiya Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza v kontekste opyta Evropejskoj integratsii i global'nyh vyzovov: sbornik statej po materialam mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferentsii, Moskva: Finansovyy universitet [Trends and prospects for the development of the Eurasian Economic Union in the context of the experience of European integration and global challenges: a collection of articles based on the materials of the international scientific and practical conference, Moscow: Financial University], 256 (2016). [in Russian]
7. Sembekov A., Serikova G., Ahmetova A., Tyngisheva A. Strahovye rynki stran EAES: problemy i perspektivy razvitiya [Insurance markets of the EAEU countries: problems and development prospects]. [Electronic resource] – Available at: <https://articlekz.com/article/27941> (accessed: 15.11.2022). [in Russian]
8. Evrazijskaya ekonomicheskaya komissiya. Sblizhenie sistem strahovaniya vkladov – ocherednoj shag na puti k obshchemu finansovomu rynku EAES [Eurasian Economic Commission. The convergence of deposit insurance systems is the next step towards a common financial market of the EAEU]. [Electronic resource] – Available at: <https://eec.eaeunion.org/news/sblizhenie-sistem-strakhovaniya-vkladov-ocherednoy-shag-na-puti-k-obshchemu-finansovomu-rynku-eaes/> (accessed: 16.06.2022). [in Russian]
9. Rykova I.N. Issledovanie podhodov k garmonizatsii zakonodatel'stva na finansovyh rynках Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza [Study of approaches to the harmonization of legislation in the financial markets of the Eurasian Economic Union] (Moskva, Nauchno-issledovatel'skij finansovyy institut, 2015, 48 s.) [Moscow, Scientific Research Financial Institute, 2015, 48 p.]. [in Russian]
10. Kadamceva M.E. Sravnitel'nyj analiz mekhanizmov gosudarstvennogo regulirovaniya agrostrahovaniya stran-uchastnic EAES i napravleniya ih garmonizatsii, Obshchestvo, ekonomika, upravlenie [Comparative analysis of the mechanisms of state regulation of agricultural insurance of the EAEU member countries and the directions of their harmonization, Society, Economics, Management], 5(4), 14-22 (2020). [in Russian]
11. Insurance Core Principles and Common Framework for the Supervision of Internationally Active Insurance Groups. [Electronic resource] – Available at: <https://www.iaisweb.org/uploads/2022/01/191115-IAIS-ICPs-and-ComFrame-adopted-in-November-2019.pdf> (accessed: 16.11.2022).
12. KazTAG. Strany EAES dogovorilis' po voprosam garmonizatsii zakonov v sfere strahovaniya [KazTAG. The EAEU countries agreed on the harmonization of laws in the insurance sector]. [Electronic resource]

resource] – Available at: <https://kaztag.kz/ru/news/strany-eaes-dogovorilis-po-voprosam-garmonizatsii-zakonov-v-sfere-strakhovaniya> (accessed: 16.11.2022). [in Russian]

13. Serikbaeva A. Gosudarstva-chleny EAES namereny garmonizirovat' zakonodatel'stvo v sfere strakhovaniya depozitov [Member states of the EAEU intend to harmonize legislation in the field of deposit insurance]. [Electronic resource] – Available at: https://www.inform.kz/ru/gosudarstva-chleny-eaes-namereny-garmonizirovat-zakonodatel'stvo-v-sfere-strakhovaniya-depozitov_a3968409 (accessed: 16.11.2022). [in Russian]

14. Zakon Respubliki Kazahstan № 285-VI ot 26.12.2019. O ratifikatsii soglasheniya o garmonizatsii zakonodatel'stva gosudarstv-chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza v sfere finansovogo rynka [Law of the Republic of Kazakhstan No. 285-VI dated December 26, 2019. On ratification of the agreement on the harmonization of legislation of the member states of the Eurasian Economic Union in the field of the financial market]. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33273558 (accessed: 16.11.2022). [in Russian]

15. Batishcheva T., Aul'bekova A., Urdabaeva A., Talasbaeva SH. Rejtingi strahovyh kompanij Kazahstana – 2022 [Ratings of insurance companies in Kazakhstan - 2022]. [Electronic resource] – Available at: https://forbes.kz/leader/rejting_strahovyih_kompaniy_-_2022_1660656725/ (accessed: 16.12.2022). [in Russian]

16. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan № 1021 ot 26.09.2022. Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya finansovogo sektora RK do 2030 goda [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 1021 dated September 26, 2022. On approval of the Concept for the development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan until 2030]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001021> (accessed: 16.12.2022). [in Russian]

17. Stativkina A. Kakie izmeneniya ozhidayutsya na strahovom rynke [What changes are expected in the insurance market]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.zakon.kz/6023236-kakie-izmeneniia-ozhidaiutsia-na-strakhovom-rynke.html> (accessed: 16.12.2022). [in Russian]

Сведения об авторах:

Баян М. – докторант, университет Туран, ул. Сатпаева, 16А, Алматы, Казахстан.

Оспанова Д.А. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, университет Туран, ул. Сатпаева, 16А, Алматы, Казахстан.

Плоцкая О.А. – доктор юридических наук, доцент, Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Институт технологий управления Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «МИРЭА – Российский технологический университет» Москва, Российская Федерация, ул. Стремянный переулок, д. 36, Москва, Российская Федерация.

Bayan M. – PhD student, Turan University, 16A Satpayev str., Almaty, Kazakhstan.

Ospanova J.A. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Turan University, 16A Satpayev str., Almaty, Kazakhstan.

Plotskaya O.A. – Doctor of Law, Associate Professor, Plekhanov Russian University of Economics, Institute of Management Technologies of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “MIREA - Russian Technological University”, 36 Stremyanny Lane, Moscow, Russian Federation.

Е.В. Рябцева*Российский государственный университет правосудия, Москва, Россия
(rev020680@mail.ru)*

Применение современных информационных технологий – необходимое средство предупреждения и пресечения конфликта интересов в судебной деятельности России

Аннотация. В статье проводится анализ влияния искусственного интеллекта на развитие правосудия в России. С учетом опыта зарубежных стран вносятся предложения, направленные на минимизацию коррупционных рисков в судебной деятельности посредством использования информационных технологий. Обосновано, что информационные технологии, используемые для предупреждения и пресечения конфликта интересов как гарантия независимости и беспристрастности судей могут стать частью проводимой диджитализации правосудия. В качестве эффективного способа предупреждения конфликта интересов предложено разработать специализированные программы, которые помогли бы судьям оценить те или иные ситуации конфликта интересов и принять соответствующие меры, направленные на его предупреждение. Сделан вывод, что существующая сегодня в России система электронного распределения дел позволяет не распределять судье те дела, в которых работают родственники и члены семьи, что представляется недостаточным для исключения конфликта интересов при использовании современной системы распределения дел. Чем более четкие параметры будут выработаны для системы, которая обеспечивает электронное распределение дел, тем меньше возникнет ситуаций конфликта интересов. В статье обосновано, что оптимизация системы управления конфликтом интересов в судебной деятельности непосредственно связана с информационными системами, созданием единого электронного ресурса по предупреждению конфликта интересов, включающего: электронное консультирование судей по ситуациям конфликта интересов; электронное распределение дел посредством исключения из рассмотрения судьей тех, участие в которых влечет конфликт интересов; проверка кандидатов на должность судьи для установления обстоятельств, препятствующих их назначению.

Ключевые слова: суд, информационные технологии, конфликт интересов, электронное распределение дел, коррупционные риски.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-183-190>

Введение

Сущность конфликта интересов во многом зависит от особенностей субъекта, в деятельности которого он возникает и развивается. Конфликт интересов снижает общественное доверие к представителям государственной власти [1]. Поэтому исключение субъектного фактора при принятии решений устраняет конфликт интересов.

В последние годы в экспертной среде все чаще обсуждается вопрос о том, можно ли автоматизировать весь процесс отправления правосудия, то есть создать электронное правосудие, в котором судьей выступает компьютерная программа или нейросеть, которая дает правовую оценку фактическим обстоятельствам дела и выносит соответствующее решение.

В Испании разработана и внедрена система раннего предупреждения коррупции, основанная на нейросетевом подходе, в частности, на самоорганизующихся картах для прогнозирования коррупционных рисков как в обществе, так и в ее отдельных институтах [2, 975-976].

В Китае, США, Великобритании, Франции и некоторых других странах аналитические программы, способные к «саморазвитию» уже начинают использоваться в судах, однако в настоящий момент они служат вспомогательным инструментом для анализа документов и не заменяют собой судью в судебном разбирательстве.

Обсуждение

Международные стандарты развития судебной системы во многом направлены на предупреждение коррупционных рисков, в том числе связанных с конфликтом правовых интересов [3, 651].

Европейская этическая хартия о применении искусственного интеллекта в судебных системах, утвержденная Европейской комиссией по эффективности правосудия Совета Европы, стала первым международным документом, связанным с применением нейросети в процессе осуществления правосудия. В Хартии закреплены пять принципов применения искусственного интеллекта.

В рамках настоящего исследования следует обратить внимание на пятый принцип – «принцип пользовательского контроля». В соответствии с данным принципом судья может принять иное решение, отличное от того, который принял искусственный интеллект. Стороны в свою очередь могут обратиться в суд без применения искусственного интеллекта, а также иметь право обжаловать принятое с помощью искусственного интеллекта решение суда. Принцип «пользовательского контроля» свидетельствует о невозможной замене судьи искусственным интеллектом и возможность выбора участниками процесса способов рассмотрения дела: непосредственно судьей или с использованием искусственного интеллекта.

В заявлении Европейской комиссии по эффективности правосудия (СЕРЕ) обращено внимание на необходимость ответственного использования искусственного интеллекта для повышения эффективности и качества правосудия [4].

Значение международного права заключается в определении стратегии развития правового регулирования [5, 203].

Международный опыт позволяет выявить и обобщить недостатки в использовании искусственного интеллекта. Когда программа предсказывала решения Европейского суда по правам человека, ее разработчики обнаружили, что искусственный интеллект в роли судьи больше обращает внимание на формальные юридические нормы, чем на фактические обстоятельства дела.

Искусственный интеллект не может и не должен заменить судью при принятии решения по делу. В процессе осуществления правосудия судья руководствуется не только нормой права, но и ценностными установками, которые существуют в обществе и государстве. При принятии решения судья основывается на законе и совести. Информационные технологии не могут оценить те нравственные, моральные ценности, принятые в обществе и без учета которых принятие справедливого судебного решения невозможно.

Судья, принимая решение, руководствуется такими моральными категориями, как «истина», «добро» и «справедливость». Руководство такими нравственными ценностями определяет справедливость судебного решения и обеспечивает доверие и уважение к суду.

Искусственный интеллект может применить норму права, но ему чужды для понимания нравственные ценности общества, поэтому последние не могут им использоваться при осуществлении правосудия. В процессе осуществления правосудия от судьи требуется оценка доказательств, руководствуясь своим внутренним убеждением, которое является более сложной категорией, чем программные алгоритмы. В зависимости от конкретных обстоятельств одни и те же доказательства могут быть в одном деле отвергнуты, а в

другом деле, наоборот, приняты за основу. Суд при вынесении решения руководствуется целым рядом оценочных и ценностных критериев, закрепленных в законе: например, принципами справедливости и гуманизма при назначении наказания, требованиями разумности и добросовестности при принятии решения.

Система ценностных установок формируется у человека в процессе становления его личности. Формирование личности в социуме нельзя задать программным алгоритмом. При отсутствии конкретной нормы закона судья применяет принципы и нормы. Основаниями для отмены судебного постановления в апелляционном и кассационном порядке выступает не любое формальное нарушение, а только существенное нарушение норм права. К существенным нарушениям относятся те, которые повлияли на исход дела и без устранения которого невозможны восстановление и защита нарушенных прав, свобод и интересов.

Оценить, соответствует ли допущенное нарушение критерию существенности и способно ли оно повлиять на исход дела, может только судья. Искусственный же интеллект будет указывать на любое нарушение, которое приводит к отмене судебного акта, не разграничивая формальные и существенные нарушения.

Все вышеизложенное свидетельствует о том, что заменить судью искусственным интеллектом невозможно. Вместе с тем не исключается применение искусственного интеллекта в приказном производстве при рассмотрении бесспорных дел. В таких делах бесспорного характера возможен общий алгоритм принятия решения. В судебной системе России искусственный интеллект постепенно внедряется прежде всего по таким категориям дел. Тем не менее использование нейросетей при рассмотрении сложных, прежде всего уголовных дел нельзя. Искусственный интеллект не сможет вынести приговор с учетом обстоятельств, которые оцениваются не только на основании закона, но и с учетом нравственных критериев для индивидуализации назначения наказания.

Одним из направлений судебной реформы в России является цифровизация правосудия посредством использования современных технологий. Верховный Суд РФ предложил пакет инициатив по расширению электронного документооборота, переводу дел в электронную форму, а также их автоматизированному распределению, обращению в суд через интернет [6].

Информационные технологии, используемые для предупреждения и пресечения конфликта интересов как гарантия независимости и беспристрастности судей, могут стать частью проводимой диджитализации правосудия посредством использования информационных технологий, что станет эффективной профилактикой предупреждения и пресечения коррупционных рисков, в том числе связанных с конфликтом интересов.

В качестве эффективного способа предупреждения конфликта интересов могут стать специализированные программы, которые помогут судьям оценить те или иные ситуации конфликта интересов и принять соответствующие меры, направленные на его предупреждение. В связи с этим в некоторых странах внедрены инновационные технологии, в том числе электронные экспертные системы. Такие системы задают пользователю вопросы о характеристиках проблемной ситуации и на основании полученных ответов могут делать вывод о том, относится ли данная ситуация к конфликту интересов, и предлагать возможные меры ее урегулирования. На данный момент таких действующих систем совсем немного, и по своему функционалу они пока остаются весьма простыми. Один из примеров такой системы – симулятор конфликта правовых интересов, используемый Службой по противодействию коррупции Аргентины [7,11].

В настоящее время одним из способов предупреждения коррупционных рисков, связанных с конфликтом интересов, стало использование электронного распределения дел между судьями, позволяющего формировать судебные составы с помощью компьютерной программы с учетом уровня нагрузки и специализации каждого судьи. Положительный опыт Арбитражного суда г. Москвы и Арбитражного суда Республики Коми по включению в качестве одного из фильтров электронного распределения дел ИНН организации, в

которой работает близкий родственник судьи или иное лицо, в отношении которого может возникнуть конфликт интересов в случае рассмотрения судьей дел с их участием, позволил избежать возникновения конфликта интересов по таким автоматически исключенным категориям дел.

Электронное распределение дел позволяет исключить личную заинтересованность, тем самым устранить условия, способствующие возникновению конфликта интересов у судей и работников аппарата суда. Данные системы стали применяться в России с 1 сентября 2019 года [8].

При автоматизированном распределении дел минимизируются коррупционные риски, связанные с конфликтом интересов, если в систему будут включены конкретные параметры личной заинтересованности. Без четких критериев возникновения конфликта интересов, без отказа от неопределенных формулировок «предпосылки возникновения конфликта интересов» информационные технологии не смогут помочь. Чем меньше определены заданные параметры конфликта интересов, тем больше ошибок будет в электронном распределении дел.

Результаты

Существующая сегодня система электронного распределения дел позволяет не распределять судье те дела, в которых работают родственники и члены семьи. Этого недостаточно для исключения конфликта интересов при использовании современной системы распределения дел. Чем более четкие параметры будут выработаны для системы, которая обеспечивает электронное распределение дел, тем меньше возникнет ситуаций конфликта интересов. Например, помимо включения ИНН организации, в которой работают близкие родственники и члены семьи судьи, следует включить дополнительные параметры, например, адрес регистрации или фактического проживания, который позволяет установить личную заинтересованность в случае их совпадения с соответствующими адресами участников процесса. Конкретизация таких параметров позволит электронной системе сопоставить больший объем информации для установления и оценки конфликтов интересов.

Важной составляющей для предупреждения конфликта интересов в судебной деятельности является установление потенциального конфликта интересов среди кандидатов на должность судьи. Использование информационных технологий для оценки конфликта интересов при занятии должности и при выполнении определенных полномочий планирует ПАО «Сбербанк» посредством создания электронной системы «Conflict room». Такая система позволяет определить конфликтную ситуацию, что в свою очередь исключит неблагоприятные последствия для клиентов банка (снижение прибыли, снижение рыночной стоимости и другое), ненадлежащие выгоды для банка, сотрудника, другого клиента банка или любой иной третьей стороны, имеющей отношение к действию банка. Создание подобного электронного ресурса для судебной системы позволило бы оптимизировать отбор кандидатов на должность судьи посредством установления обстоятельств, которые могут повлечь возникновение заинтересованности в случае, если они будут назначены на судебские должности.

Предупреждению возникновения конфликта интересов в судебной системе способствует использование современных цифровых технологий для обеспечения открытости и гласности судопроизводства.

Низкий уровень публичности является неотъемлемой частью коррупционных рисков [9,13-15] создает благоприятные условия для их возникновения и развития. Одна из ведущих международных организаций по борьбе с коррупцией – Трансперенси Интернешнл [10] определяет коррупцию как «злоупотребление доверенной властью в личных целях», то есть при отсутствии четких норм права, которые регулируют публичный доступ к информации, создаются условия совершения коррупционных правонарушений для лиц, принимающих решения [11,106].

В Российской Федерации прозрачность судебной деятельности обеспечивается посредством внедрения информационных технологий. В 2017 году вступили в силу законодательные изменения, предусматривающие трансляцию открытых судебных заседаний в Интернете. Эксперты уверены, что такая система значительно облегчит работу аппарата суда. В будущем это также даст возможность свести к минимуму количество жалоб на вопросы достоверности судебных протоколов, в том числе по мотивам личной заинтересованности при их составлении.

Применительно к государственным гражданским служащим суда, как и к иным государственным служащим, профилактикой коррупционных правонарушений, в том числе связанных с конфликтом интересов, является публикация сведения о лицах, уволенных в связи с утратой доверия в Реестре лиц, уволенных в связи с утратой доверия, представленным на портале единой государственной информационной системы государственной службы России о поступлении и прохождении госслужбы. Данный электронный ресурс с единой базой в качестве электронной информационной площадки обеспечивает информирование о таких лицах, тем самым исключая возможность повторного поступления на службу лиц, которые не соответствуют необходимым требованиям, а также повышают дисциплинированность среди действующих работников аппарата суда.

Использование информационных технологий в судебной деятельности может повлечь определенные негативные последствия. Например, проблема формирования общественного мнения через средства массовой информации в целях оказания влияния на суд для принятия нужного решения по делу («скандализация» правосудия).

Практика правоохранительных органов в разных странах имеет много общего: если в публикации содержится информация о совершенных преступлениях, эти сообщения подлежат тщательной проверке. Например, в Румынии распространена практика Министерства внутренних дел помещать на сайте информацию относительно расследования коррупционных дел против представителей государственной власти, обвиненных в коррупции [12].

В настоящее время в Российской Федерации действует Концепция информационной политики, утвержденная 16 ноября 2001 года. Однако с момента принятия Концепции произошло много изменений в информационной области, в том числе связанных с правовым регулированием информационных технологий. По законодательной инициативе Верховного Суда РФ был принят Федеральный закон от 22.12.2008 «Об обеспечении доступа к информации о деятельности судов в Российской Федерации», у всех судов созданы сайты, аккаунты, появились новые виды средств массовой информации, получили широкое распространение социальные сети и т. д. В связи с этим Президиум Совета судей Российской Федерации принял решение о разработке совместно с Судебным департаментом при Верховном Суде РФ новой редакции Концепции информационной политики судебной системы.

Необходимо обратить внимание на то, что при использовании информационных технологий в судебной системе должна быть разработана новая информационная политика, обеспечивающая правовые гарантии для судей и работников аппарата судов от злоупотреблений со стороны иных лиц в результате получения информации о деятельности суда; перечнем властных полномочий должностных лиц, обеспечивающий контроль за достоверностью и полнотой представленной информации о деятельности судов; закрепленным порядком доступа, предоставления и распространения сведений, содержащихся в материалах дела.

Выводы

Таким образом, можно сделать вывод о том, что системные меры, направленные на предотвращение конфликта интересов, включают:

активное использование информационных технологий как во внепроцессуальной, так и процессуальной деятельности судьи и работников аппарата суда;

использование электронных технологий для информационной открытости и гласности в судебной деятельности.

Внедрение информационных технологий не может полностью исключить конфликт интересов в судебной деятельности, искусственный интеллект не может заменить судью. Использование искусственного интеллекта позволяет минимизировать коррупционные риски посредством снижения влияния человеческого фактора при принятии решений в судебной деятельности.

Оптимизация системы управления конфликтом интересов в судебной деятельности непосредственно связана с информационными системами, созданием единого электронного ресурса по предупреждению конфликта интересов, включающего: электронное консультирование судей по ситуациям конфликта интересов; электронное распределение дел посредством исключения из рассмотрения судьей тех, участие в которых влечет конфликт интересов; проверка кандидатов на должность судьи для установления обстоятельств, препятствующих их назначению.

Последовательная и системная работа в этом направлении позволит модернизировать судопроизводство, создать новые гарантии принципов правосудия, а в более широком смысле – способствовать построению цифровой экономики, которая провозглашена одним из стратегических приоритетов государства [13].

Список литературы

1. Finlay F. Politics is corrupt, public administration is corrupt, and democracy is dead. Irish Examiner. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.irishexaminer.com/viewpoints/columnists/fergus-finlay/.html> (дата обращения: 24.01.2021).
2. Lopez-Iturriaga, Felix J. Pastor Sanz Ivan. Predicting Public Corruption with Neural Networks: An Analysis of Spanish Provinces // Social indicators research. – 2018. – Vol. 140(3). – P. 975-998.
3. Петухов Н.А., Рябцева Е.В. Организация противодействия коррупции и предупреждения конфликта правовых интересов в судебной деятельности // Всероссийский криминологический журнал. – 2018. – Т. 12. – № 5. – С. 651-661.
4. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). [Электронный ресурс] – URL: <https://www.coe.int> (дата обращения: 18.09.2019).
5. Шестак В.А., Волеводз А.Г. Современные потребности правового обеспечения искусственного интеллекта. Взгляд из России // Всероссийский криминологический журнал. – 2019. – Т.13. – № 2. – С. 203.
6. Выступление В.В. Момотова на пленарном заседании Совета судей Российской Федерации. [Электронный ресурс] – URL: <http://ssrf.ru/> (дата обращения: 05.06.2019).
7. Конов А.В., Горбачева Н.С. Что такое конфликт правовых интересов? Возможные подходы к определению в нормативных правовых актах. Рабочие материалы Антикоррупционного центра НИУ ВШЭ. С. 11.
8. Официальный сайт Судебного департамента при Верховном Суде Российской Федерации. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.cdep.ru> (дата обращения: 15.05.2019).
9. Ibrahim. B. The Impact of Corruption on National Development in Nigeria. International Journal of Scientific Research in Social Sciences & Management Studies. – 2017. – Vol. 2. – P. 13-21.
10. Официальный сайт Transparency International. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.transparency.org/about> (дата обращения: 12.06.2021).
11. Ghosub Dany The Impact of Corruption on the Effectiveness of Public Administration. – 2018. – P. 106.
12. Румынских полицейских заложили в Интернете. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.snews.ru/news/ebusiness/2001/03/06/20010306110526.shtml> (дата обращения: 12.09.2020).
13. Выступление Председателя Совета судей РФ В.В. Момотова на пленарном заседании VI московского юридического форума по теме «Судебная власть в условиях современных цифровых технологий». [Электронный ресурс] – URL: <http://ssrf.ru/page/32548/detail/> (дата обращения: 12.07.2021).

Е.В. Рябцева

Ресей мемлекеттік Әділет университеті, Мәскеу, Ресей

Заманауи ақпараттық технологияларды қолдануы – Ресейдің сот қызметіндегі қарама-қарсы мүдделерді алдын алу мен жолын кесудің қажетті құралы

Аңдатпа. Мақалада жасанды интеллекттің Ресейдегі сот төрелігінің дамуына әсері талданады. Шет елдердің тәжірибесін ескере отырып, ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы сот қызметіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін барынша азайтуға бағытталған ұсыныстар келтіріледі. Мүдделердің қарама-қарсылығын алдын алу және жолын кесу үшін қолданылатын ақпараттық технологиялар судьялардың тәуелсіздігі мен бейтараптылығының кепілі ретінде сот төрелігін диджитализациялаудың бір бөлігі бола алады. Қарама-қарсы мүдделерді алдын алудың тиімді әдісі ретінде судьяларға мүдделер қарама-қарсылығының белгілі бір жағдайларын бағалауға және оның алдын алуға бағытталған тиісті шараларды қабылдауға көмектесетін мамандандырылған бағдарламалар әзірлеу ұсынылды. Қазіргі Ресейде істерді электронды түрде бөлу жүйесі судьяға туыстары мен отбасы мүшелері жұмыс істейтін істерді таратпауға мүмкіндік береді, бұл қазіргі заманғы істерді бөлу жүйесін пайдалану кезінде мүдделер қарама-қарсылығын болдырмау үшін жеткіліксіз болып көрінеді.

Істерді электронды түрде бөлуді қамтамасыз ететін жүйе үшін неғұрлым нақты параметрлер жасалса, мүдделер қарама-қарсылық жағдайлары соғұрлым аз болады. Мақалада сот қызметіндегі мүдделер қарама-қарсылығын басқару жүйесін оңтайландыру ақпараттық жүйелермен, мүдделер қарама-қарсылығын алдын алу үшін бірыңғай электрондық ресурс құрумен тікелей байланысты екендігі негізделген: мүдделер қарама-қарсылық жағдайлары бойынша судьяларға электрондық консультация беру; мүдделер қақтығысына қатысуы әкеп соғатындарды судьяның қарауынан алып тастау арқылы істерді электрондық бөлу; судья лауазымына кандидаттарды олардың тағайындалуына кедергі келтіретін мән-жайларды анықтау үшін тексеру.

Түйін сөздер: сот, ақпараттық технологиялар, мүдделер қарама-қарсылығы, істерді электронды бөлістіру, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері.

E.V. Ryabtseva

Russian State University of Justice, Moscow, Russia

Application of modern information technologies as a necessary means of preventing and stopping conflict interests in the judicial activities of Russia

Abstract. The article analyzes the influence of artificial intelligence on the development of justice in Russia. Taking into account the experience of foreign countries, proposals are made aimed at minimizing corruption risks in judicial activities through the use of information technology. It is substantiated that information technologies used to prevent and suppress conflicts of interest as a guarantee of the independence and impartiality of judges can become part of the ongoing digitalization of justice. As an effective way to prevent conflicts of interest, it is proposed to develop specialized programs that would help judges assess certain situations of conflict of interest and take appropriate measures aimed at preventing it. It is concluded that the system of electronic distribution of cases existing in Russia today makes it possible not to distribute to the judge those cases in which relatives and family members work, which seems insufficient to eliminate conflicts of interest when using the modern system of distribution of cases. The more clear parameters are developed for a system that provides electronic distribution of cases, the fewer situations of conflict of interest will arise. The article substantiates that the optimization of the system for managing conflicts of interest in judicial activities is directly related to information systems, the creation of a single electronic resource for the prevention of conflicts of interest, including: electronic consultation of judges on conflict of interest situations; electronic distribution of cases by excluding from consideration by the judge those whose participation entails a conflict of interest; checking candidates for the position of judge to establish the circumstances preventing their appointment.

Keywords: court, information technology, conflict of interest, electronic distribution of cases, corruption risks.

References

1. Finlay F. Politics is corrupt, public administration is corrupt, and democracy is dead. Irish Examiner. [Electronic resource] – Available at: <http://www.irishexaminer.com/viewpoints/columnists/fergus-finlay/.html> (accessed: 24.01.2021).
2. Lopez-Iturriaga, Felix J. Pastor Sanz Ivan. Predicting Public Corruption with Neural Networks: An Analysis of Spanish Provinces. *Social indicators research*, 140(3), 975-998 (2018).
3. Petuhov N.A., Ryabceva E.V. Organizatsiya protivodejstviya korrupcii i preduprezhdeniya konflikta pravovyh interesov v sudebnoj deyatel'nosti. *Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal* [Organization of combating corruption and preventing conflicts of legal interests in judicial activities. All-Russian Criminological Journal], 12(5), 651-661 (2018). [in Russian]
4. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). [Electronic resource] – Available at: <https://www.coe.int> (accessed: 18.09.2019).
5. SHestak V.A., Volevodz A.G. Sovremennye potrebnosti pravovogo obespecheniya iskusstvennogo intellekta. *Vzglyad iz Rossii. Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal* [Modern needs of legal support for artificial intelligence. A view from Russia. All-Russian Criminological Journal], 13(2), 203 (2019). [in Russian]
6. Vystuplenie V.V. Momotova na plenarnom zasedanii Soveta sudej Rossijskoj Federacii [Momotova at the plenary meeting of the Council of Judges of the Russian Federation]. [Electronic resource] – Available at: <http://ssrf.ru/> (accessed: 05.06.2019). [in Russian]
7. Konov A.V., Gorbacheva N.S. CHto takoe konflikt pravovyh interesov? Vozmozhnye podhody k opredeleniyu v normativnyh pravovyh aktah *Rabochie materialy Antikorrupcionnogo centra NIU VSHE* [What is the conflict of legal interests? Possible approaches to determination in regulatory legal acts], 11 p.
8. Oficial'nyj sajt Sudebnogo departamenta pri Verhovnom Sude Rossijskoj Federacii [Official website of the Judicial Department of the Supreme Court of the Russian Federation]. [Electronic resource] – Available at: <http://www.cdep.ru> (accessed: 15.05.2019). [in Russian]
9. Ibrahim. B. The Impact of Corruption on National Development in Nigeria. *International Journal of Scientific Research in Social Sciences & Management Studies*, 2, 13-21 (2017).
10. Официальный сайт Transparency International. [Electronic resource] – Available at: <https://www.transparency.org/about> (accessed: 12.06.2021).
11. Ghsoub Dany The Impact of Corruption on the Effectiveness of Public Administration, 2018, 106 p.
12. Rumynskih policejskih zalozhili v Internete [Romanian police officers were pawned on the Internet]. [Electronic resource] – Available at: <http://www.cnews.ru/news/ebusiness/2001/03/06/20010306110526.shtml> (accessed: 12.09.2020). [in Russian]
13. Vystuplenie Predsedatelya Soveta sudej RF V.V. Momotova na plenarnom zasedanii VI moskovskogo yuridicheskogo foruma po teme «sudebnaya vlast' v usloviyah sovremennyh cifrovyh tekhnologij» [Speech by the Chairman of the Council of Judges of the Russian Federation V.V. Momotova at the plenary session of the VI Moscow Legal Forum on the topic “judicial power in the conditions of modern digital technologies”]. [Electronic resource] – Available at: <http://ssrf.ru/page/32548/detail/> (accessed: 12.07.2021). [in Russian]

Сведение об авторе:

Рябцева Е.В. – доцент, к.ю.н., Российский государственный университет правосудия, Новочеремушкинская, 69, Москва, Россия.

Ryabtseva E.V. – Associate Professor, Candidate of Legal Sciences, Russian State University of Justice, 69 Novocheremushkinskaya st., Moscow, Russia.

Бас редактор: **Е.Б. Абдрасулов**

Компьютерде беттеген: **Ж.Қ. Оспан**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
- 2023. - 4 (145). - Астана: ЕҰУ. 192 б.
Шартты б.т. - 12,0. Таралымы - тапсырыс бойынша

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bullaw.enu.kz/>

Басуға 19.12.2023 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

